

Vladimir Goati

Partijske borbe u Srbiji u postoktobarskom razdoblju

**Institut
društvenih
nauka**

Beograd
2006.

Partijske borbe u Srbiji u postoktobarskom razdoblju

Autor:

Vladimir Goati

Izdavači:

Friedrich Ebert Stiftung
Institut društvenih nauka

Za izdavače:

Zoran Lutovac
Paola Petrić

Lektorka:

Ivanka Jević

Priprema

za štampu:

Grid Studio

Štampa:

Grid Studio

Tiraž:

500

Beograd, 2006.

ISBN 86-83767-14-0

Sadržaj

Uvod	9
I. NAJVAŽNIJE PARTIJE;	
POLITIČKA ORIJENTACIJA I SASTAV	23
1. Oktobarski preokret	23
2. Relevantne partije	25
3. »Politički profil« i struktura pristalica	27
(1) Partije vladavinskog aranžmana	28
(2) Opozicione i vanparlamentarne partije	39
4. "Ideološke porodice"	47
5. Levica i desnica	49
(1) Analitička "nosivost"	50
(2) Novi sadržaj	52
II. INTERAKCIJA IZMEĐU PARTIJA	55
1. Vladajuće koalicije	59
(1) Prioriteti partnera	60
(2) Minimalne i preširoke koalicije	63
(3) Značaj ideologije	67
(4) Manjinska koaliciona vlada	71
(5) Odluke o koalicijama	73
(6) Subnacionalne koalicije	77
2. Izbori	83
(1) Parlamentarni izbori	84
(1.1) Izbori 2000	84
(1.2) Izbori 2003	85
(2) Predsednički izbori	88
(2.1) Prvi izbori	88
(2.2) Drugi izbori	89
(2.3) Treći izbori	90
(2.4) Četvrti izbori	91
(3) Pokrajinski i lokalni izbori	93
III. PARTIJA KAO SISTEM	95
1. Organizacija	97
(1). Kongres	99
(2) Glavni odbor	100
(3) Predsednik partije	100

(4) Predsedništvo i Izvršni odbor	105
(5) Poslanički klub	106
(5.1) Karakter mandata	108
(5.2) Poslanička disciplina	110
(6) Posebni oblici organizovanja	112
2. Odabir funkcionera	113
(1) Izbori	113
(1.1) Kandidacioni postupak	115
(1.2) Rizik raskola	116
(1.3) Izborne manipulacije	118
(2) Kooptacija i imenovanje	120
3. Statutarne norme i stvarnost	122
4. Članovi i rukovodioci	123
(1) Članstvo	123
(1.1) Proklamacije i praksa	128
(1.2) Aktivisti, činovnici, eksperti	130
(1.3) Obim članstva	133
(1.4) Stabilnost i fluktuacija	137
(1.5) "Ukorenjenost" u društvo	143
(2) Rukovodstvo	146
(2.1) Uloga i značaj	149
(2.2) Nivoi rukovođenja	152
(2.3) Moć vođe	154
Izvori moći	154
Lična dimenzija - slučaj Miloševića	158
Održanje na vlasti	162
5. Sukobi i frakcije	164
(1) Interni sukob	165
(2) Frakcije	170
(2.1) Endogene varijable	173
(2.2) Egzogene varijable	176
(2.3) Koalicije frakcija	179
6. Finansiranje	181
(1) Siva zona	181
(2) Porast troškova	184
(3) Izvori sredstava	186
(4) Cilj regulacije	189
(5) Zakonska rešenja	192
(5.1) Budžetska sredstva	193
(5.2) Privatni izvori	196
(6) Kontrola	202
(7) Podrška javnosti	204

IV. PROMENA PARTIJA	207
1. <i>Vrsta promena</i>	207
2. <i>Partijski ciljevi i podsticaji promenama</i>	211
3. <i>Unutrašnji podsticaji</i>	214
4. <i>Spoljašnji podsticaji</i>	215
5. <i>Promena partije Srbije</i>	219
V. DVE POSTOKTOBARSKE VLADE	225
1. <i>DOS-ova vlada 2001.</i>	225
(1) <i>Rascep DOS-a</i>	226
(2) <i>Eskalacija sukoba</i>	229
(3) <i>Vlada "na nizbrdici"</i>	231
2. <i>Koaliciona vlada 2004</i>	234
(1) <i>"Cena" koalicije</i>	234
(2) <i>Prvi koraci</i>	237
(3) <i>Sužavanje oslonca</i>	239
(4) <i>Zaokret prema Haškom tribunalu</i>	242
(5) <i>Novi Ustav</i>	246
(6) <i>Metod rada i borba za održanje na vlasti</i>	247
VI. IZGLEDI U BUDUĆNOSTI	253
1. <i>Sudbina koalicione vlade</i>	253
2. <i>Smanjivanje broja partija</i>	255
3. <i>Opadanje broja članova</i>	260
4. <i>Preraspodela moći unutar partija.</i>	261
<i>Beograd, januar 2006.</i>	264
Literatura	265

Uvod

Partije predstavljaju skoro univerzalnu instituciju bez koje je teško zamisliti politički život. U zemljama stabilne demokratije partije potpuno “prožimaju” ostale važne političke institucije; one određuju sadržaj odluka parlamenta, od njih zavisi aktivnost vlade, personalni sastav učesnika izbora i ishod izbora. Partije na još jedan, suštinski način omogućuju održavanje izbora koji Richard Katz ovako opisuje: “bez partija koje strukturisu (izborne-VG) kampanje, koje osiguravaju kontinuitet od jednih do drugih izbora, obezbeđuju veze između kandidata u raznim lokalnim sredinama i za razne položaje, nije verovatno da bi sprovedeni izbori bili smisleni čak kad bi bili tehnički slobodni” (1980, 1). Povrh toga, veliki procenat građana emotivno se vezuje za partije (“partijska identifikacija”, partijska lojalnost) što nije slučaj sa drugim političkim institucijama, zbog čega se može tvrditi da partije imaju čak izvestan prioritet u odnosu na te institucije. Nije zato slučajno da se partije poimaju kao aktivni elementi, “glavni protagonisti” demokratskog poretka, “pokretačka snaga” moderne politike (Neumann 1963, 15), a metaforično i kao “hleb svakidašnji liberalne demokratije” (Seiler 1982, 3). Političke partije su odigrale odlučnu ulogu u procesu tranzicije iz autoritarnog u demokratski poredak, koji je Huntington (1991) označio sintagmom “treći talas” demokratizacije. Koliko su pojedine zemlje Centralne i jugoistočne Evrope posle “biblijskih promena” 1989/1990. napredovale u procesu demokratizacije i približavale se zemljama stabilne demokratije, utoliko su problemi partija i partijskih sistema postajali sve sličniji problemima u zemljama stabilne demokratije (Puhle 2002, 59).

Ogromna važnost partija objašnjava zašto su one u čitavom dvadesetom stoleću u žiži teorijskih i empirijskih istraživanja. Doktrina nije prema njima ispoljavala sasvim blagonaklon stav jer je manjinska, ali izuzetno žilava struja teorijske misli pratila njihov uspon sa neskrivenom skepsom i beskompromisno žigosala njihove slabosti i nedostatke. Pojedini pisci su obrazlagali teze da je korisno zameniti partije alternativnim oblicima delovanja: privremenim udruženjima

građana, masovnim pokretima, sindikatima ("revolucionarni sindikalizam"), ekološkim i drugim organizacijama. Potrebu eliminisanja partija možda je teorijski najpotpunije elaborirao Moisei Ostrogorski (1902). Reljefno opisujući nedemokratsku atmosferu u britanskim i američkim partijama krajem devetnaestog veka i negativan uticaj tih partija na demokratske odnose u društvu, Ostrogorski se založio za njihovo ukidanje i za obrazovanje tzv. privremenih partija, udruženja građana koja bi prestajala da deluju ostvarivanjem konkretnog političkog interesa (cilja) zbog kojeg su formirana. Politički život nije, međutim, mario za ubedljiv teorijski pledoaje Ostrogorskog za ukidanjem partija, njegove briljantno elaborirane ideje potonule su na "grebenima stvarnosti" što dobro ilustruje podatak da su posle više od stotinu godina od objavljivanja njegovog kapitalnog dela, političke partije ostvarile ekspanziju i postale ključne političke organizacije u ogromnoj većini zemalja savremenog sveta.

Veza između partija i građanskih sloboda na kojima je utemeljen demokratski poredak nije konjunktorna nego sistemska jer proizilazi iz vitalnih funkcija partija od kojih su najvažnije: selekcija, agregacija i izražavanje interesa, odabir kandidata za nosioce najvažnijih političkih funkcija, (ili izbor nosilaca funkcija ako je reč o jednopartijskom sistemu), obrazovanje vlade i vršenje vlasti ili kritika vlasti. Neke od nabrojanih funkcija mogu, doduše, da obavljaju druge organizacije, ali ne sve te funkcije. Sindikati, na primer, ostvaruju selekciju, agregaciju i izražavanje interesa (prvenstveno ekonomsko-socijalnih) ali oni ne vrše vlast. Politički klubovi mogu da kritikuju vlast, kao što to mogu da čine i mediji, ali nemaju mogućnosti da svoja opredeljenja direktno izraze u parlamentu, niti da ta opredeljenja potkrepe izglasavanjem nepoverenja vladi, zahtevom za vanrednim izborima i bojkotom parlamenta. Ukratko, i kada druge organizacije obavljaju neke od partijskih funkcija, one nisu funkcionalni ekvivalent partijama. Iako se skeptična, (uslovno) antipartijska struja može smatrati invarijantom u teorijskoj misli - misli koja bezmalo traje koliko i same partije - ta struja, ipak, predstavlja početkom trećeg milenijuma periferan misaoni tok. Nasuprot njemu, *mainstream* teorijske misli prihvata partije kao *conditio sine qua non* demokratije i nastoji da podrobno opiše i objasni njihovu »anatomiju« i »fiziologiju«. Od sredine dvadesetog stoleća, osim partija, u fokus analize dolaze i partijski sistemi, ne samo kao puki

zbir partija nego kao posebna celina sa osobenom dinamikom i načinom delovanja.

Sada je trenutak da se ukratko pozabavimo određenjem partije. "Minimalna definicija" koju je ponudio jedan od najuticajnijih savremenih autora, Giovanni Sartori glasi: "Partija je svaka politička skupina koja se prepoznaje po službenom nazivu, koja izlazi na izbore i koja je u stanju da putem izbora (slobodnih ili neslobodnih) određuje svoje kandidate na javne položaje" (1976, 65; slično Aron 1997, 113, iako se njegova definicija odnosi samo na demokratske poretke i Hermens, 1959, 160). Prihvatićemo Sartorijevu definiciju uz važnu dopunu da su partije organizacije (Panebianco 1988, 4), ili institucije (Ware 1996, 5). Reč "skupina" u Sartorijevoj definiciji zameni ćemo rečju "organizacija".

Pada odmah u oči da ideologija (programsko opredeljenje) nije konstitutivni element u Sartorijevoj definiciji, premda su u Zapadnoj Evropi, kako dobro zapaža Von Beyme (1985, 29) samo partije zasnovane na ideologiji, a ne isključivo na sistemu zavisnosti (*patronage*) ili na ličnoj harizmi vođe, uspele da zadobiju čvrsto i trajno uporište u biračkom telu. Zbog toga, Von Beyme naglašava da su partije »udruženja sa zajedničkim vrednostima i normama (podvukao VG) koja su bila u stanju da se osamostale od ličnosti određenog lidera i da, tokom vremena, postanu autonomna« (1985, 29). Ipak, pored partija vezanih za određene programske principe, odnosno »stabilizovanih u konfliktima oko dogme« (ibidem, 29), postoje, prema Von Beymeu i partije koje nisu zaokupljene principijelnim opredeljenjima i koje deluju prvenstveno kao udruženja za »eksploataciju vlasti«. Von Beyme je na taj način zauzeo središnji položaj u dilemi oko uloge partijskih programa (ideologije) između dve ekstremne pozicije. Po zastupnicima prve pozicije, partije su zarobljenici ideoloških principa, dok pristalice druge opcije posmatraju partije kao aktere koji adaptiraju sadržaj ideologije u skladu sa zahtevima »izbornog tržišta«. Potonju poziciju je možda najjasnije formulisao Downs ocenom da »partije formulišu politiku da bi pobedile na izborima, pre nego što pobeđuju na izborima da bi formulisale politiku« (1957, 28). Ovde je reč o dva »odsečna« pristupa koja se isključuju samo u sferi teorije, dok se partije u praksi, u zavisnosti od situacije, često ponašaju u skladu sa oba pristupa. One uistinu, lako menjaju neka ideološka

opredeljenja vodeći računa o zahtevima »izbornog tržišta«, ali postoje i ideološki principi koji bitno usmeravaju i ograničavaju njihovu političku akciju, principi koji opstaju decenijama i čije narušavanje vodi unutarpartijskim sukobima ili izbornim porazima. Verujemo da ideologija (programsko opredeljenje) igra važnu ulogu u svim relevantnim partijama Srbije. Tome, doduše, protivreče politički potezi nekih partija kojima su dezavuisale svoje programske postulate, ali ovde je reč o prividnom paradoksu jer, kao što ćemo nastojati da pokažemo na sledećim stranicama, biračko telo je strogo sankcionisalo ozbiljna programska ogrešenja uskraćujući podršku takvim partijama.

Strateški ciljevi, ideje, vrednosti i opredeljenja zapisani su uglavnom u partijskim programima (platformama, deklaracijama principa, manifestima). « Promene u programu partije su reperi nje- ne istorije i ti programi će često », beleži Waller « sadržati fraze koje zadržavaju ogromnu simboličku vrednost za članstvo, čak i kad je njihovo bukvalno savremeno značenje postalo nejasno »(1996, 25). Pored dela programa koji sadrži temeljna načela i stavove, program ima i drugi, konkretniji deo sastavljen od paradigmi koje konkretnije određuju smisao pojedinih stavova ideološkog projekta i obezbeđuju sledbenicima jasno uputstvo za političku akciju. »Odnos ideologije i paradigme«, naglašava Gouldner, »srodan je odnosu apstraktnog i konkretnog. I ideologija i paradigme služe, između ostalog, kao standardi koji pomažu ljudima u donošenju odluka i u formulisanju politike. Paradigma je, međutim, relativno konkretna predstava onog što je poželjno i traženo, dok je ideologija relativno opšta i apstraktna« (1968, 220). Budući da ciljevi, stabilne programske vrednosti i opredeljenja neosetno prelaze u promenljive paradigme, partijska ideologija se, umesto jasno određenog sistema, može shvatiti kao niz koncentričnih krugova koji označavaju različite nivoe operacionalizacije fundamentalnih stavova, pri čemu stabilnost stavova pozitivno korelira sa nivoom apstraktnosti; opšti stavovi su stabilniji od konkretnih opredeljenja (Goati 1978, 47).

Pored eksplicitnog, postoji i implicitni aspekt partijskog programa koji obuhvata verovanja i vrednosti članova - ili »partijski etos« - koji partija ne skriva svesno, čiji važni delovi ili nisu artikulisani ili ih članovi partija ne smatraju dovoljno vrednim da budu saopšteni. »Ti

aspekti«, beleži Ware, »mogu da postanu veoma važni, na primer, kada je partija na vlasti i kada je suočena sa potrebom da odgovori na nepredviđene okolnosti za koje je politika navedena u manifestu (programu-VG) neodgovarajuća ili irelevantna, ili koje je prisiljavaju da napušta obaveze iz manifesta« (1996, 20). Implicitni deo partijskog programa, ali ključan za njen identitet, je «partijski folklor» sadržan u kolektivnoj memoriji koja čuva od zaborava «uspomene o prošlim borbama, kao i partijski Panteon i demonologiju» (Waller 1996, 25). Razlikuje se interni i eksterni partijski identitet; prvi je zasnovan na tradiciji, načinu komuniciranja i običajima unutar partije po kojima se prepoznaju njeni članovi, drugi je utemeljen na sličnostima i razlikama na osnovu kojih spoljni posmatrači percipiraju osobenost neke partije. Pojedini pisci naglašavaju razliku između istorijskog identiteta partije i identiteta koji proizilazi iz tekućeg delovanja partije u datom političkom sistemu (Sartori 1976, 171 ; Waller 1996, 23, Mair-u 1997, 21). Ta razlika nastaje zato što partije, pod pritiskom spoljašnjih okolnosti ili promene internog odnosa snaga, odstupaju od svog izvornog identiteta. U takvim okolnostima partijska propaganda nastoji da minimizira odstupanja i da ih čak proglasi nepobitnim znakom doslednosti. Napori partija da po svaku cenu očuvaju predstavu o istorijskom identitetu, rezultat su njihove težnje da zadrže stare izborne pristalice koje zasnivaju vlastitu lojalnost na upravo tom identitetu.

Programska orijentacija nije izolovani element partijskog života nego značajna komponenta koja utiče ne samo na tip sledbenika i na socijalnu strukturu nego i na organizaciju i na vrstu partije. Obrazložićemo to u najkraćim crtama. Prvo, povezanost između programskih ciljeva-vrednosti partije i sastava njene izborne «klijentele» bezmalo je samorazumljiva, jer određeni ciljevi-vrednosti odgovaraju kao rukavica ruci interesima pojedinih segmenata društva. Ipak, interesne preferencije članova i birača nisu samo pasivan otisak programskih opredeljenja nego i objektivna činjenica o kojoj je partijsko rukovodstvo prisiljeno da vodi računa. U slučaju da to previdi i da deluje protivno interesima biračkog tela, članovi napuštaju njene redove a birači joj uskraćuju podršku. Drugo, kad je reč o uticaju programske orijentacije na organizaciju, može se na osnovu dvovekovne evolucije partija u zemljama stabilne demokratije pretpostaviti da su partije koje zagovaraju promenu

statusa quo najčešće organizovane na principu stroge subordinacije nižih organa u odnosu na više i da nastoje da uključe u svoje redove što veći broj članova. Nasuprot tome, partije koje podržavaju postojeći politički sistem u razdoblju kada on nije ugrožen visoko su decentralizovane i angažuju manji broj članova. Treće, ideološka usmerenost vrši snažan upliv na tip partije što Kitschelt rezimira na sledeći način: "Ideologija koja se zalaže za univerzalne vrednosti verovatnije će podstaći obrazovanje programatske partije nego ideologija koja ističe partikularističke grupne zahteve" (2001, 103-114). Ideologija usredsređena na partikularističke interese će, prema citiranom piscu, stimulisati obrazovanje klijentelističkih i harizmatičkih partija (o tipovima partija: Goati 2004, 149-158).

Ideološka konvergencija partija u zemljama stabilne demokratije koja se uočava od početka šezdesetih godina dvadesetog stoleća rezultat je njihovog nastojanja da se približe prosečnom biraču. U postkomunističkim zemljama Centralne i jugoistočne Evrope, uključujući Srbiju, programska raznovrsnost partija prigušena je uticajem međunarodnog okruženja, pre svega ekonomsko-politički moćnih država. Te države, preko Međunarodnog monetarnog fonda i Međunarodne banke za obnovu i razvoj i drugih važnih međunarodnih organizacija, uslovljavaju neophodnu finansijsku pomoć vladama postokomunističkih zemalja - bez obzira na njihovu ideološku boju, striktnim poštovanjem prethodno dogovorene stope inflacije, rasta plata, povećanja zaduženosti, obaveze privatizacije određenih sektora, smanjivanja subvencija javnim preduzećima i dr. Arhetipski primer za to je Mađarska socijalistička partija (MSP) koja je na izborima 1994. privukla 37 odsto glasova i osvojila preko 40 odsto mandata u parlamentu zahvaljujući obećanjima veće socijalne pravde, pomoći siromašnima i socijalnim gubitnicima. Međutim, Vlada koju je obrazovala MSP u koaliciji sa liberalima bila je prisiljena pod pritiskom zahteva MMF-a na masovna otpuštanja, drastično stezanje kaiša i smanjivanje socijalnih davanja. Kao rezultat takve politike raspon između najvišeg i najnižeg prihoda povećan je sa 1: 3 na 1: 8! (Bogdanović 2005, 101-102). Reč je o nekoj vrsti međunarodne »naddeterminacije« zbog koje se politika vlada postkomunističkih zemalja odvija u velikoj meri nezavisno od ideološke orijentacije partija koje su ih obrazovale. U takvim okolnostima *differentia specifica* između partija sve je manja u

sferi ideologije, a sve više u sferi efikasnosti sprovođenja u suštini identične politike.

Upuštajući se u analizu partijske stvarnosti Srbije svesni smo da se ne može govoriti o opšteprihvaćenoj teoriji partija, bez čega je autor lišen čvrstog tla koje obezbeđuje sigurnost u izboru vlastitih i u proceni tuđih pristupa. Kontradikcija kojom je Maurice Duverger započeo svoje kapitalno delo *Les partis politiques*, prvi put publikovano 1951. (u ovoj knjizi koristimo deveto izdanje iz 1976), nije ni do danas otklonjena. Tu kontradikciju Duverger je ovako formulisao: »Nemoguće je danas ozbiljno opisati uporedne mehanizme političkih partija; ali neophodno je da se to učini. Zatvoreni smo u začarani krug; samo prethodne monografije, mnogobrojne i produbljene omogućiće da se, jednog dana, konstituiše opšta teorija političkih partija; ali monografije ne mogu biti zaista produbljene ako ne postoji opšta teorija partija. Jer priroda odgovara samo kad se pita: a ovde se ne zna koja joj pitanja treba postaviti« (1976, VII). Ipak, Duverger je napravio iskorak iz začaranog kruga i izložio preliminarnu teoriju partija koja služi kao nezaobilazan vodič za istraživanja na osnovu kojih će biti konstituisana nauka o partijama ili, kako ju je on nazvao, "staziologija".

O stanju teorije partija, pola stoleća posle Duvergera, Von Beyme sudi na sledeći način: " U istraživanju stranaka teže je oblikovati teoriju nego na ostalim područjima društvene znanosti. Ono je ostalo mnogostruko zaglibljeno u tipološkim predradnjama ili se okrenulo formalističkom pristupu racionalnog izbora, koji je tržišne modele prenio iz ekonomije u politiku i koji je o političkom tržištu raspravljao jednako formalno kao o privrednom ili bračnom tržištu. Nakon 1945. ipak se nešto poboljšalo: teorija stranaka nije više bila u službi neke čvrste predrasude" (2002, 7). Odsustvo generalne teorije partija Von Beyme (1985, 6-7; slično; Von Beyme 2002, 8-10) objašnjava višestrukim razlozima. Prvi je to što su partije u funkcionalnom smislu zamena za samonikle aristokratske i ranograđanske elite koje su bile prirodno povezane sa vlašću, zbog čega im nisu bile potrebne organizacije. Osim toga, partije su više od interesnih grupa orijentisane na konkurenciju sa drugim partijama, pa je koncentrisanje analitičkih napora na samo jednu partiju suviše usko. U stvari, ponašanje unutar partija je u većoj meri određeno delovanjem najvažnije suprostavljene partije nego što je

to slučaj kod interesnih grupa. Drugi razlog je to što je - kad se analiza usredsredi na unutrašnji nukleus pristalica partija - veoma teško primeniti na partije logiku "kolektivne akcije" (Olson). To proizilazi iz činjenice da "partije imaju malo podsticaja i sankcija da bi ohrabrivale obične građane da se uključe u politiku, i one mogu u tom smislu da utiču na mali broj koji se nada političkoj karijeri" (Von Beyme 1985, 6). Kao treći razlog Von Beyme ističe da su stranke subjedinice političkog sistema sa manje jasnim granicama prema okruženju nego interesne grupe i birokratija. U stvari, partije su otvorene - kako prema biračkom telu, socijalnim pokretima i društvenim organizacijama - tako i prema centrima političke moći. Četvrto, partije su čvršće nego druge društvene tvorevine povezane sa društvenim pokretima iz čega proizilazi opasnost da se zbivanja u strankama redukuju na zbivanja u pokretima i da se "potcijeni apsorpcijska sposobnost stranačkog sustava" (Von Beyme 2003, 10). Najzad, peti razlog je veća povezanost partija sa državom nego što je to slučaj sa drugim društvenim organizacijama, usled čega je teško ostvariti nastojanje da se partije izdvojeno analiziraju.

Traganje za opštom teorijom partija ostvaruje se kroz više pristupa, a svaki od njih ima pored glavnog toka i mnogobrojne rukavce. Razlike su očigledne već pri pokušaju da se objasni nastanak partija, a te razlike vrše snažan upliv i na gledišta o razvoju i ulozi partija. Jedna škola mišljenja - čiji je najizrazitiji predstavnik Duverger - pridaje naročiti značaj parlamentu i razlikuje interno stvorene partije (od poslanika i aspiranata za poslanike) i eksterno stvorene partije (od sindikata, crkve i drugih organizacija). Različit »genetski kod« objašnjava, po mišljenju tog pisca, mnoge organizacione i ideološke osobenosti dve grupe partija. Druga škola mišljenja (Pye and Verba, 1965; Von Beyme, 1985; Von Beyme 2002) smatra da su partije obrazovane i da su evoluirale kao odgovor političkih elita na tri važne krize političkog sistema u zemlji: legitimacije, integracije i participacije. Najzad, treći teorijski pristup vezuje nastanak i razvoj partija za proces modernizacije. Njegovi protagonisti, La Palombara i Weiner ne odriču značaj prethodno pomenutih kriza političkog sistema kao katalizatora obrazovanja partija, ali po njihovom mišljenju, "partije neće biti stvorene ukoliko se nisu dogodile mere modernizacije" (1966, 21). Od tih mera oni navode: određeni stepen profesionalne i radne autonomije, izvestan

nivo informisanja, sekularne efekte obrazovanja, homogenizujuće efekte urbanizacije, preovlađivanje novčane ekonomije i jačanje uloge države.

U analizi partija Ware (1996) razlikuje sociološki, institucionalni i konkurentski pristup. Sociološki pristup ističe važnost društvenih činilaca na oblikovanje i funkcionisanje partija i partijskih sistema. Institucionalni pristup pridaje odlučujući značaj političkim institucijama, pre svega tipu izbornog sistema (većinski, proporcionalni, mešoviti) i, u manjoj meri, obliku državnog uređenja (parlamentarni, predsednički i polupredsednički sistem). Konkurentski pristup percipira partijske lidere kao političke preduzetnike koji između brojnih razlika u društvu, biraju i »politizuju« samo one razlike koje im daju najveće šanse da osvoje i (ili) zadrže vlast. Naravno, ovo je samo jedna tipologija pristupa u istraživanju partija, ali su u opticaju i mnoge druge koje, zbog ograničenog obima ovog rada, samo registrujemo (Panebianco 1988, XI-XVIII; Monthero and Gunther 2002, 5-15).

U analizi važnih tema iz širokog problemskog sklopa partija uočavaju se, takođe, različiti pristupi. Na primer, u istraživanju vladajućih partijskih koalicija Laver i Schonfeld (1990, 7-8) skreću pažnju na dve distinktno tradicije, jedna je zapadnoevropska politička tradicija, a druga je tradicija "teorije igara". Prva se zasniva na komparativnim istraživanjima na osnovu kojih je nastala induktivna teorija koalicija koja uzima u obzir, kao što ćemo kasnije obrazložiti, pored kvantitativne dimenzije (obim partije) i kvalitativnu dimenziju ("političku distancu" sa drugim partijama). Druga tradicija - čiji su rodonačelnici Von Neumann i Morgenstern (1944) i Riker (1962) - poima politiku koalicija kao igru konstantnog zbira koja se odvija za fiksnu nagradu: zauzimanja važnih političkih položaja, zbog čega u podeli "plena" učestvuje minimalan broj partija. Osim sporova oko uzroka nastanka partija, funkcija koje ostvaruju u političkom sistemu i strategije obrazovanja koalicija, savremeni autori iznose različita gledišta i o mestu i ulozi partija u političkim promenama; na jednom kraju linearnog kontinuuma su oni pisci koji partije smatraju »nezavisnom varijablom« političkog razvoja, a na drugom pisci koji partije svode na puku posledicu delovanja socio-ekonomskih činilaca što Epstein naziva »sociološkim redukcionizmom« (1975, 235).

Uvereni smo da pluralizam pristupa i metoda na čije smo obrise ukratko ukazali, nije mana nego naprotiv - prednost političke nauke jer svaki od tih pristupa može da ponudi nešto izrazito vredno u analizi "partijskog univerzuma" i uz to, različiti pristupi imaju koristi od međusobne interakcije (slično: Stoker i Marsh 2005, 4). Zbog toga ćemo se u ovoj knjizi, posvećenoj analizi partija u Srbiji od 5. oktobra 2000. do kraja 2005. godine osloniti na ideje, hipoteze i »teorije srednjeg obima«, formulisane od strane autora koji u svojim radovima koriste različite pristupe i metode. Jedini kriterijum kojim ćemo se rukovoditi pri izboru je analitička nosivost pristupa u objašnjavanju kompleksne partijske stvarnosti. Kad god to dopuštaju dostupna saznanja i uvidi, upoređivaćemo zbivanja (procesе, tendencije) u partijama Srbije sa zbivanjima u zemljama stabilne demokratije i u postokomunističkim zemljama Centralne i jugoistočne Evrope. Zbog ograničenog opsega knjige, na mnogim mestima, umesto detaljnih objašnjenja, uputićemo zainteresovane čitaoce na naše ranije objavljene radove: *Savremene političke partije*, *Komparativna analiza* (1984, drugo izdanje 1990) i *Partije i partijski sistem Srbije* (2004). O nekim važnim temama obrađenim u potonjoj knjizi (partijski sistem Srbije, tipovi partija) nećemo u ovom radu sistematski raspravljati, a u analizi nekih drugih problemskih celina (finansiranje partija) preuzećemo važne ideje iz pomenute knjige uz bitna skraćivanja i dopune. U izlaganju materije navešćemo obimnu literaturu koja može da posluži kao putokaz čitaocima za produbljene studije partija.

Početak prve glave knjige posvećen je političkom preokretu ostvarenom 5. oktobra 2000, jer je taj događaj poput zemljotresa korenito promenio partijsku scenu Srbije u odnosu na prethodni period. Svesni smo da je taj datum predmet kontroverznih ocena, divinizacije i dijabolizacije - kako od strane običnih građana tako i od strane pristalica političkih partija. To izvanredno ilustruju rezultati empirijskog istraživanja CESID-a sprovedenog u aprilu i maju 2005. na reprezentativnom uzorku od 1.376 građana Srbije (bez Kosova i Metohije). Odgovor na pitanje o dometu promena posle 5. oktobra 2000. potpuno je podelio ispitanike. Najveći procenat (37 odsto) ocenio je da je sve ostalo po starom, nešto manje (31 odsto) smatra da je to početak demokratskog preobražaja, 19 odsto odgovara da je to početak propadanja, a 23 odsto nije znalo da odgovori na pitanje.

Važno je naglasiti da je partijsko opredeljenje bitna diskriminativna varijabla u izjašnjavanju respondenata za neku od ponuđenih opcija. Odnos prema 5. oktobru 2000. oštro deli simpatizere pojedinih partija na "nas" i "njih", čemu u prilog govore podaci da pozitivan odnos prema 5. oktobru ispoljava 79 odsto pristalica DS-a, 61 odsto DSS-a, a nasuprot njima su pristalice SPS-a i SRS-a koji u zanemarljivom procentu (2 odsto, odnosno 6 odsto) izražavaju afirmativan stav prema 5. oktobru. Simpatizeri ostalih relevantnih partija nisu registrovani u dovoljnom broju za valjano zaključivanje (Mihailović i ost. 2005). Ne upuštajući se u dublju analizu uzroka kontroverzne percepcije istog događaja, za nas je značajno da je posle 5. oktobra 2000. smer političko-ekonomskog razvoja Srbije bitno promenjen. O tome, između ostalog, svedoče: uključivanje SRJ u Ujedinjene nacije i sve druge međunarodne organizacije, intenzivan proces privatizacije koji je, posle pet godina, korenito izmenio privredni reljef zemlje, višekratno sprovođenje *free and fair elections* (parlamentarnih, predsedničkih, lokalnih), što se ni jednom nije dogodilo u predoktobarskom razdoblju (Goati, 2001), prekid "simbioze" između vrhova režima, organizovanog kriminala i policije i najzad, prestanak surovog progona opozicije karakterističnog za Miloševićev režim neposredno pre njegovog sloma. Posle rekapitulacije događaja od 5. oktobra, pozabavićemo se političkim profilom relevantnih partija Srbije, fluktuacijom članstva, "ideološkim porodicama" i dihotomijom levica/desnica kao mogućim kriterijumom razvrstavanja partija Srbije.

Druga glava posvećena je najvažnijim oblicima partijske saradnje i sukoba: koalicijama i izborima. Procesi saradnje i sukoba između partija su, naravno, širi od tih "kristalizovanih" oblika i obuhvataju različite vidove interakcijâ partija izvan okvira koalicija i izbornog nadmetanja. U knjizi ćemo se usredsrediti na vladajuće koalicije, dok ćemo izborne i parlamentarne koalicije pomenuti samo uzgred. Formiranje i delovanje koalicijâ u Srbiji razmotrićemo u svetlu savremenih teorija kolicijâ i koalicionog ponašanja. Na isti način ćemo analizirati subnacionalne partijske koalicije obrazovane u Autonomnoj Pokrajini Vojvodini, u gradovima i opštinama Srbije. U drugom delu ove glave izložićemo rezultate relevantnih partija na republičkim, (parlamentarnim, predsedničkim) izborima u posmatranom razdoblju, kao i na pokrajinskim i lokalnim izborima održanim 2004. godine.

U trećoj glavi u fokusu je partija kao sistem, unutar kojeg se uspostavlja gusta mreža interakcija između pojedinih aktera (organa, oblika grupisanja). U ovoj glavi obradićemo više tematskih celina. Prva je partijska organizacija čija obeležja (nastanak, broj nivoa, centralizacija/decentralizacija) bitno utiču na način donošenja odluka i na uticaj pojedinih aktera unutar partije. Druga celina ima za cilj da osvetli organizacionu strukturu partija propisanu njihovim statutima polazeći od najšireg organa - kongresa - do vrha partijske piramide koji oličava prvak - predsednik. U ovom delu bavićemo se metodom odabira partijskih funkcionera (izbori, kooptacija, imenovanje) kao i ljudskim sastavom partija, njihovim članstvom i rukovodstvom. Članstvo i rukovodstvo nisu homogeni nego unutar njih - a ne samo između njih - postoje velike razlike u pogledu aktivizma i uticaja na donošenje odluka, zbog čega ćemo u tekstu izložiti razuđeniju tipologiju kako partijskih članova, tako i rukovodilaca. U analizi rukodstava ponudićemo preliminarno objašnjenje fenomena "nepokretnih" partijskih vođa koji se daleko izrazitije manifestuje među relevantnim partijama Srbije nego među partijama drugih postkomunističkih zemalja Centralne i jugoistočne Evrope; u tom pogledu partije naše Republike su "devijantan slučaj", ili bar slučaj *sui generis*.. Rasprava o partiji kao sistemu bila bi nepotpuna ako bi izostala analiza frakcija i finansiranja partija. Frakcije su, inače, na lošem glasu, verovatno zbog iskrivljene slike koja je o njima decenijama sistematski stvarana u razdoblju realnog socijalizma. U ovom tekstu ponudićemo nešto uravnoteženiju i, nadamo se, istinitiju ocenu frakcija. U raspravi o partijskim finansijama analiziraćemo izvore finansiranja, obim novčanih sredstava i kontrolne mehanizme koji treba da obezbede transparentno finansijsko poslovanje partija..

Četvrta glava posvećena je promenama partija. Tu ćemo izložiti neke teorijske uvide i saznanja o tome zašto se partije menjaju, a potom ćemo analizirati promene partija Srbije sa posebnim naglaskom na partije koje su bile okosnica predoktobarskog poretka (SPS, SRS). U ovom poglavlju ponudićemo uslovan odgovor na pitanje da li su te partije prihvatile ključne institucije i vrednosti poretka uspostavljenog 5. oktobra 2000 ili pak, teže restauraciji *ancien régime*?

Peta glava posvećena je funkcionisanju postoktobarskih koalicionih vlada - prvo Zorana Đinđića i Zorana Živkovića (od 2001

do marta 2004). i drugo - Vojislava Koštunice (od 2004 do kraja 2005), načinima na koje su one obezbeđivale podršku u Narodnoj skupštini Srbije, kao i o odnosima između partija-partnera u tim vladama.

U šestoj, poslednjoj glavi, iznećemo procene o perspektivama manjinske koalicione vlade obrazovane 3. marta 2004, kao i hipoteze o smanjivanju broja partija u Srbiji, opadanju članova i o procesu redistribucije moći u partijama u korist članova.

I. NAJVAŽNIJE PARTIJE; POLITIČKA ORIJENTACIJA I SASTAV

1. Oktobarski preokret

U predoktobarskom razdoblju vladajuća Socijalistička partija Srbije (SPS) imala je sve do 1998. širok oslonac u biračkom telu o čemu ubedljivo svedoče podaci da je ona zadobijala, relativno posmatrano, najveći procenat glasova na sukcesivnim republičkim izborima (1990- 46,1% ; 1992- 28,8%; 1993- 36,7% i 1997. u »levoj koaliciji« 34,2%). Ti podaci govore o širokoj izbornoj podršci SPS-u, premda je deo podrške rezultat manipulacija koje su invarijantno obeležje izbornih nadmetanja do oktobarskog preokreta (Goati, 2001). Nasuprot SPS-u, delovala je programski i politički razjedinjena opozicija koja je više energije trošila u međusobnim sukobima nego u borbi protiv vladajuće stranke. Čak i kad je opozicija uspevala da se ujedini u borbi protiv SPS-a, kao što je to slučaj sa koalicijom »Zajedno« (SPO-DS-GSS)- to je trajalo kratko (novembar 1996 - maj 1997) i završilo se neslavnim razlazom.

Višestruka superiornost SPS-a nad opozicijom objašnjava zašto do 1998. vlast nije koristila otvoreno nasilje nad opozicionim partijama i zašto je čak dopuštala delovanje nezavisnih medija (*Borba* koja 1996. menja naziv u *Naša Borba*, *Vreme*, *B 92*, *Studio B* i dr.) koji su iznosili kritičke stavove ne samo o pojedinim nosiocima vlasti nego i o vladajućem poretku u celini. Vlast je u istom razdoblju, nastojala da sačuva privid poštovanja demokratskih institucija uspostavljenih 1990. Dobra ilustracija za to je odustajanje najuticajnije ličnosti vladajućeg poretka, predsednika SPS-a Slobodana Miloševića od treće kandidature za predsednika Republike Srbije 1997. godine, jer bi time bio grubo prekršen Ustav Srbije (1990). To se, upravo, podudara sa pseudodemokratijom u kojoj, beleži Diamond, postoje

opozicione partije i druge karakteristike izborne demokratije, ali nedostaje suštinski uslov: »dovoljno ravnopravna arena osporavanja koja omogućava da vladajuća partija bude smenjena sa vlasti« (1996, 25).

Ali, situacija se bitno menja početkom 1998. kada vladajući režim sve manju podršku u društvu nadoknađuje suviškom represije, pri čemu koaliciona vlada obrazovana u martu 1998. od SPS-a, Srpske radikalne stranke i Jugoslovenske levice (»crveno-crna koalicija«) ne preza ni od otvorenog kršenja zakona. U kratkom razdoblju trajanja ove vlade, bitno je ograničena sloboda medija, sužena autonomija univerziteta, počelo je likvidiranje lidera opozicije (ubistvo bivšeg predsednika Srbije Ivana Stambolića, dva pokušaja atentata na predsednika SPO-a Vuka Draškovića), surovo su progonjeni učesnici mirnih demonstracija... Na taj način je, prema analitičkom oviru Diamonda (1996) vladajući poredak Srbije mutirao od pseudodemokratije u »ogoljeni« autoritarni poredak. U tom poretku ostvaren je savez politike i podzemlja zasnovan na osobenoj "podeli rada" u kojoj su poštovani interesi obe strane. Vladajući režim je tolerisao kriminalno delovanje, a zauzvrat, organizovani kriminal je obezbeđivao nosiocima političke i policijske moći učešće u zaradi i neretko, zastrašivao ili fizički eliminisao njihove političke protivnike. Suočene sa vladajućim režimom koji ne bira sredstva, opozicione partije postepeno prevazilaze hronične sukobe i zađevce i udružuju se, početkom 2000, u koaliciju Demokratska opozicija Srbije (DOS) koja postavlja zahtev za održavanjem vanrednih slobodnih i ravnopravnih izbora na svim nivoima. Režim je te zahteve potpuno ignorisao i zakazao savezne, predsedničke i parlamentarne izbore za rok koji je procenio pogodnim, 24. septembar 2000. i po pravilima koje je sam oktroisao. Procena se, međutim, pokazala pogrešnom jer je predsednički kandidat koalicije DOS Vojslav Koštunica ubedljivo pobedio kandidata SPS-a, dotadašnjeg predsednika SRJ Slobodana Miloševića. DOS je trijumfovao i na saveznim parlamentarnim izborima nad vladajućim strankama, iako su one bile privilegovane u institucionalnoj i medijskoj sferi kao i na svim prethodnim izborima (o tome: Goati 2001, 237-239). Ovo je dobar primer uloge loših procena u epohalnim istorijskim događajima, što je jedan autor dobro naglasio: »Greške, pogrešna tumačenja i pogrešna shvatanja učesnika u istorijskim zbivanjima igraju onakvu

ulogu kakvu igraju genetske mutacije u biološkim zbivanjima: prave istoriju«(Soroš 1999, 21).

Kao što se moglo očekivati, vladajući režim je pokušao da prikrije Miloševićev poraz falsifikovanjem izbornih rezultata što je izazvalo lanac dramatičnih zbivanja detaljno opisanih u mnogim radovima (npr. u zborniku *Revolucija i poredak, o dinamici promena u Srbiji*, 2001) zbog čega ćemo ih samo ukratko pomenuti. Težeći da onemoguće krivotvorenje izbornih rezultata, lideri DOS-a pozvali su 29. septembra 2000. na građansku neposlušnost i na masovne proteste sve do priznavanja rezultata predsedničkih izbora. Ti protesti kulminirali su 5. oktobra 2000, kada je na ulice Beograda izašlo više od sedam stotina hiljada građana iz čitave Srbije koji su posle sukoba sa policijom zauzeli zgrade Savezne skupštine i Radio- televizije Srbije. Masovne demonstracije su zapravo iznudile priznanje izborne pobeđe Koštunice i DOS-a. Septembarski savezni izbori označili su usaglašavanje parlamentarne sa stvarnom distribucijom političke moći i formalni početak postoktobarskog razdoblja kojim se bavimo u ovoj knjizi.

Posle 5. oktobra 2000. DOS je faktički preuzeo vlast u Srbiji, što je samo ratifikovano na republičkim parlamentarnim izborima u decembru 2000. Na tim izborima DOS je izvojevao nadmoćnu pobeđu i zadobio 176 od ukupno 250 poslaničkih mandata u Narodnoj skupštini Srbije (70,4 odsto). Vladajuće partije u predoktobarskom razdoblju - SPS, SRS i JUL pretrpele su ubedljiv poraz o čemu svedoče podaci da su SPS i SRS zajedno osvojili samo 60 mandata (24 odsto) a njima bliska Stranka Srpskog jedinstva (SSJ) 14 mandata (5,6 odsto). JUL koji je u predoktobarskom periodu bio član vladajućih koalicija na republičkom i saveznom nivou privukao je samo 14.317 glasova (0,37) i ostao bez ijednog poslaničkog mesta u republičkom parlamentu.

2. Relevantne partije

Ekstremno veliki broj političkih partija koji je u Srbiji registrovan već 1990. nije smanjen sredinom devedesetih godina prošlog stoleća kao što je to slučaj u većini zemalja ovog regiona nego je nastavio da raste brzim tempom. U januaru 2005. registrovano je na

republičkom nivou 301 partija. Pored tog broja partija, u evidenciji Ministarstva za ljudska i manjinska prava državne zajednice SCG nalazi se i 95 političkih organizacija. Time se ukupan broj partija povećava na 396. Pošto među tim partijama ogromnu većinu čine sitne, patuljaste partije neophodno je iz te "partijske magme" odvojiti relevantne partije koje zaista utiču na politički život od onih koje samo "vegetiraju". Nezaobilazan kriterijum za razgraničenje je zastupljenost u parlamentu čime se diferenciraju parlamentarne od neparlamentarnih partija. Ta distinkcija jeste svakako važna, ali ne i dovoljna, posebno u većinskim izbornim sistemima u kojima partija može da osvoji samo jedan ili nekoliko mandata, što govori o zanemarljivom parlamentarnom uticaju. Ovde pravimo razliku između izbornog i parlamentarnog uticaja, jer se oni u stvarnosti najčešće ne podudaraju; izborni uticaj označava procenat, tj. broj birača koji glasaju za određenu partiju, a parlamentarni uticaj procenat tj. broj poslanika te partije u parlamentu.

Za razliku od zemalja stabilne demokratije gde se do identifikovanja relevantnih partija dolazi analizom njihove uloge u političkom životu u prethodnim decenijama, u Srbiji to nije moguće zbog kratke istorije parlamentarizma i zbog izrazite nestabilnosti partijskog sistema koja znatno nadmašuje nestabilnost sistema drugih postkomunističkih zemalja Centralne i jugoistočne Evrope (Goati 2004, 186-191). Iz tih razloga prihvatili smo numerički kriterijum relevantnosti, odnosno ostvarivanje izvesnog procenta izborne podrške čijim dostizanjem partija prestaje da figurira kao *quantité négligeable*. Taj kriterijum, "prag" podrazumeva osvajanje (samo-stalno ili u koaliciji sa najviše još jednom partijom) 5 odsto glasova na bilo kojim izborima za republičku Skupštinu od prvih pluralističkih izbora 1990. do danas.

Navedeni kriterijum prihvatamo isključivo iz analitičkih razloga, kao što se, iz istih razloga, neki pisci opredeljuju za drugačije kriterijume (Klingeman 1996, 381; Siaroff 2000, 69; Ware 1996, 162). Kriterijum od 5 odsto ispunile su na dosadašnjih šest izbornih nadmetanja za republički parlament sledeće stranke: Demokratska stranka, Demokratska stranka Srbije, G17 plus, Socijalistička partija Srbije, Srpska radikalna stranka, Srpski pokret obnove, Stranka srpskog jedinstva i Nova Srbija. Pored toga, uvažićemo i meteor-ski politički uspon Pokreta snaga Srbije-Bogoljub Karić (PSS-BK) u

drugoj polovini 2004. i tokom 2005. i svrstati i tu stranku u relevantne, iako je ona obrazovana tek sredinom 2004, dakle posle poslednjih republičkih parlamentarnih izbora. Da je tu reč o važnom političkom akteru čije bi izostavljanje učinilo analizu neizbežno manjkavom, govore podaci po kojima je kandidat te stranke i njen predsednik Bogoljub Karić osvojio na junskim predsedničkim izborima 2004. 18,2 odsto glasova. Na opštinskim izborima u septembru iste godine njene kandidate podržalo je 5,6 odsto birača. Nalazi mnogobrojnih empirijskih istraživanja političkih opredeljenja građana Srbije pokazuju da ta partija na kraju posmatranog razdoblja ima podršku blizu šestine građana.

Usredsređivanje analize na samo devet relevantnih partija nije rezultat apriornog potcenjivanja uloge malih partija niti uverenja da one doprinose isključivo »drobljenju« partijskog sistema te da predstavljaju »činilac remećenja« njegovog skladnog funkcionisanja. Takav pristup previđa da upravo male partije često politički aktuelizuju važne i zapostavljene teme, izražavaju interese manjinskih grupa, kritikuju velike partije i nastoje da onemoguće zatvaranje, kartelizaciju partijskog sistema (Fisher 1980, 609-612). U stvari, problematika malih partija je toliko osobena da Duverger izlaže sa zadivljujućom jasnoćom skicu »teorije malih partija« (1976, 322) skicu koja do sada, nažalost, nije poslužila kao podsticaj drugim autorima da nastave istraživanja. Na opredeljenje da male partije Srbije ne budu u središtu ove analize uticala je i okolnost da je broj tih partija izuzetno veliki i da o većini njih ne postoje čak ni elementarne informacije. Iako će dakle, u fokusu pažnje biti relevantne partije shvaćene na prethodno određeni način, u raspravi će kada je to neophodno, biti reči i o partijama koje ne ispunjavaju kriterijum relevantnosti.

3. »Politički profil« i struktura pristalica

Pod "političkim profilom" partije podrazumevamo skup principa koji čine jezgro partijskog identiteta; tako određen politički profil odražava *raison d'être* partije (Luebbert 1986, 53). Ovde se ne radi samo o sadržaju principâ izloženih u partijskim dokumentima nego i o načinu na koji se oni primenjuju u praksi. Kad je reč o parti-

jama Srbije, u bitne elemente njihovog političkog profila spada stav prema oktobarskom preokretu 2000. To je, kao što smo prethodno pokazali, bitna diskriminativna varijabla koja na nivou članstva i simpatizera oštro deli pobornike i protivnike novouspostavljenog političkog poretka. Politički profil partija je u čvrstoj korelaciji sa socijalnim sastavom njihovih pristalica što ćemo nastojati da pokažemo na sledećim stranicama. Pozabavićemo se, najpre, partijama koje čine aktuelni vladavinski aranžman; DSS, G17 plus, SPO i NS, i SPS (koja pruža podršku vladi). Potom ćemo analizirati opozicione SRS i DS i nakon toga, dve partije koje nisu osvojile mandate na decembarskim parlamentarnim izborima 2003. Prva od njih je SSJ koje je na tim izborima pretrpela težak poraz (samo 1,8 odsto glasova u koaliciji s Narodnom seljačkom strankom) i PSS-BK koja je, kao što smo pomenuli, obrazovana posle tih izbora.

(1) Partije vladavinskog aranžmana

Demokratska stranka Srbije (DSS), koja predstavlja stožernu partiju manjinske vlade, obrazovana je 1992. odvajanjem od Demokratske stranke. U prvoj polovini devedesetih godina dvadesetog stoleća DSS je nepokolebljivo zastupao stav da Savezna Republika Jugoslavija (SRJ) ne sme nipošto da prihvati "avnojevske granice", jer bi time bila onemogućena, kako ističe predsednik DSS-a Vojislav Koštunica, da "uspostavi jedinstvenu državu sa Republikom Srpskom i Republikom Srpskom Krajinom" (*Vreme*, 28. novembar 1994). Krajem devedesetih godina programski cilj DSS-a je da "srpski narod ... na celokupnom svom etničkom prostoru živi zajedno u slobodnoj demokratskoj zajednici" i da ima pravo na svoju državu u okviru BiH "sve dok se ne steknu uslovi za stvaranje jedinstvene srpske zajednice" (*Program DSS*, 1998, 6). Važno je naglasiti da je posle oktobarskog preokreta 2000. DSS korenito promenio stav u pogledu državnih granica jer se u revidiranom *Programu DSS-a* (2001) ne govori o privremenim granicama sa bivšim Republikama nego se ta stranka zalaže "za doslednu primenu *Dejtonskog sporazuma* i *Sporazuma o specijalnim vezama Republike Srpske i SR Jugoslavije*" (str. 7).

U predoktobarskom razdoblju DSS je izražavao podozrivost prema Zapadu, prvenstveno prema Sjedinjenim Američkim Državama,

što je Koštunica izrazio na sledeći način: "Jeste ekvidistanca prema Dedinju, ali i prema Vašingtonu, prema Belom dvoru, ali i prema Beloj kući" (*Vreme*, 22. januar 2000). Sve do kraha Miloševićevog režima DSS je energično zastupao negativan stav prema Međunarodnom krivičnom sudu za bivšu Jugoslaviju. U postoktobarskom razdoblju ta partija je znatno »ublažila« kritičke stavove prema SAD i prema Haškom tribunalu. U *Programu DSS-a* (2001) naglašena je, štaviše, važnost saradnje sa SAD, sa međunarodnim organizacijama i sa Međunarodnim sudom u Hagu, što je »međunarodna obaveza koja se ne može izbeći« (str.11). DSS se od svog osnivanja zalaže za garantovanje etničkim manjinama svih ljudskih i građanskih prava, ali ne i prava na teritorijalnu autonomiju. Istini za volju, ova stranka nije pobornik centralizacije nego regionalizacije Srbije, uz naglašenu sumnjičavost prema autonomiji Vojvodine. Taj stav DSS je ipak ublažio prihvativši autonomiju Vojvodine. u svom predlogu novog Ustava Srbije 2002.

Do oktobarskog preokreta 2000. DSS je delovao kao opoziciona stranka opredeljena isključivo za parlamentarnu borbu, zbog čega je odbijao da organizuje ili da se uključi u vanparlamentarne protestne akcije (mitinzi, akcije građanske neposlušnosti) drugih stranaka. To objašnjava zašto nije učestvovao u demonstracijama koje je organizovala koalicija "Zajedno" (SPO, DS, GSS) 1996/97 zbog grubog prekrajanja rezultata lokalnih izbora ("velika izborna krađa") od strane Miloševićevog režima. Ipak, DSS je početkom 2000. postao član koalicije DOS, a predsednik te stranke Vojislav Koštunica je pobedio kao kandidat te koalicije na septembarskim predsedničkim izborima 2000. U *Programu DSS-a* (2001) naglašava se značaj pobe DOS-a na saveznim izborima 2000. i na republičkim izborima iste godine, ali se istovremeno izražava protivljenje "svim vidovima revanšizma i osvete nad predstavnicima prethodnog režima" (str. 6). Citirani stav predstavlja ideju vodilju u ime koje se DSS posle 5. oktobra suprostavljao smenama Miloševićevih kadrova sa strateški važnih položaja, prvenstveno smeni načelnika generalštaba Jugoslovenske armije Nebojše Pavkovića i načelnika Državne bezbednosti Radeta Markovića, što je izazvalo protivljenje svih ostalih članova DOS-a. Inidikativno je takođe da DSS u citiranom programskom dokumentu uopšte ne pominje istorijski preokret 5. oktobra 2000. koji je označio slom Miloševićevog režima. Teško je reći

da li objašnjenje za to treba tražiti u eventualnoj oceni stranke da 5. oktobar nije događaj u istorijskom smislu nego efemerno zbivanje ili je pak izostavljanje 5. oktobra posledica toga što su demonstranti primenjivali, pored dominantno nenasilnih i neke oblike nasilne akcije (zauzimanje i paljenje parlamenta i zgrade RTS-a), od čega se ta partija dosledno distancira?

U januaru 2001. DSS je ušao u republičku Vladu kao jedna od najuticajnijih stranaka DOS-a, ali je istupio iz nje već u avgustu iste godine zbog ekstradicije Slobodana Miloševića Haškom tribunalu. Među pristalicama DSS-a u predoktobarskom razdoblju dominirale su obrazovanije skupine višeg socijalnog statusa. U tom razdoblju vrednosni profil simpatizera DSS-a pokazivao je naglašene sličnosti sa profilom pristalica DS-a (Kuzmanović 1995, 63-64). Posle 5. oktobra 2000. DSS je poput magneta privlačio nove pristalice što je kao neka vrsta "pobedničke rente" trajalo tokom 2001. i 2002. tako da je broj pristalica te partije premašio zbir pristalica svih ostalih partija DOS-a. Brzi porast broja simpatizera DSS-a praćen je transformacijom njihove socijalne strukture. Među simpatizerima se očitovalo, prema rezultatima longitudinalnih istraživanja Instituta društvenih nauka, naglo povećanje udela starijih građana, poljoprivrednika, penzionera, domaćica i radnika, uz bitno smanjenje učešća stručnjaka i povećanje (u okviru niskih vrednosti) zastupljenosti učenika i studenata. Kao rezultat kumulativnih promena, DSS, koji je u predoktobarskom razdoblju bio utemeljen u gornjem delu društvene piramide, promenio je "socijalno težište" i našao oslonac u srednjem delu piramide sa ispodprosečnom zastupljenošću u vrhu i dnu piramide.

Naglo širenje socijalnog oslonca DSS-a u ranom postoktobarskom razdoblju (2001, 2002) označilo je i transformaciju vrednosnog profila sledbenika. Za razliku od predoktobarskog razdoblja kada su relativno uzak krug simpatizera te stranke obeležavali nizak stepen autoritarnosti, nekonformizam, zalaganje za decentralizaciju i natprosečno identifikovanje sa nacijom, u postoktobarskom razdoblju simpatizeri DSS-a se odlikuju naglašenijom religioznošću od opšteg proseka, izrazitim preferiranjem centralizacije i manjim poverenjem u druge narode od opšteg proseka, dok su u pogledu stepena autoritarnosti i spremnosti da prihvate promene slični opštem proseku. U celini uzevši, beleži jedan istraživač, DSS "kao

najveća i ujedno najheterogenija stranka...najbolje reprezentuje uzorak građana u celini (0,96)" (Pantić 2002, 109; svi podaci o vrednosnom profilu relevantnih partija zasnivaju se, ako nije drukčije rečeno, na rezultatima istraživanja u ovom tekstu).

Početkom 2003. otpočeo je nezadrživi trend osipanja pristalica DSS-a, tako da je krajem posmatranog razdoblja ta stranka u pogledu širine izborne podrške potisnuta sa prvog na četvrto mesto (iza SRS-a, DS-a i PSS-BK). Ali, izgleda da se smanjivanje "biračke armije" DSS-a odvijalo ravnomerno tako da nije bitno narušilo dominantna socio-profesionalna obeležja i vrednosna opredeljenja njenih simpatizera. Sudeći prema rezultatima CESID-ovog empirijskog istraživanja sprovedenog u septembru 2005, veoma je ujednačen udeo pripadnika pojedinih zanimanja koji podržavaju DSS (poljoprivrednici 5 odsto; KV i VKV radnici 5 odsto; tehničari 8 odsto; stručnjaci 6 odsto itd.). Važan element vrednosnog profila pristalica DSS-a predstavlja naglašeno odbojan stav prema Međunarodnom krivičnom sudu u Hagu. O tome govore podaci empirijskog istraživanja Beogradskog centra za ljudska prava (BCLJP) sprovedenog 2003. prema kojima 49 odsto simpatizera DSS-a izražava negativan stav prema Haškom tribunalu, 9 odsto pozitivan i 42 odsto ambivalentan stav (*Public Opinion in Serbia, Attitudes Towards the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia*, Belgrad Centre For Human Rights, July, 2003). Slične vrednosti registrovane su u istraživanju Instituta društvenih nauka krajem 2003; u tom istraživanju samo je 4 odsto pristalica DSS-a izrazilo poverenje u Haški sud, a 28 odsto spremnost da izruči optužene za ratne zločine (prema: *Vreme*, 21. decembar 2003). Zbog nedostatka odgovarajućih istraživanja ne možemo da ponudimo pouzdan odgovor na pitanje da li je bitna revizija stava rukovodstva DSS-a prema sudu u Hagu, koja se ogleda u spremnosti ispoljenoj 2005. da Srbija prema tom sudu bezuslovno ispunjava sve obaveze, podstakla evoluciju simpatizera te stranke u istom smeru? Afirmativan odgovor na to pitanje indirektno sugerišu podaci po kojima se početkom 2005. ubedljiva većina simpatizera DSS-a (njih 87 odsto) založila za ulazak u EU, što je više od opšteg proseka koji iznosi 68,3 odsto (Mihailović i ost, 2005). Osim toga, može se pretpostaviti da je navedeni zaokret rukovodstva DSS-a prema Međunarodnom sudu u Hagu delovao kao jedan od pod-

sticaja brzog smanjivanja njene izborne »klijentele« u korist Srpske radikalne stranke koja dosledno zastupa izrazito antihaški stav.

Važan element političkog portreta sledbenika DSS-a predstavlja njihovo viđenje političke bliskosti sa drugim strankama. Prema nalazima istraživanja CESID-a sprovedenog od 27. oktobra do 1. novembra 2005. na reprezentativnom uzorku građana Srbije (u okviru projekta: Izgradnja proevropske demokratske kulture kroz jačanje kapaciteta kreatora javnog mnjenja) pristalice DSS-a u jednakom procentu ocenjuju DS i PSS-BK kao bliske stranke, premda po pitanju udruživanja u koaliciju daju neznatnu prednost PSS-BK nad DS-om (26 prema 24 odsto). Podatke iz ovog istraživanja koristićemo i u analizi stavova pristalica drugih stranaka, ukoliko je njihov broj dovoljan za pouzdano zaključivanje. U junu 2005. DSS je od statusa posmatrača postao pridruženi član Evropskih narodnih partija (ENP), u Evropskom parlamentu, što je najviši status koji može da zadobije partija iz zemlje koja nije član EU.

Druga partija po snazi u vladajućoj koaliciji je G17 plus. Iako je G17 plus prerastao u stranku tek 16. decembra 2002, pogrešno bi bilo smatrati ga političkim akterom bez prošlosti s obzirom na upornu borbu protiv Miloševićevog režima nevladine organizacije G17 iz koje se razvio. Politička platforma G17 plus ima tri uporišne tačke: tržišne reforme, demokratiju i uključivanje Srbije u EU. Važno je istaći da je G17 plus jedini u koalicionoj vladi i jedini od relevantnih partija koji podržava nezavisnu Srbiju, ocenjujući da je uspostavljanje državne zajednice SCG (2003) pogrešno. »Jer u današnjoj situaciji, Srbija samo trpi troškove zbog fiktivne zajednice sa Crnom Gorom« (*G17 plus, Državni program evropske Srbije*, 2003, 5). Iz tih razloga, G17 plus se zalaže za »hitno razdruživanje« Srbije i Crne Gore, odnosno za njenu dezintegraciju. G17 plus podržava autonomiju Vojvodine i novi Ustav. Prema shvatanjima te stranke, Vovodini bi trebalo omogućiti »veći stepen raspolaganja budžetskim sredstvima koja se ubiraju na njenoj teritoriji, ali i veće obaveze prema građanima koji tamo žive« (*G17 plus, Državni program evropske Srbije*, 2003, 3). U junu 2005. G17 plus je, kao i DSS, zadobio status pridruženog člana Evropskih narodnih partija u Evropskom parlamentu.

Procenjujemo da se sastav simpartizera G17 plus kao partije nije promenio u odnosu na sastav njenih članova dok je delovala

kao NVO. Ako je ta pretpotavka tačna, G17 plus je najjače ukorenjena u mladoj, visoko obrazovanoj generaciji iz gradskih sredina. Na sigurnijem smo tlu kad je reč o odnosu simpatizera G17 plus prema Haškom tribunalu. Podaci prethodno citiranog istraživanja BCLJP (2003) pokazuju da 37 odsto simpatizera G17 plus podržava Tribunal, 15 odsto ima negativan, a 44 odsto ambivalentan stav. Na identičan zaključak upućuju rezultati istraživanja IDN-a (2003) prema kojima 24 odsto simpatizera G17 plus ima poverenja u Haški tribunal, a čak 65 odsto se slaže sa izručenjem optuženih, dok ostali imaju nedovoljno definisan stav.

Treći član vladajuće koalicije, Srpski pokret obnove (SPO) pretrpeo je korenite transformacije od osnivanja 1990. do kraja posmatranog razdoblja. U prvom *Programu SPO-a* (1990) koji je donet u toku rasprava o konfederalnom preuređenju SFRJ, ta partija se zalagala za podelu SFRJ po etničkom principu, u stvari, za teritorijalno proširenje Srbije. Kad je reč o odnosima sa Crnom Gorom, SPO stavlja naglasak na zajedništvo »oslonjeno na međusobnu ravnopravnost pri svakoj formi njihove posebne državnosti, saveza ili federacije«. To je razlog što je SPO pružao podršku SRJ od njenog osnivanja (1992) do transformacije (2003) u SCG za čije se održanje, takođe, zalaže. U *Programu SPO-a* usvojenom 2001. nema ideja o teritorijalnoj ekspanziji Srbije, a u pogledu odnosa sa Crnom Gorom dominira težnja da se sačuva zajedništvo dveju Republika u okviru SRJ. U pristupu međunarodnim odnosima kod SPO-a se uočava temeljna promena; početni (1990) antivesternizam i isticanje Rusije kao privilegovanog saveznika zamenjen je u postoktobarskom *Programu SPO-a* (2001) načelnim stavom da međunarodna politika treba da bude utemeljena na interesima Srbije i da zbog toga ona mora razvijati svestranu saradnju sa SAD, Rusijom, Kinom i Japanom (str. 7). Programsko uverenje da nacionalno ima primat nad demokratskim formulisano 1990. ostalo je nepromenjeno, što potvrđuje odredba *Programa SPO-a* (2001) po kojoj se ta stranka samodefiniše kao "nacionalna stranka liberalnih, građanskih i demokratskih opredeljenja".

Od prvih pluralističkih izbora pa do kraja devedesetih godina, SPO je bio okosnica nekoliko opozicionih političkih saveza (DEPOS 1992. i 1993, »Zajedno« 1996). Ali, delatnost SPO-a ima i naličje: početkom 1999, ta stranka je obrazovala koalicionu Vladu SRJ za-

jedno sa SPS-om, SRS-om, JUL-om i promiloševićevskim strankama iz Crne Gore i time napustila opozicione redove. Doduše, učešće SPO-a u saveznoj vladi trajalo je samo do aprila 1999, kada se ta stranka povukla iz vlade. To, međutim, nije jedini politički flert SPO-a sa vlašću, jer je tokom 1997. čvrsto sarađivao sa SPS-om, najpre u preuzimanju vladajućih pozicija u Skupštini grada Beograda od DS-a, a potom u prihvatanju da izađe na republičke parlamentarne izbore u septembru 1997, uprkos neravnopravnim uslovima zbog kojih je 12 opozicionih partija pozvalo građane Srbije na bojkot izbora. Početkom 2000. SPO je inicirao obrazovanje koalicije DOS, ali je ubrzo prestao da učestvuje u njenim aktivnostima i odbio da se u toj koaliciji kandiduje na saveznim izborima 2000. (parlamentarnim i predsedničkim). Na te izbore SPO je izašao samostalno i pretrpeo katastrofalan poraz. Isto važi za republičke izbore održane u decembru iste godine, o čemu će još biti reči.

SPO pozitivno vrednuje oktobarski preokret 2000. kojim je eliminisan sa političke scene autoritarni Miloševićev režim. Razlozi zbog kojih se SPO nije uključio u oktobarske proteste (iako su im se spontano priključili njegovi simpatizeri), nisu zvanično obrazloženi, ali je u Programu SPO-a (2001) naglašeno da je predsednik SPO Drašković ranjen u atentatu 15. juna 2000. "i onemogućen da vodi stranku u završnici borbe protiv terorističkog režima" (str. 1). Dramatičan odliv pristalica SPO-a od 2000. do 2003. nije imao značajnije efekte na socijalno-vrednosnu strukturu preostalih glasača. Pristalice te partije i dalje karakteriše pretežna zastupljenost pripadnika nemanuelnih zanimanja koji čine gornji deo socijalne piramide po dimenzijama materijalnog bogatstva i statusa. Vrednosni "robot profil" SPO-a obeležavaju: naglašena religioznost, odobravanje uvođenja veronauke u škole, autoritarizam, nepoverenje u druge narode, ali i većinsko prihvatanje promena i takođe, većinsko odbacivanje centralizacije.

Anketa sprovedena među članovima i simpatizerima SPO-a na Vidovdanskom saboru 28. juna 2002. (prigodan uzorak od 189 ispitanika) ukazuje na neka njihova vrednosna opredeljenja. Respondenti najviše zameraju tadašnjoj vladi DOS-a političku zavisnost Srbije od Zapada, zanemarivanje srpskih nacionalnih interesa i prodaju domaćih preduzeća strancima (Gavrilović, 2002). U toj anketi veliki procenat sledbenika SPO-a (43,1 odsto) prihvatio je tvrdnju:

»U našim okolnostima vanparlamentarne metode su najbolje za ostvarivanje političkih interesa«. Teško je odgovoriti na pitanje da li je taj stav simpatizera SPO-a posledica apriorne sumnje u parlament ili toga što u junu 2002. SPO kao vanparlamentarna stranka nije mogla da deluje kroz parlament? Šestina ispitanika (17,2 odsto) prihvatila je tvrdnju »Imam poverenja u naš višestranački sistem« što je, otprilike, na nivou vrednosti registrovanih u drugim istraživanjima. Naglašavamo da je citirana anketa sprovedena na malom namernom uzorku za vreme Vidovdanskog sabora, zbog čega njene rezultate treba prihvatiti samo kao ilustracije. U pogledu odnosa prema Haškom tribunalu 14 odsto simpatizera SPO-a izražava poverenje, 50 odsto se zalaže za ekstradiciju, a ostali imaju nedovoljno određen stav (prema: *Vreme*, 21. decembar 2003). Izneti uvidi i ocene važe za razdoblje do kraja 2004, jer je tada eskalirao interni sukob u SPO-u čiji je epilog rascep partije i obrazovanje Demokratskog srpskog pokreta obnove (DSPO) od strane dela rukovodstva (uključujući dvojicu potpredsednika). Novoj partiji se priključilo 9 od ukupno 13 članova poslaničke grupe, a pretpostavljamo da je za tu partiju optirao i deo članova.

Četvrta članica koalicione vlade, je Nova Srbija (NS) obrazovana rascepom iz SPO-a (1998). *Program Nove Srbije* (2004) sadrži osnovna opredeljenja (»naše zapovesti«) u koja, između ostalog, spadaju: članstvo u EU, država srpskog naroda, Srpska pravoslavna crkva kao stožer moralne i duhovne obnove, parlamentarna monarhija i seljak čiji interes država mora poštovati. Nova Srbija se energično angažovala u borbi protiv Miloševićevog režima i podržavala vladu DOS-a do sredine 2002, kada se priklonila prećutnom savezu sa opozicionim DSS-om. Na parlamentarnim izborima 2003. ova stranka je učestvovala u koaliciji sa SPO-om i osvojila 9 poslaničkih mesta. Dostupna empirijska istraživanja ne sadrže nalaze o socijalnom sastavu i vrednosnom profilu simpatizera NS-a, zato što je reč o relativno malobrojnoj stranci čiji pripadnici nisu obuhvaćeni u dovoljnom broju u reprezentativnim uzorcima za pouzdano zaključivanje. Pretpostavljamo da je političko-vrednosni profil simpatizera NS-a, veoma sličan profilu simpatizera SPO-a.

Socijalistička partija Srbije nije zvanično članica manjinske koalicione vlade, ali joj pruža stabilnu podršku u parlamentu, pa se zato može smatrati partnerom u vladavinskom aranžmanu. SPS

je u poslednjoj deceniji prošlog stoleća utisnuo, kao vladajuća partija, neizbrisivi pečat na sva politička zbivanja u Srbiji. Od početka pluralističkog razdoblja do 5. oktobra, SPS je menjao svoja politička opredeljenja i saveznike sa ciljem da po svaku cenu »ovekoveči sadašnjost« i zadrži vlast. Ta partija je, za razliku od većine ex-komunističkih partija zemalja jugoistočne Evrope, koje su 1989/1990. odlučno raskrstile sa svojom ideološkom prošlošću, zadržala, uz kozmetičke promene, "demokratski socijalizam" i društvenu svojinu a tržišnu privredu i parlamentarnu demokratiju prihvatila je uz dalekosežne rezerve i ograde. U oba programska dokumenta usvojena u prvoj polovini devedesetih godina prošlog stoleća (*Programske osnove SPS-a*, 1990; *Osnove programa SPS-a*, 1992), SPS je napustio ideju da zastupa interese radničke klase i umesto toga se samodeklarirao kao instrument interesa naroda kao kolektivnog subjekta. Tokom 1990. i u prvoj polovini 1991. SPS se zalagao za opstanak SFRJ kao »čvrste federacije« i za očuvanje samoupravnog socijalizma. Već sredinom 1991. SPS nastupa kao pobornik zaokruživanja srpskog etničkog prostora u čemu se oslanja na Srpsku radikalnu stranku. Sredinom 1993. SPS pristaje, pod pritiskom međunarodne zajednice, na okončanje rata u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini, zbog čega dolazi u sukob sa SRS-om. Posle potpisivanja Dejtonskog sporazuma (novembar 1995), SPS deluje kao pacifistički opredeljena stranka, da bi sredinom 1997. odustao od toga i ponovo »zaigrao na nacionalističku kartu«. Tim zaokretom SPS se približio radikalima sa kojima je u martu 1998. obrazovao (uz učešće JUL-a) republičku koalicionu vladu.

SPS je eliminisan sa vlasti 5. oktobra 2000. što je na VI kongresu održanom u januaru 2003. ocenjeno kao »unapred pripremljeni scenario« koji je »ostvaren pučem u državi i rušilačkim demonstracijama, paljenjem Savezne skupštine, Radio-televizije Srbije i pljačkanjem opštinskih odbora SPS-a« (*Deklaracija Šestog kongresa SPS-a*, Beograd, 2003, 18). Na VI kongresu SPS je, međutim, formulisao cilj nezamisliv u prethodnom razdoblju: uključivanje Srbije (SRJ) u EU čime je označen raskid sa čvrstim antievropskim opredeljenjem. Istini za volju, SPS je onemogućio praktičnu realizaciju tog cilja odlučnim odbijanjem saradnje sa Haškim tribunalom (*Deklaracija VI kongresa SPS-a*, 2003, 2).

Neposredno posle septembarskih saveznih izbora 2000. kada je već veliki broj pristalica napustio SPS udeo radnika i seljaka među simpatizerima te partije je porastao, dok je učešće penzionera i domaćica opalo, premda u okviru visokih vrednosti (sa 55 na 45 odsto). Postotak stručnjaka, privatnika, učenika i studenata nije se bitnije menjao; te socijalne kategorije zadržale su nizak udeo među pristalicama SPS-a. U prethodno citiranom istraživanju CESID-a (septembar 2005.) za SPS se više od opšteg proseka (3 odsto) opredeljuju poljoprivrednici i NK i PK radnici (po 8 odsto), a niže od proseka učenici i studenti (0 odsto), KV i VKV radnici (1 odsto) i tehičari (1 odsto). Na vrednosnom planu sledbenike SPS-a karakterišu one crte koje su dominirale i u predoktobarskom razdoblju, ali u još izoštenijim vidu: raširena autoritarnost, suprotstavljanje promenama, preferiranje centralizacije, nepoverenje u druge narode i većinsko protivljenje uvođenju veronauke u škole (što je verovatno rezultat laičkog karaktera Saveza komunista iz kojeg je nastao SPS).

Opisana vrednosna matrica sledbenika SPS-a u potpunosti se manifestovala na mitingu održanom 28. februara 2002. pod nazivom: *Stop Hagu, za izbore!*. Učesnici tog skupa, sudeći prema rezultatima ispitivanja njihovih stavova, upućuju sledeće tri najvažnije zamerke republičkoj vladi: političku zavisnost Srbije od Zapada, zanemarivanje srpskih nacionalnih interesa i prodaju preduzeća strancima (Gavrilović, 2002.). Interesatno je da je redosled primedaba na račun vlasti identičan sa prethodno pomenutim redosledom primedaba pristalica SPO-a (u anketi učesnika Vidovdanskog sabora), ali su primedbe članova i simpatizera SPS-a intenzivnije podržane nego što je slučaj kod sledbenika SPO-a. Anketirane pristalice SPS-a se i u nešto većem procentu od pristalica SPO-a (45,4 odsto prema 43,1 odsto) slažu sa tvrdnjom da su vanparlamentarne metode borbe najbolje za ostvarenje političkih interesa. Respondenti u citiranoj anketi od svih političkih lidera izražavaju najveću podršku Slobodanu Miloševiću i Vojislavu Šešelju koji zapravo personifikuju dooktobarski režim. Veliko poverenje u Miloševića je očekivano jer je reč o članovima i simpatizerima stranke čiji je Milošević predsednik. Manje očekivan nalaz je to što simpatizeri SPS-a imaju veće poverenje u vođu SRS-a, Šešelja nego u tadašnjeg potpredsednika i operativnog rukovodio-

ca SPS-a Mirka Marjanovića. Davanje prednosti Šešelju u odnosu na Marjanovića svedoči, zapravo, o izuzetnoj političkoj bliskosti SPS-a i SRS-a u čemu treba tražiti jedno od važnih objašnjenja brzog transfera simpatizera SPS-a u simpatizere SRS-a tokom 2003. 2004. i 2005. godine. Sledbenici SPS-a u ovoj anketi pokazuju veoma malo poverenje u »naš višestranački sistem« (7,8 odsto) što je samo jedan od elemenata koherentnog »sindroma nezadovoljstva« političkim poretком uspostavljenim oktobarskim preokretom 2000. (Gavrilović, 2002 a). U tom pogledu simpatizeri SPS-a su demonstrirali radikalniji stav od srednjih i viših nivoa piramide SPS-a koji su, kao što smo prethodno naveli, na VI kongresu početkom 2003. demonstrirali znatno izbalansirani stav o strateškim političkim pitanjima. Nije isključeno da je upravo takav blaži i kompromisniji stav rukovodstva SPS-a podstakao pred parlamentarne izbore 2003. seobu dela simpatizera ka beskompromisnom SRS-u. To je, međutim, samo preliminarna hipoteza, jer je u ovoj anketi, kao i prethodno citiranoj anketi o SPO-u, korišćen mali prigodan uzorak (97 jedinica), zbog čega iznete nalaze treba shvatiti samo kao naznake koje zahtevaju proveru.

Iznećemo još nekoliko elemenata vrednosnog profila sledbenika SPS-a. U citiranom istraživanju BCLJP (2003.) samo 3 odsto pristalica te stranke ima pozitivan stav prema Haškom tribunalu, 76 odsto negativan, dok 21 odsto izražava ambivalentan stav. U istraživanju IDN-a pozitivan stav simpatizera SPS-a prema Haškom sudu kreće se u okviru statističke greške (2 odsto), a spremnost na izručenje optuženih izražava samo 7 odsto simpatizera. Za uključanje u EU zalaže se početkom 2005. 49 odsto pristalica SPS-a (Mihailović i ost. 2005), što je indikativno jer je to na VI kongresu SPS-a početkom 2003. postalo zvanično opredeljenje partije, što je je još jedna naznaka razlika između vrha i osnove u stranci. Uzrok te razlike treba, možda, tražiti u uobičajenom *time-lag*-u sa kojim simpatizeri slede programske zaokrete partije, ali ne treba isključiti ni neslaganje simpatizera sa novim proevropskim opredeljenjem rukovodstva. U prilog druge hipoteze govori sve dublja interna podela SPS-a koja se krajem 2005. manifestovala i u faktičkom rascepu parlamentarnog kluba stranke, o čemu će kasnije biti više reči. U istraživanju CESID-a (oktobar-novembar 2005.) simpatizeri SPS-a su, u skladu sa očekivanjima, naveli SRS kao najbližu partiju (26

odsto) i u navećem procentu (29 odsto) podržali uspostavljanje koalicije sa njom.

(2) Opozicione i vanparlamentarne partije

Srpska radikalna stranka (SRS) je ne samo najjača opoziciona stranka nego i najjača stranka u parlamentu Srbije izabranom 2003. (82 mandata). Ta stranka je od svog formiranja 1991. do danas ostala dosledna projektu stvaranja velike srpske države (*Velika Srbija* je glasilo SRS-a). S obzirom na takvo strateško opredeljenje, SRS je stvaranje “treće Jugoslavije” (1992-2003) shvatao samo kao usputnu stanicu. Tektonske promene u međunarodnom okruženju u proteklom razdoblju nisu imale značajniji uticaj na ključna programska stanovišta SRS-a, što potvrđuje istrajavanje te partije na ideji da u veliku Srbiju uđu i delovi drugih nezavisnih država (bivših Republika SFRJ). Pridruženje pomenutih područja Srbiji ostavljeno je, doduše, za “bolja vremena” u kojima će to omogućiti snažna Rusija. Zajedno sa verovanjem u presudnu pomoć Rusije, ova stranka ima naglašeno negativan stav prema SAD i EU. U važećem *Programu SRS-a* (1996), ta stranka insistira na unitarnoj državi i na ukidanju Autonomnih Pokrajina Vojvodine i Kosova i Metohije.

Doduše, u ideološkom projektu SRS-a bilo je izvesnih pomaka što dobro ilustruje stav u važećem programskom dokumentu ove stranke u kojem se, za razliku od prethodnog programa (1993) naglašava značaj zaštite prava nacionalnih manjina. Pripadnicima manjina priznaje se pravo da “ukoliko budu izabrani, budu zastupljeni u državnim organima i organima lokalne samouprave” (čl. 47). Citirana formulacija je, ipak, neobična jer se u njoj SRS ne zalaže za proporcionalno predstavništvo manjina u državnim organima, što je jedan od uobičajenih zahteva demokratskih stranaka u etnički i verski heterogenim društvima, nego samo obećava da će priznati izbor pripadnika manjina u te organe! Programski tolerantniji stavovi SRS-a prema etničkim manjinama nisu se, međutim, odrazili na političko delovanje te stranke. U istupanjima lidera SRS-a, manjine su permanentno apostrofirane kao “činilac remećenja” i zato su njima neprestalno upućivana javna upozorenja, osude i pretnje.

Rukovodioci SRS-a su oštro osudili oktobarski preokret 2000. ocenjujući ga kao uzurpaciju, puč i državni udar kojim je DOS nelegalno zauzeo vlast, što se podudara sa stavovima SPS-a. Među simpatizerima SRS-a udeo radnika, sudeći prema rezultatima empirijskih istraživanja IDN-a, pokazivao je tokom 2001. i 2002. tendenciju opadanja u odnosu na predoktobarsko razdoblje, dok je porastao procenat penzionera i domaćica koji sa radnicima čine glavninu sledbenika. U ostalim kategorijama pristalica SRS-a uočavaju se različite tendencije: učešće privatnika je smanjeno, proporcija seljaka, stručnjaka, đaka i studenata je oscilirala da bi se sredinom 2002. bezmalo poklopila sa predoktobarskim vrednostima, dok je porastao postotak službenika i tehničara. Istraživanje CESID-a (oktobar-novembar 2005.) pokazalo je da izbornu podršku SRS-u pružaju iznad opšteg proseka (15 odsto) poljoprivrednici (20 odsto) i NK i PK radnici (18 odsto), a znatno ispod proseka stručnjaci (6 odsto), službenici (7 odsto) i učenici i studenti (8 odsto).

U pogledu vrednosnih opredeljenja, simpatizeri SRS-a u postoktobarskom razdoblju pokazuju još intenzivnije prihvatanje *cluster*-a stavova koji su ih ranije obeležavali. U taj *cluster* spadaju: izrazita autoritarnost, načelno odbacivanje promena, afirmativan stav prema centralizaciji i nepoverenje prema drugim narodima. Kao što se moglo očekivati, pristalice SRS-a imaju najnegativniji stav prema Međunarodnom krivičnom sudu u Hagu - 78 odsto manifestuje negativan stav, 2 odsto pozitivan i 19 odsto ambivalentan stav. Napomenimo da izneti procenti izražavaju stav simpatizera SRS-a i simpatizera ekstremno nacionalističkog SSJ-a, jer su u istraživanju BCLJP-a (2003) pristalice obe stranke grupisane zajedno jer broj anketiranih pristalica SSJ-a nije bio dovoljan za valjano zaključivanje. Izneti nalazi skoro su identični sa rezultatima istraživanja IDN-a, prema kojim samo 2 odsto sledbenika SRS-a (bez pristalica SSJ-a) ima poverenje u Haški sud, a 7 odsto podržava izručenje optuženih, dok se ostali tome suprotstavljaju (prema: *Vreme*, 21. decembar 2003). Iznenađujuće je da se početkom 2005. 52 odsto simpatizera SRS-a složilo sa pristupanjem EU što je, doduše, znatno manje od opšteg proseka u istraživanju koji iznosi 68,3 odsto (Mihailović i ost. 2005), ali što je ipak u neskladu sa oficijelnim stavom SRS-a. U ovom slučaju, nasuprot prethodno navedenom primeru SPS-a, simpatizeri SRS-a pokazuju veću političku fleksibilnost od partijskog ru-

kovodstva. Kao što se i očekivalo, pristalice radikala pokazale su u citiranom istraživanju CESID-a (septembar-oktobar 2005.) najveću političku bliskost (26 odsto) sa SPS-om i u najvećem procentu (29 odsto) manifestuju spremnost za politički savez sa tom partijom. Reč je, u stvari, o najvećoj uzajamnoj bliskosti pristalica koja je čak izražena u potpuno identičnim vrednostima.

Demokratska stranka (DS) je prva opoziciona stranka u Srbiji obrazovana u decembru 1989. godine. Svoja strateška opredeljenja u pogledu prirode političkog poretka, slobodâ građana, karaktera ekonomskog sistema i državnog okvira, DS je nedvosmisleno izrazio u prvom *Programu* (1990). U tom dokumentu zabeleženo je da Ustav Srbije mora biti uistinu utemeljenje slobode "tako što će utvrditi neprikosnovenu sferu osnovnih prava i postaviti granice svakoj samovoljnoj vlasti. To se, među ostalim, može postići i uvođenjem ustavnih i drugih jemstava za osnovne slobode i prava, a naročito za ličnu slobodu, slobodu savesti i veroispovesti, slobodu misli i opredeljenja, slobodu govora i javnog istupanja, slobodu izbora i javnog okupljanja, slobodu štampe, slobodu kretanja i izbora zanimanja, slobodu putovanja u inostranstvo i povratka u zemlju, pravo na privatnost i dr." Prema citiranom programu "nacionalno pitanje za Demokratsku stranku pre svega je demokratsko pitanje". Ali, pred prve pluralističke izbore u Srbiji 1990. kada su nacionalne napetosti u SFRJ dostigle vrhunac, DS je bio kritikovan od strane dela vlastitog rukovodstva da je "anacionalan" i "nenacionalan". Pod pritiskom tih kritika DS je formulisao vlastiti nacionalni program čija poslednja rečenica glasi: "U krajnjoj liniji, ova politika srpske države treba da se rukovodi dobro shvaćenim nacionalnim interesom: da srpski narod u celini ili najvećim delom živi u jednoj državi" (prema: Stojanović 1995, X). Za ostvarivanje tog interesa, zapisano je u *Programu DS-a* (1992), srpski narod mora da se bori prevashodno miroljubivim sredstvima, a DS će se u tome angažovati koristeći diplomatske metode i poštujući pravedne aspiracije drugih naroda. Reč »prevashodno« upućuje na mogućnost prihvatanja i nemiroljubivih sredstava, što je interpretacija koja korespondira sa politikom DS-a od početka 1994. do kraja 1995, kada je ta stranka podržavala opredeljenje Republike Srpske za nezavisnost i time se približila SRS-u i DSS-u. Do preokreta je došlo posle Dejtonskog i Erdutskog sporazuma (decembar 1995), kad je DS napustio nacionalnu retoriku i usredsredio se na

pitanja demokratizacije Srbije, reafirmišući svoj izvorni programski postulat da je nacionalno pitanje, u stvari, demokratsko pitanje.

U prvoj polovini devedesetih godina DS nije pokazivao spremnost za čvrstu saradnju sa drugim opozicionim partijama. O tome govori odbijanje 1992. i 1993. da stupi u izborni savez DEPOS (sa SPO-om i drugim opozicionim partijama). Do preokreta je došlo 1996. kad je DS napustio politiku "sjajne izolacije" i obrazovao izbornu koaliciju "Zajedno" sa SPO-om i GSS-om. Početkom 2000. DS je preuzeo centralnu ulogu u koaliciji DOS i posle sloma Miloševićevog režima, došao na vlast u okviru te koalicije. Nije zato slučajno što DS ocenjuje 5. oktobar 2000. kao istorijsku prekretnicu, »nultu tačku«, od koje počinje demokratski razvitak Srbije.

U *Programu DS-a* izglasanom u oktobru 2001, u vreme kada ta stranka predstavlja okosnicu republičke vlade, ona još energičnije nego ranije naglašava svoju demokratsku, građansku i evropsku orijentaciju. Posle oktobarskog preokreta 2000. DS je podržavao opstanak SRJ, ali se, početkom 2003, saglasio sa transformacijom SRJ u državnu zajednicu SCG. U pogledu unutrašnjeg uređenja Srbije, DS se od osnivanja suprotstavlja koncentraciji ovlašćenja u jednom središtu i zalaže za decentralizaciju (*Programska načela DS*, 1998, 3-4). Početkom 2000. dok je bio u opoziciji, DS je usvojio deklaraciju *Vojvodina posle promena* u kojoj je, po prvi put, odlučno podržao autonomiju te pokrajine. U skladu sa tim, DS se kad je došao na vlast u okviru DOS-a založio u Narodnoj skupštini Srbije za usvajanje tzv. omnibus zakona (4. februara 2002.) kojim su vraćene izvesne nadležnosti Vojvodini oduzete zakonima prihvaćenim posle stupanja na snagu Ustava Srbije 1990. godine. DS je ostvarivao dominantan uticaj u DOS-ovoj vladi od njenog osnivanja u januaru 2001. do raspuštanja Narodne skupštine u novembru 2003. Predsednik DS-a Zoran Đinđić postao je republički premijer, a posle njegovog ubistva (12. marta 2003) na taj položaj izabran je potpredsednik DS-a Zoran Živković.

Simpatizere DS-a karakterisali su od osnivanja stranke viši stepen obrazovanja i natprosečna zastupljenost stručnjaka, službenika i tehničara, kao i pojedinaca angažovanih u privatnom sektoru. U vrednosnom pogledu simpatizeri DS-a odlikuju se naglašenim liberalnim opredeljenjem, otvorenošću prema drugim strankama i isticanjem važnosti uključivanja u EU. U postoktobarskom razdoblju

DS je privukao u svoje gravitaciono polje pojedince sličnih socijalnih obeležja kao u ranijem razdoblju stranke: mlađe, obrazovanije pojedince višeg radnog i socijalnog statusa i pretežno stanovnike gradova. Prema istraživanju CESID-a (septembar-oktobar 2005) spremnost da glasaju za DS iznad opšteg proseka (15 odsto), manifestuju stručnjaci (25 odsto), učenici i studenti (20 odsto) i službenici (19 odsto), dok je procenat poljoprivrednika i domaćica zanemarljiv (3 odnosno 4 odsto). Iznećemo nekoliko podataka o vrednosnom profilu sledbenika DS-a. Oni su ispodprosečno religiozni, ispoljavaju manju autoritarnost, skloniji su promenama, u većoj meri odbacuju centralizaciju i ispoljavaju veće poverenje u druge narode. Prema rezultatima istraživanja BCLJP-a (1993), 40 odsto simpatizera DS-a izražava pozitivan stav prema Haškom tribunalu, 10 odsto negativan i 50 odsto ambivalentan stav. U istraživanju IDN-a (2003) poverenje u Haški tribunal izrazilo je 26 odsto simpatizera DS-a, 69 odsto se opredelilo za izručenje optuženih za ratne zločine, dok su ostali neodlučni (prema: *Vreme*, 21. decembar 2003). Simpatizeri DS-a se skoro bez ostatka (96 odsto) zalažu za ulazak u EU (Mihailović i ost, 2005).

Od drugih stranaka, sledbenici DS-a ocenjuju DSS kao najbližu stranku (24 odsto) i u najvećem procentu podržavaju sa njom politički savez (30 odsto), ali se u ovom slučaju ne može govoriti o uzajamnoj bliskosti jer, kao što smo prethodno pokazali, simpatizeri DSS-a daju malu prednost stranci PSS-BK. DS je 2004. postao pridruženi član Socijaldemokratske internacionale u Evropskom parlamentu.

Stranka srpskog jedinstva (SSJ) je samo jednom, na decembarskim izborima 2000. dostigla »prag« relevantnosti kad je osvojila 5,6 odsto glasova. Već na parlamentarnim izborima 2003. ova stranka ostala je bez ijednog manadata jer je zadobila (u koaliciji sa Narodnom seljačkom strankom) samo 1,7 odsto glasova. Programska elaboracija SSJ-a relativno je siromašna, zato što je reč o namenski obrazovanoj stranci od strane komandanta paravojne "Srpske dobrovoljačke garde" Željka Ražnatovića- Arkana (4. novembra 1993.) sa ciljem da pospeši ujedinjenje Srbije, Crne Gore i Republike Srpske u državu srpskog naroda. Neuspeh te integrativne ideje ozvaničen u Dejtonskom sporazumu (1995.) nije uticao na programsku opredeljenja SSJ-a o čemu svedoči to što ona u

Osnovnim političkim ciljevima SSJ usvojenim 2001. i dalje istrajava na nepriznavanju Bosne i Hercegovine kao nezavisne države. Premda SSJ nije bio na vlasti pre 5. oktobra 2000, politički preokret do kojeg je tada došlo vođa stranke Borislav Pelević je u više navrata osudio kao nasilno zauzimanje vlasti. Podaci o socijalnim obeležjima pristalica SSJ-a pre decembarskih izbora 2000. su sasvim šturi, pa je nemoguća komparacija sa kasnije prikupljenim podacima. Početkom 2001, sudeći prema podacima empirijskih istraživanja IDN-a, najširu podršku SSJ-u pružaju penzioneri, domaćice i radnici. Među pristalicama zastupljeni su, u malom procentu, učenici i studenti, seljaci i (skoro beznačajno) privatnici. U stvari, podršku SSJ-u obezbeđuju iste grupacije koje čine socijalni oslonac SRS-a, zbog čega se o SSJ-u može govoriti ne samo kao o ideološkom nego i kao o strukturalnom blizancu SRS-a. Imajući to u vidu, pretpostavljamo da se deo pristalica SRS-a posle neuspeha te partije na septembarskim saveznim izborima 2000. priklonio u decembru 2000. SSJ-u kao "čistijoj verziji" partije koja sublimira ultranacionalističku ideju, ali koja za razliku od SRS-a, nije u predoktobarskom razdoblju bila na vlasti sa "crvenim strankama" (SPS-om i JUL-om). Verujemo, takođe, da je u postoktobarskom razdoblju opisani trend zadobio obrnut smer i da je deo privremenih simpatizera SSJ-a ponovo podržao SRS kao neuporedivo jaču stranku koja ima više izgleda da realizuje identične ideje. Vrednosna opredeljenja simpatizera SSJ-a su: naglašena religioznost, široka podrška uvođenju veronauke u škole, izrazita autoritarnost, zalaganje za centralizaciju i dominantno nepoverenje u druge narode. U odnosu na sledbenike SRS-a, pristalice SSJ-a se jedino razlikuju po nešto većem načelnom prihvatanju promena. Simpatizeri SSJ-a imaju prema Haškom sudu izrazito odbojan stav, o čemu govore već izneti nalazi istraživanja BCLJP-a (2003.) u kojima su stavovi pristalica ove stranke (iz prethodno navedenog razloga) iskazani zajedno sa stavom pristalica SRS-a.

"Najmlađa" među relevantnim strankama je Pokret snaga Srbije-Bogoljub Karić (PSS-BK) koja je obrazovana sredinom 2004. godine. U svojoj *Programskoj deklaraciji* (2004.) sačinjenoj od od "legure" modernih i tradicionalnih ideja, PSS-BK se načelno zalaže za modernu, Evropsku Srbiju i u tom cilju insistira na korenitoj reformi društva zasnovanoj na »četiri vrednosna stuba«: ekonomiji,

znanju, porodici i tradiciji. Nabrojane četiri terminalne vrednosti retko se zajedno nalaze u partijskom programu određene partije; prve dve vrednosti obično figuriraju u dokumentima liberalnih i tehnokratski orijentisanih partija, dok druge dve zauzimaju središnje mesto u programima konzervativnih partija. Četiri navedene vrednosti, koje programskom dokumentu PSS-a daju sinkretički karakter, operacionalizovane su na osoben način. To se naročito odnosi na ekonomiju koja se smatra "ključem" reformskih promena. Uz naglašavanje da je ekonomija za koju se zalaže PSS zasnovana na slobodnom tržištu, da se oslanja na privatnu inicijativu i da u njoj stručnjaci i biznis-lideri imaju najveću važnost, programski dokument te partije sadrži i stav o potrebi odbrane nacionalne ekonomije što neumitno podrazumeva protekcionizam i narušava temelje slobodne ekonomije. Reč je, očigledno, o eklektičkoj mešavini što takođe potvrđuje sledeće opredeljenje programskog dokumenta PSS-BK: »Zalažemo se za smanjenu kontrolu države nad ekonomijom uz opštu unutrašnju liberalizaciju tržišta, ali po ugledu na razvijene zemlje Zapada, mi zagovaramo i zaštitu domaćih preduzeća i proizvoda od preterane i štetne liberalizacije uvoza koji guši našu proizvodnju i izvoz«. *Programska deklaracija PSS BK* naglašava vrednost integracije, saradnje i sloge u društvu u čemu dobri poznavaoци prepoznaju uticaj programskih ideja drugih stranaka (Komšić 2005, 133).

Programski dokument PSS-BK ne uključuje, međutim, jasna gledišta o nekim gorućim političkim pitanjima, poput izručivanja optuženih za ratne zločine Međunarodnom krivičnom sudu u Hagu i odnosa sa Crnom Gorom. Delimično razjašnjenje u pogledu Haškog suda sadrži intervju Bogoljuba Karića dat početkom 2005. nedeljniku *NIN* (6. 1. 2005.) u kojem on ističe:

»Nema drugog puta sem da sa svetom idemo tamo gde su svi drugi krenuli mnogo pre nas«. Na osnovu toga može se zaključiti da PSS-BK ima afirmativan stav prema EU, ali to još ne znači i spremnost te partije da sprovodi obavezu ekstradicije optuženih Haškom tribunalu. Oko odnosa sa Crnom Gorom zvanični stavovi PSS-BK su, takođe, uopšteni, bez ocena o politički spornim pitanjima poput celishodnosti odluke rukovodstva Crne Gore da početkom 2006. raspiše referendum o državnom statusu, kao i o pravu državljana te Republike koji imaju prebivalište u Srbiji da glasaju na referen-

dumu. Uzrok nedovoljne preciznosti programskih opredeljenja rezultat je verovatno kratke istorije te partije, zbog čega nije imala vremena za celovitu elaboraciju. Nipošto ne treba isključiti ni to da su neke programske praznine namerne i da su rezultat smišljenog izbegavanja da se odsečnim izjašnjavanjem o spornim pitanjima oteža privlačenje novih sledbenika i smanji mogućnost rukovodstva PSS-a da traži saveznike sa obe strane "oktobarskog rascepa".

O socijalnom sastavu pristalica PSS-BK izvesne indicije nudi istraživanje CESID-a (septembar-oktobar 2005.). Za PSS-BK više od opšteg proseka (4 odsto) spremni su da glasaju đaci i studenti (7 odsto), službenici, stručnjaci i KV i VKV radnici (po 5 odsto), dok je to manje slučaj sa NK i PK radnicima i domaćicama (1 odnosno 2 odsto). »Robot potret« pristalica PSS-a može se rekonstruisati na onovu ankete među učesnicima završne konvencije koju je ta stranka organizovala 10. juna 2004. u Beogradu, tri dana pre prvog kruga predsedničkih izbora na kojima je učestvovao i Boboljub Karić. Anketom je obuhvaćeno 100 učesnika tog skupa odabranih metodom prigodnog uzorka. Među anketiranim dominiraju mlađa i srednja generacija, dok stariji (iznad 55 godina) čine jednu četvrtinu. Od socioprofesionalnih kategorija najzastupljeniji su stručnjaci (24,2 odsto), a za njima slede učenici (22,6 odsto) i penzioneri (14,5 odsto). O političkim preferencijama sledbenika posredno svedoče odgovori učesnika skupa na sledeće pitanje »Ako se desi da Bogoljub Karić ne uđe u drugi krug, da li ćete glasati i za koga«? Zanemarujući one koji nisu odlučili, koji neće glasati ili će u glasanju poslušati Karića, većina ispitanika opredelila se za kandidata DS-a Borisa Tadića (9,2 odsto), a dvostruko manjem procentu (4,6 odsto) za kandidata SRS-a Tomislava Nikolića (Gavrilović 2002). S obzirom na to što DS i SRS predstavljaju političke antipode na partijskoj sceni Srbije, jer prva zastupa evropsko-demokratsku a druga tradicionalnu orijentaciju, pretpostavljamo da većina sledbenika PSS-a inklinira evropsko-demokratskoj orijentaciji. Tu pretpostavku snažno potkrepljuje nalaz empirijskog istraživanja CESID-a sprovedenog početkom 2005. da se 93 odsto pristalica PSS-BK zalaže za ulazak u EU (Mihailović i ost. 2005).

Po oceni pristalica PSS-BK njima je nabliza stranka DSS (21 odsto) i u najvećoj meri podržavaju (26 odsto) koaliciju sa tom strankom, tako da se između PSS-BK i DSS-a, na nivou simpa-

tizera, može govoriti o najmanjoj političkoj distanci. Verovatno je to razlog zbog kojeg je deo sledbenika DSS-a privučen u gravitaciono polje PSS-BK. Bliskost između dve stranke i tim uslovljen, intenzivan transfer pristalica DSS-a u PSS-BK u drugoj polovini 2004. i tokom 2005. (o kojem će kasnije biti još reći), mogu biti rizični za potonju stranku, jer DSS nastoji da zaustavi eroziju svog biračkog tela sistematskim napadima na PSS-BK. Lideri DSS-a najavili su, krajem 2005. da će uskoro biti na dnevnom redu i odgovornost vođe PSS-BK Bogoljuba Karića za kršenje zakona koje je učinio pre više godina, kao i da će biti »preispitan« status uticajne TV »Braća Karić«. To bi, ako se najave (pretnje) pokažu istinitim, stavilo pred teško iskušenje tek obrazovanu PSS-BK čiji je politički identitet još uvek vezan »pupčanom vrpcom« za ličnu sudbinu lidera, osnivača i finansijera stranke, Bogoljuba Karića.

Značajan procenat simpatizera PSS-BK na drugo mesto po bliskosti (po 18 odsto) stavlja dve programsko-politički različite stranke SRS i DS, što je pokazatelj heterogenosti simpatizera same PSS-BK i što korespondira sa hibridnim karakterom njenih programsko-političkih opredeljenja. Doduše, veći procenat simpatizera PSS-BK podržava koaliciju sa DS-om nego sa SRS-om (17 prema 11 odsto.).

4. "Ideološke porodice"

Tri su kriterijuma na kojima je Von Beyme (1985; 2002) utemeljio svoju široko prihvaćenu klasifikaciju zapadnoevropskih partija na "ideološke porodice" (on koristi francuski izraz *les familles spirituelles*): vrsta društvenog rascepa iz kojeg je partija nastala, pripadnost nadnacionalnim federacijama i ideološko-politička orijentacija partije. S obzirom na iznete kriterijume Von Beyme nabraja, po redu nastajanja na političkoj sceni, sledeće "ideološke porodice": 1. liberalnu i radikalnu 2. konzervativnu 3. socijalističku i socijaldemokratsku 4. hrišćansko-demokratsku 5. komunističku 6. agrarnu 7. regionalnu i etničku 8. desno-ekstremističku i 9. ekološku. Korišćenje ideologije kao kriterijuma podele olakšano je time što, kao što smo prethodno naglasili, partije u Zapadnoj Evropi imaju dugu istoriju i što relevantne partije retko menjaju svoja osobena i prepoznatljiva programska stanovišta. Zanimljivo je pitanje kakve bi rezultate dala primena Von Beymeove klasifikacije na partije Srbije?

Nije teško uočiti da je DS blizak liberalnoj (odnosno »liberalnoj i radikalnoj«) porodici, jer insistira na idejama koje čine programsko jezgro partija te porodice: ravnopravnost svih građana pred zakonom, zaštita manjina, jačanje decentralizacije, odbrana privatne svojine i preduzetništva, univerzalizacija prava na obrazovanje i jačanje međunarodnih integracija. Slične su temeljne ideje i ključne vrednosti *Programa G17 plus*. Ali, u oba slučaja pripadnost nadnacionalnim federacijama ne odgovara u potpunosti programskim opredeljenjima; DS je pridruženi član Socijalističke internacionale, a G17 plus je pridruženi član Evropskih narodnih partija u Evropskom parlamentu. Teško je reći da li su ovakve nadnacionalne partijske afilijacije dve programski bliske partije rezultat njihove anticipirane političke orijentacije u budućnosti, koristi koje su vezane za te afilijacije ili nekog trećeg razloga? U uporednoj analizi programa DS-a i programâ evropske socijaldemokratije, Komšić je pokazao da DS izričito ne pominje socijaldemokratska opredeljenja, ali da konsekvantno elaborira prioritete proevropskih tržišnih reformi, političke demokratizacije, modernizacije društva i korektivne pravde u društvu jednakih šansi (2005, 116-125).

DSS, SPO, PSS-BK i NS ideološki su bliske konzervativnoj porodici, jer prihvataju neke od ideja konzervativnog kanona: »veru u božansko providenje, prihvatanje božanske misterije i bogatstva tradicionalnog života, podršku poretku i socijalnoj stratifikaciji, priznanje identiteta privatne svojine i slobode, veru u tradiciju i tradicionalna prava, kao i svest da promena i reforma nisu identične i da je spora promena sredstvo očuvanja« (Von Beyme 1985, 49). Monarhističko opredeljenje - koje karakteriše neke partije konzervativne porodice - uočava se kod Nove Srbije i SPO-a. DSS je, kao što smo napred istakli, pridruženi član Evropskih narodnih partija.

SPS je, dok je bio na vlasti, pripadao komunističkoj porodici jer su programske promene koje je usvojio početkom devedesetih godina bile uglavnom polovične i ambivalentne. Značajan programski zaokret ka socijaldemokratskoj, odnosno socijalističkoj porodici SPS je ostvario u *Deklaraciji VI kongresa SPS* (2003.) i u političkom delovanju kao lojalan partner u vladavinskom aranžmanu uspostavljenom 2004. O domašaju tog zaokreta biće više reči u V glavi. Najzad, SRS i SSJ pripadaju desno-esktrernim partijama, po tome

što u svojim programskim dokumentima (1996, odnosno 2001.) zahtevaju promenu državnih granica i osporavaju legitimnost poretka uspostavljenog u oktobru 2000. U tom smislu SRS i SSJ su kao i sve ekstremno desne partije, »pokrivena fundamentalna opozicija u demokratiji« (Von Beyme 1985, 129).

Predloženo svrstavanje partija Srbije u političke porodice ima ograničenu analitičku vrednost, jer se političko udruživanje partija često ostvaruje izvan »porodičnih granica« o čemu ubedljivo svedoči vladajuća koalicioni aranžaman 2004. koji čine DSS, G17 plus, SPO i NS, zajedno sa SPS-om. Tokom devedesetih godina obrazovane su, takođe, vladajuće koalicije od partija iz različitih porodica. Pomenimo, na primer, vladajuću koaliciju uspostavljenu 1998. između partija komunističke porodice (SPS, JUL) i desnokostremističke porodice (SRS), kao i vladajuću koaliciju oformljenu početkom 1994. između SPS-a i male Nove demokratije, koja, programski posmatrano, pripada liberalno-radikalnoj porodici. Osim vladajućih, obrazovano je i više izbornih koalicija mešovito »porodičnog sastava« kao što su DEPOS 1992. godine (SPO, DSS, GSS, ND i dr), DEPOS, 1993. (SPO, GSS, ND i dr) i »leva koalicija« 1997. (SPS, JUL, ND). Sve to govori da su u Srbiji granice između »političkih porodica« porozne i da »porodična pripadnost« ima malo uticaja na političko delovanje partija.

5. Levica i desnica

Sadržaj partijskih programa određuju se *implicite* ili *explicite* prema dve terminalne vrednosti: jednakosti i slobodi (Rokeach 1973). U odnosu prema tim vrednostima nastala je u Francuskoj građanskoj revoluciji 1789. distinkcija na levicu i desnicu. Levica je oličavala težnju za jednakošću i slobodom, naspram nejednakosti i feudalne hijerarhije na kojima je bio zasnovan *ancien régime*. Za levicu je vezivan grozd vrednosti - stavova u koji spadaju: sloboda, jednakost, bratstvo, univerzalna prava, napredak, reforme i internacionalizam, a za desnicu: autoritet, hijerarhija, poredak obaveze, tradicija, reakcija i nacionalizam (Hejvud 2004, 471). Pojmovni par levica/desnica bio je sistematski obesmišljavan u decenijama posle Drugog svetskog rata od strane vladajućih komunističkih partija

zemalja Istočnog bloka koje su prisvojile pojam levice i negirale levi karakter socijaldemokratskih partija u Zapadnoj Evropi. Takvu pretenziju Jules Monnerot je sarkastično komentarisao na sledeći način: "Oni nisu lijevo, oni nisu desno, oni su na Istoku" (prema: Von Beyme 2002, 57).

(1) Analitička "nosivost"

U aktuelnom razdoblju podela na levicu i desnicu je opstala, ali nije tako odsečna kao ranije jer postoji mnogo programsko-političkog preklapanja levih i desnih partija. Ipak, leve partije imaju, kako dobro zapaža Von Beyme, u programskom središtu jačanje državnog sektora, a tipična tačka programa desnih partija je *law and order* (2002, 75). Norberto Bobio (1997.) nastoji da antitezi levičarica/desnica - koja je postala puka "metafora političkog jezika" obezbedi neophodnu analitičku jasnoću i zbog toga polazi, očigledno na Rokeachevom tragu, od dva kriterijuma razlikovanja: prvi je odnos prema idealu jednakosti, a drugi "relevantni kriterijum za razlikovanje je umerenog i ekstremnog krila, kako na desnici tako i na levisi, je različit stav u odnosu na slobodu." (Bobio 1997, 95). Na osnovu tih kriterijuma Bobio nudi sledeću četvoročlanu tipologiju:

- a. ekstremna levičarica koja obuhvata pokrete (partije) i doktrine koji su za jednakost i autoritarizam;
- b. centar-levičarica su egalitarni i liberalni pokreti;
- c. centar-desnica su liberalni i neegalitarni pokreti;
- d. ekstremna desnica su antiliberalni i antiegalitarni pokreti.

Dihotomija levičarica/desnica koristi se naročito kao prikladan analitički instrument da izrazi različite stavove o pitanjima koja proizilaze iz rascepa rad *versus* kapitala, što je ključna politička kontroverza u većini zemalja stabilne demokratije. Stavove građana (partijskih simpatizera) o ulozi države u privredi, pomoći nezaposlenima i socijalno ugroženima, poreskoj i stambenoj politici i dr. moguće je predstaviti na linearnom kontinuumu čije polove predstavljaju levičarica i desnica. Takođe, pomenute stavove moguće je - u cilju dijahronične analize - upoređivati u pojedinim vremenskim presecima ili komparirati sa stavovima sledbenika drugih partija iz istog ili različitog partijskog sistema. Nužan uslov za to je, naravno, da velikim delovima stanovništva nije strana

dihotomija levo/desno (Von Beyme 2002, 76). To je, nesumnjivo, slučaj ne samo u dvopartijskom sistemu Velike Britanije nego i u mnogim višepartijski sistemima, što ubedljivo potvrđuje podatak da se više od dve trećine građana u devet evropskih zemalja samo-identifikuje na skali levica/desnica (prema: Sartori 2003, 290, fus nota 34). Istraživači su registrovali naglašenu podelu društva na dimenziji levica-desnica čak i u »pluralnim društvima« koja su »oštro podeljena uzduž religionih, ideoloških, jezičkih, kulturnih, etničkih ili rasnih linija na suštinski odvojena poddruštva (*subsocieties*) sa svojim političkim partijama, interesnim grupama i sredstvima komuniciranja« (Lijphart 1984, 22).

U Srbiji se, takođe, uočava podela u biračkom telu na levicu i desnicu. To potvrđuju rezultati istraživanja Centra za političke alternative sprovedenog u maju 2002. u kojem se 43 odsto građana samodefinisalo na osi "levo-desno", kao i nalazi dva istraživanja CESID-a (novembar 2002; maj 2004) u kojima se na toj osi definisalo 52 odnosno 54 odsto građana (Mihailović 2003; Mihailović, 2005). Analitička vrednost dihotomije levo/desno naročito je velika u dvopartijskim sistemima poput Velike Britanije u kojima se partije zaista kreću ka centru, kako je to pretpostavio Anthony Downs u kapitalnom delu *An Economic Theory of Democracy* (1957.) insipirisanom analizom Harolda Hotellinga o konkurenciji između dve prodavnice smeštene u istoj ulici. Budući da se kupci racionalno ponašaju i da kupuju *ceteris paribus* u bližoj prodavnici, Hotelling je uočio da oba vlasnika prodavnicâ pomeraju svoje lokacije ka sredini ulice (i tako se približavaju), budući da na krajevima ulice nije bilo konkurentskih radnji. Downs smatra da istu strategiju slede i partije, jer on, kao i Hotelling, pretpostavlja da postoji jednodimenzionalna konkurencija (levica/desnica) u kojoj se nadmeću samo dve partije. Najzad, Downs procenjuje da se građanin, poput potrošača, ponaša racionalno tj. da je to ponašanje "usmereno prvenstveno ka sebičnim ciljevima" (1957, 27) što, kad je reč o glasanju, znači težnju za ravnotežom između troškova i dobiti. Na taj način, građanin podstiče partije da se u borbi za što više glasova, pomeraju ka centru, jer ni jedna od partija ne mora da strepi od ekstremnih konkurenata, na svojoj levoj, odnosno na desnoj strani.

Za razliku o dvopartijskih sistema, analitička nosivost Downsove teorije prostorne konkurencije (*spatial competition*) znatno je manja

u višepartijskim sistemima. Ipak, prema nalazima do kojih su došli Budge i saradnici (prema: Ware 1996, 20) na osnovu analize programskih opredeljenja partija u zemljama stabilne demokratije, uključujući zemlje čiji je politički prostor višedimenzionalan, osnovna linija konfrontacije izražava se ipak kao sukob između leve i desnice. Podela na levicu i desnicu snažno se manifestuje i u Holandiji (Von Beyme 1985, 140-141; Von Beyme 2002, 78) koja se smatra prototipom socijalno heterogenog društva. Možda čak nije preterana ocena da dihotomija levica/desnica sublimira razlike u drugim dimenzijama i ukazuje na »stavove birača o nekim najvažnijim konfliktnim domenima i predstavlja eho većine biračevih osećanja o značajnim političkim objektima« (Sani and Sartori, prema: Mair 1997, 26).

Srbija takođe pripada socijalno heterogenim društvima (Goati, 1996, 155-158) sa dubokim etničko-religioznim rascepom (*cleavages*). Etnički rascep u Srbiji čvrsto je povezan sa rascepom nacionalisti *versus* zapadnjaci koji je, kako beleži Von Beyme, "tradicionalan u 19. stoljeću u zemljama pravoslavne vjere. On se nije, dakako, pojavio u starom obliku, jer su marksisti u 19. stoljeću bili najradikalniji zapadnjaci. No postmarksisti, koji su se borili za što obuhvatnije očuvanje mnogih komunističkih tekovina, povezali su se sa indogenističkim nacionalistima" (2000, 82). Osim rascepa koji pominje Von Beyme i četiri rascepa nastala na strukturalnim sukobima prouzrokovanih nacionalnom i industrijskom revolucijom (Lipset and Rokkan, 1967), neki pisci su identifikovali i rascep *pro* režim/*contra* režim (o tome Čular, 2002.) koji po našem mišljenju vrši snažan uticaj na oblikovanje partija i partijskog sistema Srbije. Na partijskom nivou taj se rascep izražava kao konflikt protagonista, sa jedne strane, prodemokratskih i proevropskih koncepcija i, sa druge strane, pristalica *ancien régime*, a na nivou građana kao sukob između zastupnika prodemokratskih i autoritarnih vrednosti i ideja.

(2) Novi sadržaj

Sa nezadrživim povećanjem kompleksnosti savremenih visokointerijalizovanih društava i sa porastom važnosti novih socijalnih podela opada značaj klasične kontroverze između rada i kapitala koju politički izražava pojmovni par levica/desnica. (Lipset 2001,

62). Ali, ta se dihotomija pokazala fleksibilnom i sposobnom da integriše nove teme kao što su: odnos prema ekološkim pitanjima, studentskim i ženskim pokretima, imigraciji, abortusu, brakovima između pripadnika istog pola, hendikepiranima, raseljenim i proteranim licima, korišćenju nuklearne energije i pravima životinja. Pretpostavljamo da je upravo sadržinska ekspanzija dihotomije levica/desnica koja je ostvarena u programskim platformama levih i desnih partija u Zapadnoj Evropi, uticala na ublažavanje "oštrih ivica" između tih partija o kojem svedoče nalazi komparativnog istraživanja sprovedenog između 1983. i 1994. u 13 zemalja tog regiona (Mair 1997, 33).

U oceni značaja dihotomije levica/desnica priklonimo se Sartorijevoj tezi da je linerni kontinuum koji označava ta dihotomija važan ali nedovoljan jer je, pored apscise, potrebna bar jedna ordinata koja olakšava pozicioniranje stranaka (2003, 290). To je posebno važno u zemljama poput Srbije u kojima je, kao što smo prethodno naglasili, politički prostor višedimenzionalan. Ulogu ordinate u Srbiji mogla bi da ostvari dimenzija proevropsko/tradicionalno, čime se dobijaju sledeća četiri kvadrata: 1. levi-proevropski, 2. desni-proevropski, 3. tradicionalni-levi i 4. tradicionalni-desni. U prvom kvadratu nalazi se (više po intencijama nego po politici) DS, u drugom kvadratu su DSS, G17 plus, SPO, NS, PSS-BK, u trećem je SPS (evoluirala prema prvom) i najzad, u četvrtom kvadratu su SRS i SSJ.

II. INTERAKCIJA IZMEĐU PARTIJA

Politički proces odvija se prvenstveno kroz interakciju između političkih partija i njihovih rukovodilaca, a samo retko i po pravilu epizodno, u tom procesu sudeluju i drugi akteri: interesne grupe, organizacije, udruženja i pojedinci. Ali, i kada se ti subjekti politički aktiviraju njihove akcije po pravilu preuzimaju i usmeravaju partije. Saradnja i sukob između partija su «čiste situacije», dok se u stvarnom političkom životu saradnja i sukob čvrsto prepliću i uslovljavaju.

Saradnja ima više vidova od *ad hoc* dogovora kojim programski i političke heterogene partije zajednički deluju na ostvarivanju cilja oko kojeg postoji *consensus omnium* - poput saglasnosti o podršci vlastitim manjinama (etničkim, konfesionalnim, rasnim); u drugim zemljama i o poštovanju ekoloških standarda; preko taktičke saradnje oko izglasavanja konkretnog zakona i zaštite nekog cehovskog interesa koji ujedinjuje poslanike bez obzira na njihovu partijsku pripadnost. Poslanike programsko-politički heterogenih partija često ujedinjuju zajednički interesi poput povećanja plata, propisivanje što šireg poslaničkog imuniteta, smanjivanje radnog staža za ostvarivanje penzije, besplatnog korišćenja sredstava javnog transporta i dr. Dobra ilustracije za to su dve odluke Administrativnog odbora Narodne skupštine Srbije izglasane 2005. Prvom odlukom su udvostručene poslaničke plate što su podržali ne samo predstavnici stranaka zastupljenih u republičkoj vladi (DSS, G17 plus, SPO, NS) i SPS (koji podržava vladu) nego i poslanici opozicionog SRS-a. Druga odluka, preciznije rečeno dogovor svih parlamentarnih stranaka Srbije sadrži spremnost za izmenu izbornog zakona kako bi se sprečilo “da ma čije i ma kako stečeno bogatstvo menja izbornu volju građana”. Tom prilikom parlamentarne stranke su se, takođe, saglasile da budžetska primanja partija propisana *Zakonom o finansiranju političkih stranaka* (2003.) zavise isključivo od broja mandata osvojenih na izborima, tako da napuštanje

stranačkih redova nekog poslanika, omogućeno prihvatanjem načela slobodnog mandata, utiče na sumu koju partija dobija iz budžeta! Fiksirajući trajno svoja primanja iz budžeta za broj dobijenih mandata na izborima, partijska rukovodstva su zaštitila svoje finansijske interese, derogirajući tako princip slobodnog mandata koji je proglasio Ustavni sud 2003. Ovde je neophodno naglasiti da parlamentarne partije dobijaju budžetska sredstva, kako za izborne kampanje, tako i za tekuće funkcionisanje. Potonja sredstva obezbeđuju se partijama prvenstveno radi pružanja ekspertsko-stručne pomoći poslanicima za njihovo delovanje u parlamentu. Zbog toga je logično da budžetska sredstva u odgovarajućem iznosu prate poslanika ako on, koristeći slobodan mandat, napusti partiju i nastavi samostalno da deluje ili se priključi drugoj poslaničkoj grupi, a neće biti doznačivana njegovoj bivšoj partiji kako sugerise pomenuti dogovor parlamentarnih stranaka. Koliko je taj dogovor u suprotnosti sa duhom *Zakona o finansiranju političkih stranaka* govori primer SPO-a, kojeg je u prvoj polovini 2005. napustilo 9 od 13 poslanika (69,2 odsto) a toj bi partiji i dalje trebalo da bude isplaćivana suma za svih 13 poslanika. Da li to znači da će bilo koja parlamentarna partija nastaviti da dobija budžetska sredstva i ako je napuste svi poslanici ili - da koristimo hiperbolu do kraja, ako svi poslanici napuste sve stranke na čijim su listama izabrani?

U ovom radu nećemo se baviti beskrajno različitim oblicima saradnje između partija kroz koje se ostvaruje njihova interakcija nego ćemo se usredsrediti samo na saradnju "kristalizovanu" u vladajućim koalicijama. Drugo lice partijske interakcije - sukobi, odvijaju se neprekidno u mnogobrojnim pojavnim oblicima, u različitom intenzitetu i širini, u svim društvenim sferama i na svim nivoima društvenog sistema. Sukobi se ponekad manifestuju kroz javnu kritiku funkcionera protivničke partije u sredstvima informisanja i na plakatima da bi se osporio kredibilitet tog funkcionera i (ili) njegove partije. Dobar primer za to su plakati sa slikom predsednika poslaničke grupe SRS-a i njegovom izjavom da će prestatati da se bavi politikom ako kandidat te stranke bude poražen na predsedničkim izborima 2004, što se zaista dogodilo. Te plakate je u oktobru 2005. omladinska organizacija DS-a istakla na javnim mestima u Beogradu. Sukobi između funkcionera pojedinih partija

odvijaju se svakodnevno i na mnogobrojnim RTV stanicama koje emituju uživo političke emisije. Te emisije postale su pravo bojište na kojem partijski gladijatori razmenjuju najteže uvrede, klevete i optužbe o umešanosti druge strane u korupciju, krađu mandata ili druge nečasne i nezakonite aktivnosti. Razmirice na RTV stanicama i u pisanim medijima često se završavaju podizanjem privatnih tužbi zbog kleveta i uvreda, ali to po pravilu ne dobija sudski epilog jer se optužena strana poziva na poslanički imunitet. Na taj način, institucija imuniteta - koji je preširoko definisan u članu 77 Ustava (1990) - postala je prepreka sancionisanju nekulture, prostakluka i vulgarnog ponašanja. Poprište „rata“ između poslanika je i sam parlament, što nisu mogle da spreče ni kazne koje su izricali pojedini predsednici parlamenta u skladu sa *Poslovnikom o radu Narodne skupštine Republike Srbije* (oduzimanje reči, udaljavanje iz sale, novčane kazne). Navešćemo nekoliko upečatljivih primera nedoličnog ponašanja poslanika čiji je svedok bila čitava javnost, jer se skupštinska zasedanja direktno prenose na TV-u.

U aprilu 2001. sednica Narodne skupštine prekinuta je jer poslanici SRS-a nisu dozvoljavali da iz sale bude udaljen jedan od njihovih članova, uprkos odluci predsednika parlamenta. Krajem istog meseca iz skupštinske sale je udaljen predsednik SRS-a jer je, po oceni predsednika parlamenta, sa skupštinske govornice širio nacionalnu mržnju. Predsednik iste partije izazvao je 22. oktobra 2001. prekid sednice jer je polio vodom predsednika parlamenta. U maju 2002. identičan akt učinila je poslanica SRS-a koja je, takođe, polila vodom predsednicu parlamenta. U gužvi koja je potom nastala, poslanici SRS-a su iščupali jedan mikrofona na stolu predsednika parlamenta. U februaru 2005. predsednik poslaničke grupe SRS-a nazvao je poslanike G17 plus „lopužama i lažovima“, zbog čega mu je predsednik parlamenta oduzeo reč. Možda je ipak najšokantniji incident izazvala krajem 2005. narodna predstavnica SRS-a koja je udarila nogom u cevanicu poslanika G17 plus kad je napuštao skupštinsku govornicu (*Politika*, 13. XII 2005)! Istini za volju, akteri skupštinskih incidenata nisu isključivo poslanici SRS-a nego su u tome sudelovali i poslanici nekih drugih partija. Na primer, u novembru 2002. došlo je koškanja između poslanika Demohrišćanske stranke Srbije i poslanika SPS-a, zbog čega je Administrativni odbor obojici izrekao sankcije (udaljavanje sa sednice i novčane kazne). U

decembru 2004. jedan poslanik DSS-a je poručio poslaniku SPS-a sa kojim je vodio raspravu da se „vrati u Crnu Goru u kojoj je rođen“. Posle toga, doduše, usledilo je izvinjenje predsednika poslaničke grupe DSS-a zbog nedoličnog ponašanja poslanika iz te grupe.

Naveli smo samo neke upečatljive primere pojedinačnih sukoba koji su izbijali u radu Narodne skupštine koji govore o nekulturi i o siledžijskom ponašanju pojedinih poslanika, o poremećenim odnosima među njima i o „naelektrisanjoj“ atmosferi u najvišem predstavničkom telu, u čemu verovatno treba tražiti uzroke dramatično niskog ugleda parlamenta u društvu (Mihailović i ost, 2005). Nastojanje da se nepristojnost, bahatost i besprizorno ponašanje dela narodnih poslanika objasni tvrdnjom da je parlament „ogledalo društva“ je pogrešno, jer se time funkcija parlamenta redukuje na na puki odbljesak stvarnosti *telle-quelle*, pri čemu se gubi iz vida da parlament treba da bude uzor koji podstiče širenje demokratskog ponašanja u svim sferama i nivoima društva.

Ostavljajući ovom prilikom po strani pregled i analizu raznovrtnih sukoba između političkih „gladijatora“ u predstavničkim institucijama na svim nivoima političkog sistema i u medijima, usredsredićemo se isključivo na konflikte između političkih partija, kao kolektivnih aktera, koji se odvijaju na periodičnim izborima. Izbori su najvažniji vid partijske borbe u demokratskim zemljama, u stvari «institucionalizovani sukob» sa strogo propisanim pravilima, zbog čega se umesto o sukobu govori o izbornoj konkurenciji. Dalekosežan značaj izbora ocenio je Key na sledeći način: "Kad je partijski proces uobličen, ustanovljeno je delovanje nenasilnih konflikata za kontrolu nad vladom. Organizovana kritika i koncentrisani naponi da se zamene oni na vlasti postali su rutina. Jednom kad je vlast postala predmetom takvih izazova i jednom kada je niz izbora ostvaren, partijska vlada pustila je svoje korene. Ritualizacija, ceremonije i pravila igre su razvijeni da usmeravaju domaća neprijateljstva koja su u ranijim danima mogla da se odvijaju na barikadama" (1967, 204). Od učinka partije u "nenasilnim konfliktima za kontrolu nad vladom" kako izbore određuje citirani pisac, zauzimanje i vršenje vlasti je, prema već prihvaćenoj "minimalnoj definiciji" - *raison d' être* partije. Slično Keyu, Aron određuje izbore kao miroljubivu konkurenciju za vršenje vlasti; u toj konkurenciji onaj koji je jednom izgubio nije izgubio zauvek nego ima novu priliku na sledećim izborima (1997, 73).

1. Vladajuće koalicije

Vladajuće koalicije označavaju saveze stranaka koje imaju podršku apsolutne većine poslanika ili pak saveze stranaka koje nemaju većinski oslonac u parlamentu, ali uživaju podršku stranke ili stranaka koje ostaju izvan vlade. U potonjem slučaju reč je o osobenom vladavinskom aranžmanu koji se naziva manjinska koaliciona vlada, što treba razlikovati od manjinske jednostranačke vlade. Važnost vladajućih koalicija Luebbert naglašava ocenom po kojoj »u većini zapadnih demokratija izbori ne odlučuju ko će vladati. Umesto toga, ko će vladati odlučuje se koalicionim pregovorima između političkih partija« (2002, 1.). Da su koalicije bezmalo univerzalni oblik učestvovanja partija u vlasti ubedljivo potvrđuju podaci Lavera i Schonfielda (1990, 70.) koji su ostvarili uvid u sastav 218 vladâ u 12 zapadnoevropskih zemalja u razdoblju od 1945. do 1987. godine. Od ukupnog broja vlada, 90 odsto su koalicione i to 36 odsto (77) minimalne vladajuće koalicije, 33 odsto (73) manjinske vlade i najzad, 21 odsto (46) preširoke većinske koalicije (*surplus majority coalition*). Samo u 10 odsto slučajeva (22), jedna partija je osvojila više od 50 odsto mandata na izborima, ali je ipak u 4 odsto (8) obrazovala koalicionu vladu sa još nekom partijom.

Koalicione vlade su najčešći vladavinski obrazac u kratkoj istoriji višepartizma u Srbiji. Prva koaliciona vlada formirana je između SPS-a i Nove demokratije u januaru 1994. posle decembarskih izbora 1993. Ta po obimu minimalna većinska koalicija (128 mandata ili 51,2 odsto) uspela je da opstane čitav mandatni period. Druga koaliciona vlada, sastavljena 1998. od SPS-a, JUL-a i SRS-a po obimu je preširoka jer je raspolagala podrškom 187 poslanika (74,8 odsto) u Narodnoj skupštini. Ta vlada je faktički bila prinuđena da okonča mandat posle oktobarskog preokreta 2000. godine. Treća (kratkotrajna) koaliciona vlada obrazovana je posle sloma Miloševićevog režima, 5. oktobra 2000, na osnovu *Političkog sporazuma* koji je 16. oktobra potpisala koalicija DOS-SPO-SPS. Pomenutu vladu - posle iznuđene ostavke republičke vlade na čelu sa Mirkom Marjanovićem - obrazovale su SPS (bez JUL-a) sa 90 mandata, SPO (45 mandata) i kao politički najmoćniji partner, koalicija DOS koja nije imala svoje poslanike. Zbog toga se u ovom slučaju može govoriti o minimal-

noj koalicionalj vladi samo uslovno, jer je ona poslužila kao puka forma za naknadno legalizovanje preuzimanja vlasti od strane van-parlamentarnog DOS-a. Četvrta koaliciona vlada DOS-a formirana 25. januara 2001. (posle decembarskih izbora 2000. kojima je prethodio slom Miloševićevog režima) imala je izuzetno širok oslonac (176 poslanika ili 70,4 odsto) do 17. avgusta 2001, kada se DSS sa 45 mandata povukao u opoziciju; posle toga, republička vlada se sa podrškom 131-og poslanika (52,3 odsto) svrstala u minimalne vladajuće koalicije. Najzad, peta manjinska koaliciona vlada uspostavljena je u martu 2004. između DSS-a, G17 plus, SPO-a i Nove Srbije a uz podršku SPS-a.

De Swaan oštroumno uočava krupan paradoks u odnosu između demokratije i koalicionalnih vlada koji obrazlaže na sledeći način: "Ako različite vlade, distinktno u pogledu partijskog sastava i politike, mogu da proizađu iz datog izbornog rezultata (znači da-VG) ili ne postoji "presuda izbornog tela" ili, ako taj koncept ima smisao, presuda nije neizbežno, ili čak uobičajeno ostvarena u višepartijskom sistemu" (1973, 1.).

(1) Prioriteti partnera

Autori različito određuju svrhu zbog koje partija obrazuje vladajuće koalicije. Za Downsa i Rikera cilj koalicija je zadobijanje vlasti izraženo prvenstveno u broju ministarskih položaja. Premda najvažniji cilj partija jeste zauzimanje vlasti, to ipak nije njihova jedina svrha, jer ako bi to bio slučaj, onda - logično zaključuju Laver i Schonfiel (1990,73-74) - manjinska koalicija ne bi postojala kao vladavinski aranžman, jer bi svaka opoziciona većina obrazovala vladu. Za razliku od Downsa i Rikera, za de Swaana (1973), cilj partija pri obrazovanju koalicije je ostvarivanje određenih političkih ciljeva. Ova podela je kao i sve slične podele, šematska, jer su partije po pravilu rukovođene i jednim i drugim ciljem. Doduše, u svom političkom angažovanju neke partije daju prednost jednom, a neke drugom cilju. Ovde nije reč samo o razlikama između partija nego, neretko, i o razlikama iste partije u pojedinim vremenskim etapama.

Razuđenu tipologiju partijskih prioriteta od kojih zavisi obrazovanje koalicija ponudio je Luebbert (1986). Prema mišljenju tog

pisca prioriteta koalicionih partnera mogu biti: tangentni, konvergentni i divergentni (1986, 62). U prvom slučaju reč je o različitim prioritetima koji nisu među sobom sukobljeni, u drugom je posredi zalaganje za principe koji su međusobno saglasni, ali se razlike tiču načina njihovog ostvarivanja (tempa, postupaka, mera). Najzad, treći slučaj je kad su prioriteta divergentni, odnosno »kada su dve partije fokusirane na različita pitanja ili zastupaju međusobno isključive preferencije, ili su fokusirane na isto pitanje ali podržavaju suprotno usmerena opredeljenja« (Luebbert 1986, 63). Obrazovanje koalicione vlade pretpostavlja kod koalicionih partnera spremnost na popuštanja i kompromise - implicitne ili eksplicitne. Implicitnim kompromisima partneri mogu »zalediti« sporna pitanja, dogovoriti se da neki organ kasnije o tome odluči (odbor, komisija) i formulisati stav o spornim pitanjima na tako uopšten način da ga svaka strana može »kreativno« interpretirati. Bez obzira na izabrani modalitet, partneri nisu obavezni da podržavaju politiku suprotnu njihovim preferencijama, što Luebbert naziva »divergenim odnosom zasnovnim na implicitnom kompromisu« (1986, 63). Nasuprot tome, on razlikuje divergentan, eksplicitan odnos koji se sastoji u jednostranoj ili višestranoj promeni preferencija kao uslovu za učešće u koaliciji. U ovom slučaju partija (ili partije) je obavezna da podržava vladinu politiku koja osporava njene prethodne preferencije.

Lideri ključnih partija koje su stožeri koalicije (*formateurs` party*-Luebbert; u literaturi se koriste i druge sintagme: glavni igrač-*pivotal player*; dominantni igrač-*dominant player*) daju prednost partijama čiji su interesi tangentni i konvergentni nad partijama čiji su interesi divergentni, i prednost implicitnim nad eksplicitnim kompromisima. Luebbert, doduše, umesno napominje da su koalicije sa konvergentnim partnerima »dvosekli mač«, jer partner u vladi postaje partija koja je usmerena na isto »izborno tržište«. Time je ona, objektivno, konkurent partije-stožera koalicije što sa sobom nosi izazove koje je detaljno izložio Panebianco (1988), o čemu će kasnije biti reči.

Pozabavićemo se sada, u svetlu prikazane Luebbertove podele, političkim prioritetima partija-partnera u dve postoktobarske koalicione vlade Srbije. U prvoj vladi (2001) prioriteta mnogobrojnih koalicionih partnera u DOS-u pokazivali su sva tri napred pomenuta modaliteta (tangentni, konvergentni i divergentni). Treba naglasiti da je DOS nastao kao izborna koalicija u kojoj su partneri

delili jedan konvergentan politički interes - težnju za eliminacijom Miloševićevog autoritarnog režima. Pošto je taj interes ostvaren i DOS prerastao u vladajuću koaliciju na talasu izborne pobeđe u decembru 2000, interesni »reljef« i politički prioriteti partnera postali su neuporedivo složeniji. Naglašavamo »postali su«, jer su koalicioni partneri, pojedinačno uzevši, posvetili nekoliko meseci posle oktobarskog preokreta 2000. definisanju vlastitih programskih prioriteta. U tom procesu partije DOS-a su nastojale da »negativni konsenzus« o otporu autoritarnom režimu dopune saglasnošću o ciljevima novog poretka i o merama i tempu ostvarenja tih ciljeva. U razuđenim političkim platformama partijâ DOS-a posle zauzimanja vlasti, pored identičnih ili sličnih interesa, došle su do izražaja i mnoge razlike. Na primer, interesi Saveza vojvođanskih Mađara (SVM) i interesi ostalih partija te koalicije bili su u nekim dimenzijama tangentni, a u nekim konvergentni. Prioritetan interes SVM-a je stvaranje što boljih uslova za održanje identiteta mađarske etničke zajednice i za poboljšanje njenih veza sa maticom, dok su ključne partije DOS-a stremile ostvarenju širih strateških ciljeva: demokratskom preobražaju Srbije, brzim promenama svojinske strukture i pristupanju Evropskoj uniji.

U toku pregovora oko obrazovanja druge koalicione vlade u postoktobarskom razdoblju, početkom 2004. izbile su, svom sili-
nom, krupne razlike između budućih partnera. Jedna od razlika ticala se državne zajednice Srbije i Crne Gore za čije se održavanje energično zalagao DSS, dok je, nasuprot tome, G17 plus programski težio samostalnosti Srbije. Stavovi ostalih partnera (SPO-a, NS-a) oko pitanja održanja SCG inklinirali su stanovištu DSS-a. Druga duboka linija podele ticala se odnosa prema Haškom tribunalu; G17 plus i SPO su podržavali bezuslovno izvršavanje obaveza prema Tribunalu, dok je DSS, podržan od NS-a, to odbijao u ime »dvosmerne saradnje« sa Tribunalom koja, navodno, ne podrazumeva ekstradiciju nego samo dobrovoljnu predaju optuženih. U sporazumu o obrazovanju koalicione vlade pod nazivom *Načela zajedničkog delovanja strana potpisnica* (2004) pitanje državne zajednice rešeno je u skladu sa shvatanjima DSS-a, čemu u prilog govore odredbe 7 i 9 u kojima partneri ističu spremnost da »utvrde i vode jedinstvenu politiku pune harmonizacije odnosa unutar državne zajednice SCG« i da »donesu strategiju bezbednosti državne zajednice SCG«. Iz toga sledi da je G17 plus izričito odložio

svoj programski zahtev za nezavisnošću Srbije što se, Luebbertovom terminologijom, može označiti kao divergentan eksplicitan odnos zasnovan na promeni preferencija. U pogledu različitog stava koalicionih partnera prema Haškom tribunalu prevladalo je takođe gledište DSS-a, jer je u citiranom dokumentu naglašeno da neće biti izručenja optuženih po komandnoj odgovornosti, niti po, eventualno, novim optužnicama (odredba 11). Istini za volju, redukovanje obaveza prema Haškom tribunalu nije samo rezultat opredeljenja DSS-a nego i uticaja SPS-a koji je javno saopštio da je to *conditio sine qua non* podrške manjinskoj vladi.

(2) Minimalne i preširoke koalicije

Prve teorije koalicionog ponašanja zasnivaju se na racionalnom modelu odlučivanja političkih aktera-partija, a teorija igara je "matematička elaboracija racionalnog modela u situacijama kada rezultat zavisi od kombinovanih odluka racionalnih aktera" (De Swaan 1973, 4). Teoriju minimalne poredničke koalicije prvi su formulisali Von Neumann i Morgenstern (1944; izdanje 1964). Dvojica autora pretpostavljaju da je u (koalicionoj) igri između n aktera suma dobitaka konstatna, odnosno da suma dobitaka ne raste ako se povećava broj članova poredničke koalicije; zbog toga, u slučaju povećanja tog broja, reč je o "nepotrebnim akterima". Koalicija bez suvišnih aktera je, prema citiranim piscima, "minimalna porednička koalicija", a Gamson (1961, 374-376) koristi, u sličnom značenju, sintagmu "najjeftinija porednička koalicija". Izneti teza je dopunjena i precizirana na više načina, između ostalih od strane Rikera (1962) i Leisersona (1968).

»Čvrsta tačka« na koju se oslanja Riker (1962.) u svojoj elaboraciji je takođe teorija igara koje mogu biti igre konstantnog zbira (*constant sum*) u kojima je dobitak porednika jednak gubitku pobeđenih, ili pak *non-constant-sum*, u kojoj porednici ne dobijaju onoliko koliko poraženi gube. Prema prvom principu Rikerove teorije, partije će obrazovati koaliciju u uslovima *constant-sum* (često se u identičnom značenju koristi *zero-sum*), pod pretpostavkama da imaju potpune informacije i da poštuju pravila igre - što, u praksi, naravno, nije uvek slučaj (Von Beyme 1985, 323; Mellors and Brearey 1986, 278) - samo toliko široku koliko veruju da im je neophodno za pobedu,

a ne širu. Preveliki broj članova koalicije iziskuje troškove da se oni privuku i smanjuje dobitke članova koalicionog aranžmana. "To znači da retkost dodatnih prihoda (*side-payment*) onemogućuje njihovu upotrebu na preteran način« (Riker 1962, 107). Citirani pisac pretpostavlja da će od svih u datim okolnostima mogućih pobjedničkih koalicija biti obrazovana koalicija najmanjeg obima, jer sve minimalne pobjedničke koalicije ne moraju biti najmanje po obimu. U praksi to znači da će partija A izabrati od dva moguća partnera (B i C) sa kojima može da obrazuje pobjedničku koaliciju, onoga koji ima manji opseg (broj mandata). Leiserson (1968) je još reljefnije istakao važnost dopune koja se nazire kod Rikera, a tiče se broja učesnika koalicije. Leiserson je svoju dopunu izneo u obliku predloga (1968, 23) koji se tiče pogađanja (*bargainig proposition*). Prema toj dopuni, koalicija će se sastojati od minimalnog broja aktera, jer uključivanje više aktera povećava vreme i troškove pregovaranja. U Srbiji je vladajuća koalicija formirana početkom 1994. (SPS-ND) saglasna sa Rikerovim i Leisersonovim predviđanjem, koalicije 1998. (SPS-SRS-JUL) i 2001. (DOS) predstavljaju preširoke koalicije, dok je 2004. obrazovana manjinska koaliciona vlada (DSS-G17 plus-SPO-NS). Subnacionalne koalicije obrazovane u Srbiji 2004. (pokrajinske, gradske, opštinske) - o kojima će posebno biti reči - su u velikoj većini po svom obimu minimalne, što znači da su u skladu sa prvim principom Rikerove teorije.

Prema drugom Rikerov postulat, u telima i organima u kojima je princip minimalne većine ostvariv, učesnici koalicionog sporazuma neizbežno će se kretati ka njegovoj realizaciji. Taj princip je dobio delimičnu potvrdu u parlamentarnoj praksi Srbije, jer je preširoka vladajuća koalicija DOS (176 od ukupno 250 članova parlamenta) transformisana u avgustu 2001. u minimalnu vladajuću koaliciju (131 mandat). Najzad, treći Rikerov princip naglašava da u telima i organima u kojima funkcioniše princip minimalne veličine deluju snage koje, bez obzira na visinu uloga, vode ka razaranju koalicije. Do destabilizacije minimalnih vladajućih koalicija dolazi najpre, ocenjuje Riker, kada se promene odnosi snaga između dva ili više koalicionih aktera i kada jedan akter podigne ulog u igri. Objašnjenje zahteva za promenom snaga najmanje dva aktera je u tome što se težina (*weight*) jednog aktera ne može izolovano promeniti, budući da ona označava relaciju između aktera, a ukupna težina svih aktera je

konstatna. »To jest, težina svakog učesnika može biti označena kao razlomak (*fraction*) ukupne težine. Stoga, ako jedan član poveća sposobnost da utiče na odluku, neki drugi član/članovi moraju da izgube nešto od (svoje) sposobnosti da čine istu stvar« (Riker 1962, 190). Drugi uslov za destabilizaciju je želja aktera da poveća ulogu. Trenutak i okolnosti bitno zavise od psiholoških svojstava lidera i od odnosa između pojedinaca na vrhovima partija-članica koalicije (lične ambicije, surevnjivost, zavist, mržnja, osveta), zbog čega - priznaje bez okolišenja Riker - izmiču generalizaciji.

Rikerov princip o imanentnoj težnji ka samodestrukciji vladajuće koalicije ima izvesno uporište u koalicionom ponašanju partija Srbije. U prilog tome govori neslavni krah vladajuće koalicije »ostatka DOS-a« u oktobru 2003. Inicijalnu kapislu za dezintegraciju koalicije predstavljala je odluka male Socijaldemokratske partije (10 mandata) da uskrati podršku republičkoj Vladi, bez navođenja jasnih razloga za to. Malo je verovatno da je uzrok tome težnja SDP-a da proširi svoje parlamentarno predstavništvo, jer je ta partija posle sledećih parlamentarnih izbora 2003. izvojevala samo 3 mandata (na listi G17 plus), što je 70 odsto manje od ranijeg broja. Za opisano koaliciono ponašanje SDP-a može se hipotetički ponuditi i nekoliko drugih objašnjenja: pogrešna procena vlastite snage i delovanja drugih važnih aktera, neodoljivi upliv psiholoških svojstava lidera o kojima piše Riker i zadobijanje nekih parcijalnih koristi za partijski vrh. Zanimljivo je da se indikatori saobražavanja koalicionog ponašanja partnera sa trećim Rikerovim principom uočavaju i u manjinskoj koalicionoj vladi obrazovanoj u martu 2004. Tu prvenstveno imamo u vidu ekstremno oštre javne sporove između partija-članica vladajuće koalicije (DSS, G17 plus, SPO, NS) koji ubrzavaju proces erozije njihovog uticaja u biračkom telu. Kao akt u pravcu samodestrukcije tog koalicionog aranžmana - o kojoj piše Riker - mogu se interpretirati još neki događaji. Prvo, to je rascep SPO-a početkom 2005. iz kojeg je obrazovana nova partija SDPO kojoj je pristupilo 9 od ukupno 13 poslanika. Drugo, u parlamentarnoj grupi SPS-a, koja je bitan preduslov opstanka manjinske vlade, došlo je, početkom novembra 2005, do podele kada je 5 poslanika (od ukupno 22) odlučilo da će svoje izjašnjavanje u parlamentu usaglašavati sa stavovima predsednika SPS-a Slobodana Miloševića, odnosno da će delovati nezavisno u odnosu na poslanički klub SPS-a. Na taj

način, DSS, G17 plus i NS su, umesto dva partnera u vladajućem koalicionom aranžmanu (SPO, SPS) dobili četiri partnera. To, sa jedne strane, višestruko usložnjava proces donošenja odluka i sa druge strane, suočava koaliciju za sve većim zahtevima jer je po pravilu, učešće u "plenu" koje zahtevaju delovi podeljenog aktera po obimu veće od učešća jedinstvenog aktera.

Najzad, treći događaj koji je delovanje manjinske vladajuće koalicije učinio još komplikovanijim je odluka koalicije da iz svojih redova elimiše SDP, zbog odbijanja te partije da podrži vladine predloge zakona o Naftnoj industriji Srbije (NIS) krajem avgusta 2005. Doduše, gubitak podrške od strane tri poslanika SDP-a, Koštuničina manjinska vlada je nadoknadila munjevitim dogovorom sa dvojicom poslanika Liste za Sandžak (LS) koja je osvojila mandate na listi opozicionog DS-a. Kao nagradu za napuštanje opozicije i pristupanje vladajućoj koaliciji, lideri LS-a su 22. septembra 2005. postavljeni od strane republičke Vlade za zamenike ministara, što je dan kasnije objavljeno u "Službenom glasniku Republike Srbije". Ali Vlada je izgubila iz vida da poslanici prema *Zakonu o narodnim poslanicima* (2000) gube mandat imenovanjem na funkciju pomoćnika ministra, i da je objavljivanjem imenovanja opozicioni DS zadobio pravo da odredi nove poslanike sa svoje liste. Ali kada je DS to pravo pokušao da ostvari, dogodio se jedan od najneverovatnijih obrta u kratkoj, ali burnoj istoriji parlamentarizma u Srbiji. Već *ex officio* bivši poslanici iz redova LS-a podneli su ostavke vladi na funkcije zamenika ministara, a Administrativni odbor je većinom glasova (članova DSS-a i SPS-a) potvrdio njihov poslanički status! Time je Administrativni odbor proglasio obične građane za poslanike, što predstavlja pravni skandal kojem je teško naći premca. Republička vlada je nastavila da radi savršeno spokojno kao da se ništa nije dogodilo i obrazovala je 29. septembra. 2005. *Savet za regionalni razvoj i regionalne kapitalne investicije* za čijeg je predsednika imenovan jedan od dvojice (bivših) poslanika!

Sastav koalicionih vlada može biti stabilan u više izbornih turnusa što Mair (1997, 209) naziva »zatvorenom strukturom konkurencije« ili pak može biti »inovativan«, kada se u koalicionu vladu uključi stranka koja ranije nikada nije bila na vlasti (»otvorena struktura konkurencije«). U Srbiji su do sada 4 od 5 koalicionih obrazaca bili inovativni. U prvu koalicionu vladu 1994. po prvi put je ušla opoziciona Nova de-

mokratija (5 mandata), doduše, »na mala vrata« kao koalicioni partner bez ikakvog uticaja na politiku vladajućeg SPS-a (123 mandata). Druga koalicija (1998) takođe je inovativna budući da se stožernom SPS-u (105 mandata od kojih su 15 pripali JUL-u kao »partiji-maketi«) pridružio na vlasti SRS (82 mandata). Treća privremena koaliciona vlada obrazovana posle sloma Miloševićevog režima je inovativna, ali nelegalna jer je u njen sastav ušla vanparlamentarna koalicija DOS. Atribut »inovativna« ne važi za četvrtu koalicionu vladu obrazovanu 25. januara 2001, jer je tu vladu činila koalicija DOS koja je bila zastupljena i u prethodnoj, privremenoj vladi. Najzad, peta vladajuća koalicija formirana 3. marta 2004. je inovativna, jer je u nju po prvi put ušla G17 plus koje ranije nije bilo na vlasti na republičkom nivou.

(3) Značaj ideologije

Deduktivno izvedena teorija "minimalne poredničke koalicije" (u više varijanti) deluje zaista sugestivno, premda redukuje partije na jednu dimenziju - obim izražen brojem poslaničkih mandata, a pri tom zanemaruje njihovu ideološku (programsku) orijentaciju. Na tu slabost ukazali su brojni autori (npr. Pridham 1986, 11; Pridham 1986a, 202; Laver 1986, 32-33; De Swann, 1973, 37-41). Navedena slabost posebno dolazi do izražaja u Srbiji čiji partijski sistem pripada tipu "polarizovanog višepartizma" (Goati 2004, 179-184) u kojem *per definitionem* postoji velika "politička distanca" između pojedinih partija, odnosno u kojem postoje antisistemske partije, ili "nelojalna opozicija" (Linz 1986, 28) zbog čega se proces obrazovanja koalicija bitno razlikuje od puke aritmetičke operacije. U antisistemske partije svrstavaju se one koje osporavaju legitimacionu matricu političkog poretka i/ili njegove strateške ciljeve, ključne institucije, procedure i mehanizme. Imajući u vidu ponuđenu definiciju koja je vrednosno neutralna - u predoktobarskom razdoblju u Srbiji su u antisistemske partije spadale najvažnije opozicione partije. U zemljama stabilne demokratije u aktuelnom razdoblju ne postoje relevantne antisistemske partije; nestanak antisistemske opozicije dogodio se krajem sedamdesetih godina dvadesetog stoleća »de-radikalizacijom« ili drastičnim gubitkom uticaja komunističkih partija. U poslednjoj deceniji dvadesetog stoleća nestale su, takođe, antisistemske partije u Južnoj Evropi (Italija, Grčka, Španija, Por-

tugalija), a isto važi za većinu postkomunističkih zemalja Centralne i jugoistočne Evrope posle »biblijskih promena« 1989/1990.

Srbija je u tom pogledu »devijantan slučaj«, jer SRS, kao najjača partija u parlamentu izabranom u decembru 2003, osporava osnovu političkog poretka uspostavljenog 5. oktobra 2000. Ta je partija zadobila na parlamentarnim izborima 2003. podršku 27,6 odsto birača (82 mandata ili 32,8 odsto) što daleko nadmašuje 10 odsto glasova koje spominje Merkl (1980, 6) kao granicu iznad koje antisistemska partija bitno utiče na funkcionisanje partijskog sistema. SPS (22 mandata ili 8,8 odsto) takođe programski osporava osnovu postoktobarskom političkog poretka, ali je kod te partije na delu dalekosežna evolucija - o kojoj će još biti reči - pa se ona, pretpostavljamo, krajem 2005. približila »kritičnoj granici« između antisistemskih i sistemskih partija.

Uticaj antisistemskih partija na politički život Ware opisuje na sledeći način: "Prisustvo velikih antisistemskih partija, naročito kada one postoje na obe strane, levoj i desnoj, znači da ima malo alternativnih vlada i obrnuto, što ima uticaj na partijsku konkurenciju. U takvim situacijama, nepopularne vlade će verovatno obezbediti još širu podršku antisistemskim partijama, zbog nedostatka alternativa između konstitucionalnih partija. Sa svoje strane to još više povećava imobilizam sistema" (1996, 153). Druge partije izbegavaju saveze sa antisistemskim partijama ili im u tim savezima dodeljuju manje važnu ili bar manje vidljivu ulogu. Dobar primer za to je SPS koji početkom 2004. nije prihvaćen za punopravnog člana vladajuće koalicije zbog svoje političke prošlosti nego je njegova uloga redukovana na parlamentarnu podršku. Ali, to ne znači *per se* mali politički uticaj, jer opstanak vlade u svakom trenutku zavisi od SPS-a koji to - kao što ćemo kasnije pokazati - znalački "kapitalizuje". Partija može biti predmet "političkog ostrakizma" kako zbog programsko-političkih opredeljenja, tako i zbog ličnosti zbog vođe koji ih personifikuje. Navešćemo opet kao ilustraciju SPS od kojeg je SDP zahtevao, sredinom 2005, odricanje od "Miloševićeve politike" kao preduslov za uspostavljanje čvršće saradnje.

U celini uzevši, ideološka opredeljenja partije igraju prvorazrednu ulogu i izostavljanje ideološke dimenzije iz kolicionih teorija ostavilo je bez valjanog objašnjenja veliki broj vladajućih koalicija u političkom životu koje nadmašuju minimalan opseg. Tu dimenziju

De Swaan uzima u obzir u teoriji «političke distance» koja se zasniva na postulatu da «akter teži da bude uključen u vladajuću koaliciju koja je bliska, koliko je moguće, njegovim vlastitim političkim preferencijama. To implicira da je razmatranje o politici prvenstveno u glavi aktera, i da se parlamentarna igra, u stvari, vodi oko određivanja glavne državne politike» (1973, 111). Iz tog razloga, vladajuće koalicije često odstupaju od minimalne veličine, ali - naglašava De Swaan - obim koalicija ipak nije proizvoljan nego zavisi od minimalne «političke distance» koja «se definiše u terminima težine i političkih pozicija aktera» (ibidem, 111). Na taj način, smatra autor, teorija «političke distance» je usklađena sa konceptom maksimalizacije koristi i sa modelom racionalnog odlučivanja. Polazeći od takvog pristupa, preširoke koalicije nisu odstupanja nego vladavinski obrazac koji »može, ako su ostale stvari iste... posedovati veću legitimnost i autoritet nego minimalne« (Laver and Schonfield 1990, 69). Uzimanjem u obzir, pored veličine partije i «političke distance» kao druge konstitutivne varijable, nastale su multi-dimenzionalne koalicione teorije (o tome: De Winter 2002, 181-185).

Imajući u vidu važnost ideologije za uspostavljanje vladajućih koalicija, moglo bi se zaključiti da su takve koalicije najstabilnije ako su njihovi članovi političke partije između kojih je mala «politička distanca». Takvo stanovište zastupa, na primer, Von Beyme i kao posredan dokaz za to navodi slučaj energičnog suprostavljavanja lokalnih organizacija Socijaldemokratske partije i sindikata u Danskoj 1978. pokušajima prvaka te stranke Jørgensena da obrazuje koaliciju sa Liberalnom Venstre partijom (1985, 323). Ali, »medalja ima i drugu stranu«, jer programsko-politička bliskost između koalicionih partnera neizbežno aktivira konkurentne procese između njih, pošto - Luebbertovom terminologijom rečeno - partije sa konvergentnim prioritetima računaju, po pravilu, na istu izbornu klijentelu ili, kako piše Panebianco (1988, 217), na isto »izborno lovište«. Zbog toga one međusobno ugrožavaju političke identitete i uzajamno se destabilizuju »transferima« simpatizera iz jedne u drugu partiju (partije). To dovodi, pre ili kasnije, do nezadovoljstva jednog od koalicionih partnera i do raspada koalicionog aranžmana. Imajući to u vidu, Panebianco zaključuje: »Paradoksalan efekt - koji protivreči dobro poznatoj teoriji koalicija - je da se najstabilniji savezi ostvaruju između oponenta (ideološki udaljenih) dok se najmanje

stabilne koalicije ostvaruju između takmaca (ideološki sličnih)... Partija jedino može zaustaviti destabilizirajuće pritiske od takmaca izbegavajući koaliciju sa njim« (1988, 218-219).

Ne negirajući Panebiancovo stanovište o pozitivnom učinku ideoloških razlika između koalicionih partnera na dužinu trajanja koalicije, mislimo da ono važi samo za vlade koje nisu prinuđene da donose dalekosežne odluke sa bitnim redistributivnim efektima, vlade čija se aktivnost u stvari svodi na »administriranje« kao što je to, uglavnom, slučaj u akuelnom razdoblju u zemljama stabilne demokratije. Ako je pak vlada stalno suočena sa potrebom da donosi politički sporne, »teške« odluke koalicioni partneri nastoje da ih odlože - što u postkomunističkim zemljama Centralne i Istočne Evrope, uključujući Srbiju - obavezno znači usporavanje demokratskih i tržišnih reformi. Ako koalicionoj vladi ipak ne pođe za rukom da odloži odluku, ona rizikuje zaoštavanje odnosâ između koalicionih partnera i raspad koalicije. Sa tom dilemom suočila se koaliciona vlada u Srbiji u pogledu izvršavanja obaveza prema Haškom tribunalu. Odugovlačenjem sa izvršavanjem tih obaveza tokom 2004. sačuvan je vladajući koalicioni aranžman, ali je za to plaćena visoka »cena« u obliku zaostajanja Srbije u procesu pridruživanja EU. Kada je pak koaliciona vlada počela 2005. da ispunjava međunarodne obaveze potkopana je interna stabilnost koalicionih partnera (SPS, SPO) i smanjena ionako "tanka" većina koja je podržava u parlamentu.

Eroziji parlamentarne podrške manjinskoj, koalicionoj Vladi Srbije doprinela je njena odluka da predloži u septembru 2005. - u skladu sa dogovorom sa Međunarodnim monetarnim fondom - usvajanja politički spornog zakona o privatizaciji Naftne industrije Srbije (NIS). Parlament je usvojio predlog zakona sa 126 glasova, ali je to bila "Pirova pobjeda" koja je rezultirala već pomenutom eliminacijom SDP-a iz vladajuće koalicije, koji nije podržao taj zakon. U septembru 2005. u Narodnoj skupštini Srbije izglasan je i zakon o reviziji penzionog sistema kojim se povećava starosna granica za odlazak u penziju i redukuju prava penzionisanih. Taj zakon je takođe "uzdrmao" koalicionu vladu, jer mu se suprostavljao SPS, zbog čega je u završnu verziju tog akta uključena odredba, koja protivreči prethodnom dogovoru vlade sa MMF-om. Ali, ubrzo je republički parlament izglasao izmene kojim je u potpu-

nosti realizovao dogovor sa MMF-om, čime je ispunjen uslov za početak pregovora sa EU o sklapanju *Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju* za korišćenje dela sredstava prethodno odobrenog zajma i za otpis 15 odsto duga prema Pariskom klubu (oko 750 miliona dolara).

U celini uzevši, u sve "razuđenijim" teorijama vladajućih koalicija i koalicionog ponašanja dominiraju dve varijable: veličina partije i »politička distanca«, a previđaju se još neki važni, ponekad presudni činioci. Prvi je broj članova koalicije čiji uticaj naglašavaju neki pisci. Tako, na prime Ware smatra da mogućnost kolapsa koalicione vlade raste sa brojem koalicioničkih partnera (1997, 47). Drugi činilac je "lični koeficijent", tačnije rečeno odnos između partijskih vođa - potencijalnih saveznika u koaliciji. Taj činilac Ursula Hoffmann-Lange definiše kao »stepen simpatije ili antipatije između partija« (1986, 47). U prilog tome De Winter (2002, 203) navodi rezultate jednog empirijskog istraživanja u Belgiji u kojem je 3 od 10 anketiranih portparola partija na lokalnom nivou ocenilo da su loši međuljudski odnosi bili uzrok neuspeha koalicioničkih pregovora, a 4 portparola su uspeh pregovora pripisali dobrim odnosima između partijskih lidera. Treći činilac je međunarodno okruženje. Namoćnije zemlje međunarodne zajednice i uticajne međunarodne organizacije destimulišu obrazovanje vladajućih koalicija čija je privrženost demokratiji sporna. U postoktobarskom razdoblju u Srbiji, spoljnji činilac je bitno uticao ne samo na politiku koalicioničkih vlada nego i na sastav koalicija. O tome ubedljivo svedoči »zaobilaženje« ultranacionalističkog SRS-a, najjače stranke u parlamentu Srbije izabranom 2003. od strane mandataru (pa potom premijera) republičke Vlade Vojislava Koštunice. Premda između DSS-a i SRS-a ne postoje nepremostive programske razlike niti antipatija između njihovih vođa, Koštunica nije prihvatio ponudu SRS-a da ga uključi u koalicionu vladu. Na tu ponudu potpredsednika SRS-a Nikolića, Koštunica je odgovorio: »To ne možemo da radimo, Zapad se sa tim ne bi složio« (*Blic*, 30. maj 2005).

(4) Manjinska koaliciona vlada

Pored većinske koalicije - minimalne ili preširoke po obimu - postoji i manjinska koaliciona vlada koja je, kao što su pokazuju

prethodno izneti podaci Lavera i Schonfielda (1990), relativno čest oblik vladavinskog aranžmana u dvanaest posmatranih zapadnoevropskih zemalja. Takvim aranžmanom sve stranke - članice vlade i stranka (stranke) koja joj »spolja« pruža podršku - ostvaruju željeni politički uticaj, a njegova jedina osobenost je u tome što određena partija (partije) ostvaruje politički uticaj bez svojih ministara u vladi. Pogodno »okruženje« za uspostavljanje manjinske koalicione vlade su, prema Von Beymeu (1985, 326) polarizovani višepartijski sistemi, što je upravo slučaj sa Srbijom u kojoj je 2004, po prvi put, uspostavljen takav vladavinski obrazac. U pogodna »okruženja« Von Beyme ubraja i partijske sisteme sa dominantnom partijom u kojima deluje više manjih partija suprotnog ideološkog predznaka, partijske sisteme koji se približavaju dvopartizmu i u kojima ideja koalicionihi vlada nije ukorenjena i najzad, partijske sisteme u kojima je pregovaranje o koalicionoju vladi spor i zametan posao, pa se do njegovog okončanja obrazuje manjinska vlada.

Strom (1990, 212) navodi dva važna uzroka nastanka manjinske vlade. Prvi je nastojanje partija da iz »sive zone« utiču na politiku, što u nekim slučajevima preteže nad nastojanjem da ostvaruju formalnu političku ulogu, a drugo je ocena partije da joj neuključivanje u vladu i lišavanje krakoročnih koristi vezanih za vršenje vlasti, obezbeđuje bolji učinak na sledećim izborima. Oba uzoka ističu, međutim, u prvi plan pobude partije koja ostaje izvan vlade čemu, svakako, treba dodati i treći uzrok koje uzima u obzir rezerve partnera u manjinskoj vladi prema nekoj partiji. Već smo naveli primer SPS-a čija je uloga u koalicionoju vladi obrazovanoj 2004. svedena na spoljnu podršku, pretpostavljamo, zbog bojazni koalicionihi partnera da bi uključivanjem te partije u vladu razočarali deo svojih pristalica. Umesto toga, oni su se odlučili na polukorak i obezbedili parlamentarnu potporu SPS-a, uz određene neformalno dogovorene ustupke. Iako je time SPS lišen ministarskih portfelja i medijskih prednosti učešća u vladi, on vrši važan politički uticaj iz »drugog plana«. Okolnost da se odnosi između vlade i SPS-a ostvaruju posredstvom neformalnih dogovora (između te partije i DSS-a) potenciraju u javnosti Srbije nagadanja šta je SPS, u stvari, dobio za obezbeđenje parlamentarnog oslonca manjinskoj vladi? Rukovodstvo SPS-a je u više navrata naglasilo da je jedino odbijanje ekstradicije građana Srbije Haškom tribunalu od strane

vlasti *conditio sine qua non* podrške manjinskoj koalicionoj vladi. Veliki broj posmatrača političkog života primio je, međutim, tu tvrdnju sa skepsom i ukazao na druge "usluge" koje koaliciona vlada obezbeđuje SPS-u. Među tim uslugama se pominju: "zaustavljanje" procesa oduzimanja vile u Užičkoj ulici Slobodanu Miloševiću 2004. (odlukom Vrhovnog suda kojom je ukinuta odluka II opštinskog suda o oduzimanju vile i predmet vraćen na ponovno odlučivanje), povlačenje optužnice, protiv supruge Slobodana Miloševića, Mirjane Marković u proleće 2005, i odustajanje javnog tužioca od tužbe protiv Miloševićevog sina Marka početkom avgusta 2005, o čemu će kasnije biti više reči.

Manjinska vlada nije nužno kratkotrajna, jer to zavisi od položaja partija koje je čine u političkom sistemu. Manjinska Vlada Srbije je - vodeći računa o osobenom »parlamentarnom reljefu« uspostavljenom na izborima 2003. - smestila svoj politički program u središte političkog prostora i tako onemogućila opoziciji da se dogovori oko održive konkurentne platforme (o važnosti dobrog "pozicioniranja": Laver and Schonfield 1990, 81). Program Vlade Srbije lociran je, u svojim najvažnijim tačkama, u središte linearnog kontinuuma proevropsko/tradicionalističko. Na ekstremnim tačkama kontinuuma nalaze se dve opozicione partije, DS i SRS, koje zajedno nisu u stanju, zbog velike međusobne »političke distance«, da obezbede alternativu postojećoj vladi, a zbog malog »poslaničkog salda« (ukupno 119 mandata) ne mogu da blokiraju vladine zakonodavne inicijative. Zbog toga je Koštuničina vlada rezistentna na parlamentarne pretnje opozicije, ali - kao što je već navedeno - nije imuna na interne rizike: dezertiranje poslanika i (ili) rascepe u partijama-članicama vladajućeg aranžmana.

(5) Odluke o koalicijama

Jedno od izuzetno važnih pitanja je koji je organ u partiji ovlašćen da donosi odluku o obrazovanju koalicione vlade? Najčešće tu odluku donosi najvažniji kolegijalni organ između dva kongresa, a u retkim slučajevima o obrazovanju koalicione vlade odlučuju svi članovi neposredno na partijskom referendumu (Laburistička partija Izraela) ili odluku o obrazovanju koalicione vlade ratifikuje konferencija delegata na kojoj su zastupljeni pristalice i protivnici takve

vlade (npr. Laburistička partija Irske). U partijama Srbije odluku u uspostavljanju koalicija donosi, prema važećim statutima, Glavni odbor (odnosno Centralna otadžbinska uprava u SRS-u). U SPO-u predlog Glavnom odboru o sudelovanju u koaliciji ovlašćen je da podnese isključivo predsednik partije, dok u statutarnim dokumentima drugih partija to pitanje nije regulisano. Obezbeđivanje jedino predsedniku SPO-a statusa »ovlašćenog predlagagača« nije slučajno nego je verovatno rezultat nastojanja da se predupredi repriza februaruskog zasedanja Glavnog odbora SPO-a 2004. na kojem je taj organ odlučio, uprkos zalaganju predsednika, da SPO postane partner u manjinskoj koalicionoj vladi.

Ali, bez obzira na važeća statutarne rešenja, u pregovorima o tako važnom i osetljivom pitanju kao što je obrazovanje koalicione vlade, angažuju se svi važni partijski akteri, posebno vođa i »rukovodeći krug«, a u decentralizovanim partijama i srednji partijski nivoi (Pridham 1986, 13). Poslovično sporo i zamorno pregovaranje nije uvek, kako dobro uočava Luebbert, posledica međupartijskih nesuglasica nego složenih unutarpartijskih odnosa. »Najviše pregovora u slučajevima produženog formiranja vlade odvija se - ocenjuje citirani pisac - između lidera i njihovih sledbenika i između rivalskih faksija u partiji« (1986, 30). U pregovorima oko obrazovanja koalicije partijske vođe teže da maksimalizuju uticaj svoje partije u vladi, ali i da po svaku cenu zadrže čelnu poziciju u partiji, zbog čega biraju za to najpogodniju pregovaračku strategiju (Luebbert 1986, 246). U toku pregovora o koaliciji partijska rukovodstva pomno vode računa o opredeljenjima simpatizera, članova i naročito aktivističkog jezgra koje je, generalno uzevši, nesklono kompromisima. Da bi zadobili podršku tog dela članstva, lideri u početnoj fazi koalicionih pregovora, naročito u polarizovanim višepartijskim sistemima - kako dobro uočava Luebbert (1986, 245) - iznose, po pravilu, ekstremne programske zahteve, a tek kasnije pregovori dobijaju pragmatičan tok. Pozicija partije u pregovorima o obrazovanju koalicione vlade zavisi od njene relativne veličine (Duverger 1976, 379), ali i od »koalicionog potencijala«; položaj partije utoliko je jači ukoliko je ona u stanju da sa više partija uspostavi koaliciju. Takva partija je, takođe, otpornija na pretnje drugih partija da će istupiti iz koalicionih pregovora, jer uvek može da računa na rezervne partnere. U pravu je i Groenings kad ocenjuje da je partija jači pregovarački partner ukoliko je

centralizovana (prema: Pridham 1986, 221), jer ako se radi o visoko decentralizovanim (ili) i na frakcije podeljenim partijama, njihovi potencijalni koalicioni partneri mogu da podstaknu »unutarpartijsku konkurenciju« i da tako iznude ustupke.

Prema zastupnicima teorije »racionalnog izbora«, koji smatraju da partneri u pregovorima o obrazovanju vlade isključivo teže maksimalizaciji političkih položaja, u raspodeli tih položaja vlada »gvozdene zakon proporcionalnosti« (De Winter 2002, 189), premda se ne može isključiti ni to da partije ustupe deo ministarskih fotelja u zamenu za političke koncesije od svojih partnera. Koalicioni pregovori često duže traju oko udela partnera u ograničenom broju ministarskih mesta i sa tim povezanih položaja »po dubini« političkog sistema (na nižim nivoima države i u paradržavnim organizacijama) nego oko ciljeva koalicione vlade. Teškoće partijskih pregovarača oko raspodele »plena« Laver i Schonefield slikovito opisuju na sledeći način: »Pobednička koalicija je, u stvari, osvajanje torbe trofeja različite važnosti, a sadržaj torbe raspodeljuje se između članova« (1990, 40-41). Upravo zbog neuspeha u raspodeli »trofeja«, pregovori o uspostavljanju koalicija neretko završavaju fijaskom, posle čega se isti postupak ponavlja sa promenjenim učesnicima ili se raspisuju novi izbori. Načelno posmatrano, broj mesta koja pobednici dele među sobom manji je u zemljama stabilne demokratije nego u postkomunističkim zemljama u kojima je država još uvek direktno angažovana u privredi i u drugim društvenim sferama. U Srbiji država upravlja značajnim delom ekonomije i imenuje veliki broj lica na rukovodeće položaje u državnim i paradržavnim preduzećima. Nije zato slučajno što su u Srbiji, nakon obrazovanja novih republičkih vladâ 2001. i 2004, usledile korenite promene rukovodeće strukture tih preduzeća.

U koalicionim pregovorima posebno su važni i atraktivni položaji premijera, ministara inostranih poslova (i u nekim zemljama), vojske i unutrašnjih poslova. Privlačnost premijerske funkcije je samorazumljiva, jer premijer najviše utiče na rad vlade i za njega se vezuju sva njena dostignuća i slabosti. Važnost tri navedena ministarska resora proizilazi iz različitih uzroka. Ministar spoljnih poslova ostvaruje zvanične kontakte sa stranim državicima, zbog čega je stalno u središtu medijske pažnje što, indirektno, koristi partiji čiji je član. Ministar vojske kontroliše najjaču organizaciju sile

što, na primer, ima posebnu važnost u pojedinim latinoameričkim državama u kojima vojska tradicionalno interveniše u sukobima između domaćih političkih aktera. Najzad, ministar policije, kao i ministar vojske, raspolaže, po prirodi funkcije, značajnim aparatom prinude i povrh toga, dostupne su mu »osetljive« informacije o političkim liderima na vlasti i u opoziciji, što može da posluži kao važan adut u političkim borbama. Relativna važnost pojedinih ministarskih resora zavisi, naravno, i od osobenosti pojedinih zemalja. U zemljama bogatim naftom (npr. Azerbejdžan, Irak, neke zemlje Persijskog zaliva, Rusija, Venecuela) na ceni je Ministarstvo u čijoj je nadležnosti taj energetski resurs. Značaj pojedinih ministarskih portfelja oscilira i s obzirom na različite političke preferencije partija u istoj zemlji. U stvari, partije "ponderišu" značaj određenog ministarskog položaja vodeći računa o vlastitoj izbornoj klijenteli i o njenim očekivanjima. Ako, na primer, biračko telo neke partije čine prvenstveno stariji građani - verovatno će ona nastojati da dobije pre Ministarstvo socijalnog staranja nego Ministarstvo sporta koje je privlačniji "plen" za partiju čiju glavninu podrške čine mladi. U Belgiji je 1980. uspostavljeno neformalno pravilo poznato kao »3-2-1« o ponderisanju važnosti pojedinih političkih položaja koje među sobom raspodeljuju koalicioni partneri. Prema tom pravilu pozicija premijera vredi 3 poena, ministra 2, koliko i položaji spikera donjeg doma i Senata, dok 1 poen vredi pozicija »mlađeg ministra« (De Winter 2002, 193, fus nota 23).

U Srbiji su najatraktivniji premijerski položaj i položaj ministra unutrašnjih poslova, s obzirom da u »torbu trofeja« koji se dele na republičkom nivou nisu do kraja posmatranog razdoblja uključeni ministar vojske i ministar spoljnih poslova, koji se biraju na nivou SCG. U prvoj postoktobarskoj koalicionoj vladi 2001. mesto premijera pripalo je DS-u, a pretpostavljamo da su tada »u paketu« podeljeni položaji predsednika republičkog parlamenta (najpre DSS-a pa potom GSS-a), kao i (na saveznom nivou) Guvernera Narodne banke SRJ (G17 plus), ministra inostranih poslova (GSS) i ministra vojske (DS). U republičkoj koalicionoj vladi obrazovanoj 2004. mesto premijera i ministra unutrašnjih poslova pripalo je DSS-u, mesto predsednika parlamenta G17 plus, a ministri inostranih poslova i vojske - na nivou državne zajednice SCG - postali su funkcioneri iz SPO-a odnosno G17 plus. Deo »plena« koji se deli

u Srbiji su i mesta državnih sekretara (1- 4 u svakom Ministarstvu) i pomoćnika ministara (od 3 do 10 u svakom Ministarstvu) što, s obzirom da postoji 16 Ministarstava, zajedno čini oko 150 važnih mesta. Tu, takođe, treba dodati položaje u Upravnim odborima 10 javnih preduzeća na nivou Republike od po prosečno 10 članova koje imenuje republička vlada što je, zajedno, oko 100 članova. Predsednici Upravnih odbora plaćeni su, po pravilu od 500 do 1000 evra mesečno, a članovi UO dobijaju oko polovine tog iznosa. Raspodela mesta u UO vrši se po »formuli« primenjenoj i na ministarska mesta: 50 odsto DSS, 30 odsto G17 plus, 12 odsto SPO i NS 8 odsto. »Podmirivanje« kadrova iz SPS kao i iz LS (ranije SDP) ostvaruje se iz »kvote« DSS-a.

(6) Subnacionalne koalicije

Obrazovanje subnacionalnih kolicija i koaliciono ponašanje partija na tom nivou je u ovoj (inače oskudno obrađenoj) problematici, jedno od najzapostavljenijih područja (Mellors and Brearey 1986, 178; Laver and Schonfield, 1990, 8). Pored imanentnog značaja subnacionalnog nivoa političkog sistema, koalicije na tom nivou imaju za partije i indirektnu važnost jer predstavljaju test spremnosti partnerâ za saradnju na nacionalnom nivou i (ili) "probni balon" za utvrđivanje reakcijâ javnog mnjenja na takvu saradnju. Uslovi da se na subnacionalnom nivou analiziraju koalicioni procesi povoljniji su nego na nacionalnom nivou, zato što je istraživač na subnacionalnom nivou, po pravilu, u prilici da ostvaruje uvid u veći broj koalicionihi aranžmana (često više stotina) i što, pri tom, može da drži pod kontrolom važne varijable kao što su institucionalni okvir i *timig* uspostavljanja koalicija. Proces koalicionog pregovaranja na subnacionalnom planu ima neke važne osobenosti u odnosu na pregovore na nacionalnom planu od kojih ćemo izdvojiti dve: prva je to što je sam institucionalni okvir unapred dat i ne može biti predmet pregovora, a drugi je što su »dobici« koji se dele između partnera (unosna zaposlenja, selektivni materijalni i simbolički podsticaji i dr.) najčešće manji po obimu i po značaju nego na nacionalnom nivou.

Analiziraćemo sada koalicije uspostavljene posle izbora za Skupštinu Vojvodine u septembru 2004. i posle lokalnih izbora

održanih u 145 opština i u četiri grada Srbije, takođe u septembru 2004. U analizu ćemo uključiti i izbore u 13 opština koji su održani pre septembra 2004, ali koji su se odvijali po istim izbornim pravilima (sadržanim u *Zakonu o lokalnim izborima*, 2002) čime se broj posmatranih opština penje na 158. Na izborima za Skupštinu Vojvodine primenjena je kombinacija proporcionalnog i većinskog sistema, dok je na lokalnim izborima važio proporcionalni sistem sa cenzusom od 3 odsto. Posle pokrajinskih izbora u Vojvodini obrazovana je višestranačka koalicija, kao i u sva četiri grada: Beogradu, Novom Sadu, Nišu i Kragujevcu. Od ukupno 158 opština, u 145 opština su - sredinom 2005 - takođe na vlasti koalicije, u 12 nije uspostavljena vlast i samo u jednoj opštini (Tutin) na vlasti je jedna stranka (svi podaci su iz časopisa: *Pregled, Srbija i Crna Gora*, br. 2, 2005). Imajući to u vidu možemo zaključiti da su u Srbiji partijske koalicije ubedljivo dominantan vladavinski obrazac na subnacionalnom nivou.

Postavlja se pitanje da li vladajuće koalicije obrazovane na subnacionalnom planu u Srbiji inkliniraju minimalnim koalicijama? Pre no što odgovorimo na to pitanje pokušaćemo da definišemo standard »minimalna vladajuća koalicija« koji je, po našem mišljenju, unekoliko specifičan na subnacionalnom nivou. Na tom nivou određenje minimalne većine u predstavničkom telu izraženo kao 50 odsto mandata plus jedan, ne znači i političko održivo rešenje iz tri razloga. Prvi je češće izostajanje poslanika pokrajinske Skupštine, odnosno odbornika gradskih i opštinskih Skupština sa sednica nego što je to slučaj sa poslanicima republičkog parlamenta. Drugi razlog je manja disciplina pokrajinskih poslanika i odbornika u sprovođenju partijskih instrukcija. Najzad, treći je potpuna samostalnost u delovanju poslanika odnosno odbornika izabranih na listama grupa građana koje su *ad hoc* udruženja, lišena jasnog političkog programa i discipline. Takvih predstavnika je 8,2 odsto među odbornicima opštinskih Skupština i 3,3 odsto među poslanicima Skupštine Vojvodine, dok su u republičkom parlamentu i u gradskim Skupštinama svi mandati pripali partijskim listama. Apsentizam, odsustvo partijske discipline i nepredvidivost u političkom izjašnjavanju uočavaju se, doduše u manjoj meri, i u nekim nacionalnim parlamentima, zbog čega vlade moraju da obezbede pored minimalne većine i dovoljnu »poslaničku rezervu« kada se glasa o poverenju (Laver and Schonfield 1990, 82).

Ako, dakle, prihvatimo navedene osobenosti subnacionalnog nivoa, održiva minimalna vladajuća koalicija mora da poseduje podršku znatno više od 50 odsto plus jedan mandat i mi ćemo opseg te podrške, uslovno, odrediti kao najmanje 60 odsto mandata. Ukoliko na toj vrednosti povučemo crtu između minimalnih i preširokih vladajućih koalicija, u AP Vojvodini je na vlasti minimalna koalicija koju čine DS, SVM, Zajedno za Vojvodinu i PSS-BK sa podrškom 65 poslanika (54,2 odsto) od ukupno 120, a ista ocena važi za tri gradske Skupštine (Novi Sad - 53,8 odsto; Kragujevac - 55,2 odsto i Beograd - 57, 8 odsto) dok je u gradskoj Skupštini Niša na vlasti preširoka koalicija (75,4 odsto). Od 146 opština u kojima je obrazovana uprava (u 12, kao što smo naveli, to nije slučaj), minimalne vladajuće koalicije formirane su u 106 opština, odnosno u 72,6 odsto slučajeva, a preširoke koalicije u 39 opština ili 26,7 odsto, dok je samo u jednoj opštini vlast obrazovala jedna stranka (0,7 odsto). Izneti podaci snažno sugerišu zaključak da u Srbiji koaliciona praksa na subnacionalnom nivou pretežno sledi princip minimalnih vladajućih koalicija.

Radi detaljnijeg uvida u koaliciono ponašanje na subnacionalnom nivou u Srbiji ispitaćemo dve hipoteze. Po prvoj, uključenost partija na tom nivou manja je nego na nacionalnom nivou, a po drugoj hipotezi politička distanca između partija ima manju važnost za koalicione aranžmane na subnacionalnom nego na nacionalnom nivou. Kao indikator partijske uključenosti (prva hipoteza) koristićemo procenat mandata koje su dobile partijske liste u odnosu na procenat koji je pripao listama "grupa građana". U sastavu Skupštine Vojvodine "grupe građana" izvojevale su 3,3 odsto mandata, a u 158 opštinskih Skupština raspolažu sa 8,2 odsto mandata (za njih je glasalo 12,2 odsto građana), dok su u gradskim Skupštinama ostale bez ijednog mandata. U parlamentu Srbije na izborima 2003 - kao i na svim prehodnim republičkim izborima, izuzev na prvim 1990 - svi mandati pripali su partijskim listama. Na osnovu toga, možemo zaključiti da se Srbija uklapa u opšti "obrazac" po kojem partije usredsređuju pažnju na nacionalni nivo jer su na njemu koncentrisani ključni resursi i jer se na tom nivou donose strateške političke odluke, dok su manje zainteresovane za subnacionalni nivo. U zapadnoevropskim zemljama manji interes partija za subnacionalne izbore dugo je bila "konstanta" političkog

života. Ali, situacija se u nekim od tih zemalja menja, jer - prema oceni poznavalaca - partije leve orijentacije u Holandiji, Italiji i Francuskoj pokazuju sve veći inters za politiku na lokalnom nivou, naročito u gradovima (Mellors and Brearey 1986, 281). Ta promena nije slučajna nego je rezultat trenda jačanja autonomije regiona koji se očituje u poslednje dve decenije u zemljama EU. Uporedo sa tim, rastu resursi čija se distribucija vrši na subnacionalnom nivou što podstiče aspiracije partija da "zaposednu" taj nivo.

Izvesno iznenađenje na subnacionalnim izborima u Srbiji predstavlja bolji učinak grupa građana na pokrajinskom nego na gradskom nivou. Objašnjenje za to svakako nije u manjem interesu partija za pokrajinske nego za gradske izbore, jer se sa sigurnošću može tvrditi da ustavno-pravni i politički značaj pokrajinskog nivoa vlasti nadmašuje značaj gradskog nivoa. U nedostatku pouzdanog objašnjenja za uočeni paradoks ponudićemo dva preliminarne objašnjenja koja se međusobno ne isključuju. Prvo objašnjenje naglašava osobenost izbornog sistema AP Vojvodine koja je olakšala uglednim pojedincima da, oslanjajući se na grupe građana, pobede na većinskim izborima. U Pokrajini se, naime, polovina poslanika (60) bira "većinskom formulom" što olakšava istaknutim pojedincima koji nemaju partijski oslonac da u pojedinačnom nadmetanju pobede partijske kandidate. Drugo objašnjenje ističe značaj etničko-konfesionalne heterogenosti Vojvodine koja je pogodno tlo za izborni uspeh partijski neangažovanih pojedinaca iz etnički i verski homogenih izbornih jedinica.

Drugu hipotezu o manjoj važnosti političke distance na subnacionalnom nego na nacionalnom nivou, potvrđuje sastav vladajućih koalicija. Obe opozicione stranke u republičkom parlamentu, DS i SRS, učestvuju u vlasti u velikom broju opština; DS u 74, a SRS u 58 opština. Od gradova, SRS sudeluje u vlasti u Novom Sadu i Nišu, a DS u Beogradu. Sa druge strane, DSS kao ključna partija vladajuće koalicije na republičkom nivou čest je koalicioni partner sa SRS-om i DS-om u opštinama i gradovima, što govori otvorenosti DSS-a za saradnju sa partijama sa oba kraja ideološkog kontinuumu. Ostale članice vladajuće koalicije: G17 plus, SPO i NS dele, takođe, "bez ograničenja" vlast na lokalnom nivou kako sa DS-om, tako i SRS-om. Ista ocena važi za SPS koji sudeluje u vlasti u 63 opština. PSS-BK učestvuje u vlasti u 67 opština sa svim partijama,

bez ikakve ideološke diskriminacije, kao i gradovima Nišu i Kragujevcu. Na nivou Vojvodine na vlasti su DS, PSS-BK, jedna regionalna i jedna etnička partija. Izneti podaci, potkrepljuju hipotezu da je u Srbiji ideološka tolerancija veća na subnacionalnom nego na nacionalnom nivou.

Za razliku od Srbije, u Crnoj Gori vladajuće partije na republičkom nivou, DPS i SDP ne sudeluju u vlasti na lokalnom nivou sa SNP-om ni u jednoj od 21 opštine. U zemljama EU (Britanija, Francuska, Nemačka, Irska, Italija i Holandija) koalicioni obrasci na subnacionalnom nivou su, sredinom osamdesetih godina bili takođe u velikoj meri konzistentni sa obrascima na nacionalnom nivou (Mellors and Brearey 1986, 282). Istini za volju, veća nekonzistentnost koalicionih obrazaca na nacionalnom i subnacionalnom nivou u Srbiji nego u prethodno pomenutim zemljama, ne znači potpuni "politički promiskuitet", odnosno brisanje ideološkog opredeljenja partija kao važnog elementa u obrazovanju subnacionalnih koalicija. Jer, ako bi ideološko obeležje bilo irelevantno, onda bi jedini činilac zastupljenosti partija u vladajućim koalicijama bila snaga partije u opštinskim Skupštinama izražena u broju odbornika i ona bi se podudarala, ili bi bar čvrsto pozitivno korelirala, sa učešćem partija u vladajućim koalicijama. Ali, takva korelacija ne postoji što dobro ilustruje podatak po kojem je DSS na čelnoj poziciji po broju učešća (99) u vladajućim koalicijama iako je, po postotku osvojenih glasova na opštinskim izborima (9 odsto) i po broju odbornika u Skupštinama (654) tek na četvrtom mestu. Nasuprot tome, DS je po procentu osvojenih glasova na izborima (18,6 odsto) i broju odborničkih mandata (1212) na prvom mestu, ali je po učešću u vladajućim koalicijama na drugom mestu (74). Još veća asimetrija uočava se kod SRS-a koji je na drugom mestu po procentu glasova (18,1 odsto) i broju odbornika (1192), dok je po sudelovanju u vlasti je tek na sedmom mestu (58). Objašnjenje ove asimetrije moguće je samo ako se - pored niza kontekstualnih i konjuktivnih faktora - uzme u obzir politička distanca od koje zavisi spremnost partije da sarađuje sa drugim akterima, kao i gotovost tih aktera da sa njom stupe u savez.

Da politička distanca nije nevažna na subnacionalnom planu, pokazuje zabrana rukovodstva DS-a da članovi te partije sudeluju u vladajućim koalicijama sa SRS-om, što govori o neprelaznoj

političkoj granici između dve partije. Kada je ta zabrana prekršena u Negotinu, Izvršni odbor DS-a je 31. maja 2005. isključio iz stranke svih 12 odbornika iz te partije. Koaliciona širina DSS-a takođe nije "bez obala", jer se rukovodstvo te partije izjasnilo protiv "paktova" sa LSV-om i SVM-om. Ali, lokalna rukovodstva DSS-a u praksi nisu uvažila stav centrale (Irig, Srbobran, Sečanj) na šta, sudeći prema dostupnim podacima, vrh te partije nije reagovao. Ali, do reakcije rukovodstva DSS-a došlo je Bečeju gde su tri odbornika DSS-a obrazovala - uprkos negativnom stavu Izvršnog odbora stranke - novu skupštinsku većinu sa odbornicima PSS-a i DZVM-a. Zbog nepoštovanja stava rukovodstva sva trojica izbrisana su 1. decembra 2005. iz članstva odlukom Okružnog odbora DSS-a za južnu Bačku.

Pored izborne snage i političke distance na koalice obrasce na subnacionalnom nivou - kao na nacionalnom nivou - snažno utiče međunarodni činilac. Uticaj se ostvaruje najpre podrškom ili uskraćivanjem podrške tog činioca partijskim koalicijama na nivou Srbije, što indirektno utiče i na koaliciono ponašanje partija na subnacionalnom nivou. Osim toga, akteri iz međunarodnog okruženja vrše direktan upliv na "koalicione formule" na lokalnom nivou. To je, naprimera, slučaj sa agencijom *SAD za međunarodni razvoj* (USAID) koja je od 2001. do početka 2005. obezbedila zamašne donacije opštinama Srbije u iznosu od 15,5 miliona dolara. Ali, USAID ne pomaže opštinama u kojima je predsednik iz SRS-a i SPS-a. Dobar primer za to je beogradska opština Zvezdara kojoj je pomoć USAID-a počela je da pristiže u julu 2005, kada je umesto predsednika opštine iz SRS-a izabran predsednik iz DS-a. Pored tog opipljivog uticaja, važni spoljni činioци vrše snažan upliv na političke odnose u lokalnoj sredini i simboličkim putem, distancirajući se od nekih postupaka lokalnih funkcionera. Dobra ilustracija za to su odluke ambasadora SAD i Velike Britanije u SCG da, sredinom 2005, ne posete Niš, jer je gradonačelnik toga grada poklonio automobil sinu jednog od Haških optuženika. Takav gest ambasadora predstavnicima opozicionih partija u Nišu protumačili su kao početak izolacije tog grada i pokrenuli su inicijativu da građani neposrednim izjašnjavanjem smene gradonačelnika. Uzgred, ta inicijativa doživela je fiasco, jer je na referendum (održan 4. decembra 2005) izašlo 66.637 građana (29,8 odsto), a od toga se protiv opoziva iz-

jasnila ubedljiva većina građana 41.061 ili 61,6 odsto, dok je opoziv podržalo 23.564 ili 35.4 odsto.

2. Izbori

»Izborna arena« na kojoj se odvija partijska konkurencija može biti u različitoj meri stabilna i kompleksna. Ako je arena stabilna ili jednostavna (bez izrazitih promena u distribuciji glasova za pojedine partije), može se očekivati veća trajnost uspostavljenog paralelograma partijskih snaga. Nasuprot tome, turbulentnu izbornu arenu karakteriše mali procenat sigurnih partijskih glasača i veliki procenat slobodnih (lutajućih) glasača koji nemaju čvrsto partijsko sidro. U takvoj situaciji više partija konkuriše za identičnu izbornu klijentelu, odnosno njihova borba se odvija na istom lovnom području. Ovde je reč, kao što smo objasnili na prethodnim stranicama, o konkurentskim partijama bez obzira da li su one politički suprostavljene. Složićemo se sa Panebiancom da »partijski lideri teže da zauzmu u većoj meri neprijateljski i agresivan stav prema konkurentima nego prema oficijelnoj opoziciji« (1988, 217).

U jednostavnim izbornim arenama postoje samo opozicione, a ne konkurentske partije. Za razliku od toga, u kompleksnim izbornim arenama, kakva je arena Srbije, deluje više konkurentskih partija zbog čega je izhod izbornih nadmetanja teško predvidiv. U toj areni nadmeće se veliki broj partija sa sličnim programskim ciljevima koji nastoji da privuče istu ili sličnu »klijentelu«. Dobar primer za to su SPS i SRS koji su sredinom devedesetih godina prošlog stoleća uključili u svoju programsku platformu i integrativnu ideju one druge partije; SPS je do paroksizma naglasio važnost nacionalne dimenzije, a SRS neophodnost zaštite socijalno ugroženih kategorija. Programsko-politička konvergencija dve stranke objašnjava fenomen »lutajućih birača« koji su na predoktobarskim izborima naizmenično glasali za SPS i SRS (Goati 2001, 114-118). U konvergenciji SPS-a i SRS-a treba tražiti, po našem uverenju, jedno od važnih objašnjenja što je na parlamentarnim izborima 2003. veliki deo ranijih birača SPS-a podržao radikale. Snažan podsticaj tome dale su, doduše, dugotrajne interne razmirice u SPS-u, zbog kojih je veliki deo njegovih simpatizera »strateški glasao« za SRS kao za stabilniju partiju. SRS je, zahvaljujući internoj homogenosti

“usisao” na parlamentarnim i predsedničkim izborima 2003. i 2004. i glasače malog ultranacionalističkog SSJ-a, čime je ta stranka praktično izgubila svoj izborni oslonac. Usmerenost na istu ili sličnu izbornu klijentelu uočava se i između DSS-a, PSS-a, SPO-a i Nove Srbije, kao i između G17 plus i DS-a, zbog čega birači lako prelaze “graničnu liniju” između tih partija. Važno je ipak naglasiti da se seoba birača odvija pretežno unutar dva odvojena politička bloka; prvi čine vladajuće partije u dooktobarskom razdoblju (SPS, SRS) i njima blizak SSJ, a u drugom bloku su partije koje su obrazovale dve postoktobarske vlade i, pretpostavljamo, PSS-BK. Osvetličemo, ukratko, rezultate izbornih nametanja održanih u postoktobarskom periodu za republički parlament, predsednika Republike i za pokrajinsku i lokalne Skupštine.

(1) Parlamentarni izbori

U posmatranom razdoblju dva puta su održani izbori za poslanike Narodne skupštine (2000, 2003). Na oba izborna nadmetanja važio je izborni zakon usvojen u oktobru 2000. zasnovan na “proporcionalnoj formuli” sa Srbijom kao jednom izbornom jedinicom i sa izbornim cenzusom od 5 odsto.

(1.1) Izbori 2000

Na parlamentarnim izborima 23. decembra 2000. godine DOS je ostvario skoro dvotrećinsku većinu (64,6 odsto) u biračkom telu i zadobio čak 70,4 odsto mandata u parlamentu (176 od 250). Prema ranije potpisanom sporazumu, mandati su unutar DOS-a raspodeljeni na sledeći način: DS 45; DSS 45; GSS 9; SDP 9; ND 9; NS 8; DHSS 7; DA 6; SVM 6; LSDV 6; PDS 5; DC-4; SDU 4; KV 4; RV 4; KS 2; SPOT 1; LŠ 1; i ASNS 1. Najveći gubitnik na ovim izborima je SPS, koji je dobio samo 13,5 odsto glasova što je za 19,9 procentnih poena manje nego na septembarskim saveznim izborima 2000. Broj birača SPS-a opao je između dva izborna nadmetanja za skoro jedan milion (sa 1.479.583 na 515. 845), pa se zbog toga može govoriti o pravom »izbornom brodolomu«.

Izborni neuspeh koji su pretrpeli radikali je, procentualno posmatrano, mali, jer je za tu partiju glasao samo jedan i po procenat

birača manje nego u septembru 2000. Ali, broj birača koji je podržao tu partiju u decembru 2000. smanjen je za trećinu u odnosu na septembarske savezne izbore (322.333 : 472.829). Pretpostavljamo da je deo simpatizera SRS-a glasao za ultranacionalistički SSJ koji predstavlja programsko-politički *alter ego* te partije. Povrh toga, na decembarskim izborima 2000. SSJ je imao u odnosu na SRS jednu nezanemarljivu prednost - nije bio koalicioni partner sa SPS-om i JUL-om u predoktobarskom razdoblju kada je Srbija, između ostalog, faktički izgubila suverenitet nad Kosovom i Metohijom (1999). U listu gubitnika na decembarskim izborima 2000. upisao se i SPO za koga je glasalo samo 114.296 birača (3,7 odsto), što znači da se glasačko telo te stranke »prepolovilo« u odnosu na septembarske izbore 2000, na kojima je SPO takođe pretrpeo težak poraz. Decembarski izborni debakl dugo najuticajnije opozicione partije Srbije ima više uzroka od kojih ćemo pomenuti: ulazak SPO-a u saveznu Vladu 1999. sa SPS-om, SRS-om, JUL-om i sa tvrdokornim promiloševićevskim partijama iz Crne Gore; odbijanje te partije da sudeluje na izborima u okviru DOS-a; opstanak neizmenjenog rukovodstva SPO-a posle neuspeha na septembarskim saveznim izborima.

(1.2) Izbori 2003.

Parlamentarni izbori održani 28. decembra 2003. pokazali su velike promene u odnosima političkih snaga u odnosu na izbore 2000. Na izborima 2003. učestvovalo je 19 lista, od kojih je samo šest lista (sa 7 stranaka) uspelo da dostigne izborni prag i zadobije poslaničke mandate, a trinaest lista (stranaka i koalicija) nije dostiglo cenzus od 5 odsto pa je ostalo bez parlamentarnog predstavnštva. Na gubitničkim listama je, u stvari, oko trideset sićušnih stranaka koje su sudelovale na izborima pojedinačno, u koalicijama ili, preko pojedinaca iz svojih redova, na listama drugih stranaka.

Najveći izborni uspeh 2003. ostvario je opozicioni SRS (82 mandata ili 32,8 odsto). Na drugom mestu je, takođe opozicioni DSS (53 mandata ili 21, 2 odsto) i tek na trećem je mestu DS (37 mandata ili 14,8 odsto) koji je predstavljao "kičmu" vladajuće koalicije u prethodnom razdoblju. Osim navedene tri partije, izborni prag su uspele da dostignu još i G 17 plus (34 mandata ili 13,6 odsto), SPS

(22 mandata ili 8,8 odsto) i koalicija SPO-ND (22 ili 8,8 odsto). Veliki izborni uspeh SRS-a ostvaren je bez bitne programsko-političke revizije i kadrovskih promena u partijskom vrhu posle sloma autoritarnog režima (2000) čiji je stub predstavljao, osim SPS-a, i SRS. Na izborima 2003. radikali su privukli deo birača SPS-a insistirajući na socijalnoj jednakosti koja nesumnjivo predstavlja najatraktivniju ideju socijalista. Pored toga, SRS duguje izvanredan izborni rezultat pacifističkoj retorici o oslanjanju na isključivo mirna sredstva u realizaciji ideje "Velike Srbije". Pretpostavljamo da je SRS na taj način privukao deo sledbenika DSS-a, koji je ostvario znatno slabiji izborni učinak od onog na koji su upućivali nalazi istraživanja izbornih opredeljenja. Slabiji izborni učinak od očekivanog verovatno treba pripisati izornoj kampanji u kojoj je DSS energično nastupao kao opoziciona stranka protiv republičke vlade, što je zbunjivalo deo birača jer je DSS od januara do avgusta 2001. bio član te vlade, a uz to je do početka februara 2003. (kada je SRJ transformisana u SCG) delovao na saveznom nivou kao vladajuća stranka.

Partije koje su činile republičku Vladu izabranu u januaru 2001. na čelu sa DS-om, pretrpele su težak izborni poraz. Jedan, ali ne jedini, uzrok neuspeha je to što se Vlada beskompromisno angažovala u približavanju EU i ubrzanom privatizaciji i, radi toga, povlačila nepopularne poteze (izručenje Miloševića Haškom tribunalu, u sferi ekonomije »stezanje kaiša« i smanjenje broja zaposlenih u društvenim preduzećima i dr.). Povrh toga brzom sužavanju izbornog oslonca vladajućih partija bitno su doprinele mnogobrojne finansijske afere obelodanjene u drugoj polovini 2003. koje su obelodanile grube zloupotrebe položaja od strane državnih funkcionera u cilju vlastitog bogaćenja. Na to je republička vlada reagovala odveć sporo i neadekvatno, za šta je dobar primer ministarka Marija Rašeta-Vukosavljević koja je dugo opstala na svom položaju, pošto je obelodanjen podatak da je registrovala firmu u oblasti za koju je zaduženo njeno Ministarstvo. Slična ocena važi za reakciju vlade u slučajevima visokih činovnika Nemanje Kolesara i Zorana Janjuševića; Vlada je najpre stala u njihovu odbranu pa se tek kasnije, pod pritiskom javnosti, od njih distancirala. DS je na izborima ostvario nezadovoljavajući rezultat upravo zato što je predstavljao okosnicu koalicione republičke Vlade, pa mu je pripisana odgovornost za sve slabosti i greške te vlade. Izbornom neuspehu DS-

a bitno je doprineo nenadoknativ gubitak koji pretrpeo ubistvom predsednika stranke Zorana Đinđića (12. marta 2003). Posle toga, na čelo DS izabrano je (kao privremena mera) »kolektivno rukovodstvo« od četiri potpredsednika koji nisu delovali uvek usaglašeno. Štaviše, pred decembarske parlamentarne izbore 2003. izbile su unutarstranačke nesuglasice oko nosioca izborne liste; većina opštinskih odbora nije se složila sa odlukom Predsedništva DS-a da nosilac izborne liste bude Zoran Živković (potpredsednik DS-a i premijer). Stav Opštinskih odbora podržao je i Glavni odbor, pa je Predsedništvo promenilo raniju odluku i za nosioca izborne liste umesto Živkovića, odredilo Borisa Tadića (potpredsednika DS-a).

Izborni učinak G17 plus može se smatrati zadovoljavajućim, jer je reč o novoj stranci koja je morala da pridobija birače koji su više puta glasali za druge partije na prethodnim parlamentarnim i predsedničkim izborima. Najzad, SPO i NS su uspeali, zajedničkim snagama, da pređu izborni prag i osvoje mandate. To je za SPO značilo uspešan povratak u parlament posle trogodišnjeg odsustva, što je »politička reanimacija« u koju nisu verovali mnogi posmatrači. Nesumnjivi gubitnik ovih izbora je SPS koji je dobio 15 mandata manje nego 2000. (22 prema 37). To je pokazatelj dramatičnog osipanja uticaja SPS-a čije se rukovodstvo pred izbore 2003. suočilo sa sudbinskim pitanjem; ili korenito reformisati stranku i time izazvati gnev Miloševića - a time i gubitak čvrstog jezgra pristalica koje obezbeđuje dostizanje cenzusa – ili pak postići sa Miloševićem *modus vivendi* i zadobiti poslaničke mandate pa se, posle toga, eventualno, opredeliti za temeljnu programsko-političku reviziju? Rukovodstvo SPS-a se opredelilo za drugu opciju o čemu govori podatak da je ono, na intervenciju Miloševića (iz pritvora u Seveningenu), pristalo da u predloženu izbornu listu (od ukupno 250 imena) uključi više Miloševićevih najodanijih sledbenika (članova udruženja »Sloboda«). Ali, posle završenog glasanja rukovodstvo nije ni jednom od Miloševićevih kadrova dodelilo poslanički mandat (!) čime je pogoršalo odnose sa pritvorenim predsednikom. U stvari, time su nastavljene nesuglasice između SPS-a i Miloševića, ali je njihov intenzitet znatno opao od početka 2005. Možda objašnjenje za to treba tražiti u već pomenutom političkom *deal*-u između SPS-a i koalicione vlade po kojem Vlada pomaže Miloševiću u pripremi odbrane pred Haškim tribunalom, uticajem na sudstvo štiti njegova

svojinska prava u Srbiji i pruža podršku, preko tužilaštva, optuženim članovima njegove porodice. Zauzvrat, Milošević toleriše parlamentarnu podršku SPS-a manjinskoj vladi.

(2) Predsednički izbori

Od oktobarskog preokreta 2000. do kraja posmatranog razdoblja četiri puta su održani predsednički izbori, dva puta 2002. i po jednom 2003. i 2004. Prva tri puta izbori su bili neuspešni, zbog toga što nije zadovoljen zakonski uslov o minimalnom sudelovanju građana u izbornom procesu. Iako je reč o neuspešnim izborima, analiziraćemo njihove rezultate, jer oni predstavljaju pouzdan pokazatelj evolucije uticaja pojedinih partija. Četvrti put u junu 2004. konačno je izabran predsednik Republike.

(2.1) Prvi izbori

Na ovim izborima održanim 29. septembra (prvi krug) i 13. oktobra 2002. (drugi krug) učestvovalo je 11 kandidata. Predizborna istraživanja izbornih opredeljenja pokazivala su da trojica kandidata: Koštunica (DSS), Labus (kandidat grupe građana) i Šešelj (SRS) ubedljivo prednjače u odnosu na ostale takmace. Šešelj, koji je u velikoj trojci imao najmanju podršku, zastupao je neuvijeno ciljeve i vrednosti predoktobarskog režima. Okosnicu njegove kampanje predstavljala je ideja socijalne pravde u ime koje je tvrdio da se u procesu privatizacije »rasprodaje Srbija« i da se time najugroženiji slojevi stanovništva teraju u još veću ekonomsku bedu. U slučaju pobeđe, Šešelj je obećao poništavanje procesa privatizacije i pokretanje krivične odgovornosti protiv njenih protagonista.

Izborni programi Koštunice i Labusa bili su između sebe direktno suprotstavljeni. Koštunica je polazio od pretpostavke o potpunom neuspehu demokratskih reformi u Srbiji u postoktobarskom razdoblju i za to optuživao isključivo republičku Vladu i premijera Đinđića. U skladu sa tim, Koštunica je pozvao građane da, glasajući za njega, glasaju protiv republičke Vlade. Nasuprot Koštunici, Labus je ponudio pozitivan izborni program u kojem figuriraju, između ostalog, intenziviranje borbe za ekonomske reforme, za vladavinu prava i za poboljšanje odnosa sa međunarodnom zajednicom u cilju što

bržeg pristupanja EU. Predložene reforme Labus je nameravao da sprovodi u saradnji sa republičkom vladom čiji je dotadašnji rad ocenjivao uglavnom pozitivno.

U prvom krugu predsedničkih izbora Koštunica i Labus osvojili su - u skladu sa očekivanjima - prvo i drugo mesto, uz izvesnu prednost prvog od pomenutih kandidata (1.123.420 glasova ili 30,89 odsto, prema 995.200 glasova ili 27,36 odsto), a treće mesto pripalo je Šešelju (845.308 glasova ili 23,24 odsto). Ostalih osam kandidata osvojilo je samo 18,7 odsto glasova. Pošto u prvom izbornom krugu ni jedan kandidat nije osvojio apsolutnu većinu, održan je 13. oktobra 2002. drugi krug u kojem su sudelovala dvojica najuspešnijih kandidata, Koštunica i Labus. Koštunica je uverljivo porazio Labusa (66,8 odsto prema 31, 4 odsto), ali, na biralištima se 13. oktobra pojavilo samo 45,5 odsto birača (2.979.254), što znači da nije ispunjen zakonski uslov za validnost izbora (50 odsto plus 1). Imajući to u vidu, Republička izborna komisija je 15. oktobra 2002. utvrdila da izborni cenzus nije dostignut i da se, zbog toga, ponavlja ceo izborni postupak.

(2.2) Drugi izbori

Posle neuspeha prvih, zakazani su 8. decembra 2002. drugi, "ponovljeni izbori" za predsednika Republike. Radi lakšeg izbora predsednika, u parlamentu je, na predlog "ostatka DOS-a", usvojena 5. novembra 2002. izmena *Zakona o izboru predsednika Republike* kojom je ukinut cenzus od 50 odsto plus jedan glas za validnost drugog izbornog kruga i prihvaćeno rešenje po kojem pobednik u drugom krugu postaje kandidat koji dobije najveći broj glasova "bez obzira koliko je birača glasalo". Ovom izmenom ostao je na snazi cenzus o učešću najmanje 50 odsto građana plus jedan kao uslov za validnost prvog izbornog kruga.

Na decembarskim predsedničkim izborima 2002. sudelovala su samo tri kandidata: Vojislav Koštunica, Vojislav Šešelj i Borislav Pelević. Partije koalicione republičke Vlade nisu istakle svoga kandidata, a neke su pozvale na bojkot izbora. To u velikoj meri objašnjava izuzetno nisku izlaznost građana u prvom krugu decembarskih izbora od samo 45,4 odsto, zbog čega na njima Srbija nije dobila, kao ni na prethodnim izborima, predsednika Republike. Kad je reč o

redosledu kandidata, Koštunica je, kao što se i očekivalo, ubedljivo porazio svoje rivale osvojivši 1.669.098 glasova, čime je za 44 odsto nadmašio kandidata SRS-a Šešelja. Ali, uprkos nadmoćnoj pobedi Koštunice, podaci pokazuju da je za njega glasalo manje građana nego u drugom krugu prethodnih predsedničkih izbora (1.669.098 prema 1.991.947). Nasuprot tome, Šešelj je na decembarskim izborima poboljšao svoj učinak u odnosu na prvi krug prethodnih izbora (1.063.296 birača prema 845.308), što je, nesumnjivo, znak jačanja SRS-a. Treći učesnik decembarskih izbora 2002, Pelević (SSJ) igrao je na njima potpuno epizodnu ulogu. O tome svedoči podatak da je izvojevao samo 103.926 glasova, što je čak za trećinu manje (35.121) nego u prvom krugu prethodnih izbora.

(2.3) Treći izbori

Početkom oktobra 2003. zakazani su odlukom predsednice Narodne skupštine Nataše Mičić novi predsednički izbori za 16. novembar iste godine. DSS, G17 plus i SPS pozvale su svoje simpatizere da bojkotuju novembarsko izbornu nadmetanje zbog toga što su izbori, po njihovoj oceni, kasno zakazani. Na izborima je učestvovalo šest kandidata, od kojih su izborne prognoze davale najviše izgleda Dragoljubu Mićunoviću - kojeg je podržala većina partija "ostatka DOS-a" - i kandidatu SRS-a, Tomislavu Nikoliću.

Izlaznost birača u prvom krugu na ovim izborima dostigla je samo 38,8 odsto, zbog čega su i oni proglašeni neuspehim. Redosled kandidata izazvao je, međutim, iznenađenje jer je prvo mesto zauzeo Nikolić (SRS), a ne Mićunović. Nikolić je dobio podršku 46,2 odsto birača (1.166.896), dok je za Mićunovića glasalo 35,4 odsto (893.906) građana. Uzrok Nikolićevog uspeha treba, najpre, tražiti u tradicionalnoj disciplini pristalica ove stranke koji su masovno izašli na biračka mesta i zaokružili ime kandidata SRS-a. Drugo, važan podsticaj glasanju za Nikolića i od strane dela simpatizera stranaka koje su pozivale na bojkot, predstavljalo je objavljivanje optužnice protiv četiri vojna i policijska generala od strane tužilaštva Haškog tribunala (20. oktobra 2003), što je u velikom delu javnosti protumačeno kao još jedan znak neprijateljstva Tribunala prema Srbiji. Kao reakcija na objavljivanje optužnica, deo

birača drugih stranaka podržao je Nikolića poznatog po odlučnom protivljenju Haškom sudu. Treće, izvrstan učinak kandidata SRS-a rezultat je njegovog veoma uspešnog "političkog pozicioniranja". Nikolić je, vodeći računa o tome da je na ovim izborima ponuda zaista "siromašna", nastupao u kampanji sa znatno ublaženom nacionalnom retorikom, prihvatljivom za simpatizere nacionalno-demokratskog partijskog bloka partija (DSS, NS, SPO) koji su ipak izašli na biračka mesta. Umesto nacionalnog, Nikolić je - kao i Šešelj na prethodnim izborima - smestio u fokus izborne kampanje socijalno pitanje i obećao povećanje pomoći siromašnima, organizovanje javnih radova i posao za sve. To mu je, verovatno obezbedilo podršku simpatizera SPS-a koji na ovim izborima nije istakao vlastitog kandidata.

(2.4) Četvrti izbori

Na junskim izborima 2004, za razliku od prethodnih neuspelih predsedničkih izbora, sudelovalo je 15 kandidata iz svih relevantnih političkih partija. Rezultati junskih izbora pokazali su bitno drugačiji "partijski reljef" u odnosu na decembarske parlamentarne izbore 2003. Najpre, najbolji rezultat u prvom krugu predsedničkih izbora ostvario je kandidat SRS-a Nikolić. S obzirom na impozantan broj i procenat dobijenih glasova (954.339 ili 30,6 odsto) u direktnoj konkurenciji sa kandidatima ostalih relevantnih partija, na ovim izborima se pokazalo - kao i na parlamentarnim 2003 - da je SRS daleko najjuticajniji nosilac vrednosti, ciljeva i ideja predoktobarskog razdoblja.

Drugo mesto izvojevao je kandidat DS-a Boris Tadić za koga je glasalo skoro dvostruko više birača nego za njegovu stranku na decembarskim parlamentarnim izborima 2003 (853.584 prema 481.249 ili 27, 3 odsto prema 12,6 odsto). Najverovatnije je Tadić ostvario izbornu ekspanziju nauštrb "biračke armije" koja je u decembru 2003. podržala stranke manjinske vlade. Takvu pretpostavku snažno potvrđuje izborni krah potpredsednika DSS-a Dragana Maršićanina, koji je na ovim izborima bio kandidat ne samo svoje partije nego i ostalih partija vladajuće koalicije (G17 plus, SPO, NS). Uprkos tome, za Maršićanina je glasalo samo 414.971 birača (ili 13,3 odsto) iz čega se može zaključiti da je skoro mili-

on glasača koji su podržali partije vladajuće koalicije na parlamentarnim izborima u decembru 2003. (na kojima su zajedno osvojile 1.409.535 glasova, odnosno 36,9 odsto) "okrenulo leđa" njihovom predsedničkom kandidatu. Postavlja se pitanje za koga je glasalo skoro milion tih „dezertera“? Budući da je Nikolićev učinak na junskim predsedničkim izborima veoma sličan sa rezultatom SRS-a na parlamentarnim izborima 2003, može se osnovano pretpostaviti da su se glasovi razočaranih birača partija vladajuće koalicije „prelili“ prvenstveno Tadiću, i u nešto manjoj meri, trećeplasiranom kandidatu Bogoljubu Kariću. Taj kandidat izvojevao je treće mesto i zavidan broj glasova (568.691 ili 18,2 odsto), što je najavilo uspon novog aktera na "političkom nebu" Srbije. Jer, Karić je u toku trajanja predsedničke kampanje, osnovao i vlastitu partiju "Pokret Snaga Srbije- Bogoljub Karić" (PSS-BK), koja će se već u septembru 2004. uspešno umešati u borbu za glasove na pokrajinskim i lokalnim izborima. Sličan, meteorski politički uspon ostvario je 2001. na parlamentarnim izborima u Bugarskoj «Nacionalni pokret Simeon II». Uspeh tog pokreta je čak i veći nego Karićev, jer je njegov lider, bivši car Simeon II postao premijer bugarske Vlade (Karsimeonov 2004, 4). Uprkos razlikama, u oba slučaja ključne činioce uspeha prvenstveno treba tražiti u ličnom prestižu lidera dveju pokreta; kod Karića je prestiž utemeljen u ekonomskom uspehu i u sposobnosti da uveri birače da može po istom obrascu da obezbedi ekonomski prosperitet čitave Srbije, a kod Simeona II u monarhijskoj tradiciji. Drugi, takođe zajednički činilac uspeha, je razočarenje građana dvaju zemalja ekonomsko-socijalnim učinkom najvažnijih partija. Nije zato slučajno što su Karić i Simeon II zasnovali svoje kampanje na «antipartizmu» što je, svakako, privuklo deo nezadovoljnih birača drugih partija.

U prvom krugu predsedničkih izbora 2004. katastrofalan poraz doživeo je vođa SSJ-a, Borislav Pelević za koga se opredelilo samo 0,46 odsto građana (ili 14.317). Po razmerama to je veća izborna kataklizma nego ona koju je ta stranka pretrpela na decembarskim predsedničkim izborima 2002. i na parlamentarnim izborima 2003. Možda je to predznak nestajanja SSJ-a sa partijske scene, na kojoj je 2000. bljesnula poput meteora, i dobila podršku 5,3 odsto glasova i 14 mandata, da bi kasnije bila potisnuta sa političkog prostora kojim dominira SRS.

U drugom krugu predsedničkih izbora Tadić je izvojevao ubedljivu pobjedu nad Nikolićem (53,2 odsto prema 45,4 odsto ili 1.681.528 prema 1.434.068) i postao predsednik Republike.

(3) Pokrajinski i lokalni izbori

Izbori za pokrajinsku i lokalne Skupštine održani su istog dana, 19. septembra 2004, s tim da je deo poslanika Skupštine Vojvodine koji se biraju po većinskom sistemu (60 od ukupno 120), izabran 3. oktobra. Najviše uspeha na pokrajinskim izborima (odziv 38,5 odsto) imale su opozicione stranke SRS i DS koje su izvojevale 36 odnosno 34 mandata u pokrajinskoj Skupštini. Stranke vladajuće kolicije na republičkom nivou pretrpele su na ovim izborima - kao i na junskim predsedničkim izborima - težak debakl što ilustruju podaci po kojima je DSS osvojio samo 7 mandata, G17 plus 2 mandata, dok su SPO i NS ostale bez ijednog poslaničkog mesta. Nešto bolji učinak na pokrajinskim izborima ostvario je SPS sa 8 mandata, ali «mandatski saldo» svih partija vladajućeg aranžmana manji je od broja mandata opozicionih SRS-a i DS-a, pojedinačno uzetih (Pregled, Srbija i Crna Gora, XLVIII, br. 4, 2004; svi podaci o ovim izborima korišćeni su iz citirane publikacije). PSS-BK je izvojevao 7 mandata što se, budući da je reč o novoobrazovanoj partiji, može oceniti kao izborni uspeh.

Kad je reč o opštinskim izborima iznećemo nekoliko globalnih podataka. Na biračka mesta u 158 opština Srbije izašlo je 19. septembra 2004. 40,6 odsto upisanih birača koji su izabrali 6.469 odbornika. Najveći procenat glasova (18,6) osvojio je DS, a za njim slede SRS (18,1), grupe građana (12,2), DSS (9 odsto), SPS (8,6 odsto), PSS (5,8 odsto), G17 (4,8 odsto), SPO (3,6 odsto) i NS (2,6 odsto), a identičan redosled je i u osvojenim odborničkim mestima. Na ovim izborima DS je, po prvi put, uspeo da osvoji relativnu većinu glasova na izborima za predstavnička tela na bilo kojem nivou političkog sistema od uspostavljanja višepartizma 1990. do kraja posmatranog razdoblja. Samo na prvi pogled iznenađuje dobar izborni rezultat grupa građana, ali objašnjenje za to je relativno jednostavno; na lokalnim izborima tradicionalno važnu ulogu igraju personalne i porodične veze koje potiskuju u drugi plan partijsku identifikaciju. Paralelno sa proporcionalnim izborima za odbornike

opštinskih Skupština, birani su neposredno (dvokružni većinski sistem) predsednici opština. Na prvom mestu po broju izabranih predsednika je opet DS (31), a za njim slede grupe građana (27), SRS (21), SPS (13), DSS (11), G17 plus (5) i ostali predlagači (37).

Najzad, 19. septembra 2004. održani su i izbori (po proporcionalnom sistemu) za gradske Skupštine Beograda, Niša, Kragujevca i Novog Sada, kao i odabir gradonačelnika tih gradova po dvokružnom većinskom sistemu. U prva tri grada najviše odbornika zadobio je DS (u Nišu u koaliciji sa SPO-om), a SRS je na drugom mestu, dok je u četvrtom gradu, Novom Sadu redosled obrnut; prvi je SRS a drugi DS. Na neposrednim izbrima za gradonačelnika Beograda pobedio je kandidat DS-a, a u Novom Sadu kandidatkinja SRS-a. U Nišu je za gradonačelnika izglasan kandidat Nove Srbije, a u Kragujevcu kandidat koalicije SPO-SDP-NDS, dok je u oba pomenuta grada njihov neuspešni konkurent bio iz redova DS-a. U celini uzevši, rezultati pokrajinskih i lokalnih izbora (opštinskih, gradskih) 2004. predstavljaju potvrdu obrasca izbornog uticaja registrovanog na junskim predsedničkim izborima 2004, koji bitno odstupa od distribucije uticaja ustanovljene na parlamentarnim izborima 2003.

III. PARTIJA KAO SISTEM

Partije su deo partijskog sistema, ali su i same složeni sistem interakcijâ između različitih tendencija, organa i nivoa, a ne »nerastvorljiva čestica«, najmanja jedinica analize. U partijama postoje različiti organi i nivoi delovanja, kao i oblici neformalnog grupisanja partijskih funkcionera i članova (tendencije, frakcije, struje, klike, koterije, krila). U prividno jedinstvenoj partijskoj organizaciji ispod mirnog »površinskog sloja« intenzivno teku procesi saradnje i sukoba između tih grupa i samo ponekad bljesci internih konflikata osvetljavaju trajne, duboke i izukrštane podele. U ovom poglavlju pozabavićemo se organizacijom partija Srbije i interakcijom između pojedinih delova (segmenata) partijskog rukovodstva i članstva ili, drukčije rečeno, analiziraćemo distribuciju i reprodukciju moći unutar partija.

Radi detaljnijeg uvida u složena zbivanja u partiji neki autori (Mair, 1997; Katz, 2002; Katz and Mair, 2002) analitički razlikuju tri »lica« (aspekta) partije: partija na terenu, centralno partijsko rukovodstvo i partija na javnim položajima (u parlamentu i u vladi). Inače, reč je o distinkciji čiju je važnost nagovestio Anthoni King (1969, 114). Partija na terenu koja, naglašava Katz, obezbeđuje partiji legitimitet (2002, 97) obuhvata bazične organizacije (masovnih partija) i njihove članove, ali i aktiviste koji učestvuju u izbornim kampanjama, pojedince koji novčano podržavaju partiju bez obzira da li imaju »parijsku knjižicu«, kao i pripadnike drugih organizacija koje su kolektivno učlanjene u partiju. Ovo »lice« partije, za razliku od partije na javnim položajima i centralnog partijskog rukovodstva, je dobrovoljno, amatersko. Partija na terenu raspolaže novčanim sredstavima (uglavnom od članarine), »radnom snagom« i informacijama. Organizovanje članstva odvija se najšeće po teritorijalnom , što je danas slučaj sa svim relevantnim partijama Srbije. Sasvim retko primenjuje se interesni princip koji je, na primer, otelotvoren u formi »tematskih krugova« (*circoli tematici*) u italijanskom centru hrišćanske demokratije. Interesni princip organizovanja propisivao je i *Statut SPS-a* (1992), ali ga je ta partija *via facti* napustila posle oktobarskog preokreta 2000.

Drugo "lice" partije, centralno partijsko rukovodstvo (»glavni štab«) sastoji se od pojedinaca izabranih od partije na terenu, ali u sastavu rukovodstva važnu ulogu imaju i pojedinci angažovani u partiji na "javnim položajima". Osnovni resurs centralnog partijskog rukovodstva je to što je ono u središtu guste mreže partijskih komunikacija i što deluje kao glavni posrednik između partije i društva. Ako partija na centralnom nivou vodi spisak članova, najviše rukovodstvo ima mogućnost da direktno komunicira sa partijskom "bazom", zaobilazeći niže i srednje rukovodeće kadrove partije na terenu što, neizbežno, jača moć centralnog rukovodstva (Katz 2002, 99). Najzad, treće partijsko "lice" je partija na javnim položajima. U demokratskim zemljama to »lice« ima dve karakteristike: prvo, pojedinci zaposedaju javne položaje zahvaljujući partiji, i drugo, ti položaji se nalaze u javnoj sferi i trebalo bi, načelno, da služe javnom interesu. Organizacioni oblik partije na javnim položajima je poslanički klub. »Partija na javnim položajima ima više resursa koji mogu da budu korišćeni interno ili eksterno. Njeno najočiglednije ovlašćenje je da sudeluje u donošenju opšteobaveznih odluka u parlamentu. Kad je na vlasti, partija na javnim položajima "može da određuje (u velikoj meri) sadržaj zakonodavstva, može da rukovodi akcijom birokrata i tako dalje; čak i kada je u opoziciji, partija na javnim položajima nije potpuno lišena uticaja« (Katz 2002, 96). Važnost triju opisanih "lica" partije različita je u pojedinim tipovima partija: kadrovskim, masovnim, sveobuhvatnim i kartelskim (šire: Goati 2004, 149-158). Naravno, navedena partijska "lica" moguće je razlikovati samo analitički, jer su u praksi pojedinci istovremeno deo više partijskih "lica", npr. članovi su najužeg rukovodstva i ministri, ili partijski aktivisti na terenu i poslanici.

Na sledećim stranicama usredsredićemo pažnju najpre na organizacioni aspekt partije i na načine kako statuti partija Srbije ("partijski Ustavi") regulišu odnose između pojedinih partijskih organa i nivoa, kao i na odnose između partije i njenih predstavnika u parlamentu (poslaničkog kluba, poslaničke grupe). Pored organizacije, u fokusu analize biće »ljudski supstrat« partijâ koji se, pojednostavljeno posmatrano, sastoji od dva dela: prvi deo čine članovi, a drugi deo rukovodioci (različitih nivoa) na čelu sa parti-

jskim vođom. Pored deskripcije tih "delova" partije, pozabavićemo se odnosima između pojedinih nivoa rukovodstva, kao i odnosima između rukovodstva i članstva.

1. Organizacija

Partije nisu »organizacije jednakih« nego vertikalno strukturisane celine u kojima viši organi donose važne odluke, a niži organi, čak i u visoko decentralizovanim partijama, dužni su da ih sprovedu. Unutarpartijska hijerarhija odgovara dvema potrebama; prva potreba je organizaciono-tehnička i proizilazi iz nužnosti podele rada u partiji kao kompleksnoj i multifunkcionalnoj organizaciji. Parametri kompleksnosti su (1) nivo specijalizacije, podele rada merene brojem službi na istom nivou ili horizontalna diferencijacija; (2) stepen standardizacije procedura; (3) nivo formalizacije; (4) broj hijerarhijskih nivoa ili vertikalna decentralizacija i (5) stepen birokratizacije, odnosno proporcija činovnika u ukupnom članstvu (Panebianco 1988, 199). Druga potreba je u vezi sa problemom kontrole procesa statusne stratifikacije koja reguliše političke karijere pristalica partije (napredovanje, materijalna i simbolička priznanja).

S obzirom na prirodu odnosa između viših i nižih organa, partije se mogu predstaviti na linearnom kontinuumu na čijem je jednom kraju čvrsto centralizovana, po vojnom modelu ustrojena partija u kojoj niži organi predstavljaju puku ekspozituru viših, a na drugom kraju je visoko decentralizovana organizacija u kojoj centralni organi igraju manje značajnu ulogu. Samo konkretno-istorijska analiza može da pokaže da li u nekoj partiji preovlađuju elementi centralizacije ili decentralizacije. Ista ocena važi za stepen jedinstva partijskog rukovodstva, odnosno partijske elite. U nekim partijama jedinstvo rukovodstva je naročito izraženo, dok se u drugim partijama uočava difuzija moći na više rukovodećih grupa (Eldersveld 1964, 6). Mair smatra da partije evoluiraju od hijerarijskog ka difuznom modelu organizacije jer svako od prethodno opisana tri »lica« partije zadobija svoje vlastite organizacione obrise (1997, 152).

Dvojica autora čiji je doprinos proučavanju političkih partija nezabilazan, Duverger i Panebianco, istakli su u prvi plan važnost organizacionog aspekta partija. To je Duverger naglasio u sledećoj,

često citiranoj oceni po kojoj se "moderne partije manje ...definišu njihovim programom ili klasom pristalica nego prirodom njihove organizacije: partija je zajednica osobene strukture. Moderne partije karakterišu se pre svega svojom anatomijom" (1976, X). Panebianco potencira važnost "genetske dimenzije" na sledeći način: »Organizacione karakteristike partija više zavise od njihove istorije, tj. od načina kako je organizacija nastala i kako je konsolidovana nego od bilo kojeg drugog činioca« (1988, 50).

"Vertikalna organizacija" partija sledi, po pravilu, ograničavajuću političkog sistema; u decentralizovanim sistemima partije imaju, pored centralnog (nacionalnog), i niže nivoe organizovanja. To je slučaj sa partijama Srbije u kojima su, osim republičkog (centralnog), uspostavljeni i niži nivoi organizovanja: pokrajinski, okružni, gradski i opštinski. Na tim nivoima periodično se održavaju sastanci najviših tela (organa) partije. Odluke u kolegijalnim organima partijâ Srbije donose se većinom (prostim ili kvalifikovanim) glasovima, javnim ili tajnim glasajem, a manjina je dužna da ih izvršava. Ne računajući SPS koja je od svog nastanka insistirala na principu subordinacije (»demokratski centralizam«), u ostalim relevantnim partijama uočavaju se izvesne razlike u pogledu odnosa viših i nižih organa, ali dominira ipak hijerarhijski obrazac sublimiran u članu 50 *Statuta G17 plus* (2004) koji glasi: «Odnosi između organa stranke na različitim nivoima su, do donošenja odluka, zasnovani na principima partnerstva i usaglašavanja, a po donošenju odluka na principima subordinacije«. Isticanje tog načela stavlja u prvi plan obavezu nižih organa i pojedinaca da sprovode odluke viših organa, uz pravo da svoje kritike i primedbe iznose isključivo unutar partije. U skladu sa tim, viši organi ovlašćeni su da kontrolišu rad nižih i da, u statutom predviđenim slučajevima, smenjuju kolegijalne ili inokosne organe na nižim lestvicama partijske piramide. Dobra ilustracija za to je ovlašćenje Glavnog odbora SPS-a da raspusti gradski ili opštinski odbor i da imenuje privremeno rukovodstvo.

Bazične organizacije relevantnih partija Srbije imaju različite nazive: *organizacija* (SPS), *mesna organizacija* (DS, SPO, NS), *mesni odbor* (SRS, SSJ), *mesni ogranak* (DSS) i *opštinska organizacija* (G17 plus, PSS). Važeći statutarne dokumenti na osnovu kojih ćemo izložiti organogram relevantnih partija Srbije usvojeni su (reč je često

o neznatnim izmenama u odnosu na prethodni tekst) u proteklih pet godina: SRS-2000; SSJ-2002; SPS-2003; DS, G17 plus, SPO, NS i PSS- 2004. i DSS-2005.

(1). Kongres

Najviši organ partija nosi naziv Kongres (SPS), Otadžbinski kongres (SRS), Sabor (SPO) i Skupština (DS, DSS, G17 plus, SSJ, PSS). Kongres (kao opšti naziv) je statutarно ovlašćen da donosi ključne partijske odluke - između ostalog program i statut - i da bira najvažnije partijske organe. Izuzetak u tom pogledu je SPO u kojem statut ne donosi Sabor nego Glavni odbor (čl. 19 *Statuta SPO*). Broj delegata sa pravom glasa na kongresu oscilira od 600 u DSS-u, do preko 3000 u SPO-u. Kongres se sastaje jednom u više godina (uglavnom od 2-4), a sastav delegata menja se u svakom sazivu.

Autonomija partijskog kongresa nije ista u svim partijama, niti u pojedinim partijama u različitim razdobljima. Na to bitno utiču tri činioca: prvo, autonomija je veća ako se kongres izjašnjava o predlozima rukovodećih tela koji sadrže više kandidata od broja koji se bira ili o predlozima odluka koji sadrže alternativne opcije. Drugi činilac tiče se načina izbora samih kongresnih delegata; ako je taj proces sproveden uz poštovanje principa *free and fair elections* delegati imaju vlastito demokratsko utemeljenje, a time i veću samostalnost u donošenju važnih političkih odluka. Treće, autonomija kongresa obrnuto je proporcionalna udelu delegata »po položaju« u njegovom sastavu. Takvi delegati čvrsto su vezani za postojeću strukturu partijske moći, pa je stoga njihov »kapacitet« prihvatanja novih rešenja (organizacionih, kadrovskih) bitno ograničen.

U proteklom razdoblju u partijama Srbije - kao i u većini drugih partija u svetu - kongresi su uglavnom predstavljali »aklamacione skupove« sa veoma sličnom koreografijom na kojima se manifestuje masovnost, snaga i jedinstvo partije. Uz taj ritualno-simbolički značaj, kongresi su »ratifikovali«, bez suštinske rasprave i uz sasvim retke disonantne tonove, predloge rukovodstava bilo da je reč o partijskim dokumentima, sastavu Glavnog odbora (u SRS Centralne otadžbinske uprave - COU), Predsedništva stranke ili izboru predsednika ili predsednika Predsedništva stranke.

(2) Glavni odbor

U partijama Srbije Glavni odbor (GO; u SRS-COU) je organ koji rukovodi partijom u razdoblju između kongresâ. Taj organ »može da označava različite vrste telâ sa distinktnim imenima, obimom, članstvom, funkcijama i moći, ali možemo sa sigurnošću da tvrdimo da je malo verovatno da će brojati više od 200 članova i da se jasno razlikuje od čitavog partijskog kongresa« (Scarow, Webb and Farell 2000, 137). Reč je o izvršno-političkom organu koji funkcioniše po »principu komiteta« (Panebianco 1988, 196), što znači da se u njegovom radu ostvaruje permanentan kontakt između članova i uspostavlja duh tolerancije i spremnosti na međusobne ustupke što najčešće obezbeđuje jednoglasnost odluka. Tako donete odluke partijski kongresi teško mogu da odbiju ili da preinače.

Broj članova GO-a partijâ Srbije kreće se u širokoj amplitudi od 33 (NS) preko 101 (SRS) do oko 250 (SPO). U SRS-u je precizno određen broj članova GO-a (odnosno COU-a), jer ih sve bira Otadžbinski kongres, dok u drugim partijama veliki broj ili čak većinu GO-a čine članovi po položaju. Statuti pojedinih partija navode sledeće nosioce funkcija u partiji i državi koji se smatraju članovima GO-a: poslanike u republičkom parlamentu i u parlamentu SCG (DS, NS, SSJ, PSS-BK); članove republičke Vlade i Saveta ministara SCG (DS), članove Predsedništva stranke (DS, SPO); članove Izvršnog odbora (SPO, NS); Generalnog sekretara, predsednike Nadzornog odbora i Odbora za poštovanje statuta (NS); nosioce najviših funkcija vlasti na lokalnom nivou (DS); predsednike lokalnih partijskih organa (DS, G17 plus, SPO, PSS-BK, NS); predsednike opština (PSS-BK); predsednike opštinskih organizacija koje nemaju člana u GO (DSS); predsednika omladinske i ženske mreže (G17 plus); određeni broj članova koje biraju organizacije omladine (DSS) i organizacije žena (DS); i članove koje kooptira sam GO (DSS, SPO, NS) ili bira Predsednik stranke (PSS-BK). GO je ovlašćen da vrši odabir Izvršnog odbora (IO) koji je operativni organ stranke.

(3) Predsednik partije

Vođe partija Srbije nose u partijskim statutima nazive predsednik ili predsednik Predsedništva, a njihov izbor vrši najviši organ stranke. U pogledu obima i karaktera ovlašćenja između partijskih

predsednika uočavaju se važne sličnosti i razlike. Partijski prvak reprezentuje stranku i istovremeno, po funkciji, saziva i predsedava, osim u SPS-u, sednicama GO-a (G17 plus, SPO, DSS, SSJ, PSS-BK, NS), odnosno svih Zemaljskih izvršnih odbora (SRS) ili pak ima ovlašćenje da, kad sam proceni, saziva i predsedava sednicama GO-a i IO-a (DS). Uz napred izneta ovlašćenja, predsednik Predsedništva SSJ-a je istovremeno i predsednik GO-a (čl. 31 *Statuta SSJ-a*). Osim nabrojanih prava koja se uobičajeno nalaze u statutima partija zemalja stabilne demokratije, statuti DS-a, DSS-a, SPO-a, SRS-a,

NS-a i SSJ-a obezbeđuju svojim prvacima i neke važne lične ingerencije.

Statut DS-a snažno naglašava ulogu predsednika poveravajući mu, između ostalog, da vodi politiku stranke, predlaže liste kandidata za poslanike i imenuje portparola. Ti prerogativi postojali su i u statutarnom dokumentu iz 1997. ali je u Statutu izglasanom 2004. (kao i u statutarnom dokumentu iz 2001) predsedniku povereno pravo i da imenuje savetnike (čl. 25). Široka ovlašćenja koja je predsednik DS-a dobio statutarnim dokumentima usvojenim 1997, 2001, i 2004. označavaju korenitu promenu u odnosu na rešenje usvojeno u prvom *Statutu DS-a* (1990), koji je prava predsednika sveo na sazivanje i rukovođenje sednicama Glavnog odbora (čl. 14). Ekspanzija ovlašćenja uočava se i kod predsednika DSS-a u odnosu na prvi statutarni dokument iz 1992. u kojem je bio ovlašćen samo da predstavlja i zastupa stranku (čl. 31). Prema *Statutu DSS-a* izglasanom 1998. predsedniku je povereno da vrši i niz izuzetno važnih funkcija: usklađivanje rada i nadziranje funkcionisanja stranke, predlaganje kandidata za predsednika IO-a i (u izuzetnim slučajevima) kandidata za potpredsednika stranke, kao i predlaganje izborne liste za parlamentarne izbore sa konačnim redosledom kandidata. Povrh toga, predsednik DSS-a zadobio je ovlašćenje da obustavi od izvršenja odluke IO-a i da imenuje portparola stranke (član 28). U statutarnom dokumentu DSS-a izglasanom 2001, predsednik DSS-a je zadržao sva napred navedena prava, uz koja je dobio i ovlašćenje da pokreće pred Glavnim odborom postupak za opoziv članova Predsedništva, Saveta i Izvršnog odbora, dok je imenovanje portparola prepušteno Izvršnom odboru (čl. 36). Najzad, u *Statutu DSS-a* usvojenom 2003. i neznatno izmen-

jenom 2005, položaj predsednika dodatno je ojačan ovlašćenjem da usklađuje rad poslaničkih grupa u Skupštini SCG i Narodnoj skupštini Srbije (čl. 22) i - što je još važnije - isključivim pravom da predlaže kandidate za potpredsednike stranke. Potonjim pravom, potpredsednici DSS-a su, zapravo, svedeni na »predsednikov štab« i lišeni vlastitog oslonca u partijskom članstvu.

Eksponencijalni rast statutarних ovlašćenja uočava se i kod vođe SPO-a. Prema prvom statutarном dokumentu ove stranke (1990), predsednik je posedovao »skromno« ovlašćenje da saziva i predse-dava sednicama Glavnog odbora, ali je već u *Statutu SPO-a* usvo-jenom 1993, predsednik prestao da bude *primus inter pares* jer je zadobio prava da predlaže listu poslanika i da vlastitom odlukom imenuje trećinu članova Izvršnog odbora, Generalnog sekretara stranke i predstavnike stranke na međunarodnim skupovima (član 31). *Statut SPO-a* usvojen 1998. još je više ojačao položaj partijsk-og vođe, što potkrepljuju nadasve važna ovlašćenja da "imenuje i razrešava članove Predsedništva SPO"-a (čl. 17) i da utvrđuje broj članova Predsedništva (čl. 18). Pošto su članovi Predsedništva, po funkciji, članovi GO-a, sledi neizbežan zaključak da predsed-nik SPO-a presudno utiče na GO koji je, prema statutarном do-kumentu iz 1998, "najviši organ stranke između dva Sabora" (član 19). Iako je *Statut SPO-a* usvojen 2001. lišio predsednika prava da imenuje i razrešava članove Predsedništva, ostavio mu je, ipak, izuzetno važne prerogative kao što su: vođenje politike stranke i predlaganje članova glavnih organa i kandidata za poslanike. Osim toga, predsednik SPO-a određuje predstavnike stranke na međunarodnim skupovima, imenuje portparola i svoje savetnike (čl. 20). Statutarним izmenama iz 2004. predsednik SPO-a zadobio je i pravo da »predlaže Glavnom odboru zaključenje sporazuma o ko-alicijama«. Tom odredbom ojačan je položaj predsednika u odnosu na Glavni odbor sa namerom, pretpostavljamo, da se predupredi »repriza« zbivanja u februaru 2004. u kojima je GO doneo odluku o ulasku SPO-a u republičku koalicionu vladu uprkos energičnom protivljenju predsednika stranke.

Dok se u navedene tri partije od njihovog osnivanja do kraja 2005. može govoriti o "endemskom" širenju statutarних ovlašćenja predsednika, vođe SRS-a i SSJ-a zadobile su već od osnivanja široke prerogative. Predsedniku SRS-a povereno je (čl. 58 *Statuta SRS-a*,

1996), između ostalog, da “predstavlja i zastupa stranku”, “vodi politiku stranke i daje zvanična tumačenja politike i Programa stranke”, “predlaže Upravi imenovanje i razrešenje članova Predsedničkog kolegijuma”, “predlaže Upravi imenovanje i razrešavanje četiri potpredsednika Uprave i Generalnog sekretara”, “imenuje i razrešava šefa Kabineta Predsednika stranke i službenike Kabineta”, “pokreće inicijative i daje predloge za izmenu programskih opredeljenja stranke” i dr. Ovaj delimični pregled prerogativa Predsednika SRS-a pokazuje da je sva vlast koncentrisana u njegovim rukama, dok su kolegijalni organi potpuno marginalizovani. Identična ovlašćenja predsedniku SRS-a obezbeđuje i važeći i statutarni dokument usvojen 2000. (čl. 58). Predsednik Predsedništva SSJ-a »snabdeven je«, takođe, širokim statutarnim ovlašćenjima u koja, između ostalog, spadaju: predlaganje Skupštini sastava Glavnog odbora, donošenje odluka, preporuka, saopštenja, instrukcija izvršnog karaktera i - što je možda najvažnije - odlučivanje »o suspenziji svih funkcionera stranke do verifikacije nadležnih organa SSJ-a« (čl. 29 *Statuta SSJ-a*).

Statuti PSS-BK i NS-a i obezbeđuju, takođe, značajna ovlašćenja predsednicima. U tome prednjači PSS-BK čiji statut ovlašćuje predsednika, između ostalog, da vodi politiku stranke, pa čak i da imenuje jednu desetinu članova GO-a (čl. 28). Nešto su manja prava predsednika NS-a koji imenuje portparola stranke i glavnog i odgovornog urednika zvaničnog lista. Ovlašćenja prvaka SPS-a i G17 plus su u odnosu na prethodno prikazana statutarna prava partijskih vođa sasvim skromna. Prema *Statutu SPS-a* predsednik vrši uglavnom koordinativno-reprezentativnu ulogu (čl. 39) i nema pravo da postavlja funkcionere, niti da predlaže izborne liste svoje partije. Predsednik SPS-a ne kumulira funkciju predsednika GO-a, kao što je to bilo propisano u statutarnom dokumentu iz 2000. Razlog »brisanja« tog prava (2003) je konjunkturne prirode; reč je o odsutnosti Predsednika SPS-a Miloševića iz zemlje na neodređeno vreme zbog suđenja u Hagu. Predsednik G17 plus obavlja, kao i predsednik SPS-a, samo koordinativno-reprezentativnu funkciju, uz ovlašćenje da saziva i predsedava sednicama GO-a.

U svakako »jaka« statutarna ovlašćenja partijskih predsednikâ spada pravo da predlažu nosioce ključnih funkcija u partiji i u državnim institucijama, što bitno jača njegov položaj u »horizon-

talnoj igri moći«, o čemu će kasnije biti više reči. U tom pogledu uočavaju se, takođe, velike razlike između partija. Statuti SPS-a i G17 plus ne obezbeđuju njihovim predsednicima da, kao obavezni podnosioci predloga kandidata za partiske funkcije, vrše presudan upliv na »kadrovske putanje« rukovodilaca. Nasuprot tome, statuti ostalih partija su daleko »širokogrudiji« prema svojim vođama, jer ih snabdeavaju ovlašćenjima, doduše u različitoj meri, da »kroje« političke sudbine partijskih saboraca. Predsednik DS-a ovlašćen je, na primer, da predloži najviše jednog člana Predsedništva stranke (čl. 40, *Poslovnika Skupštine Demokratske stranke*, 2000), a vođa DSS-a raspolaže pravom da predlaže ne samo kandidate za potpredsednike (što smo već pomenuli) nego i kandidate za predsednike Izvršnog odbora i Saveta, kao i za najviše 24 člana koja GO kooptira u svoj sastav (čl. 16, 22 i 23 *Statuta DSS-a*). Neke partije obezbeđuju još šira prava vođama što potvrđuju sledeći primeri: prvak Nove Srbije predlaže kandidate za potpredsednike, predsednika Izvršnog odbora, četiri člana Predsedništva i Generalnog sekretara stranke (čl. 27 *Statuta NS-a*); predsednik SPO-a predlaže kandidate za predsednika IO-a, članove Predsedništva i za Generalnog sekretara stranke (čl. 20 *Statuta SPO*); predsednik SRS-a kandidata za izbor potpredsednika, listu kandidata Predsedničkog kolegijuma, izbor i opoziv četiri potpredsednika Uprave i Generalnog sekretara i deset članova Izvršnog odbora stranke (čl. 58 *Statuta SRS-a*), a čelnik PSS-BK predlaže kandidata za potpredsednike, članove i sekretara IO-a. Povrh toga, vođa potonje stranke svojom odlukom »određuje jednu desetinu članova GO-a« (čl. 28 *Statuta PSS-BK*) što dezavuiše elementarne principe ne samo interne demokratije nego i demokratije *tout court*.

Statuti nekih partija (DS, SPO, PSS-BK, SSJ, SRS) ovlašćuju vođe da predlažu i poslaničke liste i time im obezbeđuju važan uticaj na poslaničke karijere partijskih rukovodilaca i - ako je reč o vladajućim partijama - na njihov izbor na strateške funkcije u državi. Ovde se radi o pravu na predlaganje listâ Glavnom odboru, ali takvi predlozi - do kojih se dolazi posle prethodnih konsultacija u čijem je središtu sam partijski vođa - mogu se smatrati faktičkim odlukama.

Na osnovu iznetog prikaza, prvaci relevantnih partija mogu se, uslovno, podeliti na statutarne slabe i jake. U slabe, svakako, spadaju vođe SPS-a i G17 plus, dok se vođe ostalih relevantnih

partija (i pored nezanemarljivih razlika u obimu prava) mogu svrstati u jake, uz jednu važnu napomenu koja se tiče evolucije statutarних prerogativa. U okviru partija sa statutarно jakim predsednicima, postoje tri grupe: u prvoj su DS, DSS i SPO, koje su u svojim prvim statutima restriktivno definisale nadležnost vođa da bi je kasnije proširivale, u drugoj su nešto kasnije obrazovane partije (NS, 1998; PSS-BK, 2004) koje su već u prvim statutarним aktima obezbedile značajnu političku anutonomiju vođa i najzad, u trećoj su SRS i SSJ, koje su od početka definisale vođu kao vojnog komandanta kojem članstvo, ("partijski vojnici") duguje apsolutnu pokornost.

(4) Predsedništvo i Izvršni odbor

Pored predsednika, statuti većine relevantnih partija Srbije uspostavljaju Predsedništvo kao izvršno-politički i IO kao operativni organ partije. Ovlašćenja Predsedništva su slična ovlašćenjima partijskog vođe, ali uprkos tome, Predsedništvo je, po pravilu, "u senci" vođe, jer je reč o kolegijalnom organu koji pati od imanentne "tromosti" u odnosu na predsednika kao inokosnog organa. Predsedništvo se, po pravilu, sastoji od izabраних članova i od članova po položaju, koji obavljaju najvažnije partijske funkcije. Prema *Statutu G17 plus* članove Predsedništva bira, kao i predsednika stranke, Skupština, što svakako potencira autonomiju Predsedništva u odnosu na predsednika. Povrh toga, u sastav Predsedništva G17 plus ulaze, po položaju, predsednik partije, potpredsednici, predsednik IO-a i predsednik Saveta. U ostalim partijama izbor Predsedništva vrši GO, zbog čega je legitimitet tog organa "ispod" legitimiteta vođe.

Sastav Predsedništva DS-a čini 9 članova koje bira Skupština stranke, kao i nosioci najvažnijih stranačkih funkcija: predsednik, potpredsednici, predsednica Foruma žena, predsednik Demokratske omladine, predsednici pokrajinskiх odbora i predsednik GO-a Beograda. Na sličan način sastavljeni su predsednički kolegijum SRS-a i Predsedništva SPO-a. *Statut NS-a* razlikuje uže i šire Predsedništvo; uže je, po sastavu, slično Predsedništvu DS-a, dok šire Predsedništvo uključuje i članove koje predlaže predsednik NS-a, narodne poslanike, predsednika Odbora za poštovanje statuta i predsednika Nadzornog odbora za finansije. Na osnovu iznetog pregleda može se oceniti da, zapravo, Predsedništvo okuplja par-

tijsku elitu moći sa vođom u njenom središtu. Statutarni dokumenti SPS-a i PSS-BK ne pominju Predsedništvo; ovlašćenja tog organa u PSS-BK pripadaju Predsedniku partije, a u SPS-u Izvršnom odboru.

Broj članova IO-a razlikuje se u pojedinim partijama: 9 (G17 plus), 13 (SPO), 15 (SSJ), 16 (PSS-BK), 21 (NS) i 23 (DS i DSS). Pretpostavljamo da se u okviru navedenih vrednosti kreće i broj članova IO-a SRS-a čiji sastav čine: predsednik, potpredsednici, glavni sekretar, 10 članova koje imenuje Otađbinska uprava i predsednici okružnih odbora. Brojnost IO-a SPS-a nije utvrđena *Statutom* nego je u članu 46 propisano da će ta materija biti regulisana posebnim *Pravilnikom o Izvršnom odboru*.

(5) Poslanički klub

Kandidati političkih partija zadobijaju (uz sasvim retke izuzetke) putem parlamentarnih i(il) predsedničkih izbora najvažnije javne funkcije, zbog čega je postupak odabira partijskih kandidata izuzetno značajan i država ga - komparativno posmatrano - sve češće reguliše imperativnim normama. Način na koji partija određuje kandidate za javne položaje je, po mišljenju Warea „najvažniji činilac koji oblikuje prirodu partije“ (1996, 259). U tom pogledu on navodi sledećih nekoliko važnih dilema: „Da li je selekcija regulisana pravilima i procedurama koji su određeni i sprovedeni od same partije ili država određuje pravila i procedure; obimom u kojem se selekcija odvija u centralnom partijskom telu ili je decentralizovana na lokalne jedinice; stepenom u kojem u relevantnoj jedinici odlučivanja moć selekcije drži malo ključnih aktera, ili je široko rasprostrta (*dispersed*) među članovima i aktivistima te jedinice; broj položaja za koji su kandidati izabrani u bilo koje vreme od relevantne jedinice; lakoća sa kojom oni koji već zaposedaju izborne javne položaje (*the incumbents*) mogu biti ugroženi u elekciji“ (ibidem, 259).

Državna regulacija odabira kandidata za javne funkcije postoji u Sjedinjenim Američkim Državama, gde zakoni državâ regulišu način na koji demokrate i depublikanci vrše izbor svojih kandidata ne samo za predsednika nego i za članove Kongresa i Senata, guverenere država i druge državne funkcionere. U tim zakonima propisano je kako se postaje kandidat na partijskim izborima (*primary*

elections) i ko na izborima ima aktivno biračko pravo. U Nemaškoj *Zakon o partijama* (1967) obavezuje partije da svoje kandidate za javne funkcije biraju tajnim glasanje. U mnogim zemljama partije su, u cilju jačanja interne demokratije, precizirale vlastitim aktima (najčešće statutima) ne samo postupak izbora kandidata za državne funkcije nego i za najvažnije položaje u vlastitom okviru, o čemu će još biti reči. Država u Srbiji ne propisuje pravila izbora partijskih kandidata za javne funkcije nego je sve prepušteno internoj regulativi. To su partije maksimalno iskoristile da povećaju radijus slobode svojih rukovodilaca, što je sublimirano u pravu partija da odrede, bez obzira na redosled na predloženoj izbornoj listi, kome će pripasti poslanički mandati u republičkom parlamentu najkasnije 10 dana posle završenog glasanja. Zbog toga izborni sistem Srbije pripada pervertiranoj formi izbornog sistema koju smo nazvali posredan proporcionalni sistem (Goati 2004, 175-176).

Komparativno posmatrano, poslanici iz pojedinih partija obrazuju u parlamentu poslaničke klubove (grupe) koji imaju vlastitu organizaciju (predsednika, sekretara) i pravila rada. Da bi obrazovala vlastiti poslanički klub, partija u parlamentu Srbije mora da poseduje najmanje 5 poslanika. Odnos između partijskog rukovodstva i parlamentarnog kluba zavisi, naglašava Von Bejme, od "tipa partije (građanska ili socijalistička), partijskog sistema (stepena fragmentacije), institucionalnih varijabli (kao što su moć šefa države, parlamentarna pravila, zakoni o partijama, pravila o inkopatibilnosti funkcija) i od odnosa između partija i grupa pritiska" (Von Beyme 1985, 366-367).

U institucionalne varijable koje vrše snažan upliv na odnos između dva središta moći u partiji spada, svakako, izborni sistem. U većinskim izbornim sistemima (relativne ili apsolutne većine) na izbor u predstavničko telo presudno utiče sam kandidat, pa je zato, načelno uzev, nezavisniji prema »direktivama« partijskog rukovodstva nego u proporcionalnom sistemu, a ista ocena, naravno, važi *mutatis mutandis* i za poslanički klub. Nasuprot tome, u proporcionalnim sistemima presudnu ulogu u zadobijanju mandata igra partija koja predlaže poslaničku i uz tu listu obično publikuje program o političkim prioritetima. U takvim okolnostima, poslanik je, objektivno, samo jedan od niza reprezenata političkog opredeljenja čiji je nosilac partija.

(5.1) Karakter mandata

U proporcionalnom izbornom sistemu sa listama, kakav je na snazi u Srbiji, uticaj partije na poslanika zasniva se na tome što on »dobija« mandat zahvaljujući prvenstveno podnosiocu liste, odnosno partiji, a ne vlastitoj zasluzi. U takvim okolnostima, oglašivanjem o stranačku disciplinu poslanik smanjuje šansu da se na sledećim izborima ponovo nađe na partijskoj listi. U Srbiji je do 27. maja 2003. sankcija za poslaničku nedisciplinu bila trenutna i ogledala se u gubitku mandata. To je, doduše, u Zakonu o izboru narodnih poslanika (2000) obezbeđeno okolnim putem: partijska rukovodstva su isključivala poslanika iz partije, posle čega mu je po članu 88 (prvi stav) citiranog zakona, automatski prestajao poslanički mandat. Tako su poslanici pretvoreni u privremene nosioce »imperativnog partijskog mandata«, a parlamentarni klub je potpuno lišen političkog uticaja. Inferioran položaj poslanika u odnosu na partijsko rukovodstvo temeljno je promenjen odlukom Ustavnog suda Srbije 27. maja 2003. kojom je proglašeno načelo slobodnog poslaničkog mandata. Tom odlukom Ustavni sud "stao je na put" samovolji partijskih rukovodstava, ali je omogućio zloupotrebe mandata od strane poslanika. Stoga su efekti ove sudske odluke dvoznačni, pozitivni i negativni.

U pozitivne efekte spada svakako to što su poslanici i poslanički klubovi zadobili neophodnu autonomiju u odnosu na partijsko rukovodstvo i postali važan činilac u paralelogramu unutarpartijske moći. Negativni efekti odluke Ustavnog suda Srbije (2003) posledica su zapravo "praznine" koju je ona ostavila. Ustavni sud je odlukom o neustavnosti prvog stava člana 88 *Zakona o izboru narodnih poslanika* zaista obezbedio slobodan mandat, ali je time objektivno "otvorio prostor" ugrožavanju druge, ne manje značajne, vrednosti, prava građana da "ostvaruju suverenost ...preko svojih slobodno izabраних predstavnika", koju jemči Ustav Srbije (1990) u članu 2 (drugi stav). Verovatno bi to bilo izbegnuto da je Ustavni sud - koji po članu 125 Ustava (1990) nije nadležan da menja i dopunjava zakone - naglasio u obrazloženju odluke neophodnost da *Zakon o izboru narodnih poslanika* (2000) bude dopunjen od strane parlamenta odredbom po kojoj poslanik gubi mandat promenom partije, što je solucija koja je, na primer, prihvaćena u Indiji. Pošto je takva sugestija izostala, u Srbiji su, odmah posle usvajanja odluke

Ustavnog suda, registrovani prvi "preobraćenici" od kojih je jedan pristupio SPO-u, koja nije uspela da osvoji mandate na izborima 2000, a drugi G17 plus koja je obrazovana tek u decembru 2002. Na taj način slobodan poslanički mandat omogućio je proces »neizborne parlamentarizacije« (o tome: Kasapović 2003, 242). Naravno, promena partijske afilijacije poslanika ne predstavlja osobenost Srbije nego fenomen koji se se manifestuje i u drugim zemljama. Čak i u Velikoj Britaniji u kojoj poslovično postoji snažna lojalnost poslanika partiji, od 1950. do 1986. 5 poslanika je promenilo "partijski dres". To je neuporedivo češći slučaj u fražilnom partijskom sistemu Italije u kojoj je od 1996. do 1999, čak 100 poslanika promenilo partije, neki od njih više puta. "Preletači" su, takođe, registrovani u Hrvatskoj u svim prethodnim sazivima parlamenta o čemu svedoče sledeći podaci: 1990-1992 (8); 1992-1995 (18); 1995-1999 (13); i 2000-2002 (20). U Crnoj Gori u kojoj je slobodan mandat uspostavljen tek 2004, 2 poslanika napustila su Srpsku narodnu stranku i postali članovi vanparlamentarne Demokratske srpske stranke.

Ali, obrazovanjem Koštuničine manjinske koalicione vlade u martu 2004, načelo slobodnog mandata je praktično ukinuto, a većina poslanika koje je pokušala da ga ostvari izgubila je, na nezakonit način, mesto u parlamentu. To je realizovano odlukama Administrativnog odbora (čiji većinu čine poslanici iz vladajućih stranaka) koji je delovao kao *longa manus* koalicione vlade i bezobzirno oduzimao mandate poslanicima koji su svojim odlukama dovodili u pitanje njenu "tanku" parlamentarnu većinu. Iako je sistematsko kršenje odluke Ustavnog suda o slobodnom mandatu od trenutka stupanja na vlast koalicione vlade u martu 2004. delovalo kao iznenađenje, takva ocena je pogrešna jer su neke partije koje sačinjavaju vladu u svojim statutima pripremile "teren" da osujete ostvarenje slobodnog mandata. Na primer, statutima DSS-a i G17 plus propisana je obaveza kandidata za narodne poslanike da unapred potpišu nedatirane ostavke ("blanko ostavke") koje partijsko rukovodstvo aktivira kad to zaželi. Ovde je reč o očiglednom izigravanju principa slobodnog mandata, jer poslanik u unapred potpisanoj ostavci prepušta odlučivanje o svojoj budućoj volji partijskim organima, što znači da se nekom vrstom ugovornog odnosa između partije i poslanika derogira imperativna zakonska normu. Nezakonite ostavke

i, isto tako, nezakonito “konvalidiranje” poslaničkog statusa dvojici već bivših poslanika “Liste za Sanžak” - o čemu će detaljno biti reči u glavi V - poslužile su kao način da se “produži život” koalicione vlade premda je ona krajem 2005. izgubila neophodnu većinu (uključujući poslanike SPS-a). Na taj način, republička vlada “mutirala” je od vlade *de jure* u vladu *de facto* koja se na položaju održava uzurpacijom.

Ocenili smo da je pored povećanja autonomije poslanika - što je, doduše, blokirano na nezakonit opisani način - navedena odluka Ustavnog suda pojačala i moć poslaničkog kluba u odnosu na druge aktere unutar partije. Ali i ovu promenu nastojala su, u različitoj meri, da ublaže ili osujete rukovodstva pojedinih partija novousvojenim statutarnim odredbama. U *Statuu NS-a* propisano je (čl. 41) da poslanici glasaju “u skladu sa odlukama Predsedništva i Programom NS-a”. Statut G17 plus ne sadrži odredbe o poslaničkom klubu, ali nagoveštava (član 51) da će rad poslaničkih i odborničkih klubova biti uređen posebnim pravilnikom, na predlog Predsedništva stranke. DSS i SPO su, takođe, iscrpno propisali način delovanja poslaničkog kluba ali je svaka od njih “uvela”, po jednu jednu, najblaže rečeno, spornu novinu. Prva partija je propisala (*Statut DSS-a*, čl. 61, stav prvi) da predsednika parlamentarne grupe u Skupštini Srbije i u Skupštini SCG bira Predsedništvo DSS-a, na predlog predsednika stranke, što svedoči o nastojanju da se suzi autonomija poslaničkog kluba, lišavajući prava njegove članove da samostalno biraju predsednika. Drugu novinu prihvatio je SPO prema kojoj u radu poslaničkog kluba stranke sudeluju: predsednik, potpredsednici, članovi Predsedništva, i sekretar stranke, čime se broj partijskih funkcionera penje na 22, što je znatno više od broja poslanika koji je osvojila SPO na parlamentarnim izborima 2003 (13). Posle isključenja devetoro poslanika SPO iz partije početkom 2005, nesrazmera je postala groteskna, jer se poslanički »saldo« te partije sveo na četvoro, što je manje od jedne petine učesnika u radu poslaničkog kluba!

(5.2) Poslanička disciplina

Problem poslaničke discipline manje je zaoštren u zemljama u kojima su partije visoko institucionalizovane i u kojima je lojalnost

poslanika prema njima duboko ukorenjena. U takvim zemljama poslanik retko napušta partiju, a bezmalo nikad ne pristupa drugoj partiji. Tu nije reč samo o političkoj doslednosti poslanika nego i o odbojnom stavu druge partije koja nerado prima »strance« socijalizovane u različitoj "partijskoj kulturi". »Otpadnik« u novoj partiji, po pravilu, ne dobija priliku da nastavi političku karijeru ili, ako se to ipak dogodi, on prethodno mora da izdrži dug i naporan »iskušenički staž« u kojem dokazuje odanost obavljanjem teških poslova. To je svakako jedan od uzroka veoma retkih "promena dresa" poslanika u Velikoj Britaniji, o kojima je prethodno bilo reči.

U zemljama u kojima partijski sistem nije stabilizovan, "transferi" poslanika iz jedne u drugu stranku su uobičajeni, tako da u parlamentima dolazi, u kratkim razdobljima, do korenite promene paralelograma partijskih sila. Poslanički "nomadi", u razdoblju kada vladavinski aranžman poseduje "tanku" većinu, povećavaju ionako visoku kontigenciju u političkim zbivanjima. U takvim okolnostima, ni nosioci vlasti, a ni opozicija ne znaju tačno vlastitu snagu, niti mogu da sa razumnom izvesnošću predvide način glasanja poslanika. Disciplina poslanika je, međutim, *conditio sine qua non* funkcionisanja parlamentarizma. Bez discipline, u parlamentima u kojima su odnosi snaga izjednačeni, nekoliko poslanika mogu učestalom promenom »partijskog dresa« da prouzrokuju permanentne smene vlasti i da destabilizuju politički poredak. O neophodnosti discipline Sartori realistično beleži: »Ideal stranačke discipline nije popularan ideal. Mnogo je suza proliveno nad tužnom sudbinom *back-benchera*, *peonesa* ili parlamentarnih vodonoša i mnogo se prezira sručilo na poslanika koji se povinuje stranci. Oplakujem ga i ja, i ne bih voleo da sam u njegovoj koži. Činjenica je, i ostaje tako, da parlamentarna vlada ne može da vlada bez parlamentarne podrške, da podrška znači da su stranke koje podržavaju vladu zaista u stanju da obezbede glas svojih poslanika, što sa svoje strane znači mogućnost da se primora na jednoobrazno glasanje« (2003, 121).

U borbi protiv poslaničke nediscipline partije - komparativno posmatrano - obezbeđuju što većem broju pripadnika partijskog vrha ("proverenih kadrova") da zadobiju poslaničke mandate, verujući da time smanjuju mogućnost "iznenađenja". Ipak, to nije siguran lek, što ilustruje prethodno pomenuto "odmetanje" 9 članova

poslaničke grupe SPO-a od stranke, a među tim poslanicima su, pored 5 članova Glavnog odbora, i dva potpredsednika stranke.

(6) Posebni oblici organizovanja

Neke partije u Srbiji ustanovljavaju u svojim statutima posebne oblike organizovanja omladine i žena. Reč je o osobenim socijalnim kategorijama čiji položaj i interese partije nastoje da ojačaju u svom okviru, a, posredno i u društvu. Omladina je deo populacije koji nije isključivo određen brojem godina nego i nekim drugim karakteristikama: višim stepenom obrazovanja u odnosu na stariju generaciju, dinamizmom i težnjom da svoja politička stremljenja izražava na nekonvencionalan način. To su razlozi zbog kojih partijski statuti uspostavljaju fleksibilne obrasce organizovanja prikladne mladima koji su već članovi, ali i atraktivne za nove članove. Osobene forme organizovanja omladine propisuju statutarne dokumenti DS-a, DSS-a, G17 plus, SPO-a, SPS-a, PSS-a i Nove Srbije. U dokumentima G17 plus, SPO-a, SPS-a i PSS-a, precizirano je da je gornja granica za članstvo u omladinskim organizacijama 28 godina, u DS-u, DSS-u i NS-u 27 godina. U statutima svih navedenih partija naglašava se da organizacije omladine nisu paralelne organizacije nego da su obavezne da poštuju i sprovode programska i statutarne opredeljenja partija.

Osobenost žena-članova partija koju je verovatno "statutarne inženjering" imao u vidu je u tome što one igraju sekundarnu ulogu u društvenom životu, o čemu ćemo navesti nekoliko upečatljivih podataka. Iako predstavljaju 52 odsto stanovništva Srbije, među zaposlenima one čine 43 odsto, a među nezaposlenima 58,7 odsto. Na republičkim izborima održanim u decembru 2000, izabrano je 10,8 odsto žena u Narodnu skupštinu, što je četiri puta više nego u prethodnom sazivu (1997). U parlamentu izabranom 2003. postotak žena je povećan na 12,4 odsto; najviše žena ima u parlamentarnoj grupi G17 plus (29,7 odsto), a za njom slede: DS (16,2 odsto), DSS (13,2 odsto), SPO/NS (9 odsto), SRS (4,9) i SPS (4,5 odsto). Posebni oblici organizovanja žena-članova predviđeni su u statutarne dokumentima DS-a, G17 plus i NS-a. Prema *Statutu DS-a* obrazovan je "Forum žena" koji je "dobrovoljna organizacija koju čine žene članice DS-a" (čl. 50). Ta organizacija bavi se ostvarivanjem

prava žena u skladu sa evropskim standardima. Skoro su identični ciljevi "Ženske mreže" u G17 plus i "Saveta žena" u NS-u. U sva tri statutarne dokumenta propisane su mere čiji je cilj povećanje participacije žena (»pozitivna diskriminacija«) u najvažnijim organima. U sastav Glavnog odbora DS ulazi-a deset članica "Foruma žena" a predsednica Foruma je, po položaju, članica Predsedništva stranke; u G17 plus predsednica "Ženske mreže" je članica GO-a, a u NS-u predsednica i dve potpredsednice Saveta žena članice su organa NS na nivou na kojem deluju. U statutima je naglašeno da su osobeni oblici organizovanja žena (kao i omladine) obavezni da poštuju programske principe i partijsku disciplinu.

2. Odabir funkcionera

"Regrutacija" pripadnika partijskih rukovodstava Srbije vrši se izborom od strane širih kolegijalnih organa, kooptacijom i imenovanjem.

(1) Izbori

Proces izbora u rukovodeće organe na nižim nivoima partijske piramide podložan je »prethodnoj kontroli«, odnosno odobrenjima za koje su u partijama Srbije nadležni Glavni odbor, Predsedništvo ili Izvršni odbor. Krajem 2005. u većini relevantnih partija Srbije proces izbora rukovodstava, posebno partijskog vođe, odvija se ispod standarda "predstavničke demokratije" dostignutih u društvu posle 5. oktobra 2000. O tome svedoči nepoštovanje nekih definicionih oznaka slobodnih i ravnopravnih izbora, kao što su tajnost glasanja, obavezno veći broj kandidata i ravnopravnost učesnika izbornog nadmetanja. Kad je reč o principu tajnosti, on je deklarativno prihvaćen u većini statuta relevantnih partija. Doduše, u Novoj Srbiji je propisano da Skupština stranke bira članove Glavnog odbora "tajnim glasanjem" (čl. 24), ali je takvo preciziranje izostalo kad je reč o izboru predsednika i potpredsednikâ. Da to nije slučajna "praznina" statuta pokazalo se na Skupštini NS-a održanoj 26. novembra 2005. kada su predsednik i šest potpredsednika izabrani javnim glasanjem (dizanjem ruke). U SSJ-u je obavezno

tajno glasanje prilikom izbora pripadnika “rukovodećeg kruga”, ali to, takođe, ne važi kod izbora predsednika Predsedništva stranke (čl. 26 *Statuta SSJ-a*).

Statut SRS-a sadrži odredbu da se predsednik bira “po pravilu” tajno, što omogućava i javno biranje (“aklamacijom”), dok se odabir potpredsednika te stranke vrši isključivo tajnim glasanjem (čl. 55 i čl. 63 *Statuta SRS*). Inače, u toj stranci čitav postupak izbora “rukovodećeg kruga” zasnovan je na javnom glasanju. Procedura izbora na Otadžbinskom kongresu SRS-a ima nekoliko faza. Najpre kongres bira, na predlog Centralne otadžbinske uprave, *javnim glasanjem* članove Izborne komisije (čl. 20), a ta komisija “formira listu za izbor predsednika stranke, članova Centralne otadžbinske uprave, Statutarne komisije i Nadzornog odbora” (čl. 22). Potom se Otadžbinski kongres izjašnjava o predloženoj listi opet *javnim glasanjem*. Doduše, u postupku kandidovanja dopušteni su “alternativni predlozi”, ali su za tako predložene kandidate postavljeni izuzetno teški uslovi; njih može pismeno da predloži trideset delegata kongresa ili jedan izvršni odbor stranke najmanje sedam dana pred zasedanje kongresa (čl. 25). No, i kad se ispune navedeni uslovi, Otadžbinski kongres raspravlja o “alternativnim kandidatima” tek pošto prethodno zauzme stav o predloženoj listi kandidata Izborne komisije što, u stvari, onemogućuje da se “alternativni” kandidati ravnopravno nadmeću sa “zvaničnim kandidatima”. U prilog iznete ocene govori i to što posle rasprave na Otadžbinskom kongresu, radno Predsedništvo kongresa formira i podnosi kongresu na usvajanje “zatvorenu listu” kandidata. Pošto Otadžbinski kongres bira i Radno Predsedništvo *javnim glasanjem* i - to na predlog predsednika stranke ili Centralne otadžbinske uprave - krug je potpuno zatvoren; “alternativni” kandidati su pretvoreni u kandidate drugog reda, čime je osiguran samoizbor rukovodstva. U ovoj stranci je, inače, usvojen princip javnog glasanja u donošenju odluka u kolegijalnim organima na različitim nivoima (članovi: 52, 132, 144, 146).

Statuti nekih partija proklamuju princip obavezno većeg broja kandidata, ali takva opredeljenja se sporo šire, a tamo gde su prihvaćena, uočavaju se uzmaci. Odredba o obavezno većem broju kandidata bila je, na primer, prihvaćena u članu 53 *Statuta SPS-a* iz 1992, ali je u statutarom dokumentu usvojenom na trećem

(1996), i dopunjenom na četvrtom (2000) i šestom kongresu (2003), dodato da se funkcioneri biraju "po pravilu" na opisani način, što je obesmisliilo značaj načelnog opredeljenja. Trebalo bi, međutim, napomenuti da je izborna praksa u SPS-u, sticajem okolnosti, "iskoračila" ispred statutarinih rešenja, jer su na VI Kongresu SPS-a u januaru. 2003. izabrani tajnim glasanjem između više kandidata: predsednik i potpredsednici, generalni sekretar i članovi Glavnog i Izvršnog odbora.

Statutarna pravila SPO-a i PSS-a ne zahtevaju obavezno veći broj kandidata prilikom izbora partijskih funkcionera. Peti sabor SPO-a održan 14. maja 2005. nije se u pogledu izborne procedure razlikovao od prehodnih. Vuk Drašković, kao jedini kandidat za predsednika, predložio je pet kandidata za potpredsednike koji se automatski smatraju izabranim ako bude izabran predsednik. Izborom "u paketu", potpredsednici SPO-a su lišeni - kao i u DSS-u - vlastitog oslonca u biračkom telu i bezmalo su redukovani na članove kabineta ("štaba") predsednika. Inače, na V saboru SPO-a, u skladu sa važećom procedurom, na glasačkom listiću nalazilo se samo ime kandidata za predsednika koje je od 3013 delegata Petog kongresa SPO zaokružilo 2881 (95,6 odsto), dok su 132 listića (4,4 odsto) bila nevažeća. Reč je o veoma širokoj podršci predloženom kandidatu za predsednika, ali nipošto ne bi trebalo prevideti ni visok procenat nevažećih (belih) listića. S obzirom da je način glasanja izuzetno jednostavan, praktično je isključena mogućnost pogreške pa nevažeći listići sugerišu pretpostavku da je reč o protesnom glasanju malog dela delegata podstaknutih ili neslaganjem sa konkretnim predsedničkim kandidatom ili sa metodom izbora (samo jedan kandidat).

(1.1) Kandidacioni postupak

U većini relevantnih partija Srbije nisu precizirani sve faze i mehanizmi izbornog procesa, što ostavlja širok manevarski prostor stranačkom rukovodstvu da odlučujuće utiče na ishod izbora. Samo u nekim partijama kandidacioni postupak je celovito regulisan. Na primer, za sticanje statusa kandidata za predsednika DS-a neophodan je predlog (alternativno) najmanje 15 opštinskih odbora, ili 30 članova GO-a ili 100 delegata Skupštine stranke (čl.

27 Poslovnika Skupštine DS, 2000). Uslovi su nešto blaži za kandidate za potpredsednika za koje se zahteva predlog 10 opštinskih odbora, 20 članova GO-a, poslaničkog kluba, predsednika stranke ili 60 delegata Skupštine. U DSS-u kandidat za predsednika mora takođe da obezbedi podršku najmanje 10 opštinskih odbora ili 50 delegata Skupštine (čl. 23, stav prvi *Statuta DSS*). Na Skupštini DSS-a održanoj 2003, kandidat za predsednika stranke predložio je tri kandidata za tri potpredsednička mesta, ali je, na insistiranje delegata, povećao broj kandidata na četiri, od kojih su tri izabrana. Na Skupštini DSS-a održanoj 5. juna 2005. kandidat za predsednika predložio je sedam kandidata za pet potpredsedničkih mesta. Pet uspešnih kandidata za potpredsednike privukli su glasove 548 delegata Skupštine u širokom rasponu od 404 do samo 274, dok su dva neuspešna kandidata dobila samo 192, odnosno 171 glas.

(1.2) Rizik raskola

Kada se raspravlja o kompetitivnim izborima unutar partije, realistična analiza ne sme da previdi opasnost da se izborna borba "otme kontroli" i da deluje kao katalizator internog rasejavanja. Konkurenti na partijskim izborima često prelaze - kao i u predsedničkim i parlamentarnim izborima u državi - nevidljivu granicu između pozitivne i negativne kampanje. Uz to, oko suprotstavljenih partijskih kandidata obrazuju se *volens-nolens* grupe simpatizera koje deluju kao »privremene frakcije« i koje neretko, snagom inercije, nastavljaju da funkcionišu i posle prestanka razloga zbog kojeg su obrazovane. Zbog toga, latentni efekti demokratske kompeticije za ključni položaj u partijskoj hijerarhiji mogu biti ne samo »odlazak gubitnika« iz partije nego i ozbiljna unutarpartijska trvenja. Dobra ilustracija za to je DS u kojoj su četiri puta održani kompetitivni izbori za predsednika (1990, 1994, 2000, 2004), a od četiri poražena kandidata trojica (Čavoški, Mićunović, Vuksanović) su napustila DS (1990, 1994, 2000) i obrazovala, zajedno sa istomišljenicima, nove organizacije. Da je uspostavljanje interne demokratije skopčano sa rizicima pokazuje i slučaj Demokratske partije u Albaniji 2000, u kojoj su izbili su unutrašnji sukobi, jer je partija na internim izborima (*primery*) odlučivala ko će biti oficijelni kandidati na izborima za gradonačelnike 2000. (Kajsiu 2005, 10).

“Rastojanje” između unutarpartijske izborne borbe i rascepa je zaista malo, jer su razočarenje, nezadovoljstvo, gnev i ljutnja sasvim razumljive reakcije gubitnika. Ali, prikladnim statutarim rešenjima, nekom vrstom “statutarnog inženjeringa”, moguće je smanjiti verovatnoću takvog epiloga. Statutarnim rešenjima trebalo bi, po našem mišljenju, prvo, smanjiti “ulog” u nadmetanju između pretendenta i drugo (čvrsto povezano sa prethodnim), obuzdati intenzitet i oštrinu izbornog sukoba. Smanjenje “uloga u igri” ostvaruje se obezbeđenjem gubitniku u “trci” za predsednika nekog drugog položaja u partijskoj hijerarhiji (potpredsednika, člana Predsedništva i dr.) što, na primer, ne predviđa važeći *Poslovnik Skupštine DS-a*. U toj stranci predsednički izbori su, sa gledišta njihovih učesnika, igra u kojoj jedna strana sve gubi, a druga sve dobija (*zero-sum game*). Nasuprot tome, *Statut DSS* –a prihvata, kad je reč o potpredsednicima, mudrije rešenje. Prema članu 16 tog dokumenta, neuspešni kandidat za mesto potpredsednika postaje automatski član Glavnog odbora, čime se izbori od konflikta “sve ili ništa” transformišu u konflikt sa kompromisnim ishodom. Takva solucija smanjuje verovatnoću da suparnici, u žaru borbe, koriste međusobne uvrede, “niske udarce” i iznošenje partijskog “prljavog veša”. Drugi način za smanjenje rizika postizbornog raskola sastoji se u ustanovljavanju - odgovarajućim partijskim aktima - detaljnih pravila izborne borbe koja zabranjuju učesnicima “negativnu kampanju” i argumenate *ad hominem*. To pretpostavlja obrazovanje regulatornog tela u partiji (npr. “etičkog odbora”) sastavljenog od pojedinaca sa velikim moralnim autoritetom, koje budno prati odvijanje izbornog procesa, prvenstveno ponašanje izbornih takmaca i ažurno reaguje na njihove prekršaje.

Pored dva opisana statutarne rešenja, smanjivanju rizika od konkurentskih izbora za partijski vrh, doprinosi još jedan važan činilac metastatutarnog karaktera. Reč je o svesti pobednikâ unutarpartijskog nadmetanja da bi, posle završenih izbora, trebalo što pre ujediniti čitavu partiju, bez trijumfalizma i stigmatizacije poraženih. Širenju takve svesti svakako će doprineti redovno održavanje kompetitivnih izbora u kojima poraženi i pobednici menjaju mesta, tako da gubitnik prestane da doživljava poraz kao kraj partijske karijere, a pobednik uviđa da se na sledećim izborima može naći u položaju poraženog.

(1.3) Izborne manipulacije

Održavanje slobodnih i ravnopravnih izbora u većini relevantnih partija Srbije onemogućeno je ne samo prethodno pomenutim odsustvom statutarne garancije tajnosti glasanja i (ili) obavezno većim brojem kandidata nego, neretko, i perfidnim izigravanjem pravila izbornog postupka.

Jedan od načina obesmišljavanja izbora i njihovog svođenja na puko glasanje je isticanje fiktivnih protivkandidata partijskom vođi u unapred dobro režiranom izbornom nadmetanju. U takvim prilikama konkurenti vođi su ličnosti bez dovoljno "političke težine" koje - iz partijske discipline, ili nekog drugog razloga - prihvataju nezahvalnu ulogu "sparing partnera" u nadmetanju sa unapred poznatim ishodom. Takvi "izbori" za predsednički položaj odigrali su se na I kongresu SPS-a (1990) kada je Milošević dobio 1228, a njegov "oponent", Radmila Anđelković 66 glasova (95 odsto prema 5 odsto) i na IV kongresu SRS-a na kojem je Šešelj porazio svog "konkurenta", Maju Gojković sa 514 prema 23 glasa (95,5 odsto prema 4,5 odsto). Izbori poput navedenih, nastoje da pomire dva suprotna cilja: prvi je demonstriranje široj javnosti da su izbori demokratski, a drugi obezbeđenje sigurne pobede jednog konkurenta. Epilog takvog nastojanja je pretvaranje izbornog nadmetanja u izbornu farsu.

Drugi način obesmišljavanja izbora sastoji se u proširivanju sastava kongresa nosiocima partijskih položaja izabranim na prethodnom kongresu i partijskim rukovodiocima koji obavljaju važne funkcije u predstavničkim telima i (ili) izvršnim organima države. Ovde nije reč o pravu te brojne i šarolike skupine ranije izabranih partijskih funkcionera da prisustvuju kongresu nego o ovlašćenju da sudeluju kao punopravni članovi, što znači da biraju i da budu birani. U tom pogledu statuti relevantnih partija Srbije, sa izuzetkom SPS-a, su zaista "širokogrudni", jer obezbeđuju praktično svim važnim članovima postojećeg rukovodstva na nacionalnom nivou status delegata na kongresu, tako da broj delegata "po funkciji" premašuje broj predstavnika izabranih od samog članstva (čl. 18 *Statuta DS*; čl. 11 *Statuta DSS*; čl. 23 *Statuta G17 plus*; čl. 14 *Statuta SPO*; čl. 21 *Statuta NS*; čl. 35 *Statuta SPS*; čl. 22 *Statuta PSS BK*; čl. 14 *Statuta SRS*; čl. 21 *Statuta SSJ*). Na opisani način osiguran je

samoizbor "rukovodećeg kruga", uz minimalan uticaj članstva. Istini za volju, u tome partije Srbije nisu usamljene, jer identična ocena važi za albanske partije u kojima - kako beleži jedan poznavalac - partijska rukovodstva uspevaju da obezbede selekciju lojalnih delegata koji na kongresima bespogovorno izglasavaju oficijelne predloge. U tom slučaju, ne može se osporavati demokratičnost glasanja na kongresima nego legitimnost učesnika kongresa (Kajsiu 2004, 15). Najzad, treći način je postavljanje na ključna mesta u izbornom postupku glasanja "svojih kadrova". Pomenimo, na primer, da su na Skupštini DSS-a, održanoj u junu 2005, sastav izborne komisiju činila tri najbliža saradnika predsednika stranke i istovremeno premijera republičke Vlade: generalni sekretar vlade, lična sekretarica premijera i jedan profesionalni funkcioner DSS-a (*Blic*, 10. VI 2005).

Trebalo bi svakako naglasiti da su u nekoliko partija Srbije (DS, DSS, NS, SPS) propisana izvesna pravila i procedure u postupku kandidovanja koji ograničavaju arbitrarnost rukovodstava. *Statut DS-a* proklamuje, na primer, važan princip da bi u tom postupku trebalo da budu ravnopravni svi članovi stranke (čl. 27), a faze izbornog procesa detaljno su regulisane *Poslovníkom Skupštine DS-a* (2000). U navedenom dokumentu precizirano je da se "izbori za predsednika stranke raspisuju najkasnije 30 dana pre isteka mandata ili 10 dana od prevremenog prekida mandata i moraju se održati po isteku najmanje 30 a najviše 45 dana od raspisivanja" (čl. 26). U istom dokumentu propisan je način kandidovanja, ne samo predsednika i potpredsednika stranke - o čemu je bilo reči - nego i članova Predsedništva, stalnog sastava GO-a, članova Statutarne komisije i Nadzornog odbora. U DSS-u je statutarno regulisan postupak kandidovanja predsednika stranke (što smo to, takođe, prethodno pomenuli), kao i u NS-u u kom se predsednik bira na predlog 30 odsto opštinskih odbora, a potpredsednici na predlog 15 odsto opštinskih odbora ili na predlog predsednika stranke (čl. 28 *Statuta NS*).

U SPS-u se primenjuje *Pravilnik o izborima u SPS-u* (1999) kojim je, u izvesnoj meri, obuhvaćen i proces kandidovanja. U članu 6 tog dokumenta naglašava se, na primer, da odbori u organizacijama SPS-a utvrđuju predlog kandidata za izbor organa te partije, ali se ne navode precizni uslovi za kandidate za najvažnije položaje. Uz

to, citirani dokument propisuje obavezu nižih organa da pribave mišljenje Glavnog odbora o predloženim kandidatima (čl. 8).

(2) Kooptacija i imenovanje

Pored izbora od strane kolegijalnih organa, pojedinci zaposedaju partijske položaje kooptacijom i imenovanjem od strane nosilaca inokosnih funkcija. Kooptacija je najčešće pomoćni metod odabira koji se koristi radi izbegavanja dugog i skupog postupka sazivanja partijskih kongresa. Tim metodom obezbeđuje se pravo partijskim organima koje bira konges da, u ograničenom obimu, popune svoj sastav koji je okrnjen zbog zauzetosti, bolesti ili napuštanja partije od strane pojedinih članova. Pravo GO-a da kooptira članove u svoj sastav predviđeno je statutima DS-a (čl 21), DSS-a (čl.16), SPO-a (čl. 17), NS-a (čl. 24) i čl. 18 *Pravilnika o izborima u SPS-u* (1999). Statutarno ograničenje opsega tog metoda izbora nije samo posledica “demokratskog čistunstva” nego bojazni da bi neumereno korišćenje kooptacije izazvalo otvoren otpor “organskih kadrova” koji svoju karijeru stvaraju dugotrajnim i strpljivim usponom na strmoj i često “klizavoj” partijskoj lestvici, prema “uljezima”, “pado-brancima”. Jer, kooptirani rukovodioci imaju najčešće, u odnosu na “starosedeoce”, važne osobenosti koji proilaze iz toga što su oni “preskočili” fazu partijske socijalizacije (“partijski novicijat”) i što u partiju unose drugačiju »korporativnu etiku« i obrasce ponašanja zbog čega ih stranačka “mašinerija” doživljava kao strano telo, “im-plant” koji nastoji da izoluje.

U stvari, težnjom da unesu inovacije u pogledu stila delovanja, načina organizacije ili interpretacije važnih idejnih opredeljenja, kooptirani rukovodioci se suočavaju sa teško savladivom inercijom partijskog establišmenta, njihove inicijative neumitno udaraju u “gumene zidove” postojeće hijererhije. Blokirani tihom ali efikasnom opstrukcijom, kooptirani rukovodioci najpre traže podršku od partijskog vođe što, po pravilu, ne daje nikakve efekte, ali što još više ujedinjuje njihove “unutrašnje protivnike”. Onemogućeni da deluju *intra muros*, kooptirani rukovodioci ponekad izgube strpljenje i počnu javno da kritikuju stanje u partiji, što samo povećava “ulog u igri” i radikalizuje spor. To partijskog vođu stavlja pred dalekosežnu dilemu: ili prihvatanje krupnih promena u partiji sa neizvesnim isho-

dom ili "puštanje niz vodu" kooptiranog člana? Vođe se, po pravilu, opredeljuju za potonju opciju koja znači razlaz rukovodioca i partije u koju je kooptiran.

Prethodni "idealno-tipski" opis, skoro u potpunosti odgovara individualnoj "političkoj putanji" uspešnog biznismena Zorana Drakulića, člana i finansijera DSS-a, koji je kooptiran u Glavni odbor partije posle izvanrednog učinka na izborima za gradonačelnika Beograda u septembru 2004. Na tim izborima Drakulić je - premda skoro nepoznat široj političkoj javnosti - osvojio 15 odsto glasova, što je bolje od rezultata koji je DSS ostvario na istovremeno održanim izborima za odbornike gradske Skupštine Beograda (12, 6 odsto), kao i od učinka predsedničkog kandidata DSS-a Dragana Maršićanina na predsedničkim izborima 13. juna 2004. (13,3 odsto). Odluka o kooptiranju Drakulića u Glavni odbor predstavljala je pokušaj da se "kadrovskom transfuzijom" zaustavi postojani pad uticaja DSS-a u biračkom telu. Posle kooptiranja Drakulić je, prema vlastitom kazivanju, bezuspešno skretao pažnju unutar partije na slabosti i propuste u radu kako partije tako i koalicione vlade - čiji je stožer DSS - i predlagao mere za njihovo otklanjanje, o čemu je bio upoznat i predsednik DSS-a Vojislav Koštunica. Kad to nije dalo nikakve rezultate, Drakulić je u više navrata javno govorio o neophodnosti reformisanja DSS-a i kritikovao republičku Vladu zbog tolerantnog odnosa prema korupciji, upuštajući se pri tome u oštre polemike sa republičkim ministrom finansija.

Povrh toga, Drakulić nije krio ambicije da postane potpredsednik DSS-a, navodeći obećanje predsednika da će ga na taj položaj predložiti na Skupštini stranke u junu 2005. Pri tom je naglašavao da bi sa položaja potpredsednika imao više šansi da realizuje svoje ideje o krupnim promenama u DSS-u. Paradoksalno, to je, možda, ona "kap koja je prelila čašu", jer bi uspeh Drakulića u tom poduhvatu, narušio internu ravnotežu u DSS-u i neizbežno doveo u pitanje opstanak "nepokretnog" partijskog vođe. Svestan te opasnosti, predsednik DSS-a je prekršio obećanje dato Drakuliću i nije ga predložio za jednog od potpredsednika na izbornoj Skupštini. Revoltiran time, Drakulić je na istom skupu javno istupio iz DSS-a.

U sasvim retkim slučajevima pojedinci postaju partijski funkcioneri postavljenjem (imenovanjem). Na primer, Predsednik PSS-BK ima pravo, kao što smo prethodno naveli, da postavi najviše

do jedne desetine članova Glavnog odbora (čl. 26 *Statuta PSS-a*). Reč je o nesumnjivo nedemokratskoj odredbi kojom vođa, umesto predstavnika partijskog članstva, arbitrarno određuje sastav dela rukovodstva. Objašnjenje za to možda je brzina sa kojom je obrađovana PSS-BK, ili želja njenog osnivača, sponzora i vođe, Bogoljuba Karića da na taj način u partiji zadrži "kontrolni paket akcija". Inače, statutarno obezbeđivanje autokratskih ovlašćenja vodi nije "pronalazak" PSS-BK nego rešenje koje je u još drastičnijem obliku bilo prihvaćeno i u nekim drugim partijama u Srbiji devedesetih godina dvadesetog stoleća zbog čega smo system u njima nazvali, uslovno, predsedničkim (Goati 2000, 142).

3. Statutarne norme i stvarnost

Partijski statuti, o kojima je do sada iscrpno bilo reči, sadrže samo dijagram ili organogram distribucije vlasti, ispod kojeg postoji neformalna struktura moći koja je uglavnom, kako dobro ocenjuju Baláz i Enyedi, "skrivena od spoljašnjih posmatrača" (1996, 63). Moć shvatamo, u smislu Maksa Vebera, kao »verovatnoću da jedan čovek ili grupa ljudi sprovedu svoju volju u nekom društvenom odnosu uprkos otporu, bez obzira na čemu se zasniva ta verovatnoća, odnosno sposobnost« (1976, 37). Iz toga sledi da je moć odnos između gospodarenja i potčinjenosti. Kada je taj odnos u političkim partijama statutarno sankcionisan, govori se o statutarnoj vlasti koja je samo jedna i to ne nužno najvažnija dimenzija moći. Naravno, iz ocene da statutom garantovana ovlašćenja nisu jedina, a najčešće ni najvažnija poluga moći, nipošto ne bi trebalo izvući zaključak da su statutarne ovlašćenja nevažna. Naprotiv, statutarno propisivanje ovlašćenja i dužnosti partijskih vođa i preciziranje načina njihovog izbora i opoziva, pružaju priliku članstvu da, bez straha od sankcija, kritikuje vođu i da mu na partijskim izborima uskrati podršku.

Na neizbežni nesklad između formalne i faktičke partijske organizacije s pravom upozorava Key (1967, 314-315). Po mišljenju tog pisca, partije u dužim vremenskim intervalima usaglašavaju statutarne organogram sa faktičkim stanjem, da bi se posle izvesnog vremena ponovo pojavila »pukotina« između stvarnog funkcionisanja i statutarne pravila. Ali, ni veoma »ažurni« statuti ne regulišu delovanje svih važnih učesnika u donošenju partijskih odluka, poput

finansijera, bračnih partnera, pojedinaca iz "vođinog okruženja", rođaka i bliskih prijatelja. Na sledećim stranicama biće više reči o finansijskim mecenama koji upliv na strateške odluke vrše iz »sive zone«, najčešće bez znanja partijskih članova i većine rukovodilaca. U »neizabrane rukovodioce« Bálaž i Enyedi svrstavaju i savetnike koji, na primer, imaju veliku moć u Partiji mladih demokrata (FIDESZ) u Mađarskoj, iako ih statut te partije uopšte ne pominje (1996, 63). Slična ocena važila je i za partije u Srbiji, ali kao što smo prethodno pomenuli, statuti nekih partija (DS, DSS, SPO) usvojeni u postoktobarskom razdoblju, regulisali su način izbora i ulogu savetnika. Na taj način, savetnici su prestali da deluju kao »sive eminencije« i postali transparentni učesnici odlučivanja unutar partija, a time, potencijalno, i nosioci odgovornosti za donete odluke.

4. Članovi i rukovodioci

Pojedinci koji čine ljudski supstrat partije su u različitom stepenu ovlašćeni da utiču na proces donošenja odluka pa je podela na članstvo i na rukovodstvo uobičajeni postupak u analizi internih odnosa u partijama. Na sledećim stranicama pokazaćemo da članovi i rukovodioci, pojedinačno uzevši, nisu homogene grupe nego se unutar njih uočavaju razlike u pogledu intenziteta veza sa partijom i širine ovlašćenja.

(1) Članstvo

O članstvu govorimo kao o skupu pojedinaca koji su u formalnom smislu pripadnici partije kao dobrovoljne organizacije, drugim rečima, koji imaju, kako se to kolokvijalno kaže, partijsku knjižicu ili partijsku pristupnicu. Članovi u stvari predstavljaju, "untrašnju stranu" granice između partije i društva i prvi, najširi partijski krug čiji su pripadnici u različitom stepenu angažovani u partijskim aktivnostima. Unutar amorfnе skupine članova postoji drugi, uži krug sastavljen od aktivista koji - prema, Duvergeru - čine jezgro partijskih organizacija na terenu. Treći, još uži krug članova sastavljen je od profesionalnih činovnika i eksperata koji su plaćeni za svoj rad u partiji. Američke partije su u tom pogledu osobene, jer ne postoji formalna veza između pojedinca i partije, premda i

te partije imaju svoje odane aktiviste-sledbenike. U nedostaku formalne komponente, Seurin predlaže da se članom američke stranke smatra svako ko glasa na primarnim izborima (1953, 28) što nam se, iz analitičkih razloga, čini prihvatljivim.

Članstvo, pored delovanja unutar partija, vrši važnu funkciju u društvu jer omogućuje, u skladu sa partijskim preferencijama, odvijanje izbornog i svih drugih političkih procesa u društvu. Kolebanja u obimu partijskog članstva, po pravilu, pozitivno koreliraju sa oscilacijama podrške partiji u biračkom telu, zbog čega saznanja o kretanju broja članova - koja su, po prirodi stvari, prvo dostupna partijskim liderima - imaju značajnu prognostičku vrednost za procenu izbornog uticaja partije (Von Beyme 2002, 94). Izborne pobede i zauzimanje vlasti od strane određene partije najčešće podstiču povećanje broja njenih članova, jer vršenje vlasti obezbeđuje partiji nove selektivne posticaje, što deluje kao magnet za regrutovanje novih članova. Bez toga nije moguće objasniti naglu ekspanziju članova DS-a i DSS-a posle obrazovanja DOS-ove vlade 25. januara 2001. Zauzimanje vlasti, ipak, ne mora uvek biti prolog ekspanzije članstva nego naprotiv, može biti, kao što to pokazuje primer, G17 plus, preludijum recesije članstva. Intervenisuća varijabla u navedenom slučaju je odluka partije da uđe u u koalicionu vladu martu 2004. - obrazovanu uz podršku SPS-a, što je postaklo deo razočaranih članova da vrata partijske knjižice. Izborni porazi i gubitak vlasti deluju po pravilu i posle završetka izbornog nadmetanja kao katalizator produžene redistribucije uticaja nauštrb izbornih gubitnika. Naglašavamo, po pravilu, a ne uvek, jer ne bi trebalo potceniti važnost drugih varijabli kao što su: mere koje partija preduzima u postizbornom razdoblju, (ne)postojanje u datom partijskom sistemu partije koja je usmerena na identičnu izbornu »klijentelu« i dr. Uticaj gubitka vlasti na smanjivanje broja članova očitovao se, na primer, u SPS-u posle parlamentarnih izbora 2000, ali ta ocena ne važi za SRS posle istih izbora, niti za DS posle nezadovoljavajućeg rezultata na parlamentarnim izborima 2003. U oba slučaja, stranke-izborni gubitnici su uspele da - kao što smo pokazali u prvom poglavlju - povećaju broj članova.

Partijski statuti - komparativno posmatrano - ovlašćuju člana da sudeluje u oblikovanju i realizaciji partijske politike; od njega se naročito očekuje da se, u razdobljima izbornih kampanja,

angažuje u propagandnim aktivnostima kao što su učešće na partijskim skupovima, lepljenje plakata i pridobijanje prijatelja i srodnika da glasaju za partijske kandidate. Statuti relevantnih partija Srbije opredeljuju se za sistem prijema članova od strane bazičnih organizacija koji je podložan odobrenju viših organa. Činom pristupanja partiji, član zadobija aktivno i pasivno biračko pravo unutar partije, izuzev kod DS-a i DSS-a, koji za ostvarivanje tog prava zahtevaju izvestan »partijski staž«. Prva od pomenutih partija uslovljava korišćenje aktivnog biračkog prava stažom od šest meseci, a pasivnog od jedne godine (čl. 8 *Statuta DS*), dok druga propisuje da član zadobija pasivno biračko pravo posle šest meseci od prijema u partiju (čl. 4 *Statuta DSS*). Statuti partija u Srbiji nabrajaju, na bezmalo jednoobrazan način, druga prava članova kao što su: učešće u partijskom životu, slobodno pokretanje inicijativa, iznošenje mišljenja i predloga kao i pravo na dobijanje zaštite od partije ukoliko su ugroženi zbog obavljanja partijskih aktivnosti.

Obaveze članova prema partiji su, takođe, na sličan način definisane i one obuhvataju borbu za partijske principe i vrednosti, angažovanje u izbornim kampanjama i plaćanje partijske članarine što nema samo finansijski smisao nego je elemenat »psihološke privrženosti i participacije. To je, u isto vreme, znak vernosti i izvor vernosti.« (Duverger 1976, 97). Članstvo u jednoj partiji inkompatibilno je sa članstvom u drugoj partiji, što je takoreći samorazumljivo (član svojim glasom može na izborima da podrži samo jednu partiju), ali to naglašavamo zato što je članovima JUL-a - jedne od najuticajnijih partija Srbije do oktobarskog preokreta 2000 - bilo dozvoljeno da u isto vreme budu i članovi SPS-a. U nekim partijama (DS, DSS, SRS, G17 plus, PSS-BK, NS), pored redovnih, postoje i počasni članovi. Za takve članove biraju se pojedinci zaslužni za partiju ili istaknute javne ličnosti bliske partiji po programsko-političkim opredeljenjima. Pojedine partije omogućavaju, osim individualnog, i kolektivno članstvo (DS, SPO, G17 plus, SPS, NS, PSS-BK).

Nivo participacije članstva zavisi *grosso modo* od veličine partije; u malim partijama, naročito u kratkom razdoblju posle osnivanja, većina članova pokazuje naglašeni aktivizam. Ali, kako s pravom naglašava Panebianco »mali obim nije...neophodan uslov za visoku participaciju. ...Partija u svojoj formativnoj fazi nastoji da mobilise članove, ali ne zato što je mala organizacija. Ona to čini zato što

predstavlja »sistem solidarnosti« usmeren za ostvarivanje jasnih ciljeva. Kako se partija institucionalizuje (nezavisno od veličine), ona postaje sistem interesa, i njena interna dobrovoljna mobilizacija se smanjuje kako birokratsko-profesionalna participacija (broj profesionalnih političara) raste« (1988, 188). U institucionalizovanoj partiji sa brojnim funkcionerima i nivoima organizovanja, većina članova je inertna i aktivira se uglavnom u razdobljima izbornih kampanja. »u kriznim vremenima - dobro uočava Von Beyme - brojno članstvo služi kao pojas za plivanje koji pomaže da se spriječe potpuni padovi glasova birača u kriznim izborima« (2002, 105). Pošto rukovodstva u nekim partijama zasnivaju svoj legitimitet (i) na broju partijskih članova, oficijelni podaci o broju članova su, uporedno posmatrano, najčešće preterani i uglavnom nepotpuni, pa ih je teško komparirati sa podacima drugih partija (Von Beyme 1985, 5; Von Beyme 2002, 100).

U pogledu načina donošenja odluka, u statutima partija Srbije usvojena su različita rešenja. Statutarni dokumenti SRS-a i SSJ-a sadrže obavezu članova da sprovedu partijsku politiku ne precizirajući način donošenja odluka u bazičnim organizacijama, niti položaj nosilaca manjinskog mišljenja. U tom pogledu određeniji su *Statut DSS-a* koji propisuje da član može bez posledica da iznosi mišljenja ili zauzima stava u partiji (čl. 4) i *Statut SPO-a* koji sadrži odredbu po kojoj »član stranke ne može biti pozvan na odgovornost zbog iznetog mišljenja u okviru stranke« (čl. 10). U članu 12 Statuta Nove Srbije članovima je obezbeđena podrška »za sva javna istupanja izvršena u okviru ovlašćenja i programa «. Članovima te stranke dopušteno je da iznose ocene rada stranke i članova stranke, ali samo samo u okviru njenih organa. Ako se ogluše o to ograničenje, članovi se izlažu opasnosti da budu isključeni iz stranke (čl. 13 Statuta). Statutarni dokumenti pojedinih partija sadrže i dodatno osiguranje zastupnika manjinskog mišljenja ovlašćujući ih, na primer, da posle donošenja odluke zastupaju svoje stavove u okviru organa stranke (čl. 11 *Statuta G17 plus*). *Statut SPS-a* ojačava ulogu člana obavezom organizacije i organa partije da raspravljaju o pitanju koje predloži pojedini član, pod uslovom da on za to dobije podršku najmanje 20 odsto sastava organizacije (čl. 6). Korak dalje u afirmaciji prava manjine predstavlja odredba *Statuta DS-a* koja propisuje da grupa od 10 odsto ukupnog sastava svakog organa

u stranci ima pravo na interpelaciju, a grupa od 40 odsto na zahtev višem organu za reviziju odluke (čl. 12).

Važno je naglasiti da su, u poslednjoj petini dvadesetog stoleća, u mnogim partijama zemalja stabilne demokratije članovi zadobili pravo da na partijskim izborima neposredno vrše odabir kandidata za predstavnička tela. Prethodno smo naveli primer američkih parti-ja koje kandidata za predsednika države i druge državne funkcionere biraju na partijskim izborima (*primary elections*). »Američku inovaciju« prihvatile su i mnoge partije drugih zemalje o čemu svedoči podaci da od 84 partije u osamaest zemalja stabilne demokratije partijsko članstvo učestvuje - krajem devedestih godina dvadesetog stoleća - u selekciji kandidata za parlamente u svim relevantnim partijama Finske i Kanade, u većem broju parti-ja Austrije, Danske, Nemačke i Velike Britanije, u dve partije Irske, u po jednoj parti-ji Francuske, Novog Zelanda, Holandije, u jednoj saveznoj partiji Australije i u nekoliko parti-ja u pojedinim federalnim državama te zemlje (Scarow, Webb and Farell 2000, 139). Na južnoameričkom kontinentu članstvo nekih parti-ja Argentinine, Čilea, Meksika i Urugvaja izvojevalo je, takođe, pravo na učešće u izboru kandidata za parlament (Russell, McAllister i Wattenberg 2000, 49).

Praksa neposrednog izbora kandidata za položaje u državi od strane članova proširila se i na izbor partijskih rukovodstava. O tome govore podaci da u prethodno citiranih osamnest zemalja u 37 parti-ja izbor rukovodstava vrše Kongresi, u 20 parti-ja parlamentarne grupe, u 19 članstvo neposredno i u 8 i nacionalni komiteti (Scarow, Webb and Farell 2000, 143). Tome bi trebalo dodati i, već pomenuto, izuzetno važno pravo članova nekih parti-ja da odlučuju o uspostavljanju koalicionih vlada sa drugim partijama.

U pogledu ocene novih tendencija u internom životu parti-ja uočljiva je, po našem mišljenju, preterana skepsa koju dobro izražavaju upravo Scarow, Webb i Farell (2000, 132). Prema tim autorima, jačanje prava članova ima instrumentalni smisao, jer je to najjeftiniji »selektivni podsticaj« angažovanju i drugo, jačanjem prava članova (i prava parlamentarne grupe), partijska rukovodstva smanjuju uticaj partijskog kongresa na kojem dominiraju radikalni partijski sublidenti (ibidem, 135). Sličan je smisao Maireve (1997, 149) i Katzove i Maireve (2002, 129) tvrdnje po kojoj partijske vođe obezbeđuju članstvu učešće u donošenju strateških odluka zato što je ono

poslušnije i sklonije da bespogovorno prihvati predloge vođe i/ili nacionalnog rukovodstva partije nego što su to pripadnici militantnih srednjih rukovodećih nivoa i partijski aktivisti. Ne može se olako odbaciti stanovište da su se partijski vrhovi rukovodili navedenim motivima u širenju ovlašćenja članova, ali čini nam se da, bez obzira na njihova subjektivna htenja i trenutne ciljeve, ostvarene promene unutar partija imaju objektivni efekat: postepeno pretvaranje amorfne skupine partijskih članova, »parijskog plebsa« u »partijski demos«.

Nijedan od opisanih oblika neposrednog odlučivanja članova nije prihvaćen u partijama Srbije, a ni u većini partija postkomunističkih zemalja Centralne i jugoistočne Evrope. Izuzetak je jedino Albanija u kojoj je neposredno (od strane članstva) izabran - u martu 2005 - predsednik Socijalističkog pokreta za integraciju (Ilir Meta), a dve najveće partije u istoj zemlji (Demokratska i Socijalistička partija) najavile su da će prihvatiti neki oblik neposrednog izbora »u bliskoj budućnosti« (Kajsiju 2005, 5). U Srbiji je, takođe, DS najavio da će u statutu koji će biti usvojen 2006, biti propisan neposredan izbor partijskih rukovodilaca.

(1.1) Proklamacije i praksa

Prosečni članovi partija se bitno razlikuju od njihove statutarne projekcije. Oni u velikom procentu - kao što ćemo pokazati na sledećim stranicama - nastoje da izbegnu plaćanje članarine, a prema nekim istraživanjima u zemljama stabilne demokratije, samo od 10 do 45 odsto članova aktivno učestvuje u radu lokalnih organizacija (Scarrow 2000, 95; Von Beyme 1985 235-236; Von Beyme 2002 128-130; Gallagher, Laver and Mair 1992, 121; Goati 1984, 138-141), dok ostali svode svoj angažman na glasanje na izborima za partijske kandidate. Situacija u Srbiji veoma je slična u tom pogledu sa stanjem u navedenim zemljama. Veliki deo članova partija Srbije ne plaća partijsku članarinu, pa čak nije zainteresovan ni za politička zbivanja. Tu ocenu snažno potkrepljuju nalazi empirijskog istraživanja sprovedenog u Srbiji u oktobru 2003. na uzorku od 1636 ispitanika. U tom istraživanju 31 odsto partijskih članova je izjavilo da ih malo ili ni malo ne zanimaju politička pitanja (Mihailović, Vasović, Stojiljković, Gredelj i Nikolić 2003, 6). Idealizovanu pred-

stavu člana kao »nepokolebljivog borca« sa kojim partija uvek može da računa, dovode u pitanje i podaci istog istraživanja prema kojima bi, na predstojećim izborima, samo od 62 do 90 odsto članova pojedinih partija glasalo za svoje stranke, dok su ostali neodlučni, a 3 odsto članova glasalo bi čak za druge stranke!

Fenomen pasivnosti partijskog članstva Blondel generalizuje na sledeći način: »Većina članova nije aktivna... Oni nikad ne učestvuju u bilo kakvoj aktivnosti bilo političkoj - uključujući izbornu - bilo socijalnoj, one partije kojoj pripadaju. Većina članova političkih stranaka ponašaju se kao članovi ostalih društvenih tela: oni ne ostvaruju pravo - ili dužnost - koju im članstvo nameće« (Blondel, 1963, 91; slično: Blondel 1971, 221). U hroničnoj »apatiji članova« trebalo bi tražiti jedan od razloga što se partije u izbornim kampanjama, od sredine dvedesetog stoleća, sve više oslanjaju na elektronske medije, prvenstveno na televiziju. Na taj način partije su zamenile »radno intenzivnu« izbornu strategiju »kapitalno intenzivnom« koja se pokazala superiornom u pogledu izbornog učinka i (time) održanja postojećih garnitura na partijskom vrhu. Uzrok inercije članova trebalo bi tražiti u nemogućnosti partija da im obezbede dovoljno podsticaja da bi uzeli učešća u kolektivnoj akciji (Caplow, 1964). Takva akcija zahteva angažovanje velikog broja članova koji za to moraju da odvoje vreme i energiju, a učinak svakog od mnogobrojnih pojedinaca je neznatan i, u suštini, nebitan za uspeh akcije. Pošto je verovatnoća da će doprinos pojedinca uticati na uspeh kolektivne akcije manja od ličnog »troška« koji povlači angažovanje, pojedinac apstinira. Budući da na sličan način razmišljaju i ostali članovi dobrovoljne organizacije, u našem slučaju partije, kolektivna akcija propada, što se naziva »Olsonov paradoks«, po autoru koji ga je formulisao i objasnio (Olson, 1965).

U borbi protiv apatije članova, partije neizbežno koriste podsticaje koje jedna škola mišljenja redukuje na jednu, utilitarnu dimenziju. Temeljeni aksiom te škole formulisao je Downs (1957, 28) na sledeći način: »Pretpostavljamo da oni (partijski članovi-VG) deluju isključivo da bi ostvarili dobit, prestiž i moć koja proizilazi iz položaja». Razuđeniju i bližu stvarnosti tipologiju podsticaja nudi Panebianco koji ih deli na dva tipa: kolektivne i selektivne. Kolektivni su vezani za partijsku ideologiju, odnosno za ciljeve kojima partija teži u svojoj akciji. Podsticaje vezane za partijske ciljeve

Panbianco naziva podsticajima za identitetom, a među selektivnim podsticajima razlikuje materijalne i statusne. Citirani pisac smatra da partije koriste sve tri vrste podsticaja (vezane za identitet, materijalne i statusne), da je kombinacija podsticaja osobena u svakoj partiji i promenljiva tokom vremena i najzad, da na članove u stvarnosti deluju svi tipovi posticaja, premda se može govoriti o tome koji preovlađuju (1988, 24).

Kao što smo naglasili u I glavi, partije imaju potrebu za naglašavanjem svog programsko-političkog identiteta u odnosu na konkurente, što je posebno značajno u poslednjih nekoliko decenija kada se stvarne programsko-političke razlike između partija zemalja stabilne demokratije nezadrživo smanjuju. Ocena o programskoj konvergenciji ne važi samo za partije zemalja razvijene demokratije nego i za partije većine postkomunističkih zemalja Centralne i jugoistočne Evrope. Ali, rečeno jezikom teorije marketinga, upravo sve veća sličnost u sadržaju zahteva razlike u "dizajnu i pakovanju" i, štaviše, podstiče partije da »insceniraju razlike« u odnosu na konkurente, jer samo tako mogu biti prepoznatljivije na izbornom tržištu. U programske podsticaje, pored ciljeva, principa i vrednosti kojima članovi zadovoljavaju potrebu za identitetom - na čemu insistira Panebianco - bi trebalo, po našem mišljenju, uvrstiti i mogućnost članova da neposredno odlučuju o vitalnim političkim pitanjima što im, kao što smo pokazali, obezbeđuju neke partije.

(1.2) Aktivisti, činovnici, eksperti

aktivisti su, po pravilu, faktička grupa koju od ostalih članova ne izdvajaju formalna obeležja nego intenzivnija emotivna veza i šira politička participacija kako unutar partija, tako i u društvu. Tip člana koji je odani »vojnik partije« izvrsno otkriva sledeća izjava jednog pristalice koju navodi Butler: »Glasao bih za svinju ako bi je (moja-VG) partija predložila« (prema: Cole, Deener and Brady 1959, 37). Trebalo bi naglasiti da su aktivisti znatno ređe od članova partija predmet naučnih istraživanja pa su, zbog toga, saznanja o njima sporadična i oskudna. Procenat aktivista u članstvu partija Srbije sredinom 2005. kreće se - prema procenama konsultovanih partijskih funkcionera iz DS-a, SPO-a i G17 plus između jedne šestine i

jedne petine, što bi, naravno, trebalo uzeti *cum grano salis*. Prema istom izvoru procenat aktivista se povećava u izbornom razdoblju.

Postoje izuzeci od pravila da su aktivisti faktička grupa koja se razlikuje od ostalog članstva samo većim angažovanjem. Tu spada Socijalistička partija Austrije u kojoj je sedamdesetih godina dvadesetog stoleća mali deo članova, otprilike 10 odsto, zvanično svrstan u "neplaćene partijske radnike" (*Vertrauenspersonen*) koji se angažuju u izbornim aktivnostima. Oni služe kao kanal komunikacije između rukovodstva, sa jedne strane, i članstva i birača, sa druge strane. Ali, i tako visoko selekcionisana skupina je nehomogena u pogledu angažovanja o čemu svedoči ocena da samo 1/3 "neplaćenih partijskih radnika" na zadovoljavajući način ostvaruje svoju funkciju (Sally 1977, 219). Partije u SAD, kao i neke partije u Evropi (npr. Berluskonijeva *Forza Italia*) nemaju članove *stricto sensu*, ali imaju aktiviste. Panebianco deli aktiviste na dve grupe: karijeriste i prave vernike (*true believers*).

Karijeristi su pretežno zainteresovani za selektivne podsticaje (materijalne privilegije, napredak u karijeri, dobijanje zaposlenja, unosni poslovi). »Njihovo prisustvo - beleži citirani pisac - ima značajan organizacioni uticaj. Karijeristi predstavljaju glavnu snagu frakcijskih igara, često su ljudska baza za šizme i predstavljaju potencijalni izvor turbulencija i pretnju organizacionom poretku koju lideri nastoje da neutralizuju» (Panebianco 1988, 27; slično, 30). Nasuprot karijeristima koji su "prirodna osnova" klijentelističkih partija, "pravi vernici" gravitiraju ka programskim partijama. »Prisustvo vernika onemogućava partiji da deluje kao oportunistička životinja opisana od Downsa, uvek spremna da se kreće od političke leveice do političke desnice i od političke desnice do političke leveice, za šaku glasova« (Panebianco 1988, 26). U stvari, »pravi vernici«, ili članovi sa »suviškom idealizma, nemaju razumevanja za kompromise, trgovinu i cenkanja koji su invarijanta političkog života (indikativna je u tom pogledu engleska kovanica: *horse-trading*), niti za čekanje povoljnih prilika radi realizacije partijskih ciljeva. Oni žele ostvarivanje partijskih ciljeva *hic et nunc* i taj soj partijskih privrženika po pravilu je nosilac nezadovoljstva i pobunâ protiv partijskog rukovodstva »jeretičkog tipa« (o čemu će kasnije biti reči). Da bi ih u tome osujetili rukovodioci partija - pronicljivo zapaža Schlesinger - reaguju na dva načina. Prvo, oni nastoje da ih odvrate

od angažovanja uveravajući ih da je politika "neprijatna i sumnjiva stvar" i, drugo, podstiču ih da rade u nezavisnim ogranizacijama izvan partijskog okvira. "Na dugi rok posmatrano, one (nezavisne organizacije-VG) - sarkastično konstatuje citirani pisac - oslobađaju partiju od elemenata koji bi imali intenzivan interes za sadržaj partijskog programa" (Schlesinger 1965, 722).

Analizirajući aktivizam u prozelitstkim socijalnim pokretima, Hofer daje reljefan opis "pravog vernika". "Pravi vernik je odan celini - crkvi, partiji, naciji - a ne svom bližnjem, drugom pravom verniku. Istinska odanost među pojedincima moguća je samo u labavom i relativno slobodnom društvu" (2004, 154-155). Navedeni autor - sledeći, očigledno, Fromove ideje izložene u knjizi *Bekstvo od slobode* - naglašava da su pravi vernici, u suštini nesigurne, osujećene ličnosti koje su spremne da se, odustajući od ličnog ja, potpuno uklope u neku kompaktnu celinu, bez obzira na njenu političku orijentaciju. Ako su onemogućene da deluju u toj celini - zbog isključivanja ili zato što je celina izgubila svoj *raison d'être* (poput komunističkih partija posle kraha real-socijalizma 1989/1999) "oni ne mogu da stoje sami za sebe, već moraju da prigrle drugu svetu stvar i vežu se za neku novu grupu. Pravi vernik je večito nepotpun, večito nesiguran..." (Hofer 2004, 160). Čini nam se da ovaj pisac izvrsno objašnjava prividno nerazumljive političke putanje hiljadâ "pravih vernika" komunističke partije koji su u Srbiji i u drugim postkomunističkim zemljama posle kraha "realnog socijalizma" pronašli "sigurnu luku" u ekstremno nacionalističkim pokretima i partijama.

Činovnici su pojedinci zaposleni u partijskom aparatu koji za to dobijaju stalnu novčanu naknadu. Panebianco definiše partijsku birokratiju kao « skup administrativnih činovnika posvećenih održavanju mašine koji imaju bar neke odlike Veberovog idealnog tipa » (1988, 223). Ovaj autor razlikuje dva tipa birokratije: egzekutivnu i reprezentativnu. Pripadnici prvog tipa imenovani su od partijskog rukovodstva i ne uključuju se u političke aktivnosti. Takav tip birokratije postoji kod Laburističke i Konzervativne partije Velike Britanije. Pripadnici drugog tipa imenovani su, takođe, od rukovodstava, ali ta odluka, po pravilu, zahteva ratifikaciju u obliku izbora od strane članstva, što ojačava legitimitet birokrata. Pripadnici potonjeg tipa birokratije uključuju se u političke aktivnosti, naročito za vreme izbora. Taj tip poznat je u komunističkim partijama kao

« profesionalni aktivisti » i između njega i partijskih političkih rukovodilaca postoji naglašena « osmoza » (Goati 1984, 159-161). U partijama Srbije istovremeno postoje obe vrste činovnika; većinu čine egzekutivni činovnici, ali na rukovodećim položajima u « partijskoj mašini » su pojedinci koji su istovremeno i članovi rukovodećih organa (uglavnom Glavnih odbora).

U partijama Srbije uočava se, doduše još uvek rezidualno, nova grupa zaposlenih: eksperti, odnosno pojedinci koji poseduje specijalistička znanja od kojih u velikoj meri zavisi politički učinak partija. Tu je prvenstveno reč o znalcima politički marketinga, ali i drugih važnih oblasti poput ekonomije, političkog sistema, međunarodnih odnosa, ekologije, kulture i dr. u koje nisu dovoljno upućeni partijski rukovodioci "opšteg tipa". Eksperti se javljaju kao savetnici partijskog vođe i, sve više, poslaničkog kluba partije u parlamentu. Inače, eksperti su - komparativno posmatrano - osobeni u odnosu na tradicionalno činovništvo po nizu važnih obeležja; mobilniji su, prvenstveno su privrženi profesionalnim standardima a ne principu hijerarhije i najzad, njihova saradnja sa partijom zasnovana je uglavnom na ekonomskim motivima, a ne na lojalnosti. Mali broj eksperata stalno je zaposlen u partijskom aparatu, a drugi (često brojniji) deo, povremeno se angažuje u partijskim poslovima, naročito u izbornim kampanjama.

(1.3) Obim članstva

Odnos partija prema članstvu je diferenciran, neke partije teže da imaju što više članova a neke daju prednost "kvalitetu članova nad kvantitetom" i zadovoljavaju se malim brojem "elitnih" članova. U većini partija zemalja stabilne demokratije na delu je, od sredine sedamdesetih godina dvadesetog stoleća, trend smanjivanje članstva (Dalton, McAllister and Wattenberg 2002, 24-20). Istini za volju, nije uvek izvesno da li je smanjivanje broja stvarno ili je reč o uspostavljanju tačnije, kompjuterske evidencije? Da se ne može u potpunosti isključiti drugi odgovor govore primeri opadanja članstva LP Velike Britanije do kojeg je došlo kad je obrazovan jedinstven kompjuterski spisak i SDP Nemačke, kod koje je uočen pad broja članova tek kad je počela da eliminiše pojedince koji ne plaćaju članarinu (Scarow 2000, 85).

Još je izrazitije opadanje broja članova u većini postkomunističkih zemalja što je verovatno rezultat visokog »startnog nivoa«, odnosno velikog broja članova vladajućih komunističkih partija pred krah »realnog socijalizma« 1989/1990. U tom razdoblju članstvo vladajuće partije obuhvatalo je u pojedinim zemljama, u proseku, desetinu populacije ili 12-13 odsto birača (punoletnih građana). Sredinom devedesetih godina broj članova osam najvažnijih partija u Poljskoj sveo se, međutim, na 225.000 (što je jedva desetina članstva vladajuće PURP 1988); u Mađarskoj tri najvažnije partije su imale samo oko 100.000 članova; u Rumuniji članstvo svih partija kretalo se oko 250.000, a u Češkoj (1993) deset najvažnijih partija imalo je 416.700 članova (Goati 2000, 68). Naglo smanjivanje obima partijskog članstva u tim zemljama u odnosu na pretpluralističko razdoblje, nije posledica samo negativnog stava prema partijama prouzrokovanog skoro polustoletnom vladavinom komunističke jednopartijske države - što, inače, s pravom, naglašavaju Linc i Stepan (1998, 295) - nego još dva činioca. Prvi je etički razumljiva odluka dela članova, "istinskih vernika" da, nezadovoljni odricanjem komunističkih partija od izvornih ciljeva, ideja i vrednosti, prekinu svoj partijski angažman. Drugi činilac je odsustvo sistematskih napora partijskih rukovodstava da "regrutuju" što veći broj članova, što, u stvari, govori o smanjenoj "potrebi" partija za članstvom, uslovljenoj sve većom finansijskom pomoći iz državnog budžeta što omogućuje partijama da se u izbornim kampanjama oslone na elektronske medije umesto na članstvo.

Za razliku od većine postkomunističkih zemalja, u Srbiji (bez Kosova i Metohije) ukupan broj partijskih članova kreće se sredinom 2005. oko 600.000 i ne pokazuje značajnija kolebanja u proteklih petnaest godina. Objašnjenje stabilnog obima partijskog članstva u Srbiji između predpluralističkog razdoblja (1989) i 5. oktobra 2000. trebalo bi verovatno tražiti u opstanku autoritarnog režima što je delovalo kao podsticaj partijskoj mobilizaciji, kako protagonista tog režima tako i njihovih protivnika. Ali, bez odgovora ostaje pitanje zašto se ni posle sloma Miloševićevog režima u oktobru 2000. ne uočava tendencija opadanja partijskog članstva? Najvažniji, ali svakako ne jedini, odgovor je u tome što ni u postoktobarskom razdoblju nisu bitno smanjeni intenzitet i

oštrina političkih sukoba, kao što se to dogodilo početkom devedesetih godina u većini postkomunističkih zemalja ovog regiona. Umesto toga, u Srbiji je, već sredinom 2001, došlo do rasepa u pobedničkoj koaliciji DOS i do nemilosrdnih političkih obračuna između DSS-a i "ostatka DOS-a" koji su krajem 2003. okončani parlamentarnim izborima. Nakon toga, uspostavljen je novi vladavinski obrazac u koji je integrisana SPS koja je predstavljala kičmu *ancien régime*, a sa vlasti u opoziciju prešla je DS koja je odigrala ključnu ulogu u rušenju Miloševićevog režima. Tako su od marta 2004. na vlasti i u opoziciji »pomešani« oktobarski pobednici i gu-bitnici, čime je aktuelizovana dilema da li je 5. oktobar bio promena režima, ili puka promena vladajuće garniture posle koje su opstali svi raniji politički akteri? Da intenzitet i oštrina političkih sukoba pozitivno koreliraju sa obimom partijskog članstva govori primer Crne Gore u kojoj je obuhvat populacije članstvom tokom devedesetih godina prošlog stoleća bio sličan obuhvatu u Srbiji. Ali rasep oko državnog statusa koji dominira političkim životom ove Republike od 2001. podstakao je političke tenzije čime objašnjavamo bitno povećanje "gustine" partijskog članstva u populaciji sa približno 10 odsto 2000. na oko 16 odsto u 2004. godini (preliminarni rezultati *South-East Social Science Project*, 1500 ispitanika, rukovodilac: Albert Simicus),

Dok u Srbiji ukupan broj partijskih članova pokazuje čudesnu postojanost, udeo pojedinih partija u članstvu bitno se menja. Posle 5. oktobra 2000. ostvarena je, van svake sumnje, nagla ekspanzija broja članova partija pobedničkog DOS-a. Najvažnije partije te koalicije, DSS i (znatno manje) DS su, zapravo, "zapljusnute" 2001. talasom novih članova. O ekspanziji članstva DSS-a svedoče podaci po kojima je taj broj početkom 2002. dostigao 53.000 (*Politika*, 26. mart 2002), što je, prema našim procenama, 12 do 15 puta više nego je DSS imala sredinom 2000. Pretpostavljamo da je broj članova DSS-a dostigao apogej početkom 2003. (100.000), a posle toga je otpočeo trend postojanijeg osipanja čiji je rezultat sužavanje »članske osnove« ove partije na (zvanično) oko 50.000 u junu 2005. DS je krajem 2000. čak odlučio - zbog invazije »preobraćenika« iz ranije vladajućih partija (SPS, SRS) koji su kucali na njena vrata - da privremeno zaustavi prijem novih članova. Broj članova DS-a je, prema oficijelnim podacima, iznosio, početkom 2002, 103.251,

što je 42 odsto više od broja članova te partije dve godine ranije. Krajem 2005. članstvo DS-a dostiglo je oko 130.000.

Broj članova partijâ koje su 5. oktobra 2000. eliminisane sa vlasti (SPS i SRS) beležio je, takođe, brze promene. To je najuočljivije kod SPS-a čiji je broj članova sa oko 350.000 u predoktobarskom razdoblju, smanjen na oko 100.000 sredinom 2002, da bi se taj, broj krajem 2005, sveo na jednu trećinu. Članstvo SRS-u u proteklih pet godina osciliralo je u širokim amplitudama o čemu govore sledeći podaci. Početkom 2000. SRS je imao 120.000- 130.000, članova, ali je taj broj "prepolovljen" posle oktobarskog političkog preokreta 2000. Sredinom 2002. zaustavljeno je smanjivanje brojnog sastava SRS-a, a od početka 2003. očituje se uzlazni trend, tako da procenjujemo da se broj članova te stranke popeo krajem iste godine na oko 80.000, a sredinom 2005. prevazišao "startne" vrednosti i kreće se oko 130.000. Tako visokom broju doprinelo je prvenstveno priključivanje ranijih članova SPS –a koju od 2000. potresaju interni sukobi. Na osnovu dostupnih podataka procenjujemo da je broj članova SSJ-a posle uspeha te partije na decembarskim izborima 2000, dostigao oko 6.000. Ali, uzastopni "brodolomi" SSJ-a na parlamentarnim, predsedničkim, pokrajinskim i lokalnim izborima (2002. 2003. i 2004) - o kojima je već bilo reči - postakli su priključenje članova SSJ-a radikalnoj stranci ili njihovu pasivizaciju.

Ocena o "oseci članstva" u postoktobarskom razdoblju važi za SPO čiji se broj sa oko 50.000, sredinom devedestih godina, sveo početkom 2005. na oko 25.000. "Silazni trend" dobio je verovatno novi podsticaj sredinom 2005. kada je SPO napustio deo članstva i rukovodstva i obrazovao DSPO. Istini za volju, erozija članstva SPO počela je već u predoktobarskom razdoblju izdvajanjem iz njenog okvira Nove Srbije (1998), koja 2005. ima oko 5.000 članova. Članstvo G17 plus iznosilo je u novembru 2003. oko 30.000, da bi početkom 2004. dostiglo 40.000, ali je sredinom 2005. svedeno na "startnu" vrednost. PSS-BK je u kratkom razdoblju od svog nastanka (maj 2004) uspela da privuče u svoje redove, prema vlastitom tvrđenju, oko 90.000 članova. S obzirom na uobičajeni "koeficijent preterivanja" partija oko opsega članstva, mislimo da se broj članova PSS- BK kreće oko polovine navedene vrednosti.

(1.4) Stabilnost i fluktuacija

Opisane »plime i oseke« članstva pojedinih partija prvenstveno su rezultat redistribucije između pojedinih partija, a manje privlačenja u članstvo prethodno partijski neangažovanih i (ili) potpunog prestanka angažovanja ranijih članova. Ukoliko je i dolazilo do pasivizacije, to je bio »privremeni predah« posle čega je sledilo ponovno uključivanje u raniju partiju (»povratak starom jatuu«), ili ređe u drugu partiju. U celini uzev, u postoktobarskom razdoblju odvija se dramatična promena broja članova pojedinih partija, dok je ukupan obim članstva stabilan i kreće se oko 600.000 (približno 450.000 članova relevantnih partija i oko 150.000 članova preostalih, malih partija); plus ça change-plus c'est la même chose. Premda je obim članstva u posmatranom razdoblju relativno konstantan, po sebi se razume da krajem 2005. to nisu isti članovi kao 1990, jer se u petnaetogodišnjem razdoblju deo članova povukao ili preminuo, a njihovo mesto »popunili« su ranije neangažovani i pripadnici mlađih generacija.

Na značajne oscilacije u pogledu broja članova pojedinih partija Srbije uticali su mnogobrojni činioci vezani za uspešnost delovanja rukovodstva i učinke koje partija ostvaruje na izborima, ali pri tome ne bi trebalo zanemariti ni jedan »dubinski« činilac koji je bitno determinisao socijalni kontekst i dileme sa kojima se partije suočavaju. Reč je o procesu privatizacije i marketizacije koji je podstakao veliku preraspodelu društvenog bogatstva i diferencijaciju građana Srbije na dobitnike i gubnitike. Pojedinci su menjali »partijske dresove« s obzirom na svoj novi društveni položaj (aktuelni ili budući) i na percipiranu ulogu određenih partija u procesu promena. Povezanost ekonomskih procesa i političkog ponašanja lucidno je objasnio Kitschelt (1992). Prema tom piscu, politička afilijacija i izborna ponašanje pojedinaca u postkomunističkim društvima zavise od prirode resursa koje su oni kontrolisali na tržištu rada i kapitala u socijalističkom režimu - koji je u Srbiji, uz izvesne izmene, trajao do 5. oktobra 2000 - i od mogućnosti konverzije tih resursa u vredna preimućstva (*valuable assets*) u nastajućoj tržišnoj ekonomiji. Pojedincu stoje na raspolaganju, naglašava citirani pisac, dva tipa resursa: jedan tip je vezan za službu i položaj u starom režimu (lične veze, informacije, poznanstva), a drugi je nezavisan od toga

i tiče se posedovanja znanja (teorijskih, tehničkih) zasnovanih na obrazovanju. U potonji tip resursa spada i iskustvo stečeno bavljenjem "sivom ekonomijom" u prethodnom režimu; pojedinci koji poseduju takvo iskustvo skloniji su uverenju da će ostvariti povoljan položaj u tržišnoj ekonomiji, od onih koji ga nemaju.

U listu dobitnika Kitschelt ubraja stručnjake u oblasti medicine i prava, državne rukovodioce, tehničko-administrativnu inteligenciju, delove nomenklature i partijskog aparata, kao i deo kvalifikovanih radnika koji je u prethodnom režimu bio uključen u "sivu ekonomiju". Među sigurne gubitnike u tržišnoj privredi Kitschelt uključuje radnike u teškoj industriji i osoblje sektora bezbednosti i odbrane, zato što su lišeni resursa oba tipa. Ipak, po shvatanju ovog autora, najugroženija grupa su "oni koji su izvan tržišta rada i imaju fiksirane dohotke, kao penzioneri, koji nemaju mogućnosti da menjaju svoju sudbinu u nastajućem tržišnom društvu. Taj svet će jasno optirati u korist političkih mehanizama alokacije" (Kitschelt 1992, 26). Središnja Kitscheltova ideja je, zapravo, da će pojedinci i grupe koji očekuju da će u tržišnoj ekonomiji uspeti da ostvare konverziju svojih resursa u "vredna preimućstva" i tako se svrstaju u dobitnike, podržavati partije libertetsko-tržišne orijentacije, a da će se pojedinci i grupe koji pripadaju listi gubitnika, prikloniti partijama autoritarno-netržišne orijentacije.

Trebalo bi naglasiti da posle 5. oktobra 2000. na partijskoj sceni Srbije nije bilo teško prepoznati nosioce dve grupe suprostavljenih interesa. Na decembarskim parlamentarnim izborima 2000. partije koje su vladale u Miloševićevom režimu (SPS i SRS i njima bliska SSJ) energično su se zalagale za *status quo*, naglašavajući da time štite interese socijalno ugroženih slojeva i grupa, dok je koalicija DOS najavila uspostavljanje demokratije, tržišne privrede i čvrstih veza sa ekonomski razvijenim zemljama. Naravno, na parlamentarnim izborima 2000. to je bila teorijska kontroverza, koja se zasnivala na predviđanjima pojedinaca i društvenih grupa o tome koliko će dobiti ili izgubiti u budućim procesima privatizacije i marketizacije. Ta kontroverza postala je, međutim stvarna već sredinom 2001, kada je započeo proces sprovođenje temeljnih i bolnih ekonomskih i društvenih reformi, a još više 2002. i 2003. kada je proces privatizacije dobio naglo ubrzanje. Na parlamentarnim izborima 2003. podela na socijalne dobitnike i gubitnike u biračkom

telu ocrtala se još jasnije nego 2000, a pripadnici tih grupa birali su između široke "lepeze ponuda" na čijem su jednom kraju bile jasno proreformske stranke (DS, G17 plus), a na drugom stranke *status-a quo* (SRS, SPS, SSJ).

Biračko telo je dobro uočilo razlike između reformski opredeljenih partija i partija restauracije, jer su prvoj grupi (prvenstveno DS i G17 plus) natprosečno pružili podršku obrazovaniji, mlađi i socijalno bolje stojeći građani iz velikih urbanih centara. Istraživanje CESID-a sprovedeno početkom 2005. registrovalo je veliku "bliskost" između pristalica DS-a i G17 plus (Mihailović i ost. 2005) koja je, upravo, rezultat sličnih ili identičnih ineresnih i vrednosnih prioriteta njihovih simpatizera. Zbog toga su te dve partije kompetitivne u smislu orijentacije na isto "lovno područje" o kojem piše Panebianco (1988) i zbog toga se između njih ostvaruje brzi transfer pristalica. Intenzivan proces "osmoze" između simpatizera dve partije odvijao se, zaista, tokom 2003. jer je DS - kao stožer DOS-ove vlade - pokazivao znake posustajanja u temeljnim reformama i u približavanju Srbije EU, zbog čega se značajan deo njenih sledbenika okrenuo ka G17 plus kao energičnijem akteru identične orijentacije. Ali, to je trajalo samo do obrazovanja nove koalicione vlade u martu 2004. (uz podršku SPS-a), koja je praktično zaustavila privatizaciju i svojim stavom prema Haškom tribunalu blokirala približavanje EU. Tada se, sudeći prema rezultatima predsedničkih, pokrajinskih i lokalnih izbora 2004, većina razočaranih pristalica G17 plus vratila u DS. U reformske partije valja ubrojiti i SPO, koja se - iako je do izbora 2003. bila vanparlamentarna - programski zalagala za reformski kurs što objašnjava značajno prisustvo socijalnih dobitnika među njegovim simpatizerima.

"Antiprivatizaciono" angažovanje SRS-a, SPS-a i SSJ-a, čvrsto povezano sa faktičkim suprostavljanjem približavanju Srbije EU, ekonomskim i političkim reformama, naišli su, kao što se moglo očekivati, na dobar odziv na parlamentarnim izborima 2003. među biračima koje karakteriše niže obrazovanje i niži društveni status, starija dob (penzioneri), obavljanje manuelnih zanimanja, zaposlenost u teškoj industriji i stanovanje na selu i prigradskim naseljima. U grupu od tri partije kojoj inkliniraju birači navedenih socio-profesionalnih obeležja ubrojali smo i SPS premda je ona, kao što smo prethodno naglasili, načinila na VI kongresu u

januaru 2003. izvestan iskorak u odnosu na prethodna stanovišta, opredeljujući se za pristupanje EU i za безусловnu privatizaciju. Ali, kongresni dokumenti izražavaju mišljenje vrha partije, a članovi, simpatizeri i glasači dugo zadržavaju, po inerciji, percepciju partije iz ranijeg razdoblja. Trebalo bi svakako naglasiti da je konkurentski položaj triju partija na istom "lovnom području" doveo neizbežno do međusobne redistribucije uticaja. U tom procesu najbolji učinak ostvarila je SRS jer je u svoju "orbitu" privukao značajan procenat pristalica SPS-a i većinu sledbenika SSJ-a. Kao katalizator intenzivnog procesa "emigracije" simpatizera SPS-a u SRS, delovala je trajna napetost u vrhu SPS-a između predsednika partije Miloševića i Glavnog odbora stranke. Uz to, između sledbenika SPS-a i SRS-a registrovan je, kao što smo naveli u prvoj glavi, visok "indeks bliskosti", što je olakšalo prelazak "stranačkih granica". Ali, postojanje intenzivne "partijske identifikacije" dela sledbenika SPS-a (Slavujević 1997; Slavujević 2002) verovatno je usporilo proces erozije uticaja te partije i omogućila joj da 2003. zadobije 22 mandata u parlamentu. "Dezertiranje" iz SSJ-a u pravcu SRS-a posledica je racionalne odluke birača da, pri izboru između dveju programsko-politički sličnih partija optiraju za jaču koja ima veće šanse da realizuje svoje ciljeve.

Pored navedenih partija koje se, uprkos međusobnim razlikama, mogu svrstati u dva politička bloka koja su ponudila na parlamentarnim izborima 2003. oprečne platforme o uključivanju u EU i o korenitim ekonomsko-političkim reformama, DSS je na izborima 2003. biračima ponudio i kompromisnu, srednju poziciju. Ta partija načelno prihvata privatizaciju, ali se, koristeći "prednost" opozicionog statusa, oštro distancira od načina sprovođenja privatizacije u praksi i od svih njenih nepovoljnih socijalnih efekata. Tu bi trebalo tražiti objašnjenje uspeha DSS-a da zadobije značajan oslonac u biračkom telu na obe strane "privatizacionog fronta", među socijalnim gubitnicima i među dobitnicima. Ali, dolaskom na vlast DSS je nepovratno izgubio tu "ugodnu" poziciju, zato što je bio prinuđen da donosi jasne odluku o blokiranju ili o nastavljanju privatizacije, odnosno da preduzima mere nauštrb jednog ili drugog "interesnog bloka", *tertium non datur*. To je jedan od razloga permanenentne erozije podrške DSS-u u biračkom telu o kojem će još biti reči.

Postavlja se pitanje kakva je stvarna pozicija novog aktera, PSS-BK u pogledu dalekosežne kotroverze privatizacija/*status quo*? Ta stranka, kao što smo pokazali u I glavi, upućuje biračkom telu ambivalentne poruke (kretanje ka EU i protekcionizam) i tako koristi “prednost dvosmislenosti” koju je uživala DSS pre obrazovanja koalicione vlade 2004. Možda se “reka” razočaranih pristalica koja ja je napustila DSS, pridružila PSS-BK upravo zato što je privučena njenim uopštenim i dvosmislenim porukama? U svakom slučaju, tendencija jačanja PSS-BK koincidira sa slabljenjem DSS-a naročito od kraja 2004. kada se potonja stranka nedvosmisleno angažovala - kao stožer koalicione vlade - u procesu privatizacije.

Čini nam se da je, u celini uzevši, sastav članova i pristalica pojedinih partija Srbije uslovljen njihovim položajem i izgledima u procesu privatizacije što je, uglavnom, u skladu sa Kitscheltovom generalnom hipotezom o političkim opredeljenjima socijalnih dobitnika i gubitnika. Kitscheltovu hipotezu snažno potkrepljuje i to što se, kao što smo pokazali, promena partijske lojalnosti birača menjala u okviru partijskih blokova koji imaju identičan stav prema tržišnim reformama (DS-G17 plus; SRS-SPS-SSJ). U prilog iste pretpostavke govori i to što je deo biračkog tela DSS-a posle njenog dolaska na vlast i nedvosmislenog opredeljenja za “privatizacionu stranu” (umesto ranijeg ambivalentnog stava), napustio tu partiju ili u korist PSS-BK koju percipira kao aktera koji obezbeđuje kompromisno rešenje ili u korist partija antiprivatizacionog bloka. Naravno, Kitscheltova hipoteza govori o čvrstoj korelaciji između dve varijable, a ne o uzročno-posledičnom odnosu između njih. O potpunoj podudarnosti između izgleda pojedinaca i njihovih izbornih opredeljenja ne može biti reči iz dva važna razloga.

Prvo, birači ne mogu uvek ispravno da procene svoje šanse u “tržišnom ambijentu”, a ni stav svih partija prema tržišnim reformama nije uvek jasan, zbog “prirodne” težnje partija da privuku što širi krug pristalica, zbog čega nije isključeno da su mnogi birači (simpatizeri) žrtve pogrešne percepcije partije. Drugo, ekonomsko-socijalno pitanje nije jedina kontroverza koja polarizuje biračko telo Srbije. U te kontroverze spadaju, takođe, odnos prema Haškom tribunalu, stav prema nezavisnosti Crne Gore i prema autonomiji Vojvodine, procena uspešnosti vlade u borbi protiv korupcije i dr. Verovatno se deo birača na parlamentarnim izborima 2003. i na predsedničkim,

pokrajinskim i lokalnim izborima 2004. prilikom glasanja rukovodio stavom i (ili) političkim ponašanjem partija prema navedenim kontroverzama a ne svojim gubitničkim ili dobitničkim položajem u privatizaciji.

Prethodno opisana podela na socijalne dobitnike i gubitnike u procesu promene strukture vlasništva, korelira i sa distinkcijom na pristalice tradicionalne i moderne orijentacije, što je, prema mišljenju Dragomira Pantića, glavna kulturno-vrednosna osa koja supsumira “različite druge, specifične ose podele kulturno-vrednosne prirode” (2003, 97). Korelacija se sastoji u tome što je, kako piše citirani autor, “obim tradicionalizma manji, a obim modernizma veći, tim više što su ispitanci mlađi, obrazovaniji i materijalno bolje stojeći” (2003, 102). Podaci koje iznosi citirani istraživač potvrđuju tu korelaciju; od svih devet relevantnih partija Srbije, procentualno najviše mladih, visoko obrazovanih i dobro stojećih građana je među pristalicama DS-a i G17 plus i, u skladu sa tim, među pristalicama te dve partije najizrazitiju prevagu ima modernistička vrednosna orijentacija nad tradicionalnom. Kod DS-a odnos je 66 : 7 odsto, a kod G17 plus 50 : 14 odsto (razlika do 100 odsto čini “mešani tip”). Kod pripadnika ostalih partija modernistička orijentacija je inferiorna u odnosu na tradicionalnu o čemu govore sledeći podaci: DSS (34 : 37 odsto) ; SPO (11 : 46 odsto); SRS (4 : 78 odsto); SSJ (0 : 83 odsto) i SPS (0 : 93 odsto) (Pantić 2003, 107). Napominjemo da u ovom istraživanju nisu obuhvaćene pristalice NS-a zbog malog broja u uzorku, i PSS-BK koja je obrazovana kasnije. Ovde je važno uzeti u obzir Komšićev nalaz (2003, 67-68) po kojem sa indeksom modernizam-tradicionalizam čvrsto korelira, indeks građansko-nacionalno ($C=0.552$). Među pristalicama relevantnih partija odnos između građanski i nacionalno opredeljenih je sledeći: DS (81:4); G17 plus (60:10); DSS (20:40); SPO (14:43); SRS (6:79) i SPS (3:88) (i u ovom slučaju razliku do 100 kod svake partije čini “mešani tip”).

Trebalo bi naglasiti da sastav partijskih pristalica nije samo pasivan odbljesak prethodnog delovanja partije nego i nezavisna varijabla koja snažno utiče na smer njenih budućih akcija. Partijska rukovodstva vode računa o interesima i očekivanjima svojih pristalica, jer je to “klijentela” od koje zavisi njihov izborni učinak. Kada rukovodstvo to prevede, partija neizbežno sužava vlastiti izborni oslonac za šta je dobar primer G17 plus koja je stupanje u manjinsku

koalicionu vladu podržanu od strane SPS-a (u martu 2004) "platila" drastičnim gubitkom izbornog uticaja.

(1.5) "Ukorenjenost" u društvo

Budući da su partije *conditio sine qua non* funkcionisanja demokratije, važno je istražiti u kojoj su meri one ukorenjene (»usidrene«) u društvo u kojem deluju. Pri oceni utemeljenosti koristi se nekoliko međusobno povezanih pokazatelja: udeo članova u biračima (punoletnim građanima) ili u populaciji, odnos između broja članova i broja glasača na izborima - što se označava kao »stepen organizovanosti« - i čvrstinu »partijske identifikacije« pod kojom se podrazumeva stabilna privrženost birača jednoj partiji, bez obzira na njene trenutne slabosti i nedostatke. Pozabavićemo se, ukratko, navedenim pokazateljima.

Prethodno smo pokazali da je udeo partijskog članstva u biračkom telu i u populaciji opao kako u većini zemalja stabilne demokratije, tako i u većini postkomunističkih zemalja. Početkom trećeg milenijuma postotak partijskih članova među biračima iznosio je samo oko 1,3 odsto u Poljskoj, 2 odsto u Mađarskoj i 4 odsto u Češkoj, Rumuniji i Sloveniji. Tempo smanjivanja udela članstva među biračima bio je naročito brz u Sloveniji početkom devedesetih godina, o čemu svedoče sledeći podaci: januar 1991 - 9,1 odsto; decembar 1991 - 6,1 odsto; mart 1992 - 5 odsto i novembar 1992 - 4,5 odsto (Hafner-Fink 2001, 185). Pošto obim članstva u Srbiji nije značajnije oscilirao od 1989 do sredine 2005. ni udeo među biračima i u populaciji nije se značajnije promenio. Taj udeo iznosio je na početku pluralističkog razdoblja oko 11 do 12 odsto među biračima i oko 8 do 9 odsto u stanovništvu, što odgovara vrednostima na kraju razdoblja »samoupravnog socijalizma« (1989).

U prilog ocene o neizmenjenoj "gustini" članstva među biračima i punoletnim građanima Srbije u odnosu na 1989, govore nalazi četiri empirijska istraživanja. Prema prvom istraživanju "*Odgovornost Vlade*" - koje je sproveo u maju 2002. Centar za istraživanje alternativa - učešće punoletnih građana Srbije u članstvu političkih partija je oko 10 odsto (Mihailović 2003, 96) iz čega proizilazi da je udeo stanovnika u partijama nešto manji (oko 8 odsto). Slični su rezultati drugog istraživanja koje je organizovao CESID u martu

2003. pod naslovom "Aktivizam u mesnoj zajednici", sprovedenom na reprezentativnom uzorku od 1700 građana Srbije. Rezultati tog istraživanja pokazuju da je od 9 do 11 odsto punoletnih građana učlanjeno u političke partije. Za nijansu više vrednosti partijske afilijacije registrovane su u trećem istraživanju "Izborne šanse socijaldemokratske opcije" čiji je terenski deo realizovan u februaru 2004. U tom istraživanju 12 odsto punoletnih građana je potvrdilo svoju stranačku pripadnost (Mihailović i Kuzmanović, 2004, 6), iz čega proizilazi da je udeo populacije u partijama između 9 i 10 odsto. Najzad, u četvrtom istraživanju CESID-a sprovedenom u aprilu i maju 2005. registrovan je podatak o 11,3 odsto članova partija u uzorku građana, što odgovara otprilike procentu od 9 odsto u stanovništvu (Milailović i ost. 2005).

»Stepen organizovanosti« (odnos članovi/glasači) smanjen je u većini zemalja stabilne demokratije i postkomunističkih zemalja što je, opet, posledica brzog opadanja broja članova pri relativno konstantnom obimu glasača. Početkom trećeg milenijuma »stepen organizovanosti« u pojedinim postkomunističkim zemljama kreće se od oko 1/50 u Mađarskoj i Poljskoj, preko 1/25 u Bugarskoj, Češkoj, Rumuniji i Sloveniji, do 1/10 u Srbiji. Reč je, međutim, o opštim prosecima koji kriju vrlo različite odnose između broja članova pojedinih partija i građana koji za njih glasaju. Te se razlike uočavaju kako kod istog tipa partija u različitim zemljama, tako i kod različitih partija u istoj zemlji. U Češkoj i Bugarskoj, sredinom devedesetih godina dvadesetog stoleća, odnos između članstva i glasača ex-komunističkih partija bio je oko 1 : 10, a u Poljskoj 1 : 50. To su daleko niže vrednosti nego kod SPS-a u Srbiji kod kojeg je »stepen organizovanosti« na parlamentarnim izborima 1997. iznosio 1 : 4,7 (300.000 članova prema 1.418.035 birača). »Stepen organizovanosti« kretao se u Srbiji na septembarskim saveznim izborima 2000. u širokom rasponu od 1 : 4,4 kod SPS-a (350.000 članova prema 1.532.841 glasova), do 1 : 25 kod DOS-a (80.000 prema 2.040.646). Na decembarskim parlamentarnim izborima 2003. ekstremne vrednosti u »stepenu organizovanosti« registrovane su kod G17 plus (1 : 23) i SPS –a (1 : 7).

Visoka "partijska identifikacija" bitno utiče na političke procese, jer smanjuje upliv konjunkturalnih zbivanja na ishod izbora, otežava iznenadni uspon novih političkih aktera i doprinosi predvidljivosti

izbornih rezultata, dok je dejstvo niske identifikacije obrnuto. Komparativno posmatrano, stepen partijske identifikacije birača u poslednjih nekoliko decenija opada u zemljama stabilne demokratije (Dalton 2002, 23-29). U Austriji je, na primer, 1969. 75 odsto birača manifestovalo identifikaciju sa partijama, a 1990. samo 59 odsto; u Nemačkoj je procenat identifikovanih opao sa 82 odsto 1981. na manje od 75 odsto 1989. (Mair 1997, 128). Uporedno sa smanjivanjem procenta partijski identifikovanih građana u zemljama EU, povećava se udeo birača koji na uzastopnim izborima glasaju za različite partije. U Švedskoj je, na primer, na izborima 1960. 7 odsto birača podržalo različitu partiju u odnosu na izbore održane 1965. a 1994. čak 29 odsto birača nije glasalo za istu partiju kao na prethodnim izborima. U zemljama u kojima se glasa na više nivoa ili za više političkih institucija, češće je podeljeno glasanje (*split-ticket voting*) (Russell, McAllister and Wattenberg 2000, 44-46). U SAD taj se raskorak ogleda u izbornoj podršci kandidatima, sa jedne strane, za predsednika i, sa druge strane, za članove Kongresa i Senata koji pripadaju različitim partijama. Na takav način u SAD je, šezdesetih godina, glasalo manje od šestine birača, da bi se taj udeo u devedesetim godinama povećao na trećinu. (Dalton, McAllister, and Watenberg 2000, 46-47). Ipak opadanje partijske identifikacije nije lineran proces; to opadanje se, krajem dvadesetog stoleća, očitovalo u Švedskoj, Irskoj, Italiji i Francuskoj, dok je u SAD, Nemačkoj i Velikoj Britaniji pad identifikacije prekidan povremenim tendencijama porasta, a u zemljama Beneluksa, Danskoj i Norveškoj nivo »partijske identifikacije« bio je uglavnom postojan.

Za razliku od zemalja stabilne demokratije, u zemljama Južne Evrope (Grčka, Portugal, Španija) - u kojima je demokratski poredak uspostavljen u poslednjoj trećini dvadesetog stoleća - uočava se postepeni porast partijske identifikacije. Kad je reč o Srbiji, rezultati dosadašnjih empirijskih istraživanja pokazuju da partijska identifikacija ima slične vrednosti kao u susednim potkomunističkim zemljama (Slavujević 2002, 198-199). Sredinom 2005. istraživači su utvrdili da 57 odsto građana Srbije "pokazuje znake stranačke identifikacije" (Mihailović i ost. 2005, 4). Premda istraživači registruju značajne oscilacije, ne može se govoriti o trendu slabljenja partijske identifikacije.

Od tri napred korišćena indikatora »ukorenjenosti« partija u društvu, dva (obim članstva, stepen organizovanosti) pokazuju tendenciju slabljenja, što verovatno podstiče izbornu apstinenciju i izbornu nestabilnost. Pad izborne participacije manifestuje se u većini zemalja stabilne demokratije (Wattenberg, 2002). Identična ocena važi za većinu postkomunističkih zemalja Centralne i jugoistočne Evrope. Na prvim pluralističkim izborima u Albaniji 1991. sudelovalo je 78 odsto građana, a na izborima 2001. samo 49 odsto; u Bugarskoj je procenat izlaznosti na prvim pluralističkim izborima 1990. dostigao 89 odsto, a 2001. samo 67 odsto. U Bosni i Hercegovini na parlamentarnim izborima 1996. (prvim posle građanskog rata 1992-1995) participacija je bila 80 odsto, a zatim je konstantno opadala o čemu govore sledeći podaci: 1998- 63 odsto; 2000- 53 odsto i 2002. samo 48 odsto. U Srbiji se, takođe, uočava postojana tendencija opadanja učešća građana na izborima o čemu svedoče sledeći podaci: 71,5 odsto (1990); 69,7 odsto (1992); 61,6 odsto (1993); 57,4 odsto (1997); 57,7 odsto (2000) i 58,7 odsto (2003). Iznetoj oceni na prvi pogled, protivreče podaci o sudelovanju na parlamentarnim izborima u Srbiji 2000, ali je tu reč samo prividu prouzrokovanom drastičnim smanjivanjem biračkog tela u odnosu na izbore 1997 (sa 7.210.386 na 6.493.762). Smanjivanje je posledica toga što je u biračko telo Republike uključen samo manji procenat birača sa Kosova i Metohije, zbog faktičkog protektorata UN-a uspostavljenog nad tom Pokrajinom 1999.

Uz opadanje izborne participacije uočava se porast prosečnog skora izborne nestabilnosti. U zemljama stabilne demokratije u Zapadnoj Evropi taj skor je porastao sa 8,9 pedesetih godina dvadesetog stoleća, na 12,6 četrdeset godina kasnije (Dalton, Mc Allister and Wattenberg 2002, 31). U postkomunističkim zemaljama prosečna "izborna nestabilnost" kreće se oko 30 poena, dok je u Srbiji znato veća (Goati 2004, 185).

(2) Rukovodstvo

Zarukovodećistratumpartijapojediniautori koristerazličitenazive: "oligarhija" (Michels, 1962), »unutrašnji krug« (Duverger, 1976), »dominantna koalicija« (Panebianco, 1988) itd. U Panebiancovom

teorijskom okviru, »dominantnu koaliciju«, odnosno rukovodstvo, čine pojedinci koji kontrolišu najvažnije »zone neizvesnosti« za opstanak i delovanju partije (1988, 33). On navodi šest sledećih zona: kompetenciju, upravljanje u odnosima sa okruženjem, interne komunikacije, formalna pravila, finansiranje i najzad, regrutovanje kadrova. Kompetencija se sastoji u znanjima o upravljanju zasnovanim na iskustvu o internim i eksternim odnosima partije. Tu nije reč o samoproceni nego i o priznanju od strane »relevantnih drugih« da su izvesni pojedinci neophodni partiji zbog posedovanja tih znanja. Upravljanje odnosima sa okruženjem - koje je, prema Panebiancu, primarni izvor neizvesnosti - zahteva preduzimanje mera koje se tiču saradnje i sukoba sa drugim akterima, kao i izbora tema (povoda) saradnje i sukoba. U pogledu komunikacija, jasno je da »onaj koji kontroliše tok informacija (menja ih, zadržava) ima ...odlučujući izvor u odnosima moći« (ibidem, 34). Formalna pravila (statuti, pravilnici) imaju neizbežno redistributivne efekte na učesnike u »igri moći«, pa zbog toga pojedinac (ili grupa) koja odlučujuće oblikuje pravila zadobija važnu predost nad ostalima. Slično važi za pojedinca koji kontroliše dotok finansijskih sredstava partiji, tim pre, što su često važni izvori finansijskih sredstava ilegalni. Najzad, kontrola prijema u partiju i uspona uz partijsku piramidu je »ključni adut organizacione moći« (ibidem, 36). Iako navedeni činioци moći pripadaju rukovodstvu, udeo pripadnika rukovodstva u kontroli tih činilaca nije egalitaran. Kasnije ćemo pokazati da partijski vođa ima najveću kontrolu (po intenzitetu i širini), dok je kontrola ostalih pripadnika rukovodećg kruga manja.

U sastav partijskih rukovodstava ubrojili smo, u jednom ranijem radu, "pojedince koji zauzimaju ključna mesta u partijskoj hijerarhiji, kao i one koji vrše snažan upliv na partijske odluke mada ne zauzimaju važne hijerarhijske položaje. To mogu biti članovi koji su igrali važnu ulogu prilikom formiranja partija ("osnivači") ili u razdoblju značajnom za partiju (oslobodilačka borba, revolucija), finansijeri, intelektualci (naučni radnici, književnici, novinari) i pojedinci kojima posao omogućava pristup važnim informacijama" (Goati 1984, 159). Partijska rukovodstva se - generalno posmatrano - razlikuju od članova po višem nivou obrazovanja i socijalnog statusa (isto: Rasmussen 1969, 162), natprosečnom vršenju nemanuelnih zanimanja, naglašenoj pripadnosti muškom polu,

dominantnom poreklu iz srednjih društvenih slojeva i po većoj starosti. Po pomenutim socijalnim karakteristikama rukovodioci programski različitih partija sličniji su između sebe nego rukovodioci i članovi istih partija (Goati 1984, 89-99).

Motivi angažovanja partijskih lidera ne razlikuju se bitno od motiva angažovanja članstva (Goati 1984, 142-153), ali su znatno razuđeniji. Prema proniciljivom uvidu Rikera - do kojeg je došao analizom "koalicionog ponašanja" - na lidera deluju neki posebni podsticaji. Prvi je zadovoljstvo posedovanjem moći koje može biti instrumentalno, kad se moć koristi radi ostvarivanja drugih ciljeva ili apsolutno, kad to posedovanje izaziva kod lidera emocionalnu satisfakciju zbog igranja polubožanske uloge. Drugi podsticaj je satisfakcija prestižem kojoj se, kao emocionalnoj dimenziji rukovođenja, posvećuje malo pažnje. »Precizno kakva je satisfakcija ne možemo da kažemo. Možda su harizmatički lideri nagrađeni i osećanjem ispunjavanja misije. Možda oni, naivno, uživaju u obožavanju i pokornosti koje im iskazuju sledbenici« (Riker 1962, 204). Treći podsticaj je zadovoljstvo kontinuiteta koji je manje važan za lidera koji nije uživao emotivnu podršku sledbenika, niti je protiv njih koristio pretnju sankcijama, ali za »lidera koji je upotrebljavao strašnu valutu straha ili magičnu valutu ljubavi (za kojeg-VG) biti svgnut znači biti uništen« (Riker 1962, 205). Čini nam se da je potonji motiv nadasve važan u nekim postkomunističkim zemljama, uključujući Srbiju, jer u tim zemljama lideri nastoje da "drže vlast" ne zbog urođene pohlepe za moći nego zbog osnovanog straha da će, izgubivši vlast, postati žrtva revanšizma. Najzad, pomenućemo još jednu osobenu pobudu angažovanja rukovodilaca koju navodi Downs (1957, 30); reč je o uzbuđenjima koja sa sobom nosi neizvesnost političke igre.

Kao što smo već naglasili rukovodioci partija u kompetitivnim sistemima prinuđeni su davoderačuna o interesima članstva i birača, jer im od njih zavisi opstanak na položaju, pa zato rukovođenje partijama i uopšte političko rukovođenje nije jednostran proces u kojem pojedinac ili grupa na rukovodećem položaju arbitrarno donose odluke, nego relacija, "povratna sprega" između rukovodstva i članstva. To Joseph Schlesinger naglašava na sledeći način: "Odnos lidera-sledbenika je... racionalna razmena vrednosti u kojoj sledbenici razmenjuju njihovu podršku za političke odluke koje

im se dopadaju” (1967, 266). Pošto su u demokratskim zemljama partije organizacije koje prvenstveno nastoje da na slobodnim izborima osvoje vlast ili da je zadrže ukoliko je poseduju, sudbina partijskih rukovodstava prvenstveno zavisi od uspeha u tom poduhvatu. Koristimo termin »prvenstveno« a ne »uvek«, zato što postoje primeri da partijski lideri zadržavaju čelne pozicije uprkos uzastopnim izbornim neuspesima. Školski primer za to su upravo relevantne partije Srbije, o čemu će biti više reči na sledećim stranicama.

(2.1) Uloga i značaj

Za razliku od članstva koje je zaokupljeno svakodnevnim aktivnostima i koje, po pravilu, nema dovoljno vremena, interesa i statutarних ovlašćenja da učestvuje u procesu donošenja odluka, rukovodstvo je aktivni, delatni element koji odlučuje o svim bitnim pitanjima. Klasična demokratska teorija pripisuje partijskim članovima nerealno visok stepen inicijative (McKenzi 1963, 636) i retko, i sa primetnom nelagodnom, govori o vođstvu u partijama (i uopšte u političkom životu), kao da je delovanje partija moguće bez rukovodstva! Uzroke te nelagode Arthur Schlesinger ovako objašnjava: “Demokratski filozofi su se opirali teoriji vođstva na demokratskim osnovama, jer postojanje razlike da neki vode a da ih drugi slede, vređa demokratska shvatanja jednakosti. Oni su se protivili teoriji vođstva iz moralnih razloga, stoga što se preveliko uzdizanje vođa ne slaže sa demokratskim shvatanjem da je vlast otrov. Protivili su se teoriji vođstva i iz emotivnih razloga, jer populistička nit u demokratiji pothranjuje zavist prema superiornim osobama. A protivili su joj se i iz političkih razloga, jer nastojanje da se doktrina vođstva rehabilituje često predstavlja prurušen napad na samu demokratiju” (1976, 22).

Rukovodstva vladajućih partija bitno opredeljuju smer razvoja ne samo vlastitih partija nego i zemalja u kojima te partije deluju; od njihovih stavova presudno zavisi unutrašnja i međunarodna politika država. Naravno, mera autonomije rukovodstva nije ista u svim partijama nego zavisi, između ostalog, od stepena institucionalizacije partije. Radijus slobode rukovodstava u odlučivanju obrnuto je srazmeran stepenu institucionalizacije, shvatajući pod

institucionalizacijom unapred ustanovljene procedure i obrasce ponašanja koji čine organizacione prepreke arbitrarnosti (Panebia-co 1988a, 130). Ali i u vrlo institucionalizovanim partijama, rukovodstva često donose na osnovu nepotpunih saznanja - koja uključuju i neizbežnu neizvesnost u pogledu budućih akcija (mera) drugih važnih aktera - ireverzibilne odluke kao što su odluke o izbornim i vladavinskim koalicijama, o ujedinjenju sa drugom partijom, ili o utapanju u drugu partiju. Imajući u vidu prethodne ocene, nije preterana Mairova ocena (1997, 32) da od sposobnosti rukovodstva da formuliše odgovarajuću strategiju i da mobilise članove i simpatizere u njenoj realizaciji bitno zavise uspon ili slabljenje partije. Štaviše, čini nam se da bi tu, u suštini tačnu, Mairovu konstataciju trebalo još radikalnije formulisati i njom obuhvatiti mogućnost rukovodstva da svojom odlukom ukine partiju, tj. da bude akter partijskog samouništenja.

Ali, pođimo redom. Kao argument u prilog tačnosti Mairove ocene ponudićemo prethodno opisanu odluku vrha SPO-a da pred presudno važne izbore za Savezni parlament i predsednika SRJ održane 24. septembra 2000, odbije ponuđeno učešće u izbornoj koaliciji DOS-a i trećinu mandata koje osvoji ta koalicija i da, umesto toga, samostalno učestvuje na izborima. Epilog takvog opredeljenja je prava izborna kataklizma ove stranke, koja je osvojila samo jedno mesto u Veću Republika Savezne skupštine SRJ, u Veću građana nije zadobila ni jedan mandat, a njenog kandidata na predsedničkim izborima podržalo je samo 2,95 odsto glasača (ili 145.019)! Povrh toga, navedena odluka rukovodstva SPO-a imala je produženo negativno dejstvo na rezultate decembarskih izbora za republički parlament 2000. na kojima je SPO ostao bez ijednog mandata. Objašnjenje pogrešne odluke koja je tu dugo najuticajnije opozicionu partiju Srbije dovela na rub propasti, trebalo bi prvenstveno tražiti u nerealnoj proceni vrha SPO-a o vlastitoj izbornoj snazi. Ali, partijska rukovodstva mogu - i to je najavljena dopuna Mairove ocene - vlastitom odlukom da direktno ukinu partiju. Izvanrednu ilustraciju za to pruža odluka rukovodstva Liberalnog saveza Crne Gore (LSCG) izglasana 24. marta 2005. da ta partija prestane sa radom. Reč je o partiji koja funkcioniše od 1992. i koja je, u trenutku ukidanja, imala svoje poslanike u Crnogorskom parlamentu (4) i odbornike u većini od 21 opštine.

Ovde je zaista reč o neobičnoj odluci vanredne Konferencije LSCG čiji najdublji uzrok bi trebalo tražiti u nezadovoljstvu što im je vladajući DPS preuzeo, u nekoliko etapa, počevši od 1998, ključne programske ideje (brza privatizacija, uspostavljanje nezavisnosti Crne Gore, težnja za ulaskom u EU i afirmisanje vrednosti multietničnosti) i uz pomoć tih ideja uspešno redefinisao svoj politički identitet. Zahvaljujući tome, DPS je uspeo da zadobije podršku većine građana na izborima za republički parlament 2001. i 2002, kao i na izborima za predsednika Crne Gore 2002. i 2003, dok je LSCG - premda je neosporni začetnik navedenih ideja - daleko zaostao iza DPS-a. Ozlojeđeno takvim raspletom, rukovodstvo LSCG izvelo je neopoziv zaključak o nedovoljnoj sposobnosti crnogorskog društva da adekvatno vrednuje političke aktere, odbijajući, pri tome, da u vlastitom političkom delovanju potraži objašnjenje male izborne podrške, posebno u svom opsesivnom neprijateljstvu prema DPS-u i u spremnosti da, u borbi protiv te partije, stupi u politički savez čak i sa promiloševićevskim partijama (SNP, SRNS). Obrazloženje citirane odluke vanredne Konferencije LSCG o "samoraspuštanju" prožima tvrdnja o nepopravljivo nedemokratskom društvu Crne Gore. U toj bizarnoj odluci koja zasluhuje da bude citirana, za malu izbornu podršku LSCG optužuju se "crnogorski mafijaški sistem (koji je-VG) planski uspio da u lažnom parlamentarnom sistemu konstituiše njemu lojalnu opoziciju", inteligencija koja je "podredila narodne interese interesima mafije", kao i svi mediji jer su "pod kontrolom mafije". Suštinska poruka ovog, u mnogo čemu unikatnog političkog rekvijema, jeste da LSCG nestaje sa političke scene jer je previše dobar za u kriminal ogrezlo crnogorsko društvo!

Mogućnost ukidanja partije od strane njenog vrha proizilazi iz toga što rukovodioci nisu uvek vođeni racionalnom kalkulacijom čiji je cilj održanje partije po svaku cenu - kako to veruju mnogobrojni autori (Duverger 1967; McKenzi 1955; Luebbert 1986; Michels 1962; Panebianco, 1988. i dr.) - nego nedokučivim emotivnim razlozima: simpatijama, mržnjom, taštinom, surevnjivošću, osvetom. Slepo vođen tim razlozima partijski vrh ponekad donosi, kao što smo prethodno pokazali, odluke o destrukciji vlastite partije, zbog čega nije preterano tvrditi da rukovodstva imaju nad partijama *jus vitae ac necis*.

(2.2) Nivoi rukovođenja

Na prethodnim stranicama bavili smo se analizom nivoa vlasti zasnovanom na organogramu partije (fiksiranim statutarnim pravilima), a sada ćemo u fokus istraživanja staviti veberovski shvaćenu moć pojedinih organa i tela u partiji koja, neizbežno, odstupa od statutom ustanovljene distribucije vlasti. Partijsko rukovodstvo ne predstavlja homogenu grupu, „luku jednakosti“ nego strogo hijerarhizovane skupine pojedinaca koji imaju različitu moć pri donošenju odluka. Generalno uzevši, presudnu moć i uticaj u procesu odlučivanja, naročito u ranoj, često odlučujućoj fazi igraju izvršni partijski organi (sa malim brojem članova) na nacionalnom nivou, dok kolegijalni partijski organi i subnacionalni nivoi odlučivanja imaju, uprkos statutarnih proklamacija, sekundarnu ulogu. Naličje naglašene moći političko-izvršnih organa je mala mogućnost članova da učestvuju u donošenju važnih političkih odluka, što izaziva odbojan stav prema partijama kako u široj javnosti, tako i kod autora koji zastupaju koncepciju participativne demokratije (Barber, Pateman i dr). Mnogo manje je to slučaj sa piscima koji, u skladu sa Šumpeterovim stanovištem, definišu demokratiju kao politički poredak u kojem građani imaju mogućnost da biraju lidere koji će donositi najvažnije odluke u političkoj zajednici (Šumpeter 1960, 402). Ti pisci smatraju da oligarhijski odnosi unutar partija koje deluju u kompetitivnom okruženju ne ugrožavaju nego, naprotiv, omogućavaju demokratiju. Obrazloženje za to je jednostavno; u partijama se angažuje mali deo populacije spreman da prihvati oligarhijske odnose u partijskom okviru (”partijski gladijatori”), a zauzvrat partije pružaju priliku ogromnoj većini građana da se na izborima demokratski opredeljuju između više konkurentskih političkih opcija. Rasmussen, na primer, izričito naglašava da zadatak partijskih članova nije da formulišu politiku nego da svojom aktivnošću podržavaju rukovodstva tako da partije mogu da ponude biračima različite političke alternative o kojima se oni izjašnjavaju na izborima. “Paradoksalno, demokratija zahteva nedemokratske partije; ironično, to je istina samo tamo gde je partijski sistem kompetitivan” (Rasmunssen 1969, 170). Slično gledište zastupaju McKenzi (1955, 131), Lipset (1962, 36-37), Schattschneider (1942, 60), Von Beyme (1985, 369) i mnogi drugi pisci.

U partijskoj piramidi moći Scarow, Webb i Farell (2000, 137) razlikuju više nivoa. Polazeći od širih kolegijalnih organa i tela ka sve užim, oni navode - na osnovu analize funkcionisanja partija u dvadeset zemalja stabilne demokratije - sledeće nivoe odlučivanja, odnosno njihov ljudski sastav: partijski kongres, subnacionalne elite, partijski nacionalni komitet, parlamentarne grupe i lidere parlamentarnih grupa (drukčiju podelu rukovodstva obrazlažu npr: Laver 1986, 36; i Harmel i Janda 1994, 274). Horizontalnim preseccima Scarow, Webb i Farell dobili su, u stvari, koncentrične krugove rukovodstva, od najšireg do najužeg, pri čemu su čvrstina veza, aktivizam i moć obrnuto proporcionalni širini kruga. Izneta podela partijske piramide koja je nastala kao rezultat empirijske generalizacije raspodele moći u partijama zemalja stabilne demokratije, primenljiva je na relevantne partije Srbije uz tri sledeće korekcije.

Prva korekcija odnosi se na uključivanje partijskog vođe kojeg su citirani autori, čini nam se neopravdano, izostavili. Partijski vođa (predsednik) je inokosni organ odlučivanja i predstavlja sam vrh partijske piramide, pa je zbog toga bez njega dijagram interne distribucije moći neizbežno nepotpun. Druga korekcija tiče se redosleda; u ponuđenim horizontalnim preseccima, parlamentarni klub je iznad centralnog partijskog rukovodstva, što ne odgovara situaciji u partijama Srbije u kojima moć centralnih partijskih organa nadmašuje moć parlamentarne grupe, ili, drugim rečima, lice partije koje čine centralni organi još uvek dominira nad vladavinskim licem. Naglašavamo, još uvek, jer je, kao što smo prethodno naglasili, struktura moći u partijama Srbije bitno uzdrmana odlukom Ustavnog suda Srbije 27. maja 2003. kojom je proglašen slobodan mandat, ali smo takođe pokazali da je izvršenje te odluke nezakonito blokirano od strane vladajuće većine. Pretpostavljamo ipak, da će kao rezultat nekoliko sudskih postupaka koji se krajem 2005. vode oko neopravdano oduzetih mandata, prestati sistematska opstrukcija primene odluke Ustavnog suda o slobodnom mandatu i da će se, posle toga, moć postepeno »seliti« iz partijskih organa u parlamentarni klub. Treća korekcija tiče se predsednika parlamentarnog kluba koji u partijama Srbije, ne predstavlja autonomnog inokosnog aktera. Uostalom, kao što smo prethodno pokazali, u nekim partijama predsednika poslaničkog kluba čak i ne bira sam klub nego centralni partijski organi ili je njihov predlog neophodan za

izbor predsednika kluba. Na osnovu iznetih primedaba, hijerarhija nivoa moći u partijama Srbije, idući od nižih ka višim nivoima, igleda ovako: partijski kongres, subnacionalne elite, parlamentarni klub, centralni partijski organi i, na vrhu, partijski vođa. Usredsredićemo se na sam partijski vrh, odnosno na vođu, dok ćemo će drugim nivoima baviti samo uzgred.

(2.3) Moć vođe

Partijski vođa je, bez obzira na statutarne prerogative, ključna figura partije jer je u njegovim rukama koncentrisana ogromna moć, zbog čega bi prethodno obrazloženu podelu predsednika partijâ Srbije na statutarno jake i slabe trebalo primiti *cum grano salis*. Jer, statutarno slab vođa može imati veliku stvarnu političku autonomiju i obrnuto, shvatajući pod autonomijom “širinu nezavisnosti lidera od činilaca okruženja” (Edinger 1967, 6).

Izvori moći

Neumitnost dominacije vođa u partijama i uopšte u organizacijama početkom dvadesetog stoleća, Michels (1962) je formulisao kao “gvozdeni zakon oligarhije”. Taj zakon, poznati pisac (nažalost, češće citiran nego čitan) izazovno je formulisao u obliku nekoliko dalekosežnih teza : «Ko kaže organizacija, on kaže u stvari tendencija ka oligahiji...Organizacija određuje podelu svake partije...na manjinu koja upravlja i većinu kojom ona upravlja... Glavna snaga savremenih stranaka leži u njihovoj organizaciji. Jedna dobro organizovana stranka može uspevati sa i s ljudima osrednje vrednosti...U današnjoj političkoj borbi stranačka organizacija postala je važnija od lične inteligencije....Postojanje vođe je fenomen svojstven svakoj formi društvenog života. Nije zadatak nauke da utvrdi da li taj fenomen predstavlja dobro ili zlo... ali veliku naučnu važnost ima tvrđenje da je svaki sistem nespojiv sa najfundamentalnijim principima demokratije (1962, 33; 221; 419).

»Gvozdeni zakon oligahije« se ne može olako odbaciti, uprkos osnovanim kritičkim opaskama koje su izneli Panebianco (1988, 21-25), McKenzi (1963, 644-645), Von Beyme, (1985), Daalder (1966, 169-173), Lipson (1954, 278-281), Lipset (1962, 5) i drugi autori.

Naročito su važne kritičke opaske McKenzija i Panebianca. Prvi od pomenutih autora je ocenio, na osnovu detaljnog uvida u mnoge uspešne "pobune" članstva protiv lidera Konzervativne i Laburističke partije Velike Britanije, da Michelson "gvozdeni zakon oligarhije" sigurno nije "gvozdeni" zakon (1963, 644). Panebianco ne odriče Michelsonovu tezu o nadmoći lidera nad članstvom, ali, kao i McKenzi, smatra da ta nadmoć nije apsolutna. Umesto toga, Panebianco govori o relativnoj nadmoći vođa, što utemeljuje na premisi da je moć odnos, a ne svojina. "Moć je relaciona i asimetrična, ali recipročna" (1988, 22). U skladu sa tom premisom, Rose ocenjuje da su šanse vođe da samostalno odlučuje veće u pogledu pitanja oko kojih su partijsko članstvo i/ili "rukovodeći krug" podeljeni, jer tada vođa može da bira između alternativa (1974, 334).

U odnosima moći, kako ih shvata Panebianco, partijske vođe "pregovaraju", kako sa članstvom, što on naziva »vertikalnom igrom moći«, tako i sa drugim liderima, što označava »horizontalnom igrom moći«. Vertikalna dimenzija moći partijskog čelnika ogleda se u njegovoj sposobnosti da pridobije podršku nižih partijskih nivoa i članstva za važne političke mere i poteze. Zadobijanje te podrške zavisi velikoj meri od toga da li je čelnik, na osnovu rezultata delovanja u ranijem razdoblju prepoznat kao uspešan borac za ostvarenje partijskih interesa? Prethodno ostvareni politički, prvenstveno izborni uspesi vođe prožimaju entuzijazmom, odanošću i verom pripadnike nižih partijskih ešalona i podstiču ih na angažovanje. Nasuprot tome, porazi rađaju sumnje, pogoduju gubitničkom mentalitetu kod sledbenika i smanjuju intenzitet njihovog angažovanja u kolektivnim akcijama, što najčešće vodi novim političkim neuspesima i razočarenjima. Uspeh lidera u "vertikalnoj igri moći" bitno određuje njegove šanse i u "horizontalnoj igri moći" koja se odvija između vođe i pripadnika rukovodećeg stratuma. U toj igri partijski prvak beskompromisno nastoji da obezbedi za sebe superioran položaj i kada ga statuti definišu samo kao prvog među jednakim.

Ni umerenija interpretacija Michelsonove teze za kakvu se zalažu McKenzi i Panebianco, ne negira činjenicu da partijske vođe zaista koncentrišu veliku moć u svojim rukama, što prvenstveno proizilazi iz neophodnosti da partija brzo, često trenutno reaguje na nove i neočekivane izazove. To je Michelson sa nenadmašnom jasnoćom opisao kao rezultat taktičke i tehničke neophodnosti partije,

kao velike organizacije, da brzo donosi važne odluke. Uz porast veličine partije, povećava se njena organizaciona kompleksnost (horizontalna, uslovljena podelom rada i vertikalna, koja označava broj nivoa organizovanja) što podstiče potrebu za centralizacijom odlučivanja. U takvim partijama, vođa je, statutarно posmatrano, samo izvršilac volje članstva koje nad njim ostvaruje kontrolu putem izbora, ali u stvarnom životu to je samo privid, jer većinom apatično članstvo prepušta svoja prava partijskom vođi i profesionalnim funkcionerima. Iz tih razloga moć lidera nad članstvom prema Michelsu je neodoljiva, pa je interna demokratija nemoguća; u stvari, demokratija nije "za domaću upotrebu nego pre predmet proizveden za izvoz" (1962, 79). Veličina partije kojoj Michels pridaje izuzetnu važnost u razvoju oligarhijskih tendencija, meri se na dva načina: brojem članova i brojem glasača koji podržavaju partiju, a odnos između tih veličina oscilira - kao što smo pokazali na prethodnim stranicama - u širokim amplitudama u različitim partijama i u istoj partiji u pojedinim razdobljima. Često partije sa malim brojem članova imaju široku »izbornu klijentelu« i obrnuto, pa je stoga potrebno odgovoriti na pitanje koji indikator veličine partije ima značajniji uticaj na oligarhijske tendencije? Prihvatljiv odgovor na to pitanje nudi Von Beyme koji smatra da je to broj članova, dok broj glasača ima indirektan efekat na partijsku organizaciju, jer utiče na njene odnose sa okruženjem (1985, 186).

Pored imanentnih svojstava partije kao "ratne organizacije", Michels traži drugi izvor moći partijskog vođe u psihološkoj potrebi članova za vođstvom. U stvari, članovi partija imaju potrebe za idealima, a time i za vođama koji ih personifikuju, zbog čega sami članovi pomažu uspon lidera. Članovi se, cinično beleži Michels "često ponašaju prema svojim liderima na način kao vajar antičke Grčke koji je, pošto je izvajao Jupitera gromovnika, pao ničice kao znak obožavanja pred delom vlastitih ruku" (1962, 96-97). Lideri vešto eksploatišu tu osobinu članova i zadržavaju svoje položaje uprkos izbornim neuspesima. Dobar primer za to su parlamentarni izbori 2003. u Srbiji na kojima opoziciona SSJ i neke partije koalicije DOS-a čiji su lideri bili ministri u republičkoj Vladi, nisu uspele da dostignu izborni "prag" od 5 odsto i da zadobiju mandate u parlamentu (Koalicija Zajedno za toleranciju, koalicija Samostalna Srbija, Liberali Srbije, Reformisti SDP Vojvodine-Srbije, Laburistička

partija Srbije). Ali, taj izborni debakl nije doveo do smene na vrhu partija. Neke partijske vođe su teatralno podnele ostavke na svoje položaje najvišim partijskim organima, ali su ih ti organi energično odbacili, a članovi tih organa su u raspravi isticali neizmeran doprinos vođa partijskoj "stvari" i štaviše, isticali rešenost da ih ubuduće još odlučnije podržavaju. Druge gubitničke vođe su, posle izbornih brodoloma, čak zahtevale i glasanje o poverenju, čiji je epilog identičan: sve vođe su zadržale svoje pozicije na partijskom vrhu zahvaljujući nepodeljenoj podršci članova kolegijalnih organa. Obe primenjene tehnike kojima partijske vođe izbegavaju odgovornost za poraze, opisao je sa nenadmašnim cinizmom pre skoro jednog stoleća Robert Michels: »Kada god se naiđe na neku prepreku lideri su spremni da ponude ostavku izjavljujući da su umorni od funkcije, ali, u stvari, želeći da pokažu oponentima (*dissentients*) neophodnost njihovog rukovođenja....Te akcije lepo demokratski izgledaju, ali ipak jedva prikrivaju diktatorski duh onih koji ih sprovode. Lider koji zahteva glasanje o poverenju prividno se podvrgava sudu svojih sledbenika, ali u stvarnosti on baca na vagu čitavu težinu vlastite neophodnosti, stvarne ili pretpostavljene, i tako obično prinuđuje na podvrgavanje svojoj volji« (1962, 82-83).

Uz navedena dva izvora moći partijskih vođa na kojima insistira Michels, pomenućemo još neke. Prvi je »kontrola zona neizvesnosti« koju vođa ostvaruje intenzivnije i šire nego ostali partijski rukovodioci. Najvažnija zona neizvesnosti je ona u kojoj vođa odlučuje o političkim putanjama svojih saboraca u partiji i u državnim institucijama. Položaj "gospodara karijera" obezbeđuje partijskom vođi presudan uticaj na ostale pripadnike rukovodećeg kruga. Drugi izvor je objektivna tendencija sve većeg uticaja partijskog vođe na druge dve "zone neizvesnosti", komunikacije i ekspertska znanja što povećava njegovu nadmoć u horizontalnoj igri moći. U sferi komunikacija, mediji usredsređuju pažnju (iz svojih interesa) na prvog čoveka partije i time, objektivno, potiskuju u senku kolegijalne partijske organe. Analiza sadržaja novinskih članaka u izbornim kampanjama sprovedenim u pedesetim, pa potom u osamdesetim godinama prošlog stoleća u SAD, pokazuje dramatičan porast fokusiranja pažnje na partijske vođe, a o sličnoj tendenciji govore i rezultati analize sadržaja dnevnih i nedeljnih listova u Austriji, Francuskoj, Kanadi i Velikoj Britaniji (Dalton, McAllister

and Wattenberg 2000, 51). Osim toga, elektronski mediji, osobito TV, omogućavaju partijskim prvacima da neposredno komuniciraju sa članstvom, čime zaobilaze partijsku organizaciju i aktiviste koji su u ranijem razdoblju bili u tome neizbežni posrednik (Dalton and Watenberg 2000, 280). Neki autori naglašavaju da ličnost vođe postaje okosnicom izbornih kampanja ne samo u predsedničkim nego i u parlamentarnim sistemima (Farel and Webb 2000, 122), što snažno sugerise zaključak da je proces personalizacije politike univerzalan. Važan uzrok tog procesa je sklonost građana da o političkim zbivanjima razmišljaju preko konkretnih ličnosti, a ne preko institucija kao što je partija (McAlister, prema: Dalton, McAllister and Wattenberg 2000, 55; slično: Dalton and Watenberg 2000, 279-280). Ocenjujemo, doduše na osnovu parcijalnih uvida, da je ista tendencija na delu u partijama Srbije. Kad je reč o povećanju kontrole vođe nad drugom "zonom neizvesnosti" - ekspertskim znanjima, tome svakako doprinose obrazovanje (u velikom broju partija) stalnih ili *ad hoc* grupa eksperata-specijalista, koje uglavnom deluju izvan partijskog aparata i sarađuju neposredno sa vođom. Pridruživanjem eksperata vođinom okruženju menjaju se odnosi u horizontalnoj igri moći, jer raste vođin autoritet u odnosu na druge pripadnike rukovodećeg kruga. Ta se tendencija manifestuje u partijama Srbije o čemu svedoči pravo vođa nekih partija (SPO, DS, DSS) da imenuje savetnike, o čemu je prethodno bilo reči.

Najzad, treći izvor vođine moći - koji je naročito važan u razdobljima intenzivnih internih konflikata - je »kontrola granicâ« partije (Haldrich, prema: Panebianco 1988, 191). Vođe pribegavaju - u zavisnosti od svojih interesa u horizontalnoj igri moći - »zatvaranju granica« partije i jačanju aktivizma i discipline članova ili se pak opredeljuju za širenje granica i omasovljenje partije. Prva strategija jača unutrašnju koheziju, ali izoluje partiju od okruženja, a druga ima obrnute efekte.

Lična dimenzija - slučaj Miloševića

U jednom od retkih psiholoških potreta partijskih lidera Rassmunsen smatra da ih odlikuje druželjubivost, sposobnost verbalnog izražavanja, sigurnost u sebe, samodisciplina i duboka lična involviranost u politička zbivanja (1969, 157-158). Von Beyme

u raspravi o novim tipovima partijskog vođstva, navodi dve poželjne odlike: ideološku fleksibilnost i sposobnost koordinacije (2002, 137). Potonja odlika nije, međutim, nova, niti je vezana isključivo za partije, jer je to svojstvo dobrog rukovođenja kolektivnim akcijama u svim sferama. Nasuprot tome, ideološka fleksibilnost jeste važna karakteristika novog tipa partijskog vođstva, ali samo pod uslovom da je biračko telo deradikalizovano i da postoji mala politička distanca između partija, što danas obeležava zemlje stabilne demokratije. Taj uslov, međutim, nije ispunjen u Srbiji u kojoj je biračko telo sklono ekstremnim opcijama, a politička distanca između partija velika. U takvim uslovima, partijski rukovodioci koji pokazuje ideološku fleksibilnost izlažu se opasnosti da budu proglašeni kolebljivcima, oportunistima i slabićima, a podršku zadobijaju fanatični, arogantni, nepopustljivi i zadržni lideri.

Pored niza ličnih svojstava vođa koja izmiču generalizaciji, postoji jedno koja se izdvaja u tolikoj meri od ostalih da je poslužilo kao kriterijum za definisanje vrste partije. Reč je o sposobnosti vođa da izazivaju privrženost sledbenika, da im ulivaju poverenje i nadu i da ih u najtežim situacijama motivišu na samopregornu akciju, Partije koje te osobine koriste kao motive za širenje svoje podrške Kitschelt (1995; 2001) naziva harizmatiskim partijama, za razliku od programatskih i klijentelističkih partija (šire o tome: Goati 2004, 116-121). Kitschelt koristi sintagmu "harizmatiska partija" u širokom značenju, kao sinonim za sve partije koje ističu ličnost vođe u prvi plan i nastoje da politički kapitalizuju njegov ugled, pa se zato može smatrati da je vođa nosilac identiteta harizmatске partije. Trebalo bi, međutim, naglasiti da pojam harizme ima uže i preciznije značenje od onog u kojem ga koristi ovaj pisac. Maks Veber - koji prvi koristi pojam harizme u analizi političkih vođa - je u tom pogledu precizan, jer označava harizmom "osobinu neke ličnosti na osnovu koje ona važi za izuzetnu i zahvaljujući kojoj se smatra da je ta ličnost obdarena natprirodnim ili nadljudskim, ili bar specifično izuzetnim, ne svakom dostupnim moćima ili osobinama; za njih se veruje da su bogomdane ili da su uzorne i stoga se takva ličnost tretira kao vođa" (1976, 191). Takav vođa uveren je u svoju misiju i ako u njoj ne uspe, on to objašnjava izostankom božje pomoći ili slabljenjem svojih magijskih ili herojskih moći.

Iz Veberove definicije sledi da je priznanje vođine harizme od strane sledbenika nezaobilazno obeležje harizmatiskog lidera, čime se isključuju samoproklamovane “mesije”, vođe bez sledbenika, “pastiri bez stada”. Podrška harizmatiskom vođi je široka, intenzivna i trajna. Neophodno je, takođe, naglasiti da je Veberovo određenje harizmatiskog vođe vrednosno neutralno, jer stavlja naglasak na bezuslovnu spremnost privrženika da slede nosioca harizme u njegovim poduhvatima, bez obzira da li su ti poduhvati u civilizacijskom smislu konstruktivni ili destruktivni. Na izneti način definisani harizmatiski vođa ima slične osobine vođe masovnog pokreta koje ovako opisuje Erik Hofer: “neustrašivost u prkosu, fanatična vera u svetu stvar, svest o važnosti gusto spletenog kolektiviteta, i više svega, sposobnost da se pobudi vatrena odanost grupe sposobnih pomoćnika” (2004, 128). Do uspona harizmatiskih vođa u Veberovom smislu dolazi u epohama velikih društvenih kriza kada se iz temelja menja uspostavljeni poredak, ukida stara i uspostavlja nova lestvica vrednosti. U takvim razdobljima ugrožena je egzistencijalna sigurnost pojedinaca koji se zbog toga čvrsto vezuju za pretpostavljenog spasioca i slepo ga slede. “Osujećeni idu za vođom manje iz vere da ih on vodi u obećanu zemlju, a više iz svog neposrednog osećanja da ih on odvodi od njihovih neželjenih sopstava. Pokoravanje vođi nije sredstvo za postizanje nekog cilja, već je ispunjenje po sebi. Kamo ih on to vodi, od drugorazredne je važnosti ” (Hofer 2004, 111).

Čini nam se da je harizmatiskim vođama, bar po nekim svojstvima, sličan predsednik SPS-a Slobodan Milošević, koji je ostavio dubok lični pečat na tragična istorijska zbivanja u Srbiji, SFRJ i SRJ, a neka od tih zbivanja je bitno podstakao i usmerio (podrobno o tome: Antonić 2002; Cohen 2001). O širini, intenzitetu i trajnosti podrške Miloševiću od strane sledbenika iznećemo neke podatke. Na prvim predsedničkim izborima u Srbiji 1990. Milošević je osvojio 65,3 odsto glasova, na drugim 1992 53,2 odsto, a na izborima za predsednika SRJ 2000. 37,1 odsto. Na svim navedenim izborima Milošević je ostvario neuporedivo bolje rezultate nego SPS (Goati, 2001). Da je tu reč o podršci Miloševiću lično, a ne određenom političkom programu, govori to što je on u razdoblju u kojem su održani rečeni izbori stremio realizaciji protivrečnih političkih ciljeva među kojima figuriraju: održanje socijalizma, opstanak SFRJ, etničko

razgraničenje u SFRJ, princip “svi Srbi u jednoj državi”, prihvatanje “avnojevske granice” i Dejtonskog sporazuma i suprostavljanje, po cenu rata, međunarodnom mešanju u rešavanje problema Kosova i Metohije.

Ekstradicijom Međunarodnom krivičnom sudu u Hagu 2001, Miloševiću je onemogućeno da neposredno učestvuje u političkom životu, ali ni posle toga njegova harizma nije »istrošena« ni u nomenklaturi SPS-a, ni među simpatizerima te partije u biračkom telu. Evo nekih ilustracija za to. Na Petom vanrednom kongresu SPS-a, održanom 25. novembra 2000 - dakle posle poraza na predsedničkim izborima 2000. i kraha režima koji je personifikovao - Milošević je ponovo izabran za predsednika SPS-a. Od 2.368 delegata za Miloševića je glasala ubedljiva većina od 2.048 delegata (ili 85,8 odsto). Na VI kongresu SPS-a (18. januar 2003.) on je od strane delegata ponovo izabran za predsednika partije, premda se nalazio u pritvorskoj jedinici u Ševeningenu. Kad je reč o biračkom telu, podrška Miloševiću je svakako opala u odnosu na apogej dostignut početkom devedesetih godina dvadesetog stoleća, ali je ostala na nivou respektabilnih vrednosti. To ilustruju rezultati sukcesivnih istraživanja Centra za proučavanje alternativa, prema kojima pozitivno mišljenje o Miloševiću oscilira na sledeći način: oktobar 2000 - 14 odsto; jun 2001 - 9 odsto; avgust 2001 - 10 odsto i jul 2002 - 12 odsto. Imajući u vidu obim i postojanost podrške građana Miloševiću, GO SPS-a ga je odredio za nosioca partijske liste na vanrednim parlamentarnim izborima u decembru 2003. To je rezultat trezvene procene rukovodstva SPS-a da ta partija može da dosegne visoki cenzus izborni od 5 odsto samo uz pomoć sledbenika za koje je Milošević i dalje zaštitni znak partije. Navedena kalkulacija pokazala se ispravnom, jer je SPS osvojio 7,6 odsto glasova i dobio 22 poslanička mandata.

Krajem 2005, rukovodstvo SPS-a se suočava sa činjenicom da je Miloševićeva harizma još uvek živa, kako u članstvu tako i u biračkom telu. To izvanredno ilustruje partijska konvencija kojom je u julu 2005. obeležena 15. godišnjica SPS-a. Na ton konvenciji svako pominjanje Miloševićevog imena izazivalo je frenetične ovacije delegata. Kad je reč o biračkom telu, prema istraživanjima agencije “*Faktor plus*” sprovedenim u julu i u novembru 2005. Milošević uživa poverenje 21,6 odsto, odnosno 20,3 odsto birača,

što daleko nadmašuje spremnost građana da glasaju za SPS (4,8 odsto i 3,9 odsto). Takva situacija neizbežno ima veliki uticaj na rukovodstvo SPS-a, jer pokazuje da Milošević nije samo iz zemlje udaljeni predsednik partije (uz to sa beznačajnim statutarnim ovlašćenjima) nego izuzetno važan akter koji još uvek bitno utiče na političku sudbinu partije.

Održanje na vlasti

Koristeći sve resurse koji im stoje na raspolaganju, partijske vođe često uspevaju da se dugo održe na vlasti. U zemljama Zapadne Evrope fenomen “nepokretnih” ili “večitih vođa” registrovan je posle II svetskog rata, naročito u komunističkim partijama čiji su čelnici ostajali na partijskom vrhu i po više decenija (Moris Torez, Palmiro Toljati, Žorž Marše) uprkos mnogobrojnim izbornim porazima. Rezistentnost na poraze posledica je načelnog negiranja predstavničke demokratije i institucije izbora kao njenog konstitutivnog elementa od strane tih partija. Komunističke partije kritički su ocenjivale “formalnu buržoasku demokratiju” i odbacivale su je u ime, navodno, superiorne socijalističke demokratije koja se, prema njenim protagonistima, zasniva na zaštiti istorijskih interesa radničke klase, “diktaturi proletarijata” i “proleterskom internacionalizmu”.

Fenomen nezamenljivih partijskih vođa uočava se i u aktuelnom razdoblju u partijama Srbije i to u neuporedivo većim razmerama nego u drugim postkomunističkim zemljama ovog regiona. Evo nekoliko podataka o zapanjujućoj sposobnosti partijskih prvaka da dugo zadrže čelne pozicije, uprkos uzastopnim izbornim porazima. Od devet relevantnih partija iz pregleda ćemo isključiti tri: NS, G17 plus i PSS-BK zbog »kratke istorije« (prva je obrazovana 1998, druga 2002, a treća 2004). Od preostalih šest relevantnih partija, krajem 2005. u četiri (SPS, SPO, SRS i DSS) najvažnije položaje i dalje zaposedaju vođe koje su izabrane još na osnivačkim kongresima početkom devedesetih godina dvadesetog stoleća (1990, 1991, 1992), pa se o tim vođama može govoriti kao o »partijskim dinosaurima«. (Tu smo ubrojali i Miloševića premda je 25. maja 1991. napustio mesto predsednika SPS-a da bi se, iz razloga u koje se ovde nećemo upuštati, “vratio” 20. oktobra 2002). Pomenute četiri partije sa

“nepokretnim liderima” trpele su mnogobrojne izborne neuspehe u čemu prednjači SPO. Ta stranka je sudelovala sa skromnim učinkom (sama ili u koaliciji) šest puta na republičkim izborima (1990, 1992, 1993, 1997, 2000, 2003), tri puta na saveznim izborima (decembar 1992, 1996, 2000) i, povrh toga, vođa SPO učestvovao je, bez uspeha, četiri puta na predsedničkim izborima (1990; 1992; 1997; 2002). Tri preostale partije (SRS, DSS, SPS) doživele su, takođe, višestruke izborne neuspehe (o tome: Goati 2004, 249-261), ali su njihove vođe ipak opstale na čelnim pozicijama. Zanimljivo je da su krajem 2005. tri partije sa “nepokretnim vođama” (DSS, SPO, SPS) članice vladavinskog aranžamana, a četvrta (SRS) je u opoziciji.

Za razliku od navedene četiri partije, u SSJ-u i u DS-u ostvarena je promena na vrhu stranke. U SSJ-u to je posledica ubistva njenog vođe, Željka Ražnjatovića-Arkana (u januaru 2000), a u DS-u je do smene Mićunovića od strane Đinđića došlo je početkom 1994. kao rezultat unutarpartijskog izbornog nadmetanja. O otvorenosti »puta ka vrhu« u DS-u govore još dva primera. Prvi je ravnopravno nadmetanje za položaj partijskog prvaka na izornoj Skupštini DS-a održanoj 27. marta 2000. Na toj Skupštini, za dotadašnjeg predsednika Zorana Đinđića glasalo je 605 delegata (54,6 odsto), njegovog oponenta i potpredsednika stranke Vuksanovića podržalo je 485 delegata (43,7 odsto), dok su 18 (1,7 odsto) listića bili nevažeći. Drugi primer je izborna Skupština DS-a održana 22. februara 2004. na kojoj se 1.851 delegat opredeljivao, tajnim glasanjem, između Tadića i Živkovića. U tom nadmetanju pobedio je Tadić za kojeg je glasalo 1.538 (83 odsto), Živkovića je podržalo 296 (16 odsto), dok su 17 glasova bili nevažeći (1 odsto).

O opštim faktorima koji omogućuju održanje “nepromenljivih lidera” opširno smo raspravljali na prethodnim stranicama, a ovde ćemo opisati jednu osobenu taktiku koju koriste vođe partija u Srbiji da bi ovekovečile svoju dominaciju i koja oligarhijskim tendencijama u tim partijama daje “lokalnu aromu”. Reč je o onemogućivanju uspona partijskih potpredsednika kao potencijalnih konkurenata. Pada odmah u oči paradoks da se od četiri partije sa “nepokretnim vođama” (SPS, SPO, DSS, SRS) u tri partije potpredsednici izuzetno brzo menjaju; svaka od tih partija imala je od osnivanja do danas od 10 do 15 različitih potpredsednika. Mandati potpredsednika često su prevremeno okončavani opozivom, ostavkom ili tihim povlačenjem

zbog sukoba sa vođom partije. Ali, paradoks između između »nepokretnih« vođa i naglašeno promenljivih potpredsednika samo je prividan; to je lice i naličje iste medalje. Jer, vođe mogu dugo da opstanu na vrhu, samo ako potpredsednici - kao nosioci drugog po važnosti položaja u partiji - ne mogu, zbog kratkog mandata, da izgrade vlastiti autoritet i da eventualno konkurišu za partijski vrh. Verujemo da nećemo pogrešiti ako ustvrdimo da borba za osujećivanje potpredsednika kao potencijalnih rivala zadobija u nekim partijama preventivni karakter čemu u prilog govori adaptacija statutâ (DSS, SPO) kojima je način izbora potpredsednika bitno promenjen, a oni time svedeni na deo "vođine svite".

Da sa položajem nezamenljivog vođe čvrsto korelira brza "cirkulacija" ne samo potpredsednika nego i drugih rukovodilaca, dobro ilustruju primeri iz SPS-a i DSS-a. Na III kongresu SPS-a održanom u martu 1996, izabrani su GO i IO te stranke u kojima je ostalo samo 33,4 odsto (51 od 153), odnosno 23,1 odsto (6 od 26) članova izabranih na II kongresu SPS-a (1992.). Četrdeset odsto članova IO-a, izabranih na III kongresu SPS-a (1996), nije zadržalo svoju funkciju na IV kongresu, a osim toga, broj članova tog organa povećan je na IV kongresu sa 26 na 35. Na IV kongresu SPS-a (2000) promenjena su sva četiri potpredsednika partije koja su se "preselila" u IO, a umesto njih je izabran samo jedan novi potpredsednik (Mirko Marjanović). U DSS-u, posle Skupštine održane 5. juna 2005, GO je izvršio odabir petnaest članova IO od kojih su ostala samo dva iz prethodnog sastava.

5. Sukobi i frakcije

Zid ćutanja oko svih unutrašnjih sporova u partijama dovodi do toga da šira javnost uglavnom saznaje o dubokim raskolima *post festum*, pošto su nadležni partijski organi arbitrirali u korist neke od sukobljenih strana i (ili) pošto je nezadovoljna (često iz partije isključena) strana obavestila javnost o vlastitoj verziji spora. Sledeća konstatacija o zbivanjima u britanskim partijama ima šire važenje: »Površinska kohezija britanskih partija odražava ravnotežu snaga koje vuku u različitim pravcima, pre nego jedinstveno kretanje u skladu sa jednom voljom« (Rose 1974, 335).

(1) Interni sukob

Da bi predupredile sporove, partije u svojim statutarnim aktima brižljivo razgraničavaju ovlašćenja pojedinih aktera i propisuju način njihovog delovanja. Kad taj trud ne urodi plodom, izbijaju interni sukobi koje ćemo odrediti kao interakciju između partijskih aktera (kolegijalnih ili inokosnih organa, frakcija, tendencija) u kojoj je delatnost jednog aktera usmerena protiv delatnosti drugog s ciljem da mu onemogući ostvarivanje njegovih interesa (dobara, ovlašćenja, idejnih opredeljenja) i (ili) da ga eliminiše iz partije. Uzrok sukoba može biti spor o programskim opredeljenjima ili sirova borba za više vlasti, sa mnogo prelaznih i mešovitih oblika.

Programsko osporavanje partijskog vođstva može da se predstavi na horizontalnoj osi na čijem je jednom kraju tvrdnja da su integrativne ideje partijskog programa pogrešne (prevaziđene, zastarele) i da bi ih, zbog toga, trebalo menjati, a na drugom kraju tvrdnja da su uporišne tačke programa valjane, ali da ih postojeće rukovodstvo ignoriše, izneverava, pa čak i izdaje. Kritičare smeštene na prvom polu Lewis Coser (1956) naziva - reinterpretirajući stavove Georga Simmela (1955) o unutargrupnim sukobima - "renegatima", a kritičare na drugom polu "jereticima" što je dihotomna podela koju su Simmel, a za njim i Coser, preuzeli iz religije. Partije se energično obračunavaju sa renegatima, zato što oni dovode u pitanje jedinstvo organizacije, odnosno zato što, kako lucidno zapaža Coser, "renegatstvo znači i simbolizuje napuštanje onih standarda grupe koji se smatraju vitalnim za njeno blagostanje, ako ne i za njen stvarni opstanak" (1965, 69). Ali, partije se još se nemilosrdnije obračunavaju sa jereticima, čemu Coser traži uzrok u tome što jeretici, tvrdeći da brane izvorne grupne vrednosti, predstavljaju permanentan podsticaj za nove rascepe u grupi, odnosno partiji. "Jeretici izazivaju više neprijateljstva zato što oni još uvek sa starim drugovima dele zajedničke ciljeve" (1956, 70).

Od uspostavljanja višepartizma 1990. pa do sredine 2005. ni jedna važnija stranka u Srbiji nije bila pošteđena internih raskola. Doduše, frekvencija i intenzitet raskola nisu isti u svim partijama, a u posmatranom razdoblju uočava se bitna razlika između dve faze; prva faza traje od početka višepartizma do oktobarskog preokreta 2000, a druga faza od 2000 do danas. U prvoj fazi »vihor rascepa«

zahvatio je - kako smo pokazali na drugom mestu (Goati 2004, 142-149) - sve opozicione stranke, dok je vladajuća SPS bila potpuno pošteđena. U drugoj fazi, o kojoj ćemo izneti nekoliko uvida, interni raskoli su ozbiljno uzrdmali SPS i SPO, dok je njihov efekat znatno manji u drugim partijama. U SPS-u su, posle eliminacije sa vlasti u oktobru 2000, centrifugalne tendencije dobile zamah već u prvom postoktobarskom razdoblju, kada su dva visoka funkcionera SPS-a, Vučelić i Lilić, nezadovoljni odsustvom kritičkog osvrta na greške u prethodnom razdoblju i ponovnim izborom Miloševića za predsednika stranke na V kongresu SPS-a (25. novembar 2000), napustili SPS i osnovali nove partije: Socijalističku demokratsku partiju (Vučelić) i Srpsku socijaldemokratsku partiju (Lilić). Ali, na republičkim izborima u decembru 2000. obe "disidentske" stranke pretrpele su katastrofalan neuspeh, jer su zadobile zajedno manje od 2 odsto glasova i ostale bez ijednog mandata.

Prigušeni konflikti u SPS-u ponovo su eskalirali u proleće 2002, a inicijalna kapisla za to je bilo javno zalaganje potpredsednika stranke Branislava Ivkovića za kritičku analizu prethodnog razdoblja i za održavanje vanrednog kongresa stranke. Zahtev za sazivanje vanrednog kongresa naišao je na ogorčen otpor pritvorenog predsednika SPS-a Miloševića kojeg je energično podržala "stara garda" u Glavnom odboru SPS-a. Pošto je Ivković nastavio da javno zastupa svoje stavove, isključen je iz stranke 13. aprila 2002, sa obrazloženjem da "ne poštuje partijsku disciplinu" i da "ispoljava liderske ambicije". Uprkos tome, Ivković je sa grupom sledbenika zakazao VI vanredni kongres SPS-a 23. juna 2002, naglašavajući da za to imaju podršku 1/3 opštinskih odbora stranke (preko šezdeset odbora) čime su, navodno, ispunili uslov koji za to propisuje statut SPS-a usvojen na V kongresu (2000). Ali, oficijelno rukovodstvo SPS-a je to osporilo tvrdeći da se za sazivanje vanrednog kongresa izjasnio samo 31 odbor, zbog čega je zakazivanje kongresa antistatutarno. Organizatori su ignorisali tu ocenu i održali VI vanredni kongres na kojem je izabran Glavni odbor, a Ivković je izglasan za predsednika stranke. Novoizabrano rukovodstvo izrazilo je pretenziju da predstavlja čitav SPS, ali ta pretenzija nije ostvarena, jer je staro rukovodstvo SPS-a upisano u registar političkih organizacija Ministarstva pravde. Zbog toga, nova stranka uzela je naziv Socijalistička narodna stranka (SNS).

Izdvajanje SNS-a oslabilo je parlamentarnu snagu SPS-a, jer je 2002. novoj partiji pristupilo 7 od 37 poslanika u republičkom parlamentu. U programskom sukobu između SPS-a i SNS-a mogu se samo nazreti obrisi temeljne kontroverze neokomunizam *versus* socijaldemokratija, što je po Coserovoj terminologiji "renegatski" konflikt. U prilog tome govore zalaganja delegata VI vanrednog kongresa SNS-a za demokratizaciju društva i partije, za kritičko preispitivanje delovanja partije u proteklom razdoblju SPS-a, pa čak i za učlanjenje SNS-a u Socijalističku internacionalu. Ali, među simpatizerima SPS-a formiranje SNS-a nije unelo veliku promenu čemu u prilog govori podatak da je na predsedničkim izborima 29. septembra 2002. Ivkovićeva partija privukla samo 42.853 glasa (ili 1,17 odsto). Na parlamentarnim izborima 2003. SNS je, takođe, doživeo potpuni debakl, jer ga je podržalo samo od 0,7 odsto birača. Doduše, izdvajanje SNS-a predstavlja samo jednu etapu borbe unutar SPS-a, a ne kraj sukoba. Impuls sledećoj etapi internih obračuna u SPS-u dao je sam Milošević pozivajući 12. avgusta 2002. - pismom iz zatvora u Ševeningenu - članove i simpatizere SPS-a da na predsedničkim izborima 29. septembra 2002. glasaju za kandidata SRS-a, Vojislava Šešelja, iako je GO SPS-a prethodno doneo odluku da na predsedničkim izborima učestvuje sa vlastitim kandidatom! Tako se u SPS-u razbuktao otvoreni sukob između predsednika partije i Glavnog I Izvršnog odbora. Rukovodstvo se, iz razloga o kojima je bilo reči na prethodnim stranama, ipak nije odlučilo na definitivni raskid sa Miloševićem. Na VI kongresu (18. januara 2003) ponovo je izabran Milošević za predsednika stranke, ali je promenom statutarnih ovlašćenja, lišen uticaja na tekuće delovanje stranke.

Posle ulaska SPS-a u vladavinski aranžman 2004, interni konflikt je pred kraj 2005. pacifikovan, po svemu sudeći, međusobnim kompromisom u kojem su obe strane delimično ostvarile svoje ciljeve. Rukovodstvo je dobilo »zeleno svetlo« za autonomno delovanje, uključujući i diskretno napuštanje preostalih predoktobarskih neokomunističkih postulata. Zauzvrat, Milošević je obezbedio energičnu podršku za zaštitu svojih imovinskih prava (vila u Užičkoj), finansijsku pomoć u procesu odbrane pred Haškim sudom, pristup neophodnoj dokumentaciji radi pripremanja odbrane, kao i pomoć članovima porodice: supruzi Mirjani i sinu Marku, protiv kojih se u

Srbiji vode krivični postupci i protiv kojih su podignute međunarodne poternice. Premda ne postoje čvrsti dokazi, mnoge indicije upućuju na to da je SPS, kao što smo prethodno naveli, uspela da ostvari deo zahteva pritiskom na republičku Vladu čiji opstanak presudno zavisi od njene podrške. Ali, izgleda da je primirje unutar stranke isteklo krajem 2005. rečenim proglašavanjem autonomije dela poslaničke grupe odane Miloševiću. Može se pretpostaviti da su razlozi za to što je SPS izvršio samo delimično svoju obavezu; uticajem na republičku Vladu, uspeo je da odloži ali ne i da obezbedi prekid sudskih postupaka protiv Miloševićeve supruge i sina; ti postupci su nastavljeni u novembru 2005. Isto tako, SPS-u je pošlo za rukom da izdejsvuje samo odlaganje pitanja Miloševićevog vlasništva nad spornom vilom, ali ne i završetak sudskog procesa koji je nastavljen u decembru 2005. Verujemo da je polovičan uspeh u zaštiti interesa predsednika, podstakao podelu u poslaničkoj grupi SPS-a.

Pomenućemo dva interna sukoba koja su u postoktobarskom razdoblju izbila u SPO. Prvi se dogodio u novembru 2000. kada su disidenti iz te partije obrazovali Narodnu stranka pravde (NSP). Ta stranka nije ostvarila značajniji politički učinak i ubrzo je potonula u anonimnost. Mnogo ozbiljniji konflikt izbio je početkom 2004, upravo u razdoblju kada je SPO pokazivao znake političkog oporavka od teških izbornih poraza na saveznim i republičkim izborima 2000. Kao što smo prethodno opisali, taj konflikt se manifestovao u februaru 2004. oko pitanja da li ta stranka treba da uđe u manjinsku koalicionu vladu zajedno sa DSS-om, G17 plus i NS-om, a uz podršku ranije vladajućeg SPS-a? GO SPO-a je na to afirmativno odgovorio, premda se takvoj opciji energično protivio predsednik partije i deo rukovodstva. Posle toga izgledalo je da je spor izglađen, ali to je bilo samo kratkotrajno zatišje, koje je već u maju 2004. narušeno javnim kritikama predsednika stranke Vuka Draškovića na račun vladavinskog "lica" te partije (republičkih ministara i poslanika) zbog toga što od svojih koalicionih partnera energično ne zahtevaju da Srbija ispunjava svoje obaveze prema Međunarodnom krivičnom sudu u Hagu. Na to su kritikovani funkcioneri uzvratili optužbama na račun Draškovića zbog nepotizma i oligarhijskih tendencija u SPO-u.

Rasplet spora počeo je odlukom Glavnog odbora početkom 2005. da umesto zajedničke poslaničke grupe sa NS-om (sa kojom je u izbornoj koaliciji osvojio mandate) obrazuje vlastitu poslaničku

grupu od trinaest članova. Ali, odluku GO-a poštovala su samo četiri poslanika, a devetorica preostalih, na čelu sa dvojicom potpredsednika Stevanovićem i Mihailovićem, odlučila su da ostanu u postojećoj poslaničkoj grupi sa NS-om. Nakon toga, GO je zatražio da ti poslanici podnesu ostavke i umesto njih je odredio drugih 9 poslanika, što je, naravno, ostalo bez ikakvog efekta, jer su poslanici zadržali mandate. Interni sukob je, potom, zahvatio niže partijske nivoe, zbog čega je Predsedništvo SPO-a, početkom marta 2005, raspustilo skoro sve opštinske odbore u Beogradu i Vojvodini, kao i gradski odbor u Kragujevcu i imenovalo povereništva, što su lideri i sledbenici pobunjene grupe odbili da prihvate. Nezadovoljni pripadnici parlamentarnog kluba SPO-a - koja ima snažno uporište ne samo u Kragujevcu, čiji je Stevanović gradonačelnik nego i čitavoj Šumadiji - suprotstavili su se oficijelnom rukovodstvu u ime izvornih programskih vrednosti SPO-a koje je - prema njihovom mišljenju - vrh stranke izdao. Samo ako ostvari "povratak izvorima" SPO može, smatra Stevanović, ponovo da privuče mnogobrojne disidente koji su napustili partijske redove tokom proteklih godina (*Politika*, 28 mart 2005). Pošto su isključeni izstranke, nezadovoljni poslanici su sa svojim pristalicama obrazovali novu stranku SDPO.

Pored SPS-a i SPO-a, u postoktobarskom razdoblju narušena je i interna homogenost DS-a. Iz te partije eliminisana je krajem 2004. Liberalno-demokratska frakcija (LDF) - čiji politički *credo* najpregnantnije izlaže njen lider Čedomir Jovanović. LDF kritikuje matičnu stranku zbog »mlakog« zalaganja za programske ciljeve i vrednosti, što znači da je na delu, kao i kod SPO-a, sukob »jeretičkog« tipa. Premda je LDF registrovana kao Liberalno demokratska partija (LDP) tek u novembru 2005, ona je već u julu iste godine - prema istraživanju »Faktora plus« - zadobila oslonac kod 3,2 odsto pristalica u biračkom telu, da bi taj procenat u novembru 2005. povećala na 3,7 odsto. Širenje podrške LDP-u ostvaruje se, svakako, nauštrb DS-a za koju se u citiranom istraživanju »Faktora plus« u julu 2005. opredelilo 23,1 odsto ispitanika, a u novembru 20,8 odsto.

U ostalim partijama nije bilo unutrašnjih raskola nego samo pojedinačnih protesta, poput već opisanog demonstrativnog napuštanja DSS-a od strane člana Glavnog odbora Zorana Drakulića. Njegov postupak izazvao je medijsku pažnju, odobravanja i kritike, ali nije podstakao lančane reakcije pridruživanja de-

lova rukovodstva i članstva, pa se zato ne može smatrati partijskim rascepom nego političkim incidentom.

(2) Frakcije

Radi označavanja oblika substranačkog grupisanja koriste se termini falcija, frakcija i tendencija. Pojedini pisci upotrebljavaju termin falcija (*factio*) kao sinonim za frakciju (npr. Rose 1974, 320-321; von Beyme 1985, 225), ali pojam falcija nosi u sebi negativnu vrednosnu konotaciju što je posledica, velikim delom, poznate Burkeove definicije po kojoj su partije »skup ljudi ujedinjenih zajedničkim nastojanjem da unaprede nacionalni interes prema principu oko kojeg su saglasni« (1861, 134). U kontrapoziciji sa tako shvaćenom partijom, Burke pod falcijom podrazumeva partiju čija je aktivnost podstaknuta gramzivim, egoističkim ciljevima. Sartori pravi osobenu pojmovnu distinkciju; o frakciji govori kao o opštoj, nespecifikovanoj kategoriji stranačkog grupisanja, o falciji kao skupini osobene moći, dok tendencijom označava skupinu članova partije koji dele specifični set stavova (1976, 73).

Mi ćemo u analizi subpartijskog grupisanja i delovanja prihvatiti dihotomnu podelu na tendencije i frakcije, ostavljajući po strani falcije, da bi izbegli teško rešive pojamovne i semantičke nesporazume. O partijskoj tendenciji može se govoriti kada se labavo strukturisana grupa partijskih rukovodilaca i članova rukovodi u svom delovanju osobenom idejom vodiljom (novom idejom ili, češće, novom interpretacijom stare ideje), prema kojoj ostalo članstvo ili neki njegovi delovi izražavaju rezerve. Tendencije odgovaraju nastojanjima za decentralizacijom u partijama koja je, prema Meynaud (1965, 75) rezultat dve vrste uzroka. Prvi su ideološki; tendencije obezbeđuju veću fluidnost partijskih stanovišta. Drugi su socio-profesionalni jer delovanje tendencija omogućuje različitim socijalnim grupama da koegzistiraju u istoj partiji. Za razliku od tendencija, frakcije su stabilno organizovane grupe rukovodilaca i članova koje nastoje da ostvare neke parcijalne ciljeve u partiji, bez obzira na to da li su statutarно dozvoljene ili nisu (Goati 1984, 209-219; slično: Ranny and Kendall 1956, 126 i Zuckerman 197, 430).

Radi celovite analize unutarpartijske dinamike pored tendencija i frakcija, uzećemo u obzir - sledeći korisnu sugestiju Sar-

torija - i nesvrstane članove, one koji se isključivo identifikuju sa stranačkom platformom i koji ne manifestuju »parcijalnu lojalnost« prema tendencijama ili frakcijama, kao i atomizovane delove stranke koji se sastoje od malih skupina članova koji, beleži citirani pisac, »kruže oko pojedinih partijskih vođa....Nesvrstani članovi i/ili atomizovano područje mogu delovati kao skupine za podršku i postati najtraženije karte u igri, s obzirom na to da mogu poremetiti postojeću ravnotežu između stranačke većine i manjine« (Sartori 1976, 73). Sartori deli frakcije na personalne koje slede jednog neprikosnovenog lidera i konfederativne ili koalicijske koje, umesto jednog »generala«, imaju na čelu »mnoštvo pukovnika«. S obzirom na ulogu koju vrše u partiji, on razlikuje frakcije »*bandwagon* tipa« koje su spremne da se pridruže pobedniku u unutarstranačim obračunima i zadovoljavaju se sa malim nagradama, zatim veto-frakcije kojima je cilj opstrukcija donošenja odluka i, najзад, frakcije usmerene na zauzimanje vlasti i nametanje određne politike. Svi tipovi frakcija koje koje nabraja Sartori, obuhvaćeni su prethodno predloženom definicijom.

S obzirom na uzrok obrazovanja, frakcije se mogu razlikovati na ideološke i interesne, ali je to razlikovanje uslovno i važi samo u trenutku njihovog nastanka. Tokom delovanja, ideološke frakcije stiču svoju interesnu dimenziju, a interesne frakcije zadobijaju ideološki identitet. Dok su frakcije prihvaćene u velikom broju partija zemalja stabilne demokratije, u partijama postkomunističkih zemalja Centralne i jugoistočne Evrope, uključujući Srbiju, statuti relevantnih partija uglavnom izričito zabranjuju obrazovanje frakcija ili se o tome *explicite* ne izjašnjavaju. To je bitno uslovljeno okolnošću da su frakcije dugo bile predmet oštih kritika, posebno u komunističkim partijama (na vlasti i u opoziciji) u kojima su pod uticajem odluka Desetog kongresa KPSS 1921, one izričito zabranjene (Goati 1984, 110-112). Decenijama negovana dijabolizacija frakcija i danas snažno utiče na odnos prema tom obliku subpartijskog organizovanja i delovanja. Interni odnosi u makedonskim partijama opisani su ovako: »Prošlo je petnaest godina od kad je ustanovljen partijski pluralizam, ipak izgleda da duh demokratskog centralizma kao Lenjinovog principa za navodnu »ravnotežu« slobode i debate i čvrsto »jedinstvo akcije«, još uvek živi u našim partijama » (Siljanovska-Davkova 2005, 2).

U retke partije koje tolerišu frakcije treba ubrojiti SDP Hrvatske i Udruženu listu socijaldemokrata Slovenije koje omogućavaju delovanje političko-programskih »struja«, odnosno funkcionalno organizovanje »interesnih grupa« u stranci. U tu malobrojnu grupu svrstala se i Socijalistička partija Albanije koja je u statutarom dokumentu usvojenom u maju 2005. dopustila prerastanje u frakciju svakoj tendenciji koja na internim partijskim izborima dobije više od 20 odsto glasova. Kad taj uslov bude ispunjen, frakcija zadobija pravo da bude predstavljena u svim partijskim forumima u proporciji sa svojom numeričkom snagom. U Srbiji toj grupi pripada mala stranka Građanski savez Srbije (GSS) koja u članu 10 svog statuta (2004) dozvoljava delovanje frakcija.

Odsustvo statutarinih odredaba o frakcijama, pa čak i njihova zabrana, ne mogu da spreče njihovo formiranje. Kada frakcija nastane *via facti* iako to statut ne dozvoljava, partijsko rukovodstvo se suočava sa dilemom da li će eliminisati pripadnike frakcije iz partije ili će pak prećutno pristati na novo stanje stvari? U opredeljivanju za jednu od dve opcije, partijsko rukovodstvo može na osnovu *cost and benefit* analize da proceni da li je šteta od cepanja partije - izražena naročito u gubljenju »kritične mase« za dostizanje izbornog cenzusa ili za uspostavljanje vladajuće koalicije - veća od štete koja usledi zbog prihvatanja frakcije, te da se odluči za institucionalizaciju faktičkog stanja. Za potonju opciju opredelilo se, na primer, rukovodstvo vladajuće Socijaldemokratske partije u Rumuniji u proleće 2004. kada je izbio interni konflikt u toku kojeg su se uobličile dve frakcije; prvu je predvodio premijer i predsednik SDP-a Adrian Nastase, a drugu predsednik Rumunije i najuticajnija ličnost u partiji, Roman Iliesku. Sredinom iste godine, između sukobljenih frakcija postignut je *modus vivendi* oko važnih kadrovskih rešenja (Popa 2004, 4), što se može smatrati važnim korakom ka statutar-nom priznavanju frakcija. Nasuprot tome, u Srbiji DS nije 2004/2005 prihvatila obrazovanje LDF-a, a njene lidere isključila je iz partije. Na identičan način reagovala su sve relevantne partije Srbije u sličnim prilikama i onemogućile institucionalizaciju frakcija.

Oštar »antifrakcijski« stav zauzelo je i rukovodstvo Unutrašnje makedonske revolucionarne organizacije - Demokratske zajednice za nacionalno jedinstvo (UMRO-DZNJ) kada su u toj partiji, od 2003. do 2005. počele da se uobličavaju frakcije. Rukovodstvo je na to

reagovalo eliminacijom iz partije frakcijskih lidera, tako da je iz te partije nastalo pet novih partija (Siljanovska-Davkova 2005, 1). Da li će do formiranja frakcija u partiji uistinu doći, i kakve će to imati posledice zavisi od niza faktora koje ćemo uslovno podeliti na endogene i egzogene.

(2.1) Endogene varijable

U endogene varijable spadaju: ambicije pripadnika "unutrašnjeg kruga" da zaposednu čelnu poziciju (što je invarijantni faktor formiranja frakcija), izborni sistem u partiji, postojanje posebnih interesa delova članstva zasnovanih na socio-profesionalnoj i regionalnoj pripadnosti kao i na obavljanju specifičnih funkcija u partijskoj "podeli rada", način nastanka partije, rigidnost partijske organizacije i tip članstva, i najzad, askriptivne karakteristike pojedinaca i grupa uključenih u partiju (etničko, rasno, konfesionalno obeležje).

Pripadnici rukovodstva opredeljuju se za obrazovanje frakcije ako nemaju šanse da postanu partijske vođe putem izbora, bilo zato što su izbori nedemokratski ili zato što te pripadnike rukovodstva većina u partiji smatra nepogodnim za rukovodeću poziciju, na primer, zbog ekstremnih stavova u okviru strananačkog ideološkog spektra ili zbog pripadnosti rasnoj, etničkoj ili verskoj grupi koja predstavlja manjinu partijskih članova. Gubitnici na prethodnim izborima za poziciju partijskog vođe zalažu se, često za formiranje frakcije koja im služi kao funkcionalna zamena za čitavu partiju.

Izborni aranžman unutar partije izuzetno je važan element partijskog života. »Za karijerno usmerenog političara - beleži Sartori - unutarstranački izborni aranžmani čine *puteve do položaja* ili njegove staze do uspeha. Uostalom, način računanja i vrednovanja glasova odlučuje o tome ko je pobedio. To implicira najpre da je varijabla izbornog sistema mnogo važnija u unutarpartijskim pitanjima nego drugde. To implicira i to da je varijabla izbornog sistema najvitalniji deo »unutrašnjeg uređenja« stranke: kad dođe do glasanja, kocke su bačene, a svi učesnici životno su zainteresovani da se poštuju pravila« (1976, 97). Prema hipotezi citiranog pisca sistem relativne većine izbora partijskog rukovodstva održava postojeće frakcije, dok proporcionalni izborni sistem podstiče nastanak frakcija i

olakšava održavanje postojećih. U partijama Srbije na snazi je isključivo većinski sistem izbora, što znači da tu ne bi trebalo tražiti žarište frakcijskih tendencija.

Važan podsticaj obrazovanju frakcija su zajednički interesi oko kojih se često ujedinjuju pripadnici partijskog rukovodstva iz istog regiona ili pripadnici istih profesija (advokati, lekari, novinari, univerzitetski profesori, naučni radnici i dr.) koji te interese nastoje da brane u partijskim organima od zastupnika drugih regionalnih ili profesionalnih interesa. Vršenje specifičnih funkcija u samoj partiji deluje, takođe, kao "cement" udruživanja partijskih članova i rukovodilaca. Najbolja ilustracija za to je obavljanje funkcije poslanika koji - po prirodi stvari - permanentno sarađuju u poslaničkoj grupi. Iako je ta grupa u svom radu prevashodno okrenuta ka parlamentu, ona snažno utiče i na partijsku organizaciju i neretko se nalazi u sporu sa partijskim rukovodstvom. Razlika između poslanika i partijskih rukovodilaca odgovara, u velikoj meri, razlici između građanina i člana partije (Duverger 1976, 211). Legitimitet poslanika, sa jedne strane, i partijskih lidera i aktivista, sa druge strane, utemeljen je na različitim osnovama, kod prvih se zasniva na poverenju građana izraženom na izborima, a kod drugih na volji partijskog demosa. Prvi komuniciraju sa biračima i sa poslanicima drugih partija u parlamentu, dok su drugi uglavnom ograničeni na članove i rukovodioce vlastite partije. Usmerenost ka različitim segmentima populacije podstiče dve grupe partijskih rukovodilaca da oblikuju različite stavove i ocene o važnim pitanjima. Želeći da naglasi važnost te razlike Robert de Jouvenel je izneo sledeći stav: »Ima manje razlika između poslanika dve suprostavljene partije nego između poslanika i aktiviste (*militant*) iste partije« (prema: Duverger 1973, 238).

Navedene razlike koje proizilaze, takoreći, prirodno iz osobenog ugla posmatranja, mogu se pretvoriti u unutarpartijski konflikt samo ako parlamentarna grupa oformi svoje rukovodstvo i ako u borbi za svoje stavove nastoji da proširi podršku unutar partije. Da bi sprečile prerastanje dve u mnogo čemu osobene grupe rukovodilaca u konfliktne grupe, partije učestalo pribegavaju - komparativno posmatrano - uključivanju što većeg broja pripadnika partijskog vrha u poslaničku grupu, što u ekstremnim slučajevima dovodi do potpune »personalne unije« između poslaničke grupe i rukovodećeg partijskog stratumu. Ali, to ipak nije sasvim pouzdan »lek« protiv su-

koba i rascepa, što dobro ilustruje podatak da je među 9 poslanika koji su napustili SPO 2005, više članova GO-a i dva potpredsednika partije.

Partijski funkcioneri u Srbiji rado prihvataju poslanički mandat iz više razloga. Prvi je univerzalan i rezultat je visokog prestiža poslaničke funkcije u svim demokratskim zemljama. Drugi razlog je konjunkturne prirode i vezan je za (relativno posmatrano) visoke poslaničke plate koje dobijaju od početka 2005. i koje daleko nadmašuju plate funkcionera u samim partijama. Treći razlog je sticanje imuniteta koji je u Ustavu Srbije (1990) široko definisan što ilustruje član 77, stav četiri, po kojem se »protiv narodnog poslanika ne može bez odobrenja Narodne skupštine pokrenuti krivični ili drugi postupak u kome se može izreći kazna zatvora«. Na opisani način poslanik ne ostvaruje samo privremeno odlaganje pokretanja postupka nego često i potpuno oslobađanje od odgovornosti pošto u toku trajanja mandata protekne objektivni rok zastarelosti. Zloupotreba imuniteta možda je najdrastičnija u slučaju direktora Instituta za kardiovaskularne bolesti "Dedinje" Milovana Bojića koji je, kao visoki funkcioner JUL-a, bio poslanik u Veću građana Savezne skupštine sve do obrazovanja SCG početkom 2003.. Protiv Bojića je, posle oktobarskog preokreta 2000, podignuta optužnica zbog zloupotrebe službenog položaja (neovlašćene isplate 377 DM i 1.200.000 din.), ali poslanici nisu pristali da ga liše imuniteta, što je sprečilo pokretanje krivičnog postupka i onemogućilo švajcarske vlasti da izvrše proveru porekla 800.000 franaka pronađenih na njegovom račun u tamošnjoj banci.

Ali, vratimo se internim faktorima koji podstiču obrazovanje frakcija. U tom pogledu značajan uticaj ima način formiranja partije; partije koje su nastale fuzijom više organizacija »stimulišu« nastanak frakcije u većoj meri nego partije koje su nastale kao jedinstvene organizacije. Jer, posle fuzije, članovi ranije samostalne organizacije često nastavljaju u novoj partiji da deluju u obliku frakcije. Rukovodioce i članove tih organizacija je pre fuzije u novu partiju, povezivala čvrsta politička saradnja, identična »korporacijska etika«, sećanja na pobede i poraze i zajednički politički rituali, zbog čega oni često unisono reaguju na »spoljašnje šokove« i to na distinktan način od pripadnika druge organizacije, što produbljuje i učvršćuje izvorne razlike. To je u Srbiji potvrdilo iskustvo spajanja malih partija, SDP-

a i SDU-a 2001. godine. Manje od dve godine nova partija je delovala kao "konfederacija" dveju članica, da bi njene članice 2003. ponovo postale samostalne partije. Čvrstina partijske organizacije stimuliše obrazovanje frakcija u dva slučaja. Prvo, ako je partija sasvim labavo organizovana, ona zapravo postoji kao skup frakcija, što *per se* podstiče stvaranje novih frakcija. Drugo, stroga disciplina u partiji takođe pogoduje centrifugalnim tendencijama, jer »unutar vrlo disciplinovane partije nema mogućnosti za izražavanje različitih mišljenja izuzev putem obrazovanja sasvim distinktno razbijačke partije (*brakeway party*)« (Laver and Schonfield 1990, 24).

Pritiscima za obrazovanje frakcija izložene su u velikoj meri partije koje prihvataju kolektivno članstvo (sindikata, omladinskih, ženskih, kulturnih organizacija), jer se lideri tih organizacija zalažu za određene interese i ideje koje nemaju uvek podršku svih članova partijskog rukovodstva. Osobene forme organizovanja u partiji takođe olakšavaju nastanak frakcija. Neke partije u Srbiji, kao što smo pokazali u III glavi, imaju posebne organizacione oblike u koje su uključeni mladi i žene (DS, G17 plus, SPO, NS) što nije imalo znatnijeg uticaja na interne odnose unutar partija. Objašnjenje za to trebalo bi verovatno tražiti u kratkom periodu delovanja tih oblika funkcionalnog organizovanja u kojem oni nisu uspeali da se učvrste i da jasno definišu svoje interesne prioritete, niti da se jasno pozicioniraju u odnosu na druge partijske aktore u »horizontalnoj igri moći«.

Najzad, različita askriptivna svojstva članova i rukovodilaca iste partije pogoduju uspostavljanju frakcija. Dobar primer za to su belgijske partije, koje su pre konačnog rascepa na flamanske i valonske organizacije (početkom sedamdesetih godina prošlog stoleća) bile podeljene na flamanska i valonska krila.

(2.2) Egzogene varijable

Ima više egzogenih činilaca koji utiču na obrazovanje frakcija od kojih ćemo, u najkraćim crtama, navesti sledeće: vrstu partijskog sistema, relativnu snagu partije u odnosu na druge partije u sistemu, (ne)postojanje konkurentne partije koja pretenduje na identično »lovno područje« i politički važne i osetljive odluke koje u datim okolnostima mora da donese partijsko rukovodstvo (npr.

odluke o formiranju koalicionih vlada). U višepartijskim sistemima veća je, načelno posmatrano, mogućnost da se različiti ekonomsko-socijalni interesi građana manifestuju preko partija nego što je to slučaj u dvopartijskim sistemima, u kojima je *per definitionem* broj stranaka sveden na dve. Zato bi se u potonjem slučaju moglo očekivati da članstvo nastoji da ostvari obrazovanje partijskih frakcija. Iskustvena evidencija ne potvrđuje, međutim, takvo očekivanje, jer u dvopartijskim sistemima deluje gusta mreža interesnih grupa kroz koju građani izražavaju svoje interese i stremljenja (Goati 1984).

Uticaj drugog pomenutog činioca, relativne snage partije, mogao bi se, prema Von Beymeu, ovako odrediti: ukoliko jedna partija ima dominantan položaj u partijskom sistemu veća je verovatnoća njene podele na frakcije (1985, 226). Tome u prilog govore Liberalno-demokratska partija Japana i Demohrišćanska partija Italije koje su u tim zemaljama dominirale od kraja II svetskog rata do početka devedesetih godina prošlog stoleća. Obe partije delovale su u navedenom razdoblju kao »konfederacije frakcija«. (Ne)postojanje partije koja se bori za istu izbornu klijentelu (treći činilac) je izuzetno značajno. Ako takva partija postoji, veća je verovatnoća da će partija o kojoj je reč odoleti frakcijskim podelama i sačuvati homogenost. Nasuprot tome, ako partija nema takvog konkurenta, u njenom okviru lako nastaju frakcije. Sartori to ovako ocenjuje: »ako stranka- iz bilo kojeg razloga smatra da je u sigurnoj izbornoj situaciji, stranačku jedinicu i jedinstvenost, pa pravilu, zamenjuje strančka razjedinjenost« (1976, 85).

Osim nabrojanih strukturalnih činilaca, neke kontekstualne i konjunkturane okolnosti u koje ćemo ubrojati pretvaranje opozicione partije u vladajuću (i obrnuto) i neuspeh na izborima pospešuju ili otežavaju obrazovanje frakcija. Ulazak opozicione partije u vladu i *vice versa* podstiče redistribuciju unutarpartijske moći što često prestavlja inicijalnu kapislu za nastanak frakcija. Dodajmo tome da neretko oko odluke partije o ulasku u koaliciju izbijaju interni sporovi između dva tipa rukovodilaca: »programskih čistunaca« i »realista«. Težnja da nametnu svoje gledište podstiče pripadnike dveju suprostavljenih grupa da pojačaju unutargrupne komunikacije i da odrede pojedince odgovorne za to, čime se, takoreći neosetno, tendencija transformiše u frakciju. Takođe, dilema o prihvatanju ili

odbijanju ulaska u koalicionu vladu razgoreva neslaganja između između parlamentarnog kluba i rukovodstva partije. Partijsko rukovodstvo prevashodno vodi računa o programskim opredeljenjima partije, dok pripadnici parlamentarnog kluba ocenjuju ulazak u vladu s obzirom na mogućnost da zadobiju važne položaje u državnoj organizaciji. Upravo je na takav način strukturiran početak prethodno opisanog sukoba unutar SPO-a oko obrazovanja koalicione vlade 2004. sa DSS-om, G17 plus i NS-om, uz podršku SPS-a. Nije, naravno, samo odluka o obrazovanju koalicione vlade veliki izazov za partijsko jedinstvo nego i delovanje u koalicionoj vladi, jer je partija prinuđena da pristaje na političke ustupke partnerima po principu *do ut des* što u njenom okviru izaziva diferencirane političke reakcije i podstiče ili pojačava već postojeće interne nesuglasice. Možda bi se čak mogla formulisati hipoteza da pretvaranje opozicione partije u vladajuću pojačava centrifugalne tendencije u njoj, ali ulaskom u vladu partija stiže dodatne materijalne i statusne resurse čijom upotrebom može da blokira ili bar smanji snagu tih tendencija.

Izborni neuspeh partije podstiče sumnje u sposobnost njenog vođe i doprinosi nastanku frakcija. Raskol uobičajeno počinje optužbama na račun partijskog vođe od strane pojedinaca iz »rukovodećeg kruga« zbog slabog izbornog učinka, čemu se ponekad pridružuje deo pripadnika nižih nivoa partijske hijerarhije. Dobra ilustracija za to su interne turbulencije u VMRO-DPMNE posle neupeha na parlamentarnim izborima 2002. Nakon toga, vođa i osnivač stranke Ljupčo Georgijevski podeo je ostavku, a na mesto predsednika izabran je Nikola Gruevski. Tada su dva člana rukovodstva Dosta Dimovska i Marjan Đorčev, zahtevali da im se omogući obrazovanje frakcije u okviru partije, što im rukovodstvo nije dozvolilo. Kao odgovor na to, Dimovska je obrazovala sa grupom istomišljenika Pokret za evro-atlansku Makedoniju, kao prvi korak ka obrazovanju nove partije. Interni potresi u VMRO-DPMNE prouzrokovani izbornim porazom time nisu završeni nego su nastavljenim razmiricama između novoizabranog predsednika sa jedne strane i Izvršnog odbora i parlamentarne grupe sa druge strane. Još dramatičniji rasplet imao je u Bugarskoj težak izborni debakl vladajućeg Saveza demokratskih snaga (SDS) na parlamentarnim izborima 2001. Posle toga, intenzivirane su frakcijske podele koje

su se završile rascepom SDS-a na tri partije (Karsimeonov 2004, 10-11).

Nasuprot navedenim primerima, izborni neuspesi malo su uticali na interne odnose u partijama Srbije. Najviši partijski organi su stoički podnosili izborne neuspehe kao da je reč o ishodu do kojeg dolazi »na krilima sudbine«, a ne o rezultatu partijske delatnosti na koju oni imaju dominantan uticaj i za čije učinke snose odgovornost. Ozbiljna analiza uzroka izbornih neuspeha je izostajala, kao i kritike na račun delovanja partijskog vođstva. O tome je već bilo reči na prethodnim stranicama, a na istu temu ćemo se vratiti i u IV glavi posvećenoj promeni partija.

(2.3) Koalicije frakcija

Kao što smo više puta istakli, frakcije nisu dozvoljene u relevantnim partijama Srbije, kao ni u većini partija postkomunističkih zemalja ovog regiona. Ali, frakcije postoje u većini partija zemalja stabilne demokratije, a u Japanu i Italiji, borba između frakcija u dominantnim partijama (Liberalno-demokratska, odnosno Demohrišćanska partija) nije do početka devedesetih godina dvadesetog veka zaostajala po intenzitetu i značaju za sukobima između partija. U stvari, partije u kojima egzistiraju frakcije deluju kao minijaturni partijski sistem u kojem dolazi do formiranja vladajućih koalicija, po sličnim ili identičnim pravilima koja važe za interpartijske koalicije. Ako prihvatimo premisu da je unutarstranački ideoško-programski spektar uži od međustranačkog, nameće se zaključak da se logika obrazovanja i nestajanja koalicija između frakcija iste partije može posmatrati u bezmalo čistom numeričkom vidu, kao "igra brojeva", očišćena od uticaja "političke distance" što - kao što smo pokazali u II glavi - nije slučaj kod koalicija između partija.

Višestruko su zanimljivi uvidi u koaliciono ponašanje frakcija i unuarfrakcijsku dinamiku do kojih su došla dvojica pisaca koji su analizirali interni život Liberalno-demokratske partije (LDP) i Demohrišćanske partije (DHP). U analizi "koalicionog ponašanja" frakcija LDP-a Leiseron (1968) polazi od sledećih pretpostavki: (1) Akteri znaju kakvi su mogući rezultati i rangiraju ih kao više i manje poželjne, što podseća na prethodno navedenu Rikerovu prezumpciju o potpunosti informisanosti (u analizi koalicionog ponašanja

partija); (2) Koalicija frakcija kontroliše isplate (*payoffs*) svojim članovima, jer oni ne mogu do njih da dođu bez članstva u koaliciji; (3) Koalicija je vredna formiranja, jer su bez nje akteri na gubitničkoj strani.

Na osnovu iznetih pretpostavki, Leiserson naglašava da je - pod uslovom konstantnog zbira - minimalna pobednička koalicija veoma važna, precizirajući da je to koalicija »koja bi postala gubitnička ako bi bilo koji član napustio koaliciju« (Leiserson 1968, 773-774). Ovaj pisac obrazložio je formiranje minimalne pobedničke koalicije - opet slično Rikeru - lakšim pregovaranjem sa manjim brojem članova i većim prednostima za učesnike pri podeli "plena". Na osnovu iznetih pretpostavki, Leiserson navodi tri sledeća generalna pravila koalicionog ponašanja frakcija. Prvo, unutar pobedničke koalicije frakcija, raspodela plena ostvaruje se u skladu sa »težinom« svakog člana, što je pandan, prethodno pomenenom "proporcionalnom principu" u raspodeli plena u partijskim koalicijama; drugo, kada je broj potencijalnih partnera veliki, koalicija će biti obrazovana od najmanjeg mogućeg broja aktera, i treće, prethodno navedena pravila neće važiti za period između donošenja odluka, ako se odluke donose u fiksnim intervalima (kao u slučaju LDP-a), jer u međuvremenu može da dođe do promene odnosa snaga zbog raspada neke frakcije ili zbog rezultata parlamentarnih izbora.

Zariski (1965) je ostvario dubinski uvid u internu dinamiku i odnose između frakcija DHP-a od 1946. do 1965. Svoja nadasve važna zapažanja on je ovako izložio: (1) U posmatranom razdoblju povećan je broj frakcija koje se bore za kontrolu nad partijom; (2) Postojanje frakcija je u većoj meri uslovljeno sukobima između vodećih ličnosti, a manje principijelnim razlozima; (3) Uočava se stalno "zamućivanje" linija podele između raznih frakcija, mada je uvek moguće identifikovati političku liniju koju zastupaju dva ili više blokova frakcija; (4) Partijski lideri i sledbenici su nepostojani čemu u prilog govore učestali prelasci iz jedne frakcije u drugu; (5) Mali je stepen frakcijske kohezije i kontinuiteta, uz istovremeno česte sukobe između frakcija i unutar frakcija; (6) Partijska disciplina i uloga centralnih partijskih organa nezadrživo slabi; (7) Uloga parlamentarne grupe permanentno jača u oblikovanju partijske politike; i najzad (8) Pojavljuje se osobena grupa lidera koji se specijalizuju za posredovanje u međufrakcijskim konfrontacijama" (1965, 3- 34).

6. Finansiranje

Za obavljanje razgranatih aktivnosti partijama je potreban stalni priliv novčanih sredstava čiji iznos zavisi od veličine i tipa partije, brojnosti stanovništva i prostranstva zemlje, "vertikalne decentralizacije", odnosno broja nivoa na kojima se biraju politički predstavnici, broja organizacionih nivoa partije, tipa izbornog sistema i dr. Kad je reč o tipovima partija (o tome: Goati 2004, 149-158) može se pretpostaviti da su rashodi kadrovskih partija za funkcionisanje same partije, manji od rashoda masovnih i sveobuhvatnih partija. Tu pretpostavku potvrđuju podaci koje je prikupio Karl-Heinz Nassmacher o izdacima za Centralne organe pomenutih tipova partija (1992, 250). O troškovima kartelskih partija autor, nažalost, ne iznosi podatke.

Novčana sredstva su neophodna ne samo za funkcionisanje partijskih organizacija nego i za izborne kampanje u kojima partije igraju ključnu ulogu. Doduše, upotreba novčanih sredstava od strane partija u izbornim nadmetanjima nije uvek u skladu sa demokratskim principom »jedan čovek jedan glas«. Jer, upotreba novca kao političkog resursa uvodi volens-nolens nejednakost u raspodelu ekonomskih resursa u politički proces (Nassmacher 2003, 5). Sasvim je jasno da kandidat sa snažnom medijskom podrškom ima *ceteris paribus* više šansi da bude izabran na političku funkciju od kandidata kojem nedostaje takva podrška. Zakonodavac nastoji, kao što ćemo pokazati na sledećim stranicama, da ublaži ali ne i da potpuno ukine uticaj imanentnih ekonomskih nejednakosti na odvijanje i ishod izbornog procesa.

(1) Siva zona

Bez obzira na ogromne razlike u svim važnim sferama života između zemalja stabilne demokratije i postkomunističkih zemalja, u obe grupe zemalja javnost izuzetno malo zna o načinima na koje političke partije stižu i troše finansijska sredstva. Ta tema, po pravilu, dolazi u žižu interesovanja tek kada izbiju finansijski skandali u kojima centralnu ulogu igraju partijski funkcioneri. Finansiranje partija nije, međutim, *terra incognita* samo za širu javnost nego ista ocena važi i za partijsko članstvo. O partijskim finansijama se veoma

retko raspravlja u partijskim organima, a još ređe među partijskim članovima i simpatizerima. Imajući to u vidu, nećemo pogrešiti ako ustvrdimo da diskrecija obavlja ovu oblast partijskog života.

U jednom od retkih empirijskih istraživanja finansijskog poslovanja partija, u kojem su obavljeni intervjui sa rukovodstvima 11 partija u Letoniji, većina intervjuisanih rukovodilaca procenila je da su samo 2-4 vrhunska partijska lidera intenzivno angažovana u kampanji prikupljanja novčanih sredstava i da su, uz to, još 3-5 ličnosti o tome redovno obavешtavane (Ikstens 2001, 2). Nalazi citiranog istraživanja potpuno korespondiraju sa sledećom ocenom jednog poznavaoца zasnovanom na uvidu u situaciju u Estoniji: »Običan član partije ništa ne zna o tome kako se partija finansira... U najvećem broju slučajeva samo generalni sekretar ili predsednik zna sve o finansijskim šemama partije. Možda je nepotrebno napominjati da je praktično nemoguće dobiti neku interesantnu ili važnu informaciju od tih ljudi. Čak ni recept za pravljenje zlata nije čuvan sa više pažnje od tajne kako se partija finansira« (Pentus, 2001, 7). Partije u Srbiji se, kao što ćemo kasnije pokazati, potpuno uklapaju u "opštu sliku", o čemu govori to što masovno krše i izigravaju zakonsku obavezu da javno saopšte osnovne podatke o svom finansijskom poslovanju.

Pretpostavljamo da partije nerado objavljuju ažurne i potpune informacije o svojim prihodima i rashodima zato što je novac važan resurs u političkim borbama i zato što bi partija, otkrivanjem izvora, obima i načina korišćenja novčanih sredstava, snabdela svoje protivnike važnim informacijama. Nastojanje istraživača da dublje prodru u skrovitu, ali izuzetno važnu oblast finansiranja, sudara se oduvek sa upornim odbijanjem partijskih moćnika da publikuju informacije o tome ili, ako to ipak čine, informacije su šture, nepotpune i zastarele. Zato i kad istraživač dopre do podataka o finansijskim prihodima i rashodima neke partije, on je najčešće u nedoumici u pogledu njihove verodostojnosti, razdoblja na koje se odnose, kao i oko toga da li se podaci tiču čitave partije, nekog njenog nivoa, ili pak samo organizacije koja je pod kontrolom partije? Najlakše su, po pravilu, dostupne informacije o prihodima i rashodima centralnog nivoa partijskog organizovanja, dok se teže dolazi do informacija o finansijskom poslovanju ostalih partijskih nivoa i partijskih ustanova.

Oskudna i nepouzdana saznanja o prihodima i rashodima političkih partija permanentno podgrevaju podozrenja da partije i partijski lideri presudno zavise od finansijera, a ne od svojih članova i birača. Iz te proizvoljne premise često se izvodi jednostran i pogrešan zaključak da je politički poredak u zemljama u kojima funkcionišu demokratske institucije, samo prividno demokratski, a u sušini plutokratski. Takve ocene nisu samo deo zastarelog arsenala kritikâ predstavničke demokratije koje su dolazila od strane vladajućih komunističkih partija zemalja realnog socijalizma do 1990. nego imaju zagovornike i u aktuelnom razdoblju, u zemljama stabilne demokratije i - neuporedivo više - u postkomunističkim zemljama.

Iskustvena evidencija u zemljama stabilne demokratije ubedljivo opovrgava tvrdnju da najbogatije partije ostvaruju uvek najbolji izborni učinak. Drugačije rečeno, pogrešne su teze o linearnoj pozitivnoj korelaciji između novca i vlasti (što više novca to više vlasti). U prilog tome govore predsednički izbori u SAD od 1932. do 1948, na kojima su trijumfovali kandidati Demokratske stranke, mada su njihovi konkurenti, republikanci, utrošili više sredstava u izbornim kampanjama (Heard 1966, 323). U istom smislu govori i svežiji podatak da je na novembarskim izborima 2004. za američki Kongres samo jedan od 22 milionera uspeo je da izvojuje mandat. Neuteľmeljenost teze da više novca obavezno znači širu izbornu podršku još uverljivije potkrepljuju pobede opozicionih stranaka u većini postkomunističkih zemalja Centralne i jugoistočne Evrope na prvim pluralističkim izborima 1990. nad neuporedivo finansijski bogatijim ex-komunističkim partijama. Na izborima za rusku Dumu 1995. pokazalo se, takođe, da ne postoji pravolinijska korelacija između visine finansijskih sredstava utrošenih na televizijsku kampanju i izbornog učinka (Sakwa 2000, 142-143). Ali, iz toga ne sledi zaključak da je novac nevažan u izbornoj kampanji nego samo da veza između količine utrošenog novca i izbornog učinka nije pravolinijska. Ta veza može se grafički predstaviti u obliku krive koja podseća na obrnuto slovo *J* ; u početnom stadijumu izbornog postupka može se govoriti o čvrstoj pozitivnoj korelaciji između dve varijable, ali se kasnije ta veza gubi te na izborni uspeh partije (kandidata) snažno utiču drugi činioci: prethodna ostvarenja i sa tim povezan stepen kredibiliteta u biračkom telu, širina "izborne klijentele" čije interese partija zastupa,

odabir odgovarajuće izborne strategije i dr. Zbog toga je prihvatljiva sledeća teza o ulozi novca u američkim izborima koju je formulisao Von Beyme koja ima opštiji značaj: »U Americi novac ima funkciju stanovite brane na izborima za natjecatelje, ali nije dostatan uvjet za pobjedu« (2002, 114). Slična je ocena Alexandera »Narod a ne dolari, glasa. Ali, novac pomaže da se oblikuje izborna ponašanje« (Alexander 2001, 198). Stanovište o važnom ali ne i presudnom uticaju novca na ishod izbora potvrdili smo u analizi junskih predsedničkih izbora u Srbiji 2004. Na tim izborima kandidat vladajućih partija (Dragan Maršićanin) koji je utrošio najviše sredstava osvojio je tek četvrto mesto (Goati, Nenadić i Jovanović, 2004)

(2) Porast troškova

Uprkos nepotpunom uvidu u tokove novca u partijama, savremeni pisci su, sa neznatnim odstupanjima, saglasni u oceni da se partije početkom trećeg milenijuma suočavaju sa finansijskom oskudicom na svim meridijanima i u različitim političkim porecima. Taj problem postao je akutan već u drugoj polovini dvadestog stoleća kad su se partije, umesto klasičnih oblika izborne kampanje (agitacija »od vrata do vrata«, javni skupovi, plakati, oglasi u štampi...) sve više oslanjale na elektronske medije, pre svega na skupe televizijske kampanje. Otprilike tri decenije pre nezadrživog porasta troškova izbornih kampanja koje je prouzrokovao uspon televizije, došlo je do prethodnog obrta u »tehnologiji izbornih kampanja« koji je izazvan širenjem pisanih medija i povećanjem značaja radija. Guverner američke države Oregon dao je slikovit opis te promene: »Narod je nekad dolazio iz miljama udaljene okoline na konjima i u zaprežnim kolima da prisustvuje političkim sastancima. Sada oni od vas očekuju da idete u njihove kuće sa informacijama putem radija i štampe ili poštom« (prema: Key 1967, 493, fusnota 7).

Kao što su dvadesetih godina prošlog stoleća širenje štampanih medija i povećanje značaja radija bili generator korenite promene izbornih kampanja, pedesetih godina ulogu generatora preuzela je televizija. Priroda televizije otvorila je političarima nove perspektive i suočila ih sa različitim izazovima. »Prvo, televizija - s pravom insistira Ware - obezbeđuje političarima da ostvaruju nešto »direktniji« kontakt sa biračima nego što je to moguće sa štampanim medijima; veruje se

tako da objašnjavajući svoje akcije ili poglede više utiču na biračka opredeljenja nego ako narod samo čita o tome. Drugo, televizija obezbeđuje međusobno takmičenje političara za pažnju birača... Dalje, čak i kad partije mogu da utiču na televizijske stanice, one nisu u stanju da kontrolišu ponašanje njihovih birača koji mogu lako da izaberu drugi kanal, to znači da budu izloženi uticaju drugih gledišta. Nasuprot tome, većina ljudi ne kupuje mnogo listova, zbog čega je manja verovatnoća da će biti svesna konkurentskih pogleda« (1996, 290).

Osim sve većih troškova za televizijsku kampanju, naglom porastu izdataka partija u Zapadnoj Evropi doprinela je i ekspanzija profesionalnog partijskog aparata uslovljena opadanjem broja članova i njihovom sve manjom spremnošću da se besplatno angažuju u partijskim aktivnostima. Broj zaposlenih u centralnim partijskim aparatima u većini zemalja stabilne demokratije rastao je od kraja pedesetih pa do sredine devedesetih godina daleko brže nego partijski prihodi (videti: Mair 1997, 137). Iz oba navedena razloga, političke partije se u pomenutim zemljama suočavaju, po mišljenju nekih istraživača, sa dubokom finansijskom krizom (Doublet 1997, 1). Ocena o permanentnoj finansijskoj oskudici važi još više za partije postkomunističkih zemalja Centralne i jugoistočne Evrope, jer one rešavaju, od početka devedesetih godina dvadesetog stoleća, gorostasani zadatak uspostavljanja "kapilarne organizacije" na teritoriji čitave države, što zahteva, između ostalog, ogromna novčana ulaganja. Početkom trećeg milenijuma ocena o nezavidnoj finansijskoj situaciji političkih partija u postkomunističkim zemljama Centralne i jugoistočne Evrope, sudeći prema uvidu poznavalaca, jedino ne važi za Sloveniju. U toj zemlji partije zaista dobijaju izdašnu pomoć iz budžeta, o čemu je Toplak zabeležio sledeće: "Dok većina partija u zemljama Centralne i Istočne Evrope ima problem nedovoljnog finansiranja partija, Slovenija ima obrnut problem...Partije su shvatile da nemaju više potrebe za građanima, izuzev na dan izbora" (2002, 23). Potpuno lišene ekonomskih briga, partije su se pretvorile - nastavlja citirani pisac - u poludržavne organizacije, organizacije koje predstavljaju državu u društvu, umesto obrnuto.

Stanovište o hroničnoj finansijskoj krizi partija u Srbiji odgovaralo je stvarnosti do *Zakona o finansiranju političkih stranaka* (2003) koji je stupio na snagu 2004. Tim zakonom prihodi parlamentarnih

partija iz budžeta su višestruko uvećani i partije su izašle iz stanja hronične finansijske nestašice. U budžetu Srbije za 2005. izdvojeno je za partije, u skladu sa rečenim zakonom, 330 miliona dinara (oko 4 miliona evra) što iznosi oko 27 miliona mesečno. Od te sume svaka stranka zastupljena u parlamentu dobija u jednakom iznosu 589.285 dinara ili 7.186 evra, a preostali deo deli se srazmerno broju mandata (78.000 din ili 950 evra po poslaniku). Sledeća tabela daje pregled mesečnih primanja partija u evrima (1 evro= 80 dinara).

Mesečna primanja partija u Srbiji

Broj poslanika Sredstva

SRS 82 84.186
DSS 52 55.115
DS 32 37.234
G17 plus 31 36.295
SPS 22 27.874
Ex SPO 9 15.653
NS 9 15.653
SPO 4 10.954
SDP 3 10.013
GSS 2 9.063
SLS 1 8.125
SLPS 1 8.125
BDSS 1 8.125
SDU 1 8.125

Izvor: *Blic*, 6. maj 2005.

(3) Izvori sredstava

U pogledu obezbeđivanja finansijskih sredstava za političke partije u zemaljama stabilne demokratije uočavaju se - komparativno posmatrano - dva pristupa. Prvi pristup koji dominira u Velikoj Britaniji, Švajcarskoj i do 1999. u Holandiji, oslanja se, bezmalo u celini, na privatne izvore prihoda od kojih su najvažniji:

članarina, pokloni ("upisi") od simpatizera i od privrednih korporacija i zarada stečena poslovanjem vlastitih preduzeća. Drugi pristup finansiranju partija zasniva se na pretpostavci da su partije neohodne za funkcionisanje demokratije zbog čega im se, pored privatnih sredstava, obezbeđuju stalna novčana davanja iz državnog budžeta. Na taj način partije su od privatnih udruženja postale polujavni entiteti (Katz 2002, 115), što je u nekim zemljama (SAD, Nemačka) naglašeno i zakonskim regulisanjem procesa izbora partijskih kandidata za javne funkcije. U zemljama u kojima partije, pored privatnih izvora, dobijaju i budžetska sredstva govori se o "mešovitom" finansiranju.

Inače, u zemljama stabilne demokratije partije se dugo nisu obraćale državi za finansijsku pomoć iz bojazni da bi ih to učinilo zavisnim od nje. Ali, nezadrživi porast rashoda prinudio je partije da prenebregnu te bojazni i da prihvate ne samo indirektnu nego i direktnu pomoć države. Država je, najpre u SR Nemačkoj, a kasnije i u drugim zemljama, odlučila da budžetskim sredstvima utoli neutaživu »žed« partija za novcem ne samo zato da bi smanjila opasnost od koruptivnog uticaja domaćih biznismena nego i da bi osujetila nastojanja komunističkih država da potkupe rukovodioce najvažnijih partija i time zadobiju uticaj na politička zbivanja. Osim načelnog prigovora po kojem su partije deo privatne sfere zbog čega je njihova autonomija bitno narušena ustanovljavanjem državne pomoći, u raspravama o budžetskom finansiranju partija prisutna je i jedna pragmatična rezerva; reč je o opravdanoj bojazni da će partije u zahvatanju budžetskih sredstava ispoljiti neumerenost. To Lösche rezimira duhovitom opaskom da bi omogućavanjem partijskim političarima da sami određuju nivo budžetskog finansiranja bilo isto kao pustiti "alkoholičara da uđe u samouslugu sa pićima" (prema: Williams 2000, 7), a Von Beyme o tome cinično govori kao o « samousluživanju stranaka iz državne blagajne » (2002, 122).

Napred iznete ocene upozoravaju, zapravo, na potrebu da se budžetska davanja partijama drže u razumnim granicama. To zakonodavac postiže najčešće propisujući najviši procent sredstava budžeta koji može biti doznačen strankama, a u Nemačkoj se to postiže određivanjem najvišeg apsolutnog iznosa sredstava koji može biti doznačen partijama iz budžeta, uz bitnu dopunu sadržanu u odluci Ustavnog suda po kojoj maksimum novca koji partija dobija iz

budžeta ne može da bude veći od sredstava koje prikupi iz privatnih izboda. Da bojazni od arbitrarnog zahvatanja novca iz budžeta od strane partija nisu neutemeljene ubedljivo govori sledeći primer iz Crne Gore. U toj republici izglasan je 2004. *Zakon o finansiranju političkih partija* koji je u članu 5 iznos sredstava za finansiranje partija limitirao na između 0,3 i 0,4 odsto budžeta. Međutim, u *Zakonu o izmenama i dopunama Zakona o finansiranju političkih partija* (2005) ukinut je taj limit i novom odredbom propisano je da partije dobijaju najmanje 0,4 odsto, bez određivanja maksimalnog procenta, što je ostavilo mogućnost partijama da prema svojim potrebama određuju nivo zahvatanja iz budžeta. Ovaj primer pokazuje koliko je sintagma "državno finansiranje partija" neprecizna, jer se država može samo uslovno smatrati nezavisnim činiocem, budući da same partije određuju sadržaj državnih odluka. Zbog toga je državno finansiranje partija u stvari partijsko finansiranje vlastitih aktivnosti (Mair 1997, 144).

Državna pomoć partijama ima dva vida, direktni i indirektni. U direktni vid ubrajaju se novčana sredstva koja se u budžetima obezbeđuju partijama za izborne kampanje, političko obrazovanje građana, aktivnost parlamentarnih grupa i za izdavanje partijskih listova. U indirektnu pomoć spadaju: dodeljivanje besplatnog vremena u elektronskim medijima u izbornim kampanjama, oslobađanje od troškova za izbornu korespondenciju, plaćanje dela stručnog osoblja koje pomaže parlamentarnim grupama, smanjivanje poreza za novčane donacije i finansijska pomoć organizacijama koje su povezane sa partijama (instituti, fondovi, omladinske organizacije). Premda se zemlje među sobom razlikuju u pogledu obima državnog finansiranja, uočava se od sredine sedamdesetih godina prošlog stoleća ipak generalna tendencija porasta značaja ovog izvora u partijskim prihodima (Von Beyme 2002, 124).

U većini evropskih postkomunističkih zemalja partije dobijaju finansijska sredstva i iz državnog budžeta i iz privatnih izvora, što znači da je na snazi mešovito finansiranje, a udeo budžetskih sredstava najčešće ubedljivo premašuje polovinu. Državna pomoć slovenačkim partijama, na primer, čini 74 odsto njihovih prihoda u izornoj godini, a 80 odsto u neizornoj (Toplak 2002, 17). U Bugarskoj i Estoniji sredstva iz budžeta imaju centralnu ulogu u

finansiranju izbornih kampanja (Pentus 2001, 15; Kanev 2001, 8). Prema našoj proceni zasnovanoj, doduše, na parcijalnim uvidima, učešće države u finansiranju partija Srbije kretalo se 2002. i 2003. od 60-80 odsto, a 2004 od 85-90 odsto.

(4) Cilj regulacije

Sve detaljnije zakonsko regulisanje finansijske aktivnosti partija usmereno je ka ostvarivanju više ciljeva: eliminisanju korupcije, ograničenju brzog porasta izbornih troškova, ujednačavanju finansijskih uslova izborne borbe, podsticanju građana da sudeluju na izborima, i uspostavljanju snažnih političkih partija. Navedeni ciljevi nisu uvek kompatibilni, jer, na primer, finansijske mere kojima se podržava opstanak samo nekoliko snažnih partija protivreče cilju izjednačavanja finansijskih uslova, kao što i limitiranje izbornih troškova može da rezultira smanjenjem izborne participacije ili podsticaju partija i izbornih kandidata da izigravaju ili krše propise kao što je to slučaj u Rusiji i Ukrajini (Walecki 2001, 410). Umesto maksimalizacije nekog od pomenutih ciljeva zakonodavac se suočava sa teškim problemom da nađe kompromisna rešenja koja znače njihovu optimizaciju.

Težnja za eliminisanjem političke korupcije je - komparativno posmatrano - ako ne univerzalni, ono bar najčešći cilj regulisanja finansiranja partija. Korupcija se sastoji često (ne uvek) od dva, a ne samo od jednog nezakonitog čina; najpre se u "crni fond" partije slivaju materijalna, prvenstveno finansijska sredstva kao protivusluga za obećanu ili već izvršenu uslugu, a potom određeni partijski funkcioner prebacuje deo tako stečenog novca na svoj bankovni račun ili ga uzima u džep. Da bi postao učesnik koruptivnog odnosa političar mora da obezbedi nekoliko elemenata: poziciju sa koje može da utiče na donošenje javnih odluka, sigurnost da će treća strana u korist koje deluje izvršiti protivčinidbu, i najzad, diskreciju od onih koji bi ga mogli prijaviti nadležnim organima (Newell 2000, 68). Zakonodavac nastoji da maksimalno poveća rizike za potencijalnog učesnika u korupciji, ali i najbolja rešenja zakonska rešenja su samo jedna od karika u dugom lancu prepreka korupciji u koje, između ostalih, spadaju: civilno društvo koje budno prati ponašanje nosilaca javnih funkcija, policija, tužilaštvo i sud. Borba protiv ko-

rupcije, u partijama i u drugim segmentima društva, uspešna je onoliko koliko je jaka najslabija od pomenutih karika.

Finanijski skandali koji su potresali mnoge zemlje stabilne demokratije u proteklim decenijama imaju i pored beskrajne raznolikosti, jedno invarijantno obeležje: čelni partijski funkcioneri koristili su svoj položaj da bi izdejstvovali određene državne odluke ili onemogućili njihovo donošenje, a zauzvrat su dobijali privatne i (ili) grupne ekonomske koristi, što je, zapravo, suština korupcije. Korupciju je, međutim, teško (ponekad nemoguće) dokazati zato što se ona najčešće ostvaruje uz poštovanje svih pravila po kojima se donose odluke. Predmet korupcije nije uvek pravo ili dobro koje ima svoju preciznu cenu nego neodređeno obećanje povoljnog tretmana u budućem razdoblju. Jer, neretko, za pare uplaćene partiji, finansijske mecene dobijaju samo pravo pristupa važnim političkim funkcionerima, što im omogućava da »ubrzaju stvari« (Heard 1966, 326). Takođe, skoro je nemoguće povući graničnu liniju između koruptivnog ponašanja i delovanja nekog političkog funkcionera u interesu sredine koja čini njegovu izbornu bazu (izgradnja mreže puteva, bolnica, škola i dr). Van Ruymbeke, umesto pojma korupcije, koristi pojam "trgovine uticajem" (*trading in influence*) koji "pokriva sve forme korupcije i tiče se ne samo onoga koji dodeljuje licence ili odobrava javne ugovore preduzećima u zamenu za plaćanje individui u pitanju ili političkoj partiji nego, takođe, još opštije, i onoga koji koristi svoj uticaj na donosioca odluka u ime preduzeća (ili ostavlja utisak da je to činio)" (2002, 15). U ovom slučaju pored dve tradicionalno prisutne strane, postoji i treća, koja koristeći svoj uticaj, podstiče jednu stranu da u korist druge donese nezakonitu ili necelishodnu odluku.

Premda je korupcija univerzalna pojava njena raširenost oscilira u pojedinim zemljama u širokim amplitudama o čemu govore nalazi longitudinalnih istraživanja *Transparency International* (TI). Tim istraživanjima utvrđuje se indeks percepcije korupcije- IPK (*Corruption Perception Index*) prema kojem se zemlje svrstavaju na lestvici od 1 do 10. Ukoliko su više vrednosti, korupcija je manje izražena u nekoj zemlji, a manje vrednosti govore o raširenoj korupciji. Na osnovu podataka istraživanja *Transparency international* (TI) za 2005. godinu (kojim je obuhvaćeno 158 zemalja) utvrđeno je da je IPK u Islandu 9,7 u Finskoj i Novom Zelandu 9,6 u Danskoj 9,5 itd., dok je

u osam zemalja manji od 2 (Obala Slonovače, Ekvatorijalna Gvineja, Nigerija, Haiti, Mijanmar, Turkmenistan, Bangladeš i Čad). Ostale zemlje svrstane su unutar navedenih ekstrema, a Srbija i Crna Gora sa 2,8 zauzimaju 97. mesto.

Podložnost partija korupciji svakako zavisi ne samo od prilika u zemlji u kojoj deluju nego i programsko-političkih opredeljenja partije i tim uslovljene osobene korporacijske etike koja u velikoj meri opredeljuje ponašanje partijskih funkcionera. Dobra ilustracija za to su dve partije Italije, KPI i DHP tokom šezdesetih i sedamdesetih godina dvadesetog stoleća. Birači u toj zemlji koji su na izborima davali prednost KPI-u nad DHP-om naglašavali su naročito »čiste ruke« njenih funkcionera u obavljanju javnih funkcija. Na sposobnost partija da se odupru korupciji utiču još dva faktora koja, u analizi korupcije u nemačkim partijama, pominje Lösche (prema Saalfeld 2000, 113). Prvi je veličina partije; mogućnost »kupovine« partije obrnuto je srazmerna njenoj veličini. Mislimo da je izneta teza tačna, jer je zaista teže izdejstvovati nelegalnu ili necelishodnu meru (rešenje) ako o njoj odlučuje, u različitim fazama, veći broj ljudi (partijskih funkcionera, poslanika, eventualno ministara ili visokih državnih službenika). Malo je verovatno da je veliki broj ljudi spreman da krši zakon i, povrh toga, veliki broj učesnika povećava finansijske i transakcione troškove koruptivne operacije, kao i rizike da bude otkrivena. Drugi činilac od kojeg zavisi korupcija je stepen diversifikacije partijskih prihoda; partiju je teže korumpirati ako ima više izvora prihoda. Trebalo bi, međutim, naglasiti da se jednom uspostavljena korupcija u partijama reprodukuje vlastitom logikom. »Neformalne mreže u političkim partijama koje su delovale kao cevovod (*conduits*) za nezakonito finansiranje, postaju dekor, fasada iza koje cveta korupcija« (Williams 2000a, 204).

Pored eliminisanja korupcije, jedan od najčešćih ciljeva koje zakonodavac nastoji da ostvari normativnom regulacijom je ograničavanje maksimalnog iznosa sredstava koji je dozvoljen partiji (kandidatu) da utroši u izbornu kampanju. Limitiranje izbornih troškova usmereno je protiv neracionalnog rasipanja novca, ali ostvaruje još jedan važan efekat time što ograničava deformišući uticaj ekonomske moći na političku ravnopravnost građana. To je, zapravo, korak ka izjednačavanju šansi i olakšavanju ulaska "novih igrača" u politički prostor, što - na duži rok posmatrano - onemogućava

osifikovanje partijskog sistema. Ali, i u ovom slučaju zakonodavac je prinuđen da vodi računa o tome da smanjivanje izbornih troškova ispod određenog nivoa može da dovede do ograničavanja širine i intenziteta izborne kampanje i da tako poveća izbornu apstinenciju. Tome bi svakako trebalo dodati da fiksiranje preterano niskog "plafona" izbornih troškova, stimuliše partije i kandidate da izigravaju ili krše propise.

(5) Zakonska rešenja

Prvi propisi o finansiranju političkih partija doneti su u većini postkomunističkih zemalja neposredno uoči pluralističkih izbora 1990, dok je u Srbiji *Zakon o učešću Republike u finansiranju političkih organizacija* (1991) usvojen neposredno posle izbora. Taj zakon propisuje da partije koje su osvojile mandate na izborima dobijaju iz republičkog budžeta onoliko prosečnih mesečnih ličnih dohodaka koliko imaju poslanika u Narodnoj skupštini. Pošto po Ustavu Srbije (1990), Narodnu skupštinu čini 250 poslanika, citiranim zakonom dodeljeno je partijama godišnje ukupno 3.000 prosečnih zarada, što je bilo daleko ispod minimalnog iznosa za finansiranje novoobrazovanih političkih partija. Nepovoljan finansijski položaj (naročito opozicionih) partija u Srbiji u izvesnoj meri je poboljšan *Zakonom o finansiranju političkih stranaka* (1997), prema kojem država obezbeđuje stalnu pomoć partijama od 6.000 prosečnih mesečnih zarada godišnje za obavljanje njihove delatnosti, a za učešće na republičkim parlamentarnim izborima 2.500 prosečnih zarada. Osim toga, u predizbornom razdoblju partije imaju pravo na besplatno predstavljanje u medijima koji se finansiraju iz javnih prihoda.

Novi *Zakon o finansiranju političkih stranaka* (2003) bitno je povećao iznos novca koji se doznačuje partijama iz republičkog budžeta u odnosu na zakon iz 1997. Povrh toga, novim zakonom poboljšan je finansijski položaj partija na još dva načina. Najpre, partijama se obezbeđuju sredstva od 0,1 odsto budžeta teritorijalne autonomije i lokalne samouprave, što po prethodnom zakonu nije bio slučaj. Drugo, odredbama novog zakona partijama se izdava 0,1 odsto budžeta za izborne kampanje (za parlamentarne i predsedničke izbore), što je približno dvadeset puta veći iznos od

onog koji je obezbeđivao raniji zakon za kampanje na predsedničkim izborima (1.000 prosečnih neto zarada) i osam puta veći od sredstava za parlamentarne izbore (2.500 prosečnih mesečnih zarada). Ponderišući značaj povećanja svih vrsta davanja partijama Srbije iz budžeta po novom zakonu, procenjujemo da je reč o petostruko većim finansijskim sredstvima od onih koja su dobijale po prethodnom zakonu.

Zakon o finansiranju političkih stranaka propisuje, kao i prethodni zakoni (1991, 1997) mešovito finansiranje partija, odnosno navodi dva izvora finansiranja partija: budžetsku pomoć i privatna sredstva (članarina, donacije, prihodi od imovine i od partijske privredne aktivnosti).

(5.1) Budžetska sredstva

U Srbiji pravo na budžetsku pomoć pripada isključivo parlamentarnim partijama što, zapravo, znači partijama koje su, prema članu 81 *Zakona o izboru narodnih poslanika* (2000), osvojile najmanje 5 odsto glasova i stekle pravo na učešće u raspodeli mandata. Promene izbornog zakona (2004) kojima je partijama etničkih manjina omogućeno da učestvuju u raspodeli mandata ako dostignu tzv. »prirodni prag« (prosečan broj glasova neophodan za izbor jednog poslanika), omogućile su i tim partijama da dobiju budžetska sredstva u skladu sa brojem mandata.

U pogledu uslova koje partije moraju da ispune da bi dobile budžetska sredstva različita su rešenja u pojedinim postkomunističkim zemaljama. U Bugarskoj država obezbeđuje partijama po 1 lev (0.5 evra) za svaki osvojeni glas, a pravo na to imaju partije koje su zadobile najmanje 1 odsto glasova. U toj zemlji određen je »plafon« državne pomoći koji iznosi za nezavisne kandidate 100.000 evra, za partije 500.000 evra i za partijske koalicije milion evra. Partije i partijske koalicije u Češkoj koje su na izborima osvojile najmanje 3 odsto glasova dobijaju iz državnog budžeta po 90 kruna za svaki glas. Uslov za dobijanje sredstava iz budžeta u Rumuniji je osvajanje najmanje 5 odsto glasova na izborima, a ako partiji to ne pođe za rukom, dužna je, u roku od dva meseca, da vrati dobijenu budžetsku akontaciju. U Sloveniji pravo na sredstva iz budžeta pripada partijama koje su osvojile najmanje jedan odsto

glasova na prethodnim izborima i koje su podnele kandidatske liste u najmanje 6 od ukupno 8 izbornih jedinica. U Makedoniji pravo na budžetsku pomoć imaju partije koje osvoje najmanje 3 odsto glasova na izborima. Albanija obezbeđuje budžetsku pomoć svim partijama koje su sudelovale na izborima, što je, kako primećuje Kajsia (2004, 3) imalo za posledicu obrazovanje »fantomskih partija«.

Različita je formula po kojoj se dele novčana sredstva iz budžeta. U nekim zemljama ta sredstva se ne dele isključivo u srazmeri sa dobijenim mandatima nego se jedan deo raspodeljuje u jednakim iznosima svim partijama koje su ostvarile pravo na budžetska sredstva, a drugi deo proporcionalno broju mandata. Na taj način se, u izvesnoj meri, ublažava pristrasnost izbornog sistema (ne samo većinskog nego i proporcionalnog) u korist najvećih partija. U Srbiji se 30 odsto sredstava raspodeljuje u jednakim iznosima svim uspešnim izbornim listama, a 70 odsto prema broju osvojenih mandata. Usvajanje visokog procenta sredstava za egalitarnu raspodelu upućuje na zaključak da su na takvo rešenje presudno uticale male stranke DOS-a čiji je interes bio da zaštite svoj finansijski položaj na predstojećim izbornim nadmetanjima. U Sloveniji se samo 10 odsto sredstava raspodeljuje jednako svim partijama koje su osvojile mandate, a 90 odsto prema broju osvojenih mandata. Taj odnos u Hrvatskoj je 20 prema 80, a u Bosni i Hercegovini, Crnoj Gori, Makedoniji i u Rumuniji odnos je (kao i u Srbiji) 30 prema 70 odsto.

Indirektna pomoć države partijama u postkomunističkim zemljama takođe je značajna. Državne televizije Bugarske, Estonije, Poljske, Slovenije, Srbije i Crne Gore dužne su u predizbornoj kampanji da političkim partijama (kandidatima) obezbede korišćenje besplatnog vremena. Na državnoj televiziji Bugarske partije imaju prava da zakupe u predizbornoj kampanji deo vremena koje plaćaju po nižim cenama. U Poljskoj svaka partija i kandidat mogu, pod komercijalnim uslovima, da iznajme najviše 15 odsto besplatno dodeljenog vremena. Indirektna pomoć ne svodi se, međutim, samo na besplatno korišćenje vremena u javnim elektronskim medijima nego ima i drugačije oblike. U Estoniji svaka poslanička grupa u parlamentu dobija fiksnu sumu novca za stručni aparat a partije su, kao neprofitne organizacije, oslobođene od plaćanja poreza. U

Sloveniji država plaća sekretare poslaničkih klubova, pomoćnike i istraživače, ukupno 59 službenika (Toplak 2002, 12).

U zemljama u kojima država direktno finansijski pomaže partije sredstva se doznaju na različite adrese. U Australiji, Finskoj i Francuskoj sredstva se uplaćuju partijskim rukovodstvima, u Belgiji, Danskoj, Holandiji i Švajcarskoj poslaničkim klubovima, u Austriji, Nemačkoj, Izraelu, Norveškoj i Švedskoj i partijama i poslaničkim grupama, u Kanadi partijama i kandidatima, i najzad, u SAD-u isključivo kandidatima (Nassmacher 1992, 241-243). Svako od navedenih rešenja ima dalekosežne reperkusije na distribuciju moći unutar partije. Ako se sredstva upućuju partijskom rukovodstvu, ono vrši njihovu redistribuciju i time zadobija snažnu polugu uticaja na vlastitu poslaničku grupu i na njene pripadnike. Ovakvo finansiranje snažno podstiče centralizaciju partije (Nasmacher and Nasmacher 2001, 182-183) Nasuprot tome, doznavanje finansijskih sredstva poslaničkim grupama, kao što je to slučaj u Bosni i Hercegovini, slabi položaj centralnog partijskog rukovodstva u korist vladavinskog "lica" partije.

U Srbiji budžetska sredstva se uplaćuju partijskim rukovodstvima. Ali pitanje je na osnovu kojeg broja mandata se vrši obračun, da li onog koji je partija osvojila na izborima ili broja mandata kojima partija raspolaže u trenutku isplate? Ovo je stvarna a ne izmišljena dilema, jer je broj članova poslaničkog kluba promenljiv pošto je na snazi princip slobodnog mandata. Pozivajući se na taj princip, poslanici napuštaju stranke na čijim su listama zadobili mandate što dobro ilustruje SPO čiji je mandatski «saldo» spao sa 13 poslanika posle izbora 2003. na samo na 4 (ili 31 odsto) sredinom 2005. Kao što smo naveli u III glavi, prilikom rasprave o karakteru mandata, partije nastoje da stalno dobijaju sredstva u početnom iznosu, premda su poslanici napustili njihove redove. To je razumljiva, ali pravno neosnovano, jer, partije dobijaju bužetska sredstva - prema *Zakonu o finansiranju političkih stranaka* - za svakodnevnu delatnost u koju prvenstveno spada stručno-ekspertska podrška poslaničkom klubu. Ako bi partije zadržale startna sredstva bez obzira na odliv poslanika, moglo bi se dogoditi da sredstva koristi partija koju su napustili svi poslanici i, kao posledica toga, da svi njeni poslanici ostanu bez neophodne stručne podrške u obavljanju svoje funkcije, što bi imalo porazne efekte na kvalitet rada najvišeg predstavničkog tela.

(5.2) Privatni izvori

U zemaljama stabilne demokratije članarina je važan izvor prihoda, a njen iznos oscilira kako u pojedinim partijama u istoj zemlji, tako i između partija različitih zemalja koje pripadaju istim *les familles spirituelle*. U tim zemljama članarina je predstavljala, sredinom osamdesetih godina dvadesetog veka, prosečno oko četvrtinu prihoda političkih partija (Gallagher, Laver and Mair 1992, 136) što je bitno smanjenje u odnosu na sredinu prošlog stoleća. Iznos članarine opada kao posledica trenda smanjivanja broja članova koje se u većini zapadnoevropskih partija očituje od početka šezdesetih godina. Nemačka, međutim, nije deo navedenog trenda smanjivanja članstva, tako da je u njoj članarina nastavila da igra značajnu ulogu u partijskim prihodima o čemu govori podatak da je 1997. SDP obezbedio iz tog izvora 157 miliona DM (56 odsto prihoda), a HDU oko 100 miliona DM (35 odsto prihoda). Ovako veliki iznosi rezultat su velikog broja članova; navedene godine SDP je imala 817.000, a HDU 650.000 članova (Saalfeld 2000, 104).

U evropskim postkomunističkim zemljama članarina je bila prvi stabilan prihod partija osnovanih 1989/1990. Početkom trećeg milenijuma članarina predstavlja relativno mali izvor partijskih prihoda (Walecki 2005, 265). Sredinom 2005. obavezu plaćanja članarine propisuju statuti svih relevantnih partija Srbije, izuzev SSJ-a (član 9. *Statuta DS*; član 7 *Statuta DSS*; član 9 *Statuta G17 plus*; član 11. *Statuta SPS*; član 4. *Statuta SRS*; član 9. *Statuta SPO*; čl. 10 *Statuta PSS-BK*; čl. 12 *Statuta NS*). Premda su iznosi članarine u partijama Srbije po pravilu imali (od 0.5 do 1 evra mesečno), partije se suočavaju sa teškoćama u njenoj naplati. Koliko je to osetljivo pitanje govori podatak da SPO kada nije imao predstavnike u parlamentu (od decembra 2000. do decembra 2003) uopšte nije ubirao partijsku članarinu. Ali, i kod vladajućih partija članstvo nerado ispunjava svoje finansijske obaveze, što dobro ilustruje sugestija Izvršnog odbora SPS-a opštinskim rukovodstvima, upućena sredinom 2000, da se pitanje plaćanja članarine “ne poteže” kako se “članstvo ne bi iritiralo”. Pretpostavljamo da u ukupnom prihodu partija Srbije 2004. godine članarine učestvuju 2-10 odsto.

U Sloveniji su članovi pojedinih partija dužni mesečno da plaćaju članarinu (2003) u rasponu od 5 do 20 evra, a izuzetak je Stranka mladih kod koje je članarina samo simbolična (0,1 evra).

U estonskim partijama mesečna članarina iznosi između 6,2 do 8,8 evra. Udeo članarine u ukupnim partijskim prihodima oscilira u širokim amplitudama kako između partija pojedinih zemalja, tako i između partija iste zemlje. Evo nekoliko primera za to. U Bugarskoj socijalističkoj partiji učešće članarine u prihodima 1995. iznosilo je 23,1 odsto, a u Uniji demokratskih snaga samo 6, 8 odsto. U Mađarskim partijama udeo članarine u partijskim prihodima bio je iste godine znatno manji; u Fideszu taj udeo je bio 0,1 odsto, u Mađarskom demokratskom forumu 0,9 odsto, a Socijalističkoj partiji Mađarske 3,2 odsto. U Češkoj je situacija sasvim različita što ilustruju podaci da je Komunistička partija Moravske i Češke obezbedila iz tog izvora 1991. 36,6 odsto prihoda, Čehoslovačka narodna partija 15,6 odsto, Socijalistička partija 5 odsto i Građanski pokret 0,34 odsto (Walecki 2001, 396-397).

Pored članarine, pojedine partije zahtevaju od rukovodilaca na važnim partijskim i državnim položajima i druga finansijska davanja. Obaveza poznata kao "partijski porez", varira u širokom rasponu od 70 odsto - koliko su poslanici KP Italije i KP Francuske plaćali svojim partijama pedesetih godina dvadesetog stoleća - do 20 odsto, koliko su 2001. dužni da uplate u partijsku blagajnu poslanici SDP-a Nemačke u državnom, saveznom i Evropskom parlamentu. U SAD-u zaposleni u organima lokalne, državne i federalne vlasti obavezni su da plaćaju namet (*levy*) svojim partijama koje tako, smatra Williams (2000, 5), nadoknađuju deo prihoda koje obezbeđuju evropske partije sa velikim brojem članova. U Holandiji - kao i u drugim zemljama u kojima je uticaj poslaničkih grupa u partijama veliki - Socijalistička partija ima probleme da naplati od poslanika čak i skroman »partijski porez« od 2 odsto (fon Beyme 1985, 197-198; Von Beyme 2002, 113).

Obaveza plaćanja nepopularnog »partijskog poreza« ustanovljena je i u partijama nekih postkomunističkih zemalja. Na primer, poslanici Estonske partije centra obavezni su, uz redovnu članarinu, da uplaćuju u partijsku blagajnu 1/3 poslaničkih prinadležnosti. Statut Umerene partije Estonije propisuje da poslanici i ministri uplaćuju svakog meseca u partijsku kasu po 31,3 evra. Ovo je, takođe, značajan izvor prihoda poljskih partija. Jedan autor to opisuje na sledeći način: »Prema mojim istraživanjima partije zahtevaju od članova koji su na izbornim funkcijama ili na

funkcijama koje zauzimaju putem imenovanja fiksni deo njihovih plata. Ovaj »partijski porez« primenjuje se na većinu od 560 poslanika, stotine partijskih članova na pozicijama u vladi, članove nadzornih odbora, ali, iznad svega, na hiljade članova lokalnih veća. Iznos zavisi od partije a u slučaju članova lokalnih veća razlikuje se, iznosi 5 do 10 odsto plate ili je fiksno utvrđen. Članovi nadzornih odbora i drugi članovi na funkcionerskim pozicijama prinuđeni su da prilažu 10 odsto svojih plata« (Walecki 2001, 308). Neke partije Srbije zahtevaju takođe da članovi na profesionalnim funkcijama u partiji i državi izdvajaju u partijski trezor izvestan procenat svojih zarada. Taj procenat u slučaju DS-a iznosi 5 odsto plate koju član dobija na rukovodećim položajima u partiji, državi i u javnom sektoru. Profesionalni funkcioneri u aparatu SPO-a i SPS-a dužni su da plaćaju partiji 3 odsto, a poslanici SPS-a odvajaju čak 30 odsto plate u partijsku blagajnu, dok poslanici G17 plus izdvajaju godišnje 70-110 evra u fiksnom iznosu (6.000 - 9.000 dinara) (Blic, 7. februar 2004).

Pokloni pojedinaca bili su jedini izvor prihoda partija u prvoj polovini devetanestog stoleća, a tek kasnije u krug "partijskih mecena" uključile su se i privredne korporacije. Iz tog izvora pritiče, u velikom broju zemalja, značajan deo ukupnih partijskih prihoda. Pomenimo, na primer, da je 1997 - za koju Saalfeld (2000, 99) ocenjuje da je u ovom pogledu tipična - šest najvećih nemačkih partija prijavilo iznos poklona oko 100 miliona DM, dok je njihov ukupan prihod bio 687 miliona DM.

Veliki donatori žele da ostanu anonimni, oni često nisu članovi partija (Von Beyme 2002, 93) što *per se* dovodi u sumnju svrhu njihovih donacija. Iako se tu, pravno posmatrano, radi o dobročinstvu, detaljniji uvid najčešće pokazuje da darodavci dobijaju zauzvrat određena prava ili povlastice. Nepoverenje u prave motive partijskih sponzora objašnjava zašto je zakonodavac u zemljama stabilne demokratije i u postkomunističkim zemljama zaokupljen nastojanjem da taj oblik davanja učini transparentnim i da ga podvrgne različitim zabranama. Sama ideja da se pokloni ograniče znači, u stvari, priznanje da postoji sumnja u njihovu pravu svrhu. Jedan poznavalac o tome beleži: "Ako su limiti ustanovljeni, rizici "trgovine uticajem" su smanjeni. Na taj način, priznato je, dakle, u startu da iza tih donacija može da bude neka forma trgovine

uticajem” (Van Ruymbeke 1998, 15). Nabrojaćemo samo najvažnija ograničenja donacija.

Po zakonima većine zemalja stabilne demokratije zabranjeni su pokloni partijama od strane fizičkih i pravnih lica iz drugih zemalja. U Velikoj Britaniji i Kanadi novčani prilozi partijama ili partijskim kandidatima na izborima ne mogu da se uplaćuju direktno nego preko ovlašćenog lica (*Chief Agent* odnosno *Official Agent*). U Francuskoj takođe nije dozvoljeno da se donacije dostavljaju partijama direktno; umesto toga sredstva moraju biti uplaćena preko udruženja za finansiranje izbora (*l'association de financement électorale*) ili preko finansijskih punomoćnika (*le mandataire financier*). U oba slučaja, novčanu transakciju mora da odobri odgovarajuća javna agencija da bi se na doznačena sredstva primenile poreske olakšice. Visina novčanih poklona je takođe u mnogim zemljama limitirana, a pokloni od strane nekih subjekata su zabranjeni. U Francuskoj pojedinci mogu da poklone partiji najviše 13.000 evra godišnje, a u Italiji je maksimalni iznos donacije 18.000 evra. U Francuskoj i Belgiji su zabranjene donacije privrednih korporacija (i uopšte pravnih lica). Nemačka nije zabranila, ali je ograničila iznose poklona koje privredne korporacije daju partijama. U Španiji su zabranjene donacije iznad 6.060 evra, bez obzira da li dolaze od pojedinaca ili privatnih korporacija.

U postkomunističkim zemljama početkom trećeg milenijuma, sudeći prema ocenama Waleckog (2001, 399-401), raste važnost poklona partijama od strane bogatih pojedinaca i korporacija, posebno u izbornim razdobljima. Ovaj autor zasniva svoju ocenu na podacima iz Poljske, Rusije, Ukrajine i Bugarske. Pretpostavljamo da se o porastu prihoda iz ovog izvora može govoriti i u Srbiji, ali to ne možemo da potkrepimo čvrstim dokazima, jer tek od početka 2004. javnost ima uvid, doduše parcijalan, u finansijsko poslovanje partija. Izneti pretpostavka zanovana je na analizi finansiranja junjskih predsedničkih izbora 2004. koja je pokazala da su pojedini kandidati trošili ne samo sredstva iznad dozvoljenog maksimuma nego i da su ih koristili pre nego što su im sredstva bila doznačena iz budžeta (Goati, Nenadić i Jovanović, 2004), pa verujemo da ta sredstva potiču od poklona pojedinaca i korporacija. U prilog pretpostavci o sve većoj važnosti prihoda iz privatnih izvora, bilo da je reč o poklonima pojedinaca i korporacija ili trošenju vlastitog

bogatstva kandidata, govori uspešan ulazak u «političku arenu» pripadnika ekonomsko-finansijske elite. Prvi primer za to je bogati biznismen Bogoljub Karić koji je na predsedničkim izborima 2004. ostvario dobar rezultat (17,4 glasova) i izvojevao treće mesto među petnaest kandidata. Drugi primer je Zoran Drakulić - takođe istaknuti pripadnik ekonomsko-finansijske elite - koji je na neposrednim izborima za gradonačelnika Beograda u septembru 2004. zadobio zavidan postotak glasova (16 odsto) i izvojevao treće mesto među devet kandidata.

U Srbiji je zakonom zabranjeno primanje poklona od stranih fizičkih i pravnih lica, a donacija domaćih fizičkih lica ograničena je na deset, a pravnih lica na sto prosečnih zarada godišnje (oko 2.000 odnosno oko 20.000 evra). Osim toga, zabranjene su anonimne donacije i donacije od preduzeća sa učešćem državnog kapitala "bez obzira na visinu učešća" (čl. 6). Široka lepeza zabrana i ograničenja sadržana je u zakonima drugih zemalja. U Bosni i Hercegovini ukupan iznos priloga pravnih i fizičkih lica ne sme da premaši osam mesečnih plata. U Sloveniji je gornja granica poklona pojedinaca i privatnih korporacija deset prosečnih mesečnih zarada, što je 2004. iznosilo oko 8000 evra. U Makedoniji je gornji limit sto prosečnih plata (oko 17.000 evra), a u izornoj godini taj limit se udvostručuje. U Estoniji pojedinac može maksimalno da pokloni partiji 1000 kruna (62,5 evra), dok iznos donacije pravnih lica nije ograničen. U Poljskoj novčani poklon pojedinca partiji za predsedničke izbore ne može biti veći od 15 minimalnih mesečnih zarada na dan pred početak izborne kampanje, a ukupna suma tih donacija limitirana je na 100 minimalnih zarada. Ukupna suma godišnjih donacija pojedinca partiji u Rumuniji ne sme preći 100 minimalnih plata, a suma poklona korporacije 500 plata. Zakonodavac u Rusiji (2000) dozvoljava da pojedinac pokloni partiji iznos od najviše 10.000 minimalnih dnevnih nadnica, a privredna korporacija 100.000 minimalnih nadnica. Maksimalan iznos donacije partiji u Letoniji je 45.870 evra (ili 25.000 lata), s tim da se najviši iznos poklona od strane članova partija određuje partijskim statutom.

Važno je ispitati da li sve partije imaju podjednaku korist od poklona, prvenstveno od poklona korporacija, ili se tu uočavaju neke razlike? Prema zvanično publikovanim podacima u Srbiji, na parlamentarnim izborima 2004, Dragan Maršićanin, kandidat vladajuće

koalicije, prikupio je više poklona nego ostalih osam kandidata zajedno (55,8 odsto : 44,2 odsto) (Goati, Nenadić i Jovanović 2004, 106). Ista ocena važi za Albaniju u kojoj su pokloni korporacijâ usmereni uglavnom ka vladajućim partijama (Kajsiu 2004, 6.). Na identičan zaključak upućuju, takođe, rezultati prethodno citiranog intervjua sa letonijskim partijskim liderima. Autor tog intervjua je zabeležio: "Većina partijskih lidera, u stvari, potvrdila je pretpostavku da sponzori imaju izvestan "interes" za njihovo investiranje u političke partije. Osam od devet respondenata prihvatilo je da potencijalni sponzori iznose sugestije ili čak zahteve političkog i/ili ekonomskog karaktera« (Iksens 2001, 4). Navedena ocena izneta od strane anketiranih partijskih funkcionera "iznutra" potvrđuje nagađanja i sumnje da su pokloni neka vrsta avansa za buduće usluge, a ne dobročiniteljski čin i da pravi motiv sponzora nije altruizam nego interes. Zato je sasvim razumljivo što su pokloni ogromnom većinom upućeni vladajućim partijama koje imaju mogućnosti da uzvrate uslugu.

Obavljanje privredne delatnosti iz koje partija ostvaruje prihode najčešće je ograničeno na publikovanje novina, knjiga, prodavanje partijskih znački, pića i hrane u partijskim klubovima itd. Iznos prihoda od partijskih priredaba i publikacija dostiže ponekad značajan nivo; u Komunističkoj partiji Nemačke prihod iz tog izvora dostizao je jednu trećinu, a u KPI jednu petinu prihoda (Von Beyme 2002 114). Ali, partije u zemljama stabilne demokratije ipak nisu pravi preduzetnici jer ne mogu zbog zakonskih prepreka da diverzifikuju svoju aktivnost prema zahtevima tržišta. Na osnovu toga Ware umesno zaključuje da prihod koji ostvaruju same partije "uobičajeno nije rastući izvor partijskog dohotka u kasnom dvadesetom stoleću" (1996, 301).

U Srbiji je prema *Zakonu o finansiranju političkih stranaka* partijama dozvoljeno da stiču prihod od promotivnih aktivnosti (prodaja publikacija, simbola i drugih oznaka), kao i prihod od imovine koji sme dostići najviše petinu ukupnih prihoda (čl. 5). Zakonodavna rešenja u ovom pogledu su različita u drugim postkomunističkim zemljama. U Albaniji, prema *Zakonu o političkim partijama* (2000) otvoren je širok prostor partijama da sudeluju u privrednim aktivnostima, ali im je zabranjeno da osnivaju pravna lica i da se u privrednim poslovima udružuju drugim subjektima. U *Zakonu o finan-*

siranju političkih stranaka Bosne i Hercegovine (2000) preduzeća u vlasništvu stranke mogu se, prema članu 3, baviti samo kulturnom i izdavačkom delatnošću. U Rusiji aktivnost partija u ekonomskoj sferi limitirana je na izdavaštvo, produkciju partijskih propagandnih materijala i suvenira, i na karitativnu sferu. U Estoniji, pored navedenih delatnosti, partijama je dozvoljeno da organizuju lutrije.

(6) Kontrola

U evropskim postkomunističkim zemljama kontrolna ovlašćenja pripadaju različitim organima. U Rusiji je dužnost partija da izveštaj o finansijskom poslovanju dostavljaju svake godine (preko interneta) Ministarstvu pravde. Slično rešenje prihvaćeno je u Letoniji, u kojoj su partije obavezne da svake godine do 1. marta podnesu finansijski izveštaj Ministarstvu pravde i državnoj obračunskoj službi. Bosna i Hercegovina i Slovenija opredelile su se za drugačiju soluciju; u tim zemljama partije svake godine podnose finansijski izveštaj parlamentu do 31. marta, a u Sloveniji taj izveštaj prethodno ocenjuje Računski sud.

U Srbiji, kontrola finansijskog poslovanja partija bila je, po zakonu iz 1991 i 1997. u nadležnosti Ministarstva finansija i organa uprave nadležnog za poslove javnih prihoda. *Zakonom o finansiranju političkih stranaka* (2003) kontrola je poverena Odboru za finansije Narodne skupštine što je, načelno posmatrano, bolje rešenje od prethodnog, jer je izuzetno važno i politički »osetljivo« pravo finansijske kontrole poslovanja partija isključeno iz nadležnosti republičke Vlade (u stvari vladajuće partije ili koalicije) čime su onemogućene potencijalne zloupotrebe. Partije su Odboru dužne da podnose završni račun za svaku godinu sa sertifikatom ovlašćenog revizora, kao i izveštaj o priložima koji prelaze 6.000 dinara (oko 70 evra krajem 2005) i izveštaj o imovini (čl. 16). Ogromna većina partija se, međutim, oglušila o tu zakonsku obavezu, čemu u prilog govori da je od 396 registrovanih partija početkom 2005. sve podatke o finansijskom poslovanju za 2004. na vreme dostavilo samo 5 stranaka (1,2 odsto). Trideset i devet partija doznačilo je završni račun bez izveštaja ovlašćenog revizora, 4 nisu priložile izveštaje ovlašćenog revizora sa obrazloženjem da su razvrstane u mala pravna lica, 3 nisu dostavile završni račun ali su dostavile izveštaje revizora i

najzad 5 partija dostavilo je izveštaje sa prilogima iznad 6.000 dinara, ali bez završnih izveštaja i izveštaja ovlašćenog revizora. Sve u svemu 56 partija je dostavilo - blagovremeno ili sa zakašnjenjem, potpuno ili delimično - izveštaj Odboru za finansije, dok se 340 partija (ili 86 odsto) potpuno oglušilo o svoju zakonsku obavezu.

Inače, Odbor za finansije nema vlastiti budžet pa je zato njegovo ovlašćenje da angažuje eksperte radi kontrole izveštaja koji su mu dostavljeni *nudum ius*. Dodajmo tome da se ni jedna od 396 partija nije povinovala zakonskoj obavezi da o svom trošku publikuje završni račun i izveštaje o uplatama iznad 6.000 u "Službenom glasniku RS", a javnost o tome može da stekne uvid jedino preko internet stranice Narodne skupštine. Jedva je nešto bolja mogućnost javnosti da se upozna sa finansiranjem izbornih kampanja. Kontrola nad prikupljanjem i trošenjem sredstava za izborne kampanje nije u nadležnosti Odbora za finansije nego Republičke izborne komisije (RIK-a) kojoj su partije obavezne, deset dana posle održavanja izbora, da podnesu izveštaj o poreklu i strukturi utrošenih sredstava za izbornu kampanju. Za obavljanje poslova provere izveštaja RIK može angažovati ovlašćene revizore (čl. 14), ali je sprovođenje u život te odredbe praktično nemoguće, zato što ova komisija - kao ni Odbor za finansije - nije snabdevena sredstvima za angažovanje revizora, niti u svom sastavu ima takav "profil" stručnjaka. RIK je, inače, ustanovljena čl. 35 *Zakona o izboru narodnih poslanika* (2000) i čine je predstavnici političkih partija, bez pratećih službi i bez vlastitog budžeta. Povrh toga, sastav RIK-a se menja sa svakom promenom parlamenta. Zbog odsustva vlastitih novčanih sredstava RIK, na primer, nije mogao da angažuje revizore za proveru finansijskih izveštaja koje su partije podnele posle predsedničkih izbora u junu 2004. Na taj način, pravo RIK-a da kontroliše finansijsko poslovanje partija u izornoj kampanji - kao i pravo Odbora za finansije da vrši kontrolu tekućeg poslovanja partije - svelo se na puku proklamaciju. To je verovatno najkrupniji nedostatak *Zakona o finansiranju stranaka* koji može biti otklonjen uspostavljanjem nezavisnog tela, kadrovski i logistički opremljenog da u potpunosti kontroliše složeno finansijsko poslovanje partija, kako u neizbornom tako i u izbornom razdoblju. Poželjna obeležja tog tela sugerise *Kodeks dobrog vladanja u izbornim pitanjima* usvojen na 52. sednici Venecijanske komisije 2002.

Prvo, njegovi članovi bi trebalo da budu sudije ili pravnici koji su nezavisni od partija-učesnica u izbornom postupku. Princip nezavisnosti članova koji čine organ nadležan za kontrolisanje finansijskog poslovanja partija poštovan je, na primer, prilikom uspostavljanja Nacionalne izborne komisije u Poljskog. Ta komisija je sastavljena od 3 člana Ustavnog suda koje određuje predsednik suda, 3 člana Vrhovnog suda koje imenuje predsednik suda i 3 člana Visokog administrativnog suda koje, takođe, imenuje predsednik. Tako sastavljena komisija je posle parlamentarnih izbora u Poljskoj 2001. striktno primenila zakon, a «žrtva» je bila Poljska seljačka partija, pobednica na tim izborima (Walezki 2005, 227).

Drugo obeležje, prema *Kodeksu dobrog vladanja u izbornim pitanjima* Venecijanske komisije je da u sastav regulatornog tela uđu i predstavnici parlamentarnih stranaka (kojima je zabranjeno učešće u izbornim kampanjama), kao i predstavnici nacionalnih manjina i Ministarstva unutrašnjih poslova. Treće obeležje je da bi stručnu i logističku podršku tom telu trebalo da daje obučeno osoblje. Kad je reč o Srbiji, organ sa navedenim obeležjima trebalo bi da preuzme nadležnosti Odbora za finansije i RIK-a i da na taj način objedini veštački podeljene sfere finansijskog poslovanja partija i finansiranja izbornih kampanja, jer će, u protivnom, partije radi izbegavanja kontrole »prelirati«, bez teškoća, finansijska sredstva iz jedne sfere u drugu.

(7) Podrška javnosti

Zakonodavcu u Srbiji se u borbi za transparentno finansijsko poslovanje partija »pridružio« jedan nadasve važan saveznik - javno mnjenje, koje je pokazalo izuzetnu senzibilnost za novčane zloupotrebe partijskih lidera. U drugoj polovini 2003. u Srbiji je pitanje odnosa partija prema korupciji došlo u središte izbornih kontroverzi, čemu je prethodio niz finansijskih afera u koji su bili umešani visoki državni funkcioneri. Premda je u Srbiji *Zakon o sukobu interesa* koji precizira slučajeve inkopatibilnosti funkcija i propisuje odgovarajuće sankcije usvojen tek sredinom 2004. demokratska javnost je, na primer, oštro reagovala na informaciju objavljenu u julu 2003. da je ministarka za saobraćaj i telekomunikacije u republičkoj Vladi prethodne godine registrovala privatnu firmu u oblasti de-

lovanja svog Ministarstva. Iako, dakle, tada još nije bio na snazi zakon koji inkriminiše sukob interesa, mediji i drugi akteri civilnog društva uporno su zahtevali ostavku ministarke. Pošto je ona to odbijala, predsednik vlade je, u skladu sa članom 93 Ustava, predložio njeno razrešenje o čemu parlament nije stigao da raspravlja, jer je raspušten 13. novembra 2003, kad su raspisani vanredni parlamentarni izbori.

Partijskim rukovodstvima u Srbiji postalo je jasno da njihov izborni uspeh u velikoj meri zavisi od toga koliko ih građani percipiraju kao dosledne borce protiv korupcije. Na taj način, javno mnjenje je počelo da deluje ne samo *post festum* - beskompromisno razobličujući slučajeve koruptivnog ponašanja - nego i kao činilac prevencije korupcije. Prilagođavajući se »duhu vremena«, programski različite partije Srbije svojski su se trudile pred decembarske parlamentarne izbore 2003, junske predsedničke izbore 2004. i septembarske pokrajinske i lokalne izbore 2004, da uvere birače u svoj beskompromisan stav u borbi protiv korupcije. To je, u stvari, postalo »opšte mesto« u njihovim izbornim programima i u svakodnevnim istupanjima lidera, što potvrđuje sledeću Nassmacherovu ocenu, utemeljenu na komparativnoj analizi finansiranja partija: »Gde god politički novac postane predmet političke debate, partije će pokušavati da poprave svoj ugled kod glasača« (2003, 14).

IV. PROMENA PARTIJA

“Partijska promena (u najširem smislu) - beleže Harmel i Janda - je svaka varijacija, prekrajanje ili modifikovanje (načina-VG) kako je partija organizovana, kakve ljudske i materijalne resurse koristi, za šta se zalaže i šta čini» (1994, 275). Za razliku od evolucije kada do modifikovanja dolazi postepeno, fundamentalne promene se odvijaju u kratkom roku i označavaju izmenu “organizacionog poretka” partije (Panebianco, 1988).

1. Vrsta promena

Iz analitičkih razloga korisno je razlikovati kadrovske, programske i organizacione promene partija premda se one, po pravilu, čvrsto prepliću i prožimaju. Kadrovske promene prvenstveno označavaju smenu na vrhu partije (istekom mandata, ostavkom ili opozivom ranijeg vođe) što je najčešće prolog korenitih promena sastava “rukovodećeg kruga”. Kad je pitanje da li se za određenu partiju može tvrditi da označava u organizacionom smislu kontinuitet sa nekom prethodnom - što je bilo naročito aktuelno 1990 - kada su vladajuće komunističke partije u većini zemalja Centralne i jugoistočne Evrope promenile programska opredeljenja, statute i nazive – Waller odgovara, po našem mišljenju, na prihvatljiv način: u slučaju da u novoj partiji pripadnici prethodnog rukovodstva zadrže položaje, nikada se sa sigurnošću ne može tvrditi da je partija doživela organizacione promene (1996, 26). Dobar primer za to je Savez komunista Srbije koji je 1990. redefinisao programska opredeljenja, promenio statut, kao i naziv (u SPS), ali je »rukovodeći ešalon« predvođen partijskim prvakom Slobodanom Miloševićem ostao neizmenjen, zbog čega se ne može govoriti o temeljnim organizacionim promenama. Programske promene označavaju napuštanje ili suštinsko redefinisane integrativnih ideja i vrednosti postojećeg ideološkog projekta ili uključivanje novih ideja i vrednosti

u taj projekat; takvim promenama menja se politički identitet partije. Važne programske promene su, po pravilu, epilog "spoljašnjih šokova" koji aktiviraju interne sukobe, a sasvim retko se događaju uz saglasnost svih relevantnih aktera. Pored malih promena koje se tiču perifernih delova programske platforme, partije revidiraju i »noseće« ideje programskog identiteta. Istini za volju i kad usvoje promene koje znače programski zaokret, partije ističu svoju programsku doslednost, što je rezultat posve razumljivog nastojanja da zadrže dotadašnje sledbenike i glasače. To nastojanje objašnjava takođe zašto partije, po pravilu, ostvaruju programsku reviziju na indirektan način, potiskivanjem određenih stavova (ocena, tvrdnji) iz centra na periferiju programske platforme ili »novom interpretacijom« izvornih opredeljenja kojom se tim opredeljenjima potpuno preinačuje izvorni smisao. Programski zaokreti partija ipak imaju granice; malo je, na primer, verovatno da će katoličke partije podržati abortus, a agrarne smanjivanje subvencija zemljoradnicima, ukratko »prethodni identiteti imaju trajne političke implikacije« (Mair 1997, 21). Ovde, očigledno, ideologija deluje kao »nezavisna varijabla« partijske politike. Takvu ulogu ideologije naglašava »institucionalni« pristup po kojem su partije »zarobljenici« ideoloških principa formulisanih pri njihovom nastanku (Ware 1996, 18). Nasuprot tome, »konkurentski« pristup posmatra partije kao aktere koji adaptiraju sadržaj ideologije u skladu sa zahtevima »izbornog tržišta«, što je pregnantno izrazio Downs (1957) u prethodno citiranoj oceni.

Ovde je reč o dva »odsečna« pristupa koja se međusobno isključuju samo u sferi teorije, dok je ih u analizi uloge ideologije, odnosno partijskog programa, nepohodno kumulativno koristiti. Neke delove svoje ideologije partija uistinu lako menja i prilagođava zahtevima »izbornog tržišta«, ali postoje i programska načela koja zaista usmeravaju i time ograničavaju političku akciju partije, načela koja opstaju decenijama i čije narušavanje vodi unutarpartijskim sukobima. Kao izvanredan primer za to navešćemo član 4 partijskog Ustava britanskih laburista iz 1918. u kojem se ta partija zalaže za nacionalizaciju »sredstava za proizvodnju, raspodelu i razmenu«. Taj član je od početka izazivao rasprave između desnih i levih tendencija u partiji; prve su ga decenijama uporno kritikovale (kao »rezidu komunizma«), a druge žilavo branile. Kao epilog dugog unutarpartijskog »rovovskog rata« navedeni član je promenjen tek 1994.

Organizaciona transformacija partije ima različite vidove koje Bille operacionalizuje kao 1. promenu relativne distribucije moći koja pripada centralnim organima; 2. centralizaciju ili decentralizaciju u pogledu odluka koje se tiču: izbora kandidata za nacionalne izbore, donošenja programskih dokumenata, izbora partijskog predsednika, izbora glavnog odbora ili izvršnog partijskog organa (prema: Harmel 2002, 136). Organizacione promene su - kao i ideološke - najčešće evolutivne i implicitne; zahteve i potrebe drugačijeg načina delovanja partije nastoje dugo da zadovolje korišćenjem važećih organizacionih obrazaca, šema i struktura, odnosno postojeće "konfiguracije legitimne moći" (Panebianco 1988, 42), da bi kasnije najpre faktički prekršile ustanovljene obrasce i uspostavile nove, što *post festum* biva sankcionisano partijskim normama. Od jedva primetnih postepenih organizacionih promena, treba razlikovati velike promene koje - prema mišljenju Panebianca - znače izmenu strukture moći, odnosno organizacionog poretka partije. Takve promene su relativno retke i tiču se (1) stepena unutrašnje kohezije vladajuće grupe ili »vladajuće koalicije«, (2) stabilnosti te grupe i (3) i organizacione »mape vlasti« koja se tiče hijerarhijskih odnosa (nadređenosti/podređenosti) između različitih službi i interorganizacionih veza (Panebianco 1988, 243).

Budući da promene iziskuju utrošak vremena, sredstava i ljudskih resursa, partije im se, naglašavaju Harmel i Janda (1994, 225), opiru i menjaju se samo pod pritiskom. Spremnost partije na promene ne zavisi direktno od njenog unutrašnjeg uređenja (centralizacija/decentralizacija). Tvrdnju da su decentralizovane i fragmentirane stranke inovativnije od centralizovanih Von Beyme (2002, 183) smatra empirijski neodrživom I nasuprot tome, naglašava da centralizovane partije imaju veći kapacitet transformacije. Isti pisac navodi sledeću varijablu koja podstiče spremnost partija na promene: duže "sušno razdoblje" u kojem je partija u opoziciji (Von Beyme 2002, 183). Ta varijabla olakšava promene, ne samo time što jača "unutrašnji pritisak" za prihvatanje adaptacija neophodnih za zadobijanje vlasti nego i time što podstiče češću smenu na vrhu partije.

U analizi uzroka promene partija Harmel (2002) razlikuje tri pristupa. Prvi pristup (*the life-cycle approach*), čiji je rodonačelnik Michels, smatra da se partije neumitno menjaju tokom vremena i da

partije koje su u trenutku nastanka bile demokratske »starenjem« postaju, neizbežno, plen oligarhijskih tendencija. Drugi pristup je (*the system-level trends*) zasnovan na premisi da u određenim istorijskim epohama procesi u društvenom okruženju stvaraju pogodne uslove za razvoj novog tipa partijâ i da se evolucija izvesnog broja partijâ odvija u tom pravcu. Taj pristup ima u aktuelnom razdoblju veliki broj sledbenika (Duverger, Kirchheimer, Panebianco, Katz, Mair i dr.) koji su razvili »evolucioni lanac« koji se sastoji od sledećih tipova partija: kadrovskih, masovnih, sveobuhvatnih i kartelskih partija (o tome: Goati 2004, 149-158). Najzad, treći pristup (*the discrete change approach*) naglašava važnost posebnih promena u partijskom okruženju i u okviru partija, koje dovode do krupnih transformacija u organizaciji partije. Tri opisana pristupa, kako ispravno konstatuje Harmel, više su komplementarni nego konkurentski, jer »za razumevanje neke partijske promene korisno je integrisati elemente više od jednog pristupa« (2002, 128).

Impulsi za promenama dolaze, najpre, iz okvira same partije kao rezultat smene na vrhu ili - u partijama podeljenim na frakcije - kao posledica krupne redistribucije uspostavljenog obrasca interne moći i obrazovanja nove vladajuće koalicije frakcija. Osim toga, podsticaji ka promeni partijskog identiteta dolaze iz različitih sfera spoljašnjeg okruženja: strukture i stratifikacije savremenih društva, institucionalnog okvira, transformacije u sferi političke kulture i promena u tehnologiji komunikacija. U okruženju - u kojem partije deluju - moguće je razlikovati dogadjaje koji u kratkom periodu transformišu to okruženje i trendove koji dovode do transformacija kroz niz postepenih promena u istom smeru. Promene iz okruženja, naročito ako su podstaknute trendovima a ne događajima, podstiču transformaciju partija sa izvesnim zakašnjenjem (*time lag*). Važno je istaći da impulsi iz okruženja ne deluju direktno nego su posredovani partijskim odlukama čiji sadržaj zavisi od internog odnosa snaga. To Panebianco ovako naglašava: promena je, »u većini slučajeva, posledica spoljnjih posticaja (ekoloških i/ili tehnoloških) koji udružuju snage sa unutrašnjim činionicima, koji sami podrivaju strukuru moći. Spoljašnji podsticaji deluju kao katalizator koji ubrzava transformaciju strukture moći (na primer, distribuciju resursa između različitih grupa), gde unutrašnji preduslovi za tu transformacije postoje« (1988, 242). Harmel i Janda prihvataju

Panebiancov stav, ali ga dopunjuju ocenom da neke promene mogu biti objašnjene isključivo internim činiocima (1994, 265; slično; Harmel 2002, 133).

2. Partijski ciljevi i podsticaji promenama

Kao što smo više puta naglasili, težnja za što boljim izbornim rezultatom karakteriše većinu partija. Uspehom na izborima partijski vrh osigurava svoj položaj i povrh toga, u mnogim zemljama, uključujući Srbiju, obezbeđuje značajna sredstva iz budžeta za funkcionisanje partije. Ako partija na izborima doživljava poraze i ne uspeva da dobije budžetska sredstva, ugrožen je ne samo opstanak vođe i pripadnika “rukovodećeg kruga” nego i same partije. Coppedge slikovito opisuje ogorčene partijske izborne «sudare» u zemljama Latinske Amerike tokom devedesetih godina dvadesetog stoleća, kao borbe za opstanak («politički Darvinizam») u kojima ima malo preživelih (2001, 184). Slična ocena važi za većinu postkomunističkih zemalja u kojima je sankcija za izborni poraz gubitak ili smanjivanje budžetskih sredstava, a često i gašenje partije. U zemljama stabilne demokratije izborni porazi u dvopartijskim sistemima znače obaveznu promenu partijskog vođe a po pravilu, sličan efekt u višepartijskim sistemima ima slabiji izborni rezultat partijâ od rezultata ostvarenog na prethodnim izborima. U postomunističkim zemljama uočava se, takođe, trend sve čvršćeg vezivanja opstanka partijskih vođa na vrhu za izborni učinak partije.

Nema nikakve sumnje da izborna sfera “emituje” za partije nadasve važne signale o potrebi promena. Za ogromnu većinu partija izborni neuspeh predstavlja “spoljašnji šok” koji inicira promene. Von Beyme je sasvim u pravu kad tvrdi da su “za većinu stranaka drastični gubici glasova ... šokantan doživljaj koji uzrokuje promjene” (2002, 183), a Janda to metaforično izražava tvrdnjom da su izborni porazi “majka partijskih promena” (prema: Harmel 2002, 126). Istini za volju, neka empirijska istraživanja uticaja izbornih neuspeha zapadnoevropskih partija, ne potvrđuju tezu da su izborni porazi nužan, a još manje dovoljan uzrok promena (Harmel 2002, 127). Partije Srbije su, generalno uzevši, slučaj *sui generis* jer su, kao što smo prethodno naglasili, manifestovale zadivljujuću otpor-

nost na izborne poraze. Važan uzrok za to su, svakako, sistematske izborne manipulacije kojima je Miloševićev režim do svoga kraha u oktobru 2000, preinačavao izborne rezultate i tako opstajao na vlasti. Na taj način izbori su bili obesmišljeni; umesto pouzdanog pokazatelja uspeha partije u biračkom telu, oni su redukovani na manipulativno oruđe u rukama režima. Verujemo da je to razlog što ni najteži izborni porazi nisu potkopavali položaj partijskih vođa. Istini za volju, preinačavanje izbornih rezultata u predoktobarskom razdoblju, prema našim procenama (Goati, 2001), nije prelazilo vrednost od 10 odsto, ali su vođe poraženih partija to umešno koristile kao dovoljan alibi za prave izborne katastrofe.

U postokotobarskom razdoblju, uprkos mnogim izbornim porazima, uključujući više puta održane parlamentarne, predsedničke i subnacionalne izbore čija je demokratičnost neosporna, izborni neuspesi nisu delovali na redukovanje impozantnog broja partija nego se taj broj čak povećavao. Na «prenaseljenoj» partijskoj sceni Srbije registrovano je krajem 2005. godine 416 partija ! Na parlamentarnim izborima u decembru 2003. sudelovale su 44 partije, a samo 7 partija uspele je da dostigne cenzus od 5 odsto i da zado-bije parlamentarne mandate, a time i izdašnu budžetsku pomoć. Osim toga, predstavnici još 7 partija obezbedili su mandate na listama drugih partija, čime su i te partije postale «indirektno parlamentarne» (Goati 2004, 219). Za razliku od tih 14 partija, veliki deo preostalih partija uspevaju, verovatno na nezakonit način, da obezbede neophodna finansijska sredstva za svoje funkcionisanje. Pretpostavljamo da će se doslednom primenom Zakona o finansiranju političkih stranaka i sankcija koje taj zakon sadrži - što je, kao što smo naglasili, do sada izostalo - patuljaste partije suočiti sa izborom između uključivanja u neku parlamentarnu partiju, ujedinjavanja sa finansijski stabilnijom partijom ili prestanka sa radom.

Neophodno je ipak naglasiti da stremljenja za uspehom na izborima ne deluju identično na sve partije nego da dejstvo tog posticaja zavisi od prioritetnog cilja partije. Po jednoj školi mišljenja koju (kako je prethodno pomenuto) dobro reprezentuje Downs (1957), osvajanje vlasti je najvažniji cilj partija, kao i pojedinačnih kandidata na izborima. U skladu sa tim, Downs smatra da je racionalno ponašanje političkih aktera (partija, pojedinaca) usmereno ka ostvarivanju tog "sebičnog cilja" (1957, 27). Druga

škola mišljenja zastupa stanovište po kojem postoji šira lepeza partijskih ciljeva. Toj školi pripadaju Harmel i Janda koji navode sledeće ciljeve: maksimalizaciju izborne podrške, ostvarenje što većeg učešća u vlasti, zastupanje određene ideologije i maksimalizaciju interne demokratije (1994, 265). Prihvat ćemo, uslovno, iznetu tipologiju ciljeva, premda nam se čini da se, u praksi, maksimiranje izborne podrške i ostvarenje što većeg udela u političkim položajima jedva mogu razlikovati i to samo u visoko fragmentiranim partijskim sistemima. Jer, "tko želi dobiti položaje, mora najprije maksimirati glasove" (Von Beyme 2002, 18). Iako Harmel i Janda govore o lepezi od četiri cilja, oni pretpostavljaju da svaka partija u datom vremenu ipak ima jedan primarni cilj i da »... će se najdramatičnija i najšira promena dogoditi kada partija doživi »spoljašnji šok«, a "spoljašnji šok" je eksterni podsticaj koji utiče na primarni cilj" (Harmel and Janda 1994, 265). Terminom »šok« isti pisci definišu specijalni tip događaja u okruženju koji imaju ozbiljne posledice za specifične partije.

Postojanje primarnog cilja ne znači, međutim, da se partija bori isključivo za ostvarenje jednog cilja, čemu u prilog Harmel i Janda navode, sa odobravanjem, sledeće zapažanje Tsebelisa: "Posmatrač se usredsređuje samo na jednu igru, ali akter je uključen u mrežu igara - šta ja nazivam umrežene igre (*nested games*). Što izgleda suboptimalno iz perspektive jedne igre u stvari je optimalno kada se posmatra čitava mreža igara" (Harmel and Janda 1994, 274). Lista više prioritenih ciljeva odgovara velikim razlikama koje postoje između partija, ali niukoliko ne osporava ocenu da većina savremenih partija u zemljama u kojima je demokratija »jedina igra u gradu«, stremlje što široj izbornoj podršci, jer je to »ključ« za osvajanje vlasti. Partije čiji primarni cilj nije maksimalizacija izborne podrške nego što veće sudelovanje u vlasti, imaju viši "prag" tolerancije za izborne neuspehe, zato što im često polazi za rukom da, uprkos izbornom porazu, sačuvaju položaj u vladajućoj koliciji. Ali, te partije su izuzetno "osetljive" na raspad koalicijâ i takav događaj za njih predstavlja "spoljašnji šok". Partije koje su primarno usredsređene na zastupanje određene ideologije ili na maksimalizaciju sudelovanja članova u donošenju odluka, "imune" su, u velikoj meri, na varijacije u izbornom učinku i na sudbinu partijskih koalicija. "Spoljašnji šok" za partije koje ideološko čistunstvo pretpostavljaju izbornim

uspesima - kao što je to slučaj sa komunističkim partijama u zapadnoevropskim zemljama u proteklim decenijama - bio je krah "realnog socijalizma" 1989/1990. Isti efekat imao je na partije zelenih sporazum o smanjenju nuklearnog naoružanja u Evropi početkom osamdesetih godina, jer je pomenutim sporazumom izgubila na važnosti njihova ključna programska ideja. Najzad, za partije kojima je interna demokratija prioritetni cilj, iznenađan priliv ili smanjivanje članstva može biti "uzrok ponovnog propitivanja unutrašnjih mehanizama interesne agregacije i artikulacije" (Harmel and Janda 1994, 271), odnosno "spoljnji šok" koji dovodi do promena.

3. Unutrašnji podsticaji

U interne podsticaje promenama treba svakako svrstati smenu čelnog čoveka partije, što je neretko epilog korenitih transformacija "rukvođećeg kruga", kao i programskih i organizacionih promena. Takve efekte imala je, na primer, u Crnoj Gori smena Momira Bulatovića 1997. s vrha vladajućeg DPS-a i izbor Mila Đukanovića za predsednika partije. Spor između dvojice lidera koji su personifikovali dve politički suprotstavljene opcije "tinjao je" od kraja 1996, a spoljašnji posmatrač mogao je nazreti konture raskola čitajući "između redova" ili dešifrujući partijski "kripto jezik", divergentne ocene koje su izricali Đukanović i Bulatović o dramatičnim događajima krajem 1996. u Srbiji ("velika izborna krađa") i o ulozi predsednika Srbije Miloševića u političkom životu. Do raspleta sukoba došlo je na sednici Glavnog odbora DPS-a održanoj 11. jula 1997. na kojoj je partijski vođa Bulatović ostao u manjini. Nezadovoljan takvim ishodom, Bulatović je sa grupom svojih pristalica napustio sednicu. To je označilo definitivnu rascep DPS-a i početak korenitih programskih i organizacionih promena te partije (Goati 2000, 155-157). U partijama koje su podeljene na frakcije efekat sličan smeni partijskog vođe ima promena odnosa snaga između frakcija do koje dolazi na internim partijskim izborima ili promenom "frakcijske lojalnosti" važnih funkcionera. Povrh toga, i kad odnos snaga frakcija u partiji ostane konstantan, raspad starih i uspostavljanje novih frakcijskih koalicija može da rezultira izborom novog partijskog vrha koji inicira niz kadrovskih i organizacionih promena.

Rapraavljaјуći u III glavi o ulozi i značaju rukovodstva, opisali smo dve karakteristične odluke partijskih vrhova koje su dovele do krize ili čak nestanka partije. Pored odluka koje imaju trenutno ili kratkoročno dejstvo, partijska rukovodstva formulišu pogrešne ili ispravne političke strategije čiji se efekat ponekad može oceniti samo u dužem razdoblju. Rukovodstva nekih partija, na primer, postepeno revidiraju "okoštale" principe da bi integrisali u svoj programski projekt interese ekspanzivnih socijalnih slojeva i zadobili od njih izbornu podršku. Nasuprot tome, rukovodstva drugih partija deluju kao čuvari »svetog plamena« iako to, na duži rok posmatrano, vodi smanjivanju izbornog uticaja. Odbijanje programskih i organizacionih promena nije uvek posledica "ideološke ortodoksije" nego i straha rukovodstva da bi takve promene označile redistribuciju moći u partiji i ugrozile njegov položaj. U tom slučaju, po pravilu izbijaju interni konflikti, a »kada kriza konačno eksplodira, njihova (partijskih vođa) sloboda izbora je drastično sužena« (Panebianco, 1988, 240-241).

4. Spoljašnji podsticaji

Okruženje koje emituje impulse za promenama partija karakteriše nepredvidivost čije su dimenzije - prema Panebiancovim hipotezama (1988, 205-206) zasnovanim na saznanjima teorije organizacije - složenost, stabilnost i neprijateljstvo. Složenost okruženja zahteva odgovarajuću organizacionu kompleksnost partije. Manje stabilna okruženja (sa većim oscilacijama i promenama) podstiču decentralizaciju partije, dok centralizovana partija lakše funkcioniše u stabilnom okruženju. Ukoliko je okruženje u većoj meri neprijateljsko prema partiji, utoliko je viši stepen njene interne kohezije i, obrnuto, manje neprijateljsko okruženje podstiče decentralizaciju. Pripravnost partija na inovacije zbog podsticaja iz okruženja zavisi, smatra citirani pisac, od dva faktora: « (1) Karakteristika okruženja. Izvesna okruženja zahtevaju adaptaciju, dok druga dozvoljavaju da se njima manipuliše. (2) Nivoa institucionalizacije. Ukoliko je više institucionalizovana, utoliko partija manje nastoji da se pasivno adaptira okruženju i utoliko je sposobnija da nad njim dominira ; i *vice versa* ; ukoliko je manje institucionalizovana, utoliko će biti

veća njena pasivna adaptacija » (1988, 204). Kad je reč o visoko decentralizovanoj partiji, adaptacije mogu biti ostvarene samo u nekim delovima ili na nekim nivoima partije. Nasuprot tome, centralizovane partije mogu dugo da ostanu potpuno rezistentne na sve podsticaje za promenama.

U dužem vremenskom razdoblju promena izborne podrške partijama uslovljena je, velikim delom, transformacijom socijalne strukture, "osipanjem" socijalnog uporište jednih partija i širenjem socijalne osnove drugih partija. U zemljama stabilne demokratije na delu je višedecenijska transformacija socijalne strukture što predstavlja za partije trajan izazov - ako žele da opstanu na političkoj sceni - da prilagođavaju programska opredeljenja, organizaciju i način delovanja novim okolnostima. Dobra ilustracija za to je nezadrživi trend smanjivanje učešća seljaštva i radništva u populaciji zapadnoevropskih zemalja, zbog čega su se rukovodstva agrarnih i radničkih (socijaldemokratskih, komunističkih) partija suočila sa izborom između postepene promene partijskog identiteta i nestajanja. Za prvu opciju opredelile su se agrarne partije skandinavskih zemalja koje su, ne menjajući ime, modernizovale svoje programske dokumente i privukle u svoju »orbitu«, pored seljaka, i pripadnike drugih socijalnih slojeva (zaposlene u trgovini, radnike, niže službenike). Suočene sa sličnim izazovom socijaldemokratske partije su, kao i agrarne partije, revidirale svoje programske postulate i izvršile uspešnu izbornu ekspanziju u druge segmente populacije. One su uključile u svoju ciljnu grupu, pored "plavih bluza", "bele okovratnike", visoko obrazovane u sferi proizvodnje, zaposlene u tercijarnom sektoru i mlade. »Pošto su relativizovale svoj odnos sa radništvom, te partije nisu više prinuđene da se zalažu za levičarsku politiku pune zaposlenosti i, umesto toga, opredeljuju se za ekonomske ciljeve koji odgovaraju prosečnom biraču« (Caul and Gray 2000, 223). Uz bitnu programsku reviziju i korenitu promenu izborne strategije, odvijao se i preobražaj načina organizovanja što je označilo transformaciju socijaldemokratskih partija od masovnih u *catch-all parties*. Nasuprot tome, komunističke partije, sa izuzetkom KP Italije i donekle KP Finske, ostale su verne izvornom ideološkom projektu i tradicionalnoj izornoj klijenteli, zbog čega su doživele političku marginalizaciju.

Dok su se promene u strukturi društva u zemljama stabilne demokratije odvijale postepeno, transformacija u "socijalnom reljefu" postkomunističkih zemalja Centralne i jugoistočne Evrope bila je znatno brža i intenzivnija. U potonjem slučaju generator transformacije su procesi privatizacije i marketizacije koji su, u razdoblju od samo nekoliko godina, podstakli drastičnu preraspodelu bogatstva i društvenog položaja slojeva i grupa, i oštro ih diferencirali na socijalne gubitnike i dobitnike. To je jedan od razloga što su u postkomunističkim zemljama posle "biblijskih promena" 1989/1990 pojedinci često menjali "partijske dresove". Povezanost ekonomskih procesa i političkog ponašanja u postkomunističkim zemljama lucidno je objasnio Kitschelt (1992) o čemu je bilo reči u prethodnoj glavi.

U institucionalnoj sferi, najsnažniji podsticaj programskim adaptacijama daju promene izbornog sistema. Zamena proporcionalne izborne formule većinskom ili obrnuto - pa čak i izmene nekog elementa u okviru istog tipa izbornog sistema (broj izbornih jedinica, izborni cenzus i broj poslanika u parlamentu) - imaju bitan uticaj na partije. Većinski sistem (*first-past-the post* i dvokružni) - u većoj meri nego proporcionalni - podstiče obrazovanje predizbornih saveza, što pretpostavlja fleksibilna programska opredeljenja koja ne "vezuju ruke" partijskim liderima u izboru koalicionih partnera. Drukčije rečeno, u većinskom izbornom sistemu neodoljiva težnja za maksimiranjem izbornog učinka stimuliše partije da menjaju kruta programske načela i/ili ih odvrćaju od njihove "čistunske" interpretacije, dok proporcionalni sistem ne "emituje" takve podsticaje. Transformacija državnog uređenja od parlamentarizma u predsednički sistem i *vice versa*, takođe, snažno utiče na partije, prvenstveno na broj partija i na njihovo "koaliciono ponašanje". Predsednički i polupredsednički sistem u uslovima višepartizma, vrše snažan pritisak na partije da se udružuju u dva bloka radi osvajanja predsedničkog položaja. Uključivanje partije u taj proces pretpostavlja spremnost na političke ustupke i na elastičniju interpretaciju programskih principa. Nasuprot predsedničkom i polupredsedničkom sistemu, logika delovanja parlamentarnog sistema *ceteris paribus* ne zahteva u tolikoj meri programsku fleksibilnost partije.

Trebalo bi, naravno, imati u vidu da i kada je institucionalno okruženje u dužem razdoblju stabilno, krupne promene se događaju

vrednosnim opredeljenjima i težnjama biračkog tela. To telo se neprestalno menja, jer u politički život ulaze nove, obrazovanije generacijske kohorte sa različitom lestvicom vrednosti od lestvice njihovih roditelja. Reč je, zapravo, o promenama u dominantnoj političkoj kulturi koje se ostvaruju u dužim vremenskim razdobljima i podstiču partije da se adaptiraju "duhu vremena". Pomenućemo, na primer, intenzivan proces laicizacije u Zapadnoj Evropi posle Drugog svetskog rata zbog kojeg su se demohrišćanske partije našle na raskršću između tvrdokornog istrajavanja na verskoj ortodoksiji i spremnosti na izvesne programske kompromise koji olakšavaju zadobijanje izborne podrške verski neopredeljenih građana, pa čak i ateista. Za drugu, soluciju opredelile su se, na primer, Demohrišćanska partija u Italiji, Hršćansko-demokratska unija i Hrišćansko-socijalna unija u Nemačkoj, i tako sačuvalе važne pozicije na političkim scenama dveju zemalja (Demohrišćanska partija do 1993). Izuzetno važne signale o promenama stavova i opredeljenja građana obezbeđuju rezultati empirijskih istraživanja koja sprovode profesionalne organizacije ili agencije (instituti) samih partija. U pojedinim zemljama, poput Srbije, partije biraju između više agencija, u drugim zemljama partije koriste i profesionalne organizacije i vlastite agencije, dok se u Finskoj više partija oslanja na istu agenciju, Finski Galup (Farell and Webb 2000, 109, fusnota 7). Na osnovu dobijenih rezultata rukovodioci, uz pomoć eksperata, nastoje da formulišu partijske poruke i da tako ostvare što širu izbornu podršku.

Pored promena »dugog talasa« koje postepeno menjaju okruženje (socijalno, institucionalno, vrednosno) u kojem partija deluje, i koje zahtevaju neprestane adaptacije (programske, organizacione), ne treba zaboraviti ni upečatljive događaje (zbivanja, procese) u istoriji pojedinih zemalja koji doprinose ukidanju postojećeg i uspostavljaju novog redosleda političkih prioriteta pripadnika društva, na šta partije ne mogu da se ogluše. Dobar primer za to je Velika ekonomska kriza u SAD (1929-1933) koja je izmenila vrednosni profil američkih birača opredelivši ih da u izbornim nametanjima koja su usledila posle krize u većoj meri podržavaju Demokratsku nego Republikansku stranku. Potonja stranka je, u težnji da povрати izgubljenu podršku, postepeno prihvatala oblike državnog uticaja sadržane u *New Deal*u kojima su Demokrati

omogućili privredi SAD da prebrodi veliku krizu. U Srbiji je od uspostavljanja parlamentarizma 1990. do kraja posmatranog razdoblja registrovano više dramatičnih događaja koji su imali sudbinski uticaj na život građana i koji su, pretpostavljamo, ostavili neizbrisiv pečat na njihova vrednosna opredeljenja i političku orijentaciju. Navedimo samo najvažnije: raspad SFRJ uz ratove u Hrvatskoj i BiH (1991-1996), život u razdoblju ekonomskih sankcija Saveta bezbednosti UN-a i izolacije (1992-2000), galopirajuću inflaciju sa jednom od najviših stopa zabeleženih u istoriji (1992-1994) i najzad, pretvaranje SRJ u državnu zajednicu Srbije i Crne Gore (2003).

5. Promena partije Srbije

U prvoj glavi ovog rada ocrтали smo, u kratkim potezima, političko-vrednosni profil, bolje rečeno “kroki” relevantnih partija naše Republike. Na sledećim stranicama pozabavićemo se procesom promene partija, pri čemu nećemo moći potpuno da izbegnemo ponavljanje nekih prethodno iznetih uvida i ocena.

U partijama koje su do 5. oktobra bile u opoziciji (DS, DSS, SPO) uočljiva je promena u programskoj sferi koju bismo mogli odrediti kao još odlučnije prihvatanje “grozda stavova” koje su, nasuprot prorežimskim strankama, isticale u predoktobarskom razdoblju (insistiranja na slobodnim i ravnopravnim izborima, zahtev za demokratskim reformama društva i donošenjem novog Ustava, podrška obaveznoj privatizaciji, zalaganje za ulazak u EU). Neke od tih partija su u postoktobarskom razdoblju postepeno otklonile rezerve prema Haškom tribunalu (SPO, DSS) i umesto ambivalentnog stava, bezuslovno su prihvatile “Dejtonske granice”. DSS je prihvatio, ili u najmanju ruku ublažio ranije kritičan stav prema autonomiji Vojvodine. Kod DSS-a je programsko prihvatanje autonomije Vojvodine imalo imalo direktan uticaj na “organizacionu šemu”, jer je ta partija krajem 2005. po prvi put obrazovala Pokrajinski odbor. U internim odnosima uočava se, uz otpore i zastoje, jačanje poslaničkog kluba u unutarastanačkom paralelogramu moći i postepeno i sporo uspostavljanje demokratskih procedura u unutarstranačkim izborima (prvenstveno u DS-u), o čemu je bilo reči u III glavi.

Pored promena u partijama koje su bile u opoziciji do 5. oktobra 2000, važno je utvrditi da li su SRS i SPS - koje su bile stubovi predoktobarskog autoritarnog poretka - prihvatile novouspostavljeni poredak ili istrajavaju na neophodnosti restauracije *ancien régime*? Već i površan uvid pokazuje da su znaci promena uočljiviji kod SPS-a nego kod SRS-a. Doduše, obe partije su zadržale svoj načelno negativan stav prema događajima od 5. oktobra 2000, ali su ti događaji, protekom vremena, sve manje tema o kojoj se partije izjašnjavaju. Kao što smo prethodno naglasili SPS je u *Deklaraciji* VI kongresa (2003) podržao obaveznu, vremenski oročenu privatizaciju, čemu se kao vladajuća partija do 5. oktobra 2000. odlučno suprostavljao, kao i u predoktobarskom razdoblju nezamisliv cilj: uključivanje Srbije (SRJ) u EU, iako je to »razblažio« odbijanjem ekstradicije građana Međunarodnom krivičnom sudu u Hagu.

U internim odnosima, SPS je na VI kongresu 2003. učinio krupan napredak obezbeđujući uslove za kompetitivne unutar-partijske izbore. Ne treba, takođe, prevideti ni da je SPS u svom političkom delovanju konstruktivno podržavao koalicionu vladu Vojislava Koštunice. Čak i kada je republička vlada - pod pristiskom međunarodne zajednice - izvršila ekstradiciju jednog policijskog generala Haškom sudu i time prekršila obećanje dato SPS-u, ta partija je »zažmurila« i nastavila da obezbeđuje vladi pouzdan oslonac u parlamentu. U stvari, u nizu situacija kada je sudbina vlade »visila o koncu« SPS je nastupao kao njena pouzdana podrška i pokazivao naglašenu bliskost sa DSS-om. Na to upućuje izjava predsednika Glavnog odbora Ivica Dačića da između te stranke i DSS-a postoji "konsenzus oko najvažnijih državnih i nacionalnih pitanja" (*Politika*, 16. jul 2005). U jesen 2005. SPS je čak javno demonstrirao spremnost da uđe u vladu kao punopravni član, a ne samo kao "spoljašnja podrška", što je izazvalo nezadovoljstvo kako G17 plus i SPO-a, tako i, pretpostavljamo, "pravih vernika" u SPS-u, beskrajno odanih predsedniku te partije Miloševiću. Imajući sve to vidu mislimo da se u posmatranom razdoblju SPS približio prihvatanju institucija, vrednosti i »pravila igre« uspostavljenih oktobarskim preokretom 2000. Naravno, promena nipošto nije završena niti je ireverzibilna, jer, unutar SPS-a postoji snažna tendencija tvrdokornih Miloševićevih pristalica koja teži restauraciji predoktobarskog režima. Osim toga, rukovodstvo izabrano na VI kongresu

koje je većinski opredeljeno za demokratske reforme, mora da vodi računa o velikom prestižu koji u biračkom telu uživa Milošević. Potpuno distanciranje od njega i korenita transformacija SPS-a u socijaldemokratsku partiju smanjila bi, kratkoročno posmatrano, njene izborne izgleda, jer većina njenih birača glasa za SPS kao za "Miloševićevu partiju". Premda je reformističko krilo, sudeći prema prethodno navedenim programskim promenama na VI kongresu SPS-a u januaru 2003. i rezultatima glasanja za rukovodeće organe, odnelo pobjedu nad ortodoksnom strujom, nije izvesno da to isto važi na nižim nivoima partijske piramide, naročito među članovima i glasačima. Na duži rok posmatrano, stratezi SPS-a nalaze se pred sledećom sudbinskom raskrsnicom: hoće li ta partija zadržati svoju "ultranacionalnu komponentu" - doduše znatno prigušenu u post-oktobarskom razdoblju - i time ostati na istom »lovnom području« sa daleko snažnijim radikalima ili će se »pomerati« u pravcu socijaldemokratskog opredeljenja? To nije samo pitanje da li će nego i kada će to učiniti, jer vreme je kritičan resurs i može biti od presudnog uticaja na to koji će se akter, od više pretendenta, prvi uspešno pozicionirati na relativno praznom socijaldemokratskom prostoru.

Nasuprot SPS-u, SRS je ostao dosledan svojim dooktobarskim političko-programskim opredeljenjima, uz dodatak da je u operacionalizaciji tih opredeljenja naglasila "socijalnu komponentu" ili zalaganje za interese socijalnih gubitnika u procesu privatizacije (nezaposleni, otpušteni sa posla iz društvenih preduzeća, prognani, siromašni). Inače, u SRS-u je na snazi program iz 1996. koji kao ključni cilj ističe stvaranje "Velike Srbije" koja zahvata teritorije danas dveju nezavisnih država (BiH i Hrvatske). U interpretaciji tog cilja SRS je, vodeći računa o konjunkturalnim okolnostima, pribegao nekoj vrsti "političke mimikrije". Rukovodioci stranke su, na primer, pred parlamentarne izbore 2003. godine, predsedničke izbore, pokrajinske i lokalne 2004. isticali da će se u ostvarivanju tog cilja oslanjati isključivo na miroljubive metode. Štaviše, kandidat SRS-a na predsedničkim izborima u junu 2004, Tomislav Nikolić je u svom programu pod nazivom: *DOS ili Srbija?* obećao uključivanje Srbije "u sve evropske civilne institucije" i najavio pristupanje EU, ali je, pri tom, ponovio stav - koji predstavlja lajtmotiv političkog diskursa radikalna - da će se Srbija integrisati u Evropu "ponosno i uspravno", a ne "da puzi i da se ponižava kao za vreme DOS-ovske vlasti". Ruko-

vodioci SRS-a su, takođe, u javnim nastupima tokom 2003. i 2004. “mekše” formulisali programske stavove te stranke o nepostojanju crnogorske nacije i o zalaganju za centralizaciju “Velike Srbije” čiji je deo Crna Gora.

Početkom 2005. lideri SRS-a su se, međutim, ponovo vratili tvrdoj retorici i u nekoliko navrata beskompromisno demonstrirali svoja izvorna programske opredeljenja. Tokom marta 2005. SRS je organanizovao dva velika skupa u Beogradu u znak solidarnosti sa okrivljenima pred Haškim tribunalom na kojima je Tribunal je od svih učesnika unisono ocenjen kao nelegitiman i antisrpski. Indikativno je, takođe, da su poslanici SRS-a sa skupštinske govornice etnički diskvalifikovali ministarku za poljoprivredu Ivanu Dulić-Marković za vreme rasprave u Narodnoj skupštini o predlogu politički potpuno neutralnog predloga *Zakona o semenu* (7 aprila 2005). Nije beznačajno ni to što je Narodna skupština Srbije 14. aprila 2005, potvrdila na predlog SRS-a, izbor poslanika Milorada Buhe, umesto jednog preminulog poslanika SRS-a. Buha je, inače, premijer Vlade Republike Srpske »u izgnanstvu«, a na taj položaj je izabran od strane Skupštine Republike Srpske 26. februara 2005. (u Beogradu). Od obrazovanja “Vlade u izgnanstvu” ogradio se predsednik Srbije, Boris Tadić, a premijer Koštunica je izjavio da ta Vlada ima samo nezvanični karakter. Potpredsednik SRS-a Nikolić je potvrdio da SRS podržava Vladu u izgnanstvu upravo zato što se drugi od nje ograđuju. (*Blic*, 15. april 2005).

Dok su sve parlamentarne stranke, uključujući socijaliste, pozdravile početkom 2005. pozitivnu ocenu Evropske komisije o *Studiji izvodljivosti* kao važan korak u procesu priruživanja Srbije EU, zamjenik predsednika SRS-a Nikolić je izjavio da »osnovano sumnja« da je Kosovo zalag za dobijanje *Studije izvodljivosti* i da su u tu trgovinu umešani premijer i predsednik Srbije (*Blic*, 15. april, 2005). Najzad, utamničeni vođa SRS-a Vojislav Šešelj je u jesen 2005. kao Miloševićev svedok u postupku pred Haškim tribunalom, insistirao na tome da je SRS, a ne SPS, beskompromisno delovala u proteklom razdoblju kao nacionalistička stranka i težila proširivanju granica Srbije do linije Karlovac-Karlobag-Ogulin-Virovitica od čega, naglasio je Šešelj, SRS neće nikada odustati. Time je SRS reaktualizovao svoju integrativnu programsku ideju ostvarenja državne zajednice »koja će obuhvatiti Srbiju, Crnu Goru, Republiku Srpsku

i Republiku Srpsku krajinu» (čl.1 u *Programu SRS*, 1996), ideju koja je potpunom raskoraku sa zvaničnom politikom Srbije u postoktobarskom razdoblju.

V. DVE POSTOKTOBARSKE VLADE

Na decembarskim republičkim izborima 2000. koalicija DOS ostvarila je - kao što smo pokazali u prvoj glavi - nadmoćnu pobjedu i tako ozvaničila temeljni politički preokret ostvaren 5. oktobra 2000. Članice DOS-a, bez obzira na mnoge programsko-političke razlike, povezivalo je suprostavljanje Miloševićevom režimu, načelno opredeljenje za demokratske reforme, za transformaciju državno dirigovane privrede u tržišnu, zasnovanu na privatnoj svojini i za uključivanje Srbije u međunarodnu zajednicu. Nasuprot DOS-u, na decembarskim izborima 2000. sudelovale su vladajuće partije iz predoktobarskog razdoblja, SPS i SRS, koje su nazivale preokret 5. oktobra 2000. državnim udarom i zalagale se za restauraciju institucija i vrednosti *ancien régime*, ali su na tim izborima pretrpele težak poraz.

1. DOS-ova vlada 2001.

Pobednička koalicija DOS obrazovala je republičku Vladu 25. januara 2001. Sve do 17. avgusta 2001. Vlada se energično angažovala u saniranju izuzetno teške ekonomsko-socijalne situacije u kojoj se nalazila Srbija podržana nadmoćnom većinom od 176 poslanika DOS-a (od ukupno 250). Paralelno sa tim, Vlada je težila da promeni "stare kadrove" u državnoj organizaciji, ali ta promena nije bila korenita, naročito u službi unutrašnjih poslova i Vojske Jugoslavije (VJ), gde su na strateškim položajima dugo ostali Miloševićevi tvrdokorni sledbenici. Na primer, šef Državne bezbednosti (DB), Rade Marković zadržao je - uz saglasnost vođe DSS-a i predsednika SRJ Vojislava Koštuice - taj položaj od 5. oktobra 2000. do 27. januara 2001. a za to vreme - priznaje njegov tadašnji zamenik Mijatović - masovno je uništavana dokumentacija službe (*Blic*, 25. februar 2004). Ista ocena važi za VJ, u kojoj je

načelnik generalštaba Nebojša Pavković opstao na funkciji, opet na izričito insistiranje Koštunice, do 2002. a u tom razdoblju vojni vrh pretrpeo je samo neznatne kadrovske promene. To su važni indikatori odsustva pravovremenog diskontinuiteta sa Miloševićevim režimom, što će se pokazati kao jedna od krupnih prepreka demokratskim promenama Srbije.

Pored napora koje je ulagala republička vlada za što brži ekonomsko-politički oporavak Srbije, treba naglasiti da je u prvom postoktobarskom razdoblju i savezna vlada doprinela izlasku Srbije i SRJ iz međunarodne izolacije. Naporima savezne Vlade (prvenstveno njenog potpredsednika Labusa) SRJ je primljena u UN (već u decembru 2000), Međunarodnu banku za obnovu i razvoj (maja 2001), potpisala je (u junu 2001) sporazum o sukcesiji i o podeli imovine nekadašnje SFRJ i postigla dogovor sa MMF-om o *stand by* aranžmanu u visini od 260 miliona dolara koji je namenjen uravnoteženju platnog bilansa i učvršćivanju makroekonomske stabilnosti SRJ.

(1) Rascep DOS-a

Odmah po obrazovanju republičke Vlade počeli su sukobi između dve najuticajnije partije DOS-a, DS i DSS. Iako su te dve partije dobile jednak broj mandata iz "kvote" DOS-a, po 45 (zajedno 90) - dok je preostalim partijama te koalicije pripalo ukupno 80 mandata - identična zastupljenost DSS-a i DS-a u republičkom parlamentu nije obezbedila DSS-u ni izbliza ravnopravno učešće u izvršnoj vlasti, jer je - prema prethodnom dogovoru u DOS-u - za premijera izabran Zoran Đinđić, predsednik DS-a, a čelni ljudi manjih partija DOS-a postali su potpredsednici i ministri. Samo dva člana DSS-a ušla su u sastav republičke Vlade (potpredsednik i ministar zdravlja) i od početka su u njoj igrali sekundarnu ulogu, jer je premijer uspevao da za svoje stavove pridobije veliku većinu, najčešće sve ostale ministre. Nasuprot DSS-u, koji je imao široku biračku podršku i neznatan uticaj u vlasti, delovala je grupa patuljastih partija "ostatka DOS-a" sa malim osloncem u biračkom telu, ali sa velikim udelom u parlamentu i u izvršnoj vlasti. Ekstremnu širinu tog raskoraka otkriće tek rezultati decembarskih izbora 2003. na kojima su, na primer, DHSS i LS dobile

zajedno samo 1,7 odsto glasova i ostali bez ijednog mandata, dok su u parlamentu izabranom u decembru 2000. raspolagale sa 17 mandata, kao i sa jednim ministarskim i jednim potpredsedničkim mestom u vladi.

Nezadovoljstvo DSS-a svojim beznačajnim uticajem u republičkoj Vladi raslo je paralelno sa vrtoglavim širenjem uticaja te partije u biračkom telu. To ilustruju podaci empirijskog istraživanja lista *Politika* sprovedenog početkom avgusta 2001. kojim je obuhvaćeno 1500 ispitanika. U tom istraživanju 29,8 odsto građana odgovorilo je da bi na predstojećim izborima glasali za DSS, 14 odsto za DS, 9,6 odsto za SPS, 7,3 odsto za SRS, sasvim mali procenat opredelio se za druge stranke, dok je 41 odsto ispitanika bilo neodlučno (*Politika*, 27. avgust 2001). Težeći da smanji sve veći jaz između široke podrške u biračkom telu i zanemarljivog uticaja u vlasti, DSS je sredinom 2001. postavio zahtev za temeljnom rekonstrukcijom republičke Vlade što je naišlo na odlučno odbijanje ostalih članova DOS-a, prvenstveno DS-a koja je činio "kičmu" te vlade. To je, naravno, značilo otvoreni spor između DS-a i DSS-a oko udela u vlasti.

Neposredan povod za izbijanje sukoba između DSS-a i DS-a, bila su dva događaja. Prvi je izručenje Miloševića Haškom sudu (28. juna 2001), izvršeno na osnovu uredbe republičke Vlade koja je doneta bez saglasnosti DSS-a. Ta stranka se načelno zalagala da se proces ekstradicije optuženih reguliše saveznim zakonom, ali je u Skupštini SRJ početkom 2001. onemogućavala, uz pomoć SPS-a, SRS-a i promiloševićevskih partija iz Crne Gore (SNP CG, SRNS), donošenje tog zakona što je prinudilo republičku Vladu da pitanje ekstradicije reguliše vlastitom uredbom. Drugi događaj je ubistvo visokog službenika Državne bezbednosti Momira Gavrilovića (3. avgusta 2001) do kojeg je došlo posle njegove posete predsedniku SRJ Koštunici. Gavrilovićevo ubistvo podstaklo je bujicu međusobnih javnih optužbi između DS-a i DSS-a, pa je potonja partija odlučila (17. avgusta 2001) da se povuče iz republičke Vlade obrazlažući to nezadovoljavajućim učinkom vlade u borbi protiv kriminala. Ta odluka značila je faktički raspad koalicije DOS. Od preostalih partija iz DOS-a (17), DSS je uspeo da privuče u svoju "orbitu" samo NS, dok su se ostale priklonile DS-u.

Pored spora oko udela u vlasti, sukob između DS-a i DSS-a ima, takođe, programsku i ličnu dimenziju. Na programskom planu "neuralgične tačke" bile su stav prema ekstradiciji optuženih Haškom tribunalu i prema autonomiji Vojvodine. DS se energično zalagao za reintegraciju Srbije u međunarodnu zajednicu i pokazivao spremnost da za to ispuni sve neophodne uslove, uključujući izručenje građana Srbije optuženih pred Haškim sudom. Nasuprot tome, DSS je prema Haškom tribunalu i pre 5. oktobra 2000. ispoljavao duboko nepoverenje, a izrazito rezervisan stav ta partija je manifestovala i prema SAD (o tome: Goati: 2000, 92). Nepoverenje i rezerve su neposredno posle 5. oktobra 2000. bile samo privremeno prigušene i potisnute u drugi plan, jer je pobednički DOS usredsredio napore na to da omogući uključivanje SRJ u najvažnije međunarodne institucije i da od Zapadnih zemalja, u prvom redu od SAD, obezbedi što veću ekonomsku pomoć. U pogledu Vojvodine, DS je od osnivanja podržavao autonomiju te pokrajine i, uopšte, autonomiju Pokrajinâ, jer je ocenjivao da je Ustav Srbije (1990) centralistički i da ne odgovara demokratskim potrebama, niti etničko-verskoj heterogenosti društva Srbije. Nasuprot tome, DSS je ispoljavao kritičan stav prema konceptu autonomije, zato što on uključuje i elemente državnosti što, po oceni te stranke, ugrožava teritorijalni integritet Srbije.

Lična dimenzija sukoba između DS i DSS tiče se poremećenih odnosa između njihovih vođa, Đinđića (ubijenog 12. marta 2003) i Koštunice. Reč je o ličnostima koje su imale potpuno distinktnu percepciju postoktobarskih prilika u Srbiji i nepodudarne planove demokratske transformacije. U rešavanju sudbinskih pitanja Srbije u postoktobarskom razdoblju Đinđić je inklinirao legitimističkom pristupu, odnosno korenitim promenama »starog režima« ne vodeći uvek računa o poštovanju "nepodnošljivo nepravednih" pravnih normi koje je oktroisao taj režim. Nasuprot tome, lider DSS se beskompromisno zalagao za legalistički pristup, odnosno za poštovanje propisa kao da se 5. oktobra 2000. dogodila rutinska smena na vlasti u nekoj od zemalja stabilne demokratije, a ne rušenje autoritarnog poretka ogrezlog u kriminalu i nasilju. Premda je većina partija u DOS-u bila bliža legitimističkom stanovištu, ona je ipak prihvatila - verovatno zbog »mira u kući« - legalistički credo vođe DSS, što je bacilo i baca i danas, dugu tamnu senku na politička zbivanja.

(2) Eskalacija sukoba

Podroban uvid u politička zbivanja posle dramatičnog raskola unutar DOS-a (2001), pokazuje da je »ostatak DOS-a« na čelu sa DS-om ali i DSS prihvatili međusobni sukob kao invarijantu političkog života i "ukalkulisali ga" u strategiju svog delovanja sve do vanrednih parlamentarnih izbora u decembru 2003. "Ostatak DOS-a" usredsredio je napore na to da očuva tanku većinu u parlamentu (131 poslanik od ukupno 250) i da tako što duže ostane na vlasti, dok se DSS postepeno navikavao na ulogu opozicije. Od početka 2002. kod DSS-a se uočava proces političke radikalizacije u kojem se ta stranka postepeno transformisala od "konstruktivne opozicije" u polulojalnu opoziciju. Sredinom 2002. sukob između dve strane toliko je eskalirao da se DSS nije ustezao da javno iznese najteže optužbe na račun republičke Vlade i premijera Đinđića, poput optužbi o dosluhu sa podzemljem i o tolerisanju šverca i korupcije. Od početka 2002. DSS je bojkotovao pojedine sednice republičke Skupštine da bi one, zbog nedostatka kvoruma, bile prekidane. Uz to, ta stranka je sve više koristila svoju nadmoć na saveznom nivou - osiguranu podrškom SPS-a i SRS-a, kao i promiloševićevskih partija iz Crne Gore - na dva načina: onemogućavanjem da se usvoje zakoni od kojih su bitno zavisili procesi tranzicije u Srbiji i Crnoj Gori i postavljanjem od strane predsednika SRJ, Koštunice - koji je po Ustavu (1992) i predsednik Vrhovnog saveta odbrane - na strateške položaje u Vojsci Jugoslavije generala koji su do 5. oktobra 2000. demonstrirali "višak lojalnosti" prema Miloševiću.

Druga konfliktna strana nije ostajala dužna nego je uzvraćala sve oštrijim napadima na DSS za šta je najupečatljiviji primer odluka Predsedništva »ostatka DOS-a« - koju je početkom jula 2002. nelegalno ozvaničio Administrativni odbor Narodne skupštine Srbije - da DSS liši poslaničkih mandata. Tome je prethodio neuspešan pokušaj "ostatka DOS-a" da smanji "mandatski saldo" DSS-a u svoju korist, sa obrazloženjem da to čini radi povećanja efikasnosti rada republičkog parlamenta. Pozivajući se na taj princip, Predsedništvo »ostatka DOS-a« zauzelo je stav, a Administrativni odbor ga je pretvorio u punovažnu odluku, da 36 poslanika izabranih u decembru 2000. na listi koalicije DOS bude zamenjeno »zbog neredovnog prisustvovanja sednicama«. Ta,

naizgled načelna i bezazlena odluka sadržala je bitne redistributivne efekte, jer je najviše pogodila upravo poslanike DSS-a (21). Budući da je na kandidatskoj listi koalicije DOS-a preostalo još samo 13 kandidata iz DSS-a, ta bi partija zamenom poslanika ostala bez osam mandata (broj njenih poslanika opao bi sa 45 na 37), a za isti broj bi bio povećan broj mandata preostalih partija DOS-a. Pošto član 88 *Zakona o izboru narodnih poslanika* (2000) ne predviđa neredovno prisustvo sednicama kao razlog za prestanak mandata, DSS se žalila na odluku Administrativnog odbora Saveznom Ustavnom sudu. Kad je taj sud usvojio žalbu, Administrativni odbor je 29. jula 2002. to prividno prihvatio a zatim je, sprovodeći novi zaključak Predsedništva »ostatka DOS-a«, odlučio da oduzme DSS-u svih 45 mandata! Na taj način, republički parlament, izabran 2000. poprimio je u drugoj godini svog delovanja obeležja »krnjeg parlamenta«, kakav je bio parlament Srbije izabran 1997. (Goati 2001, 113).

Problem je izgladen tek 4. novembra 2002, kada je između »ostatka DOS-a« i DSS-a potpisana *Zajednička izjava* kojom su vraćeni svi mandati DSS-u, a dve strane su se obavezale da će sarađivati na demokratskoj transformaciji Republike. To, naravno, nije bio kraj sukoba nego samo zatišje od nekoliko dana, posle čega se konflikt ponovo rasplamsao. U tom sukobu, obe strane koristile su sve raspoložive resurse. DS je, uz pomoć koalicionih partnera uvukao u sukob republičke institucije radi podrške vlastitim ciljevima, a DSS je to učinio sa saveznim institucijama na koje je ostvarivao presudan uticaj. Ovo je školski primer "inkongruencije političkog statusa" koja je doprinela prerastanju spora između DS-a i DSS-a u sukob između saveznog i republičkog nivoa vlasti. Inkongruencija statusa je, takoreći prirodno, podsticala i DS i DSS da teže izjednačavanju statusa, odnosno preuzimanju vlasti i na nivou na kojem je nemaju, što je moguće ostvariti samo nauštrb druge strane; reč je, zapravo, o *zero-sum game* u kojoj dobitak jednog učesnika znači istovremeno gubitak drugog. Na taj način, međupartijski sukob eskalirao je u institucionalni konflikt koji ozbiljno ugrožava stabilnost novog političkog poretka.

Zvuči paradoksalno da su, u razdoblju dok je između DS-a i DSS-a trajao otvoreni sukob, neke od bitnih programskih nesaglasnosti između dve partije ublažene, jer je DSS odustao

2002. od suprostavljanja autonomiji Vojvodine, (što se očitovalo u modelu novog Ustava koji je predložila ta stranka) i prihvatio da izvršava obaveze prema Haškom tribunalu o čemu svedoči glasanje poslanika DSS-a u Saveznom parlamentu za *Zakon o saradnji SRJ sa Međunarodnim tribunalom za krivično gonjenje lica odgovornih za teška kršenja međunarodnog humanitarnog prava na teritoriji bivše SFRJ od 1991.* (2002). Štaviše, poslanici DSS-a su glasali, početkom 2003, i za ukidanje člana 39 citiranog zakona po kojem se Tribunalu mogu predati samo optuženi protiv kojih je podignuta optužnica pre stupanja na snagu tog zakona. Na taj način DSS je korenito revidirao svoje izvorne stavove o dva nadasve važna pitanja ali je, uprkos tome, sukob između ostatka DOS-a, prvenstveno DS-a i DSS-a eskalirao po svojoj autonomnoj logici.

Intenzitet i oštrina konflikta između dve politički najuticajnije stranke objašnjava učestalo izbijanje krupnih političkih afera koje su od sredine 2001. potresale politički život Srbije. Tu, između ostalog, treba ubrojiti već pomenutu » aferu Gavrilović«, zatim hapšenje bivšeg načelnika Generalštaba i potpredsednika republičke Vlade Momčila Perišića (14. marta 2002.) od strane obaveštajne službe VJ zbog sumnji za špijunažu, i najzad, javno iznete optužbe (u maju 2002) od strane smenjenog načelnika Generalštaba VJ Nebojše Pavkovića (i još nekolicine penzionisanih generala) da su službenici Kabineta predsednika SRJ Koštunice zahtevali od VJ da zauzme jednu zgradu republičke Vlade. Bespoštedni sukob između dve strane u izvesnoj meri je ublažen prestankom funkcionisanja SRJ i njenih organa (februar 2003) koji su predstavljali bitan »bastion moći« DSS-a, kao jedne od konfliktnih strana. Transformacijom SRJ u SCG prestala je *via facti* prethodno opisana inkongruencija statusa kao važan izvor napetosti, a DSS je izgubio svojstvo »paralelne« vladajuće stranke i postao deo opozicije. Time konflikt, naravno, nije prestao, ali je nestankom institucionalnog uporišta jedne strane izgubio raniju silinu i eksplozivnost i nastavio da tinja kao interpartijski sukob.

(3) Vlada “na nizbrdici”

Treba naglasiti da je koaliciona vlada posle napuštanja od strane DSS-a demonstrirala visok nivo homogenosti i timskog rada, sve do ubistva premijera Đinđića (12. mart 2003). Čak i kad je donosila politički

najteže odluke, Vlada je delovala kao homogen kabinet čiji članovi lojalno sprovode zajednički usvojenu politiku. Premijer Đinđić uspevao je nesumnjivim ličnim autoritetom - zasnovanom na fanatičnom ličnom angažovanju u demokratskom preobražaju Srbije, uspešnom obezbeđivanju zamašne ekonomsko-socijalne pomoći iz inostranstva i na sposobnosti da efikasno kordinira rad ministara različitih partijskih afilijacija - da neutrališe najteže političke udare protiv vlade. Pomenimo, na primer, taktički uspešno pacifikovanje pobune Crvenih beretki, pobune koja je dobila podršku ne samo od SPS-a, SRS-a i njima bliskog SSJ-a nego od predsednika SRJ Koštunice. Osim toga, Đinđiću je polazilo za rukom da rešava izuzetno osetljiv problem - koji je "Ahilova peta" svih koalicionihi vlada - promene ministara iz drugih stranaka. On je, na primer, izdejstvovao ostavke dvojice potpredsednika vlade, Vuka Obradovića (SDP) i Momčila Perišića (PDS), zbog optužbi koje su protiv njih bile podignute, u prvom slučaju zbog seksualnog uznemiravanja, a u drugom slučaju zbog špijunaže. Premda ni jedna od tih optužbi nije bila okončana pravosnažnom presudom, Đinđić je smatrao da bi zadržavanje Obradovića i Perišića na potpredsedničkim mestima ugrožavalo ugled vlade što su oni uvažili, a njihove partije su nastavile da podržavaju vladu u parlamentu. Na inicijativu Đinđića ostavku je, takođe, podneo i ministar Novaković 2002, zbog toga što njegove poslovne aktivnosti nisu bile u skladu sa obavljanjem ministarske funkcije.

Đinđićev naslednik na položaju premijera Zoran Živković (DS) nije, međutim, uspevao da se efikasno nosi sa centrifugalnim tendencijama u koalicionoi vladi. Ostvarenje tog zadatka je bitno otežalo lančano obelodanjanje afera koje su kompromitovale pojedine visoke državne funkcionere i članove republičke Vlade. Od tih afera pomenimo protivzakonito finansijsko poslovanje dvojice visokih činovnika republičke Vlade (juli 2003), izbor guvernera Narodne banke (juli 2003) u Narodnoj skupštini koji je ostvaren zloupotrebom kartica odsutnih poslanika ("afera Bodrum"), masovni reeksport šećera u zemlje EU zbog kojeg je Srbija izgubila pravo da nastavi izvoz tog artikla pod povoljnim uslovima u te zemlje (avgust 2003.) i najzad, registrovanje privatne firme ministarke saobraćaja i komunikacija u republičkoj Vladi za poslove u okviru delokruga tog Ministarstva, o čemu je javnost obavestena 26. avgusta 2003. Suočena sa navedenim aferama, republička vlada je pokazala

popustljiv stav prema grešnicima iz vlastitih redova, zbog čega su se kritikama vlade od strane opozicije, pridružile mnoge NVO, pa čak i neke partije vladajućeg »ostatka DOS-a«.

Zasuta lavinom afera republička vlada je nezadrživo gubila medijsku bitku i postajala sve usamljenija, ali je sredinom 2003. još uvek raspolagala dovoljnom podrškom u parlamentu da blokira izglasavanje nepoverenja. DSS je, s obzirom na skroman poslanički saldo (45 mandata) bio nemoćan, bez obzira na širok oslonac u biračkom telu, da sprovede izglasavanje nepoverenja vladi, pa se, zbog toga, jedina efikasna strategija te stranke sastojala u koordiniranju akcija sa SPS-om, SRS-om i SSJ-om koji su zajedno imale 74 mandata. Ali, ta taktika nosila je za DSS ogroman politički rizik da odvrati od sebe simpatizere koji su je podržavali pre 5. oktobra 2000. Uprkos riziku, od početka 2003. parlamentarno delovanje DSS-a sve se više podudaralo sa delovanjem SPS-a, SRS-a i SSJ-a. Poslanici DSS-a su u parlamentu, skoro bez izuzetka, glasali kao i poslanici navedenih stranaka, a DSS je podneo inicijativu za smenu predsednice Narodne skupštine i za izglasavanje nepoverenja republičkoj Vladi, paralelno sa sličnim inicijativama SRS-a. Bez obzira da li je to puka koincidencija ili, možda, unapred dogovorena strategija, teško se oteti utisku da je pred decembarske izbore 2003. bitno smanjena "politička distanca" između DSS-a i partija starog režima. Takvu ocenu potkrepljuje i jedinstvo akcije između tih partija na nivou državne zajednice SCG koje se najupečatljivije manifestovalo zajedničkim glasanjem 26. decembra 2003. u Skupštini SCG protiv kredita od 190 miliona evra koje je SCG mogla da dobije pod veoma povoljnim, takozvanim »IDA uslovima«.

Unutar tanke vladajuće većine uočavale su se, od sredine 2003, sve naglašenije centrifugalne tendencije; sićušne članice »ostatka DOS-a« učestalo su iznosile maksimalne političke zahteve preteći uskraćivanjem podrške u parlamentu ukoliko im republička vlada ne izađe u susret. Posle mnogih pretnji malih stranaka, sudbinu vlade definitivno je »zapečatila« SDP (10 mandata) odlukom da vladi uskratiti podršku (9. novembra 2003). U takvim okolnostima, republička vlada je povukla iznuđeni potez; podnela je predlog vršiocu dužnosti predsednika Republike (na osnovu člana 89 Ustava) da raspusti Narodnu skupštinu i da raspiše izbore koji je prihvaćen, a izbori su (13. novembra) zakazani za 28. decembar 2003.

2. Koaliciona vlada 2004

Republički izbori održani u decembru 2003. doveli su, kao što smo prethodno ocenili, do velike promene u odnosima političkih snaga, jer je na njima najveći uspeh ostvario opozicioni SRS koja je izvojevao 82 mandata (ili 32,8 odsto). Na drugom mestu je, takođe opozicioni, DSS (53 mandata ili 21, 2 odsto) i tek na trećem mestu DS (37 mandata ili 14,8 odsto) koji je predstavljao stožernu stranku prethodne koalicione vlade. Osim navedene tri partije, izborni prag uspele su da dostignu još i G17 plus (34 mandata ili 13,6 odsto), SPS (22 mandata ili 8,8 odsto) i koalicija SPO-ND (22 ili 8,8 odsto).

(1) “Cena” koalicije

Razvoj događaja neposredno posle decembarskih izbora 2003. obeležilo je insistiranje DSS-a na “diskontinuitetu” sa prehodnom vladom kojoj je zamerano ne samo zbog “popustljivog” odnosa prema korupciji nego i zbog oslanjanja na nelegalna sredstva u borbi protiv Miloševićevog režima, naročito zbog “masovnog kršenja zakona” u akciji “Sablja” koju je policija sproveda protiv organizovanog kriminala posle ubistva premijera Đinđića. Naglašeno kritičan stav DSS-A prema prethodnoj vladi, u kojoj je ključnu ulogu igrala DS, praktično je isključilo tu stranku iz učešća u novom koalicionom aranžmanu. DSS je potražio koalicione partnere u G17 plus, SPO-u i NS-u i sa njima obrazovao manjinsku koalicionu vladu 3. marta 2004. uz podršku SPS-a. Koalicioni partneri u manjinskoj vladi potpisali su sporazum pod nazivom *Načela zajedničkog delovanja strana potpisnica* u kojem su fiksirali ciljeve saradnje. Tu, između ostalog, figuriraju: izrada novog Ustava za tri meseca, donošenje zakona o političkim strankama, udruženjima građana i nevladinim organizacijama, kao i paket izbornih zakona za čije usvajanje, za razliku od Ustava, nisu precizirani vremenski rokovi.

Između partnera u novoformiranoj vladi postojale su od početka krupne programsko-političke nesuglasice koje su navele posmatrača na skeptične procene o dužini njenog trajanja. Apstrahujući SPS čija se politička istorija bitno razlikuje od četiri koalicione partije, potonje partije su, takođe, među sobom het-

erogene u programsko-političkom pogledu. Dobra ilustracija za to je energično zalaganje G17 plus i SPO-a za ulazak u EU i u druge evroatlanske integracije, uz gotovost da se za to ispune svi uslovi, uključujući ekstradiciju optuženih Haškom tribunalu, nasuprot izrazito odbojnog stava DSS-a koja je, u trenutku obrazovanja vlade, samo deklarativno isticao privrženost uključivanju u EU, ali je izričito odbijao da izvršava obavezu ekstradicije. U raspravi o toj obavezi Srbije, lideri DSS-a su koristili ezoteričan jezik u kojem ključno mesto ima sintagma “dvosmerna saradnja” Srbije sa Haškim tribunalom. Ta sintagma implicira da izručenje optuženih nije obaveza Srbije nego neka vrsta dogovora koji isključuje vremensko uslovljavanje. Najmanji koalicioni partner, NS samo se uopšteno izjašnjavao o toj politički spornoj temi podržavajući, uglavnom, stanovišta DSS-a. Duboka podela između stranaka vladajuće koalicije uočava se i u pogledu odnosa sa Crnom Gorom. G17 plus se programski opredelila za samostalnu Srbiju, DSS preferira što je moguće čvršću državnu zajednicu SCG, dok su se SPO i NS zalagali za opstanak SCG, ali su u tom pogledu ispoljavali fleksibilniji stav od DSS-a.

Odluka rukovodstva DSS-a, G17 plus, SPO-a i NS-a da, uprkos krupnim programskim razlikama obrazuju, početkom marta 2004, manjinsku republičku Vladu uz podršku SPS-a, stavila je na ozbiljno iskušenje lojalnost značajnog dela biračkog tela četiri partije, naročito simpatizera naglašeno proevropski i prodemokratski opredeljene G17 plus, koji su teško mogli da se pomire sa savezom “niskog intenziteta” sa partijom koja je do 5. oktobra 2000. predstavljala okosnicu Miloševićevog režima (Goati 2004, 213). Namera da se obrazuje Vlada uz podršku SPS-a, odmah je izazvala sporadične negativne reakcije članova i simpatizera tih partija, dok se kod SPO-a nezadovoljstvo manifestovalo na Glavnom odboru 15. februara 2004. kao oštar sukob između pristalica i protivnika saradnje sa socijalistima (o čemu je već bilo reči). Protest “od dole” izražen je i u G17 plus u obliku napuštanja stranke od strane pojedinih opštinskih odbora i (ili) delova članstva. DSS i NS se nisu suočili sa neposrednim protestima “odozdo”, verovatno zato što su te partije već u prethodnom razdoblju taktički sarađivale sa SPS-om u pokušajima izglasavanja nepoverenja najpre Đinđićevoj, pa potom Živkovićevoj vladi.

Dok je neposredna reakcija pristalica četiri stranke na uspostavljanje vladavinskog aranžmana sa SPS-om neujednačena, odgovor značajnog dela njihovih birača je bio negativan o čemu govore teški izborni porazi tih partija na predsedničkim izborima u junu 2004. i na pokrajinskim i lokalnim izborima u septembru iste godine, o čemu smo raspravljali u drugoj glavi. Međutim, medalja ima i drugu stranu, jer se sam SPS suočio sa negativnim reakcijama svojih pristalica zbog koalicije sa partijama oktobarskog političkog preokreta što je verovatno doprinelo slabom izbornom učinku kandidata SPS-a Ivica Dačića na junskim predsedničkim izborima 2004. (4 odsto). Razlozi negativnog stava simpatizera SPS-a - prvenstveno »pravih vernika« - prema sudelovanju u vladavinskom aranžmanu treba tražiti u činjenici što time SPS pruža podršku vladi sastavljenoj od partija koje oni smatraju odgovornim za »oktobarski puč« 2000. i za »kidnapovanje«, a potom izručenje predsednika SPS-a Slobodana Miloševića Haškom tribunalu, kako su ti događaji ocenjeni u *Deklaraciji VI kongresa SPS-a 2003.*

Neophodno je naglasiti da je republička koaliciona vlada "vertikalno podeljena" između partnera; DSS je, pored premijerskog mesta, zauzeo ključna "politička" Ministarstva (unutrašnje poslove, pravdu, državnu upravu i lokalnu samoupravu), dok je G17 plus dobio najvažnije ekonomske resore; potpredsednika vlade koji se prvenstveno bavi privrednim pitanjima, ministra finansija i mesto guverenera Narodne banke (koji je prethodno izabran i koji nije član vlade). Ministri iz SPO-a i NS-a došli su na čela resora kulture i medija, vera, turizma, odnosa sa dijasporom i kapitalnih investicija. Pored položaja ministara, partije su u "svojim" Ministarstvima zaposlele vlastitim kadrovima (uz neznatne izuzetke) i ostala rukovodeća mesta (državne sekretare, pomoćnike ministara), što je potpuno onemogućilo međusobnu kontrolu unutar tih Ministarstava. Koalicioni partneri su podelili i mesta u Upravnim odborima javnih preduzeća po sledećoj formuli: 50 odsto DSS, 30 odsto G17 plus, 12 odsto SPO i 8 odsto NS. To nipošto nije zanemarljiv "plen", jer mesto predsednika Upravnog odbora obezbeđuje nosiocu od 500-1000 evra mesečno, a mesto člana UO polovinu te sume. DSS je iz svoje "kvote" obezbedio učešće u upravnim odborima članovima SPS-a i SDPO-a posle registracije te stranke (avgust 2005).

(2) Prvi koraci

Odmah po stupanju na dužnost, republička vlada je, u želji da se što jasnije distancira od prethodne vlade, praktično zaustavila zahuktali proces privatizacije. U tome je najvažniju ulogu odigrala Agencija za privatizaciju koja je, posle izbora novog direktora, bukvalnim tumačenjem zakonskih odredaba i sporošću u donošenju odluka blokirala proces privatizacije. Republička vlada je time potpuno obeshrabrila strane investitore koji su odustajali od ulaganja u Srbiju čime je zaustavljen priliv neophodnih sredstava u prenapregnuti državni budžet. U tome treba tražiti razloge što je Vlada nevoljno "korigovala kurs" u septembru 2004. kad je imenovala novog direktora Agencije za privatizaciju i time deblokirala proces svojinskog prestrukturiranja. Kao rezultat politike "stani-kreni" u toj sferi, u 2004. je smanjen iznos sredstava dobijen od privatizacije skoro za polovinu u odnosu na 2003. (700 miliona prema milijardu i tristo miliona). Povrh toga, i inače izuzetno visok deficit u spoljnotrgovinskoj razmeni sa inostranstvom bitno je povećan sa oko 4,5 milijardi (2003) USD na oko 7,4 milijardi USD (2004). Jedina "svetla tačka" u ekonomskoj sferi 2004. je porast bruto nacionalnog dohotka od 5 odsto, (u 2003. 4 odsto) što je, istini za volju, prvenstveno rezultat povećanja poljoprivredne proizvodnje za 20 odsto koji je uslovljen povoljnim klimatskim uslovima.

Odnosi sa Međunarodnim krivičnim tribunalom u Hagu, došli su na "nultu tačku", jer je republička vlada nepokolebljivo sledila politiku odbijanja izvršenja obaveza što je neuvijeno najavio Koštunica neposredno pre izbora za premijera. Na prekid izvršavanja obaveza prema Haškom sudu, međunarodna zajednica je brzo i odlučno odgovorila nizom odluka (mera) koje su, direktno ili indirektno, veoma nepovoljno uticale na Srbiju. Od direktnih nepovoljnih odluka navešćemo odlaganje *Studije izvodljivosti* - što je preduslov priključivanja EU - i »zamrzavanje« ekonomske pomoći SAD do kojeg je došlo prvi put sredinom 2004. i drugi put početkom 2005, u ukupnom iznosu od oko 40 miliona USD. U indirektno negativne efekte spada, između ostalog, odlaganje pregovora o pristupanju SCG *Svetskoj trgovinskoj organizaciji*, uskraćivanje podrške za dobijanje zajmova i kredita u najvažnijim finansijskim institucijama (Međunarodna banka za obnovu i razvoj, Međunarodni monetarni

fond) i bitno redukovanje stranih investicija u privredu Srbije. Tako je pitanje odnosa sa Haškim tribunalom postalo ponovo za Srbiju - kao i sredinom 2001 - sudbinska politička raskrsnica između *status-a quo* i nastavljanja reformi.

Politiku republičke Vlade nisu pokolebale ni česte javne ocene nekih koalicionih partnera (G17 plus i SPO) da Srbija mora da ostvaruje svoje međunarodne obaveze prema Haškom sudu jer će se, u pritvnom, suočiti sa još većom međunarodnom izolacijom. Istrajavanje DSS-a, kao stožerne stranke vladajuće koalicije, na odbijanju obaveza prema Hagu posledica je, sa jedne strane, već pomenutog izvornog stava te stranke o nelegitimnosti Međunarodnog krivičnog suda (o čemu je bilo reči u prvoj glavi), ali sa druge strane, i obećanja SPS-u koja je svoju podršku vladi javno uslovio odbijanjem ekstradicija optuženih i, pretpostavljamo, poboljšanjem materijalnog položaja onih koji se već nalaze u haškom pritvoru. Zato nije nipošto slučajno zašto je, nepun mesec dana posle stupanja republičke Vlade na dužnost (30. marta 2004), DSS obezbedio, uprkos protivljenja G17 plus i SPO-a, a uz uz podršku SRS-a i SPS-a, izglasavanje Zakona o pravima optuženog u pritvoru Međunarodnog krivičnog tribunala i članova njegove porodice kojim je propisana zamašna finansijska pomoć haškim pritvorenima. Tim zakonom (čl. 3) pritvoreni može da ostvari pravo na naknadu zarade, paušalnu naknadu troškova obezbeđenja dokaza odbrane i naknadu troškova za stručnu pomoć u pripremanju odbrane. Naknada zarade pritvorenog koji je u radnom odnosu "određuje se u visini plate zaposlenih u državnim organima sa koeficijentom 8,80" (čl. 4). U apsolutnom iznosu ovako određena naknada iznosila je oko 2.200 evra mesečno, što je u trenutku usvajanja zakona bilo jedanaest puta više od prosečnog dohotka zaposlenog u Srbiji! Povrh toga, članovima porodice pritvorenog, prema citiranom zakonu, pripada i pravo na materijalno obezbeđenje, naknada troškova prevoza i boravka u inostranstvu radi posete optuženom i naknada troškova komunikacije sa optuženim. Ovaj zakon je u aprilu 2004. proglašen neustavnim od strane Ustavnog suda Srbije, jer osigurava privilegovan položaj optuženih od strane Haškog tribunala u odnosu na ostale optužene. Ali, izglasavanje tog zakona, uprkos protivljenju koalicionih partnera, G17 plus i SPO-a, pokazalo je da DSS shvata manjinsku vladu kao *ad hoc* savez ("vlada-maketa") koji, u slučaju

potrebe, može biti zamenjen alternativnim savezom sa SRS-om i SPS-om.

Zbog odbijanja vlade da izvršava obaveze prema Haškom sudu, SAD su početkom 2005, pored već navedene suspenzije ekonomske pomoći, povukle savetnike iz Vlade Srbije, uskratile pomoć u reformi ekonomskog sistema, zabranile direktne letova JAT-a u SAD i upozorile republičku Vladu da će, ako ne promeni stav, lista sankcija biti proširena. Uporedo sa tim, EU je obavestila Srbiju da je izručenje svih optuženih za ratne zločine, preduslov dobijanja *Studije izvodljivosti*. Zbog dramatično negativnih efekata "haške politike" u koalicionoj vladi je sve više raslo unutrašnje trenje između, sa jedne strane, DSS-a i NS-a, sa druge strane i G17 plus i SPO-a.

(3) Sužavanje oslonca

Uključivanje SPS-a u vladavinski aranžman, razočaravajući ekonomsko-socijalni učinak vlade i njeno kašnjenje u pridruživanju EU, podstakli su proces korenite redistribuciju političkog uticaja relevantnih stranaka od decembarskih izbora 2003. do 2005. O tome ubedljivo govore već komentarisani rezultati izbora 2004. (predsedničkih, pokrajinskih i lokalnih), ali tempo i smer redistribucije uticaja partija u biračkom telu dobro ilustruju i rezultati sukcesivnih empirijskih istraživanja političkih opredeljenja koje ćemo ukratko rekapitulirati.

Samo tri meseseca posle obrazovanja vlade, u junskom istraživanju 2004. Instituta društvenih nauka, registrovana je dominacija opozicionih SRS i DS u biračkom telu. Prema tom istraživanju - kojim je obuhvaćeno 2.000 ispitanika (reprezentativni uzorak) - broj neodlučnih i apstinenanta (zajedno) iznosio je 28,7 odsto (14,4 i 14,3 odsto), a najveću podršku imale su SRS (18,6 odsto) i DS (17,9 odsto). SRS je, zapravo, povrdio dobar rezultat sa decembarskih izbora 2003, dok je DS ostvario izuzetan uspon u odnosu na učinak na tim izborima. Dvocifren, ali daleko slabiji rezultat (10,4 odsto) ostvario je DSS, a za njim slede PSS-BK (8,7 odsto, pa zatim, na velikom odstojanju, G17 plus (4,4 odsto), SPS (4,2 odsto) i SPO (1,7 odsto). Sve ostale stranke, privukle su manje od 1 odsto ispitanika (NS - 0,8 odsto). Pretpostavljamo da su brzo popravljavanje rejtinga DS-a i, isto tako, nagla erozija uticaja G17 plus, SPO-a i NS-a, kao

i nešto umerenije slabljenje DSS-a, lice i naličje procesa preraspodele uticaja unutar istog segmenta biračkog tela. Osipanje uticaja vladajućih stranaka u korist opozicionog DS-a registrovano u junskom istraživanju IDN-a ne može se pripisati nezadovoljavajućem učinku vlade, jer je prošlo suviše malo vremena za takvu ocenu. Umesto toga, čini nam se da je dramatična promena naklonosti dela biračkog tela rezultat razočarenja simpatizera vladajućih stranaka uspostavljenim koalicionim aranžmanom uz učešće SPS-a. Dodajmo tome da su nalazi ovog istraživanja sa zadivljujućom preciznošću anticipirali rezultate predsedničkih izbora (krajem juna) i pokrajinskih i lokalnih izbora (u septembru) 2004.

Etape korenite promena odnosa snaga na partijskoj sceni registrovane su u nalazima longitudinalnih istraživanja organizacije »Medijum-Galup«. Ti nalazi ukazuju na postepeno slabljenje rejtinga svih stranaka vladajućeg aranžmana od marta 2004. do kraja 2005. U martu 2004. DSS je uživao podršku 28 odsto građana, ali je taj procenat okomito pao već u maju na 13 odsto, a u oktobru iste godine na samo 10 odsto! Podaci za tri ostale partije-članice vladajućeg aranžmana, u istim vremenskim presecima, su sledeći: G17 plus (8 odsto; 6 odsto; 5 odsto) i SPS (8 odsto, 4 odsto, 8 odsto), dok je podrška SPO-u i NS-u bila ispod 2 odsto (*Blic*, 31. decembar 2004). Prema rezultatima empirijskih istraživanja više drugih agencija i organizacija (Galup International, Strateški marketing, CESID-a, Mark plan i Marten bord) - ne računajući neopredeljene čiji se procenat kreće između 30 i 40 odsto - prva dva mesta zauzimaju DS i SRS koje se često smenjuju na čelnoj poziciji, a podrška svakoj od tih partija oscilira između 26 i 35 odsto. Nalazi istraživanja pokazuju da opozicione DS i SRS, uzete zajedno, imaju ubedljivo većinski oslonac u biračkom telu Srbije od približno 60-65 odsto glasova.

Od marta 2005. uočava se mala promena na vrhu jer SRS ostvaruje konstantnu prednost nad DS-om 3-5 procentnih poena, a u isto vreme istraživanja registruju da LDF (od novembra 2005. LDP) - koja je isključena iz DS-a - osvaja od 2 do 4 odsto podrške. Verujemo da je ovde reč o prelivanju dela podrške DS-u u LDP. Daleko iza njih, na trećem i četvrtom mestu su PSS i DSS (obe po od 8 do 14 odsto), sa blagom prednošću prve od pomenutih stranaka. Peti po snazi je SPS koji privlači između 4 i 7 odsto

građana, što upućuje na pretpostavku da će i ta stranka uspeti na sledećim izborima da ostvari izborni prag od 5 odsto i da zadobije poslaničke mandate. Neuporedivo je manja verovatnoća da će to poći za rukom strankama za koje se opredeljuje između 2 i 3,5 odsto građana (G17 plus, SPO, NS). Dijagram političkog uticaja stranaka u biračkom telu zasnovan na prezentiranim podacima, predstavlja samo izoštrenu sliku distribucije uticaja formiranu na predsedničkim, pokrajinskim i lokalnim izborima 2004.

Osim toga, izloženi dijagram uticaja snažno sugerše dve važne ocene. Prvo, nijedna od prve tri stranke po redosledu uticaja (SRS, DS, PSS-BK) - čiji je ukupna podrška među građanima oko 75 odsto - ne učestvuju u vladi, a članice vladajućeg aranžmana imaju oslonac kod manje od jedne petine građana. Ako, na primer, rezultate istraživanja *Galup International*-a, sprovedenog krajem aprila i početkom maja 2005, konvertujemo u mandate, partije bi u Narodnoj skupštini Srbije imale sledeći broj poslanika: SRS 78; DS 67; DSS 39; PSS 34; SPS 22 i partije nacionalnih manjina 10 poslanika (*Blic*, 11 jun 2005). Sudeći po navedenim rezultatima, partije koje čine vladavinski aranžman (DSS, G17 plus, SPO, NS, SPS) raspolagale bi samo sa 24,4 odsto mandata, dok u aktuelnom parlamentu poseduju 52,4 odsto mandata. To svedoči o ekstemnoj asimetriji između parlamentarne i izborne snage stranaka, odnosno o dramatično niskom legitimitetu koalicione vlade.

Drugo, izloženi dijagram uticaja partija upućuje na zaključak da je na delu proces polarizacije partijskog sistema Srbije na dve međusobno suprotstavljene opozicione "mega" stranke, DS i SRS, koje predstavljaju ekstreme na kontinuumu proevropsko-tradicionalističko. Unutar dvaju polova su stranke vladavinskog aranžmana (DSS, G17 plus, SPO, NS i SPS) sa sve manjom podrškom građana. Ocena o nezadrživoj eroziji uticaja partija vladavinskog aranžmana jedino ne važi za SPS koju, u nizu istraživanja, podržava sa malim oscilacijama oko 5 odsto građana. Reč je o nukleusu, "čvrstom jezgru" pristalica nekada najmoćnije stranke, po pravilu u poodmaklom životnom dobu koji za SPS glasaju bez obzira na sve promene na partijskoj sceni. Objašnjenje postojanog smanjivanja oslonca partijâ vladajućeg aranžmana (izuzev SPS-a) u biračkom telu ne može se nipošto svesti na neslaganje njihovih simpatizera sa sastavom vlade nego je neophodno uzeti u obzir

još tri činioca. Prvi je produženi efekat predsedničkih, pokrajinskih i lokalnih izbora 2004. Rezultati tih izbora delovali su kao katalizator koji podstiče neopredeljene da se opredele za pobednike, a glasače gubitnika da se presele u tabor neopredeljenih. Drugi činilac je razočaranost građana ekonomsko-socijalnim učincima koalicione vlade čemu su možda doprinela i nerealna očekivanja brzog i spektakularnog poboljšanja životnog standarda. Treći činilac je neispunjenje obećanja vlade da će stati na put problemu korupcije sa kojim se neuspešno nosila i prethodna Vlada. Problem korupcije je od početka 2004. čak eskalirao jer su se ranijim finansijskim aferama koje Vlada nije uspela da reši - poput "Mobtela" i reeksporta šećera u EU - pridružile i nove, još veće afere po obimu finansijskih sredstava za koje, postoje indicije da su u njih umešani članovi Vlade. Od tih afera pomenućemo samo tri najveće: "Nacionalna štedionica", nabavka vojne opreme od firme "Mile Dragić" i zakup vojnog satelita od Izraela.

(4) Zaokret prema Haškom tribunalu

Nevoljno pristajanje G17 plus i SPO-a tokom 2004. na "antihašku politiku" vlade nametnutu od strane stožerne stranke, rezultat je njihovog sasvim osnovanog straha da bi SPS u slučaju hapšenja i ekstradicije okrivljenih »otkazala« podršku republičkoj Vladi. U tom slučaju Vlada bi se suočila sa dilemom: rekonstrukcija ili vanredni parlamentarni izbori. Ni jedna od te dve opcije nije odgovarala G17 plus i SPO-u, jer - kao što smo pokazali na prethodnim stranicama - njihov oslonac u biračkom telu odmah po obrazovanju vlade drastično je sužen, tako da su za njih novi izbori značili rizik od gubitka parlamentarnog statusa. Ni druga opcija, rekostrukcija vlade kojom bi u njen sastav ušla DS nije im pružala mnogo bolje izgleda, jer, to bi značilo smanjivanje broja ministarskih (i drugih) mesta kojim one raspolažu. U ovom slučaju se, kao "na dlanu", pokazala povezanost između "koalicionog ponašanja" i trenutnog položaja partije na "političkom tržištu", koju Laver ovako objašnjava: »Partije koje se suočavaju za izbornom katastrofom mogu da budu nespremljene da izvrše pretnju koja bi dovela do obaranja vlade, mada je na samoj pretnji zasnovana njihova pregovaračka moć. Suprotno, vladajuća partija koja očekuje izborni napredak kad padne Vlada,

može biti jako željna da «pokaže mišiće». Ona može da izvlači *de facto* značajnu pregovaračku moć iz povratnog uticaja (rezultata-VG) istraživanja javnog mnjenja « (1986,41).

Pretpostavljamo daje do prestanka protivljenja DSS-a izvršavanju obaveze prema Haškom tribunalu došlo prvenstveno pod pritiskom teških izbornih poraza vladajuće koalicije na predsedničkim, pa potom na pokrajinskim i lokalnim izborima 2004. To su bili “spoljašnji šokovi” posle kojih se republička vlada, tačnije rečeno DSS kao njena najvažnija partija, sredinom 2004. opredelila za promenu politike. Umesto prkosnog odbijanja i ignorisanja, republička vlada je odlučila da poštuje međunarodne i interne zakonske obaveza o ekstradiciji okrivljenih Haškom tribunalu, ali na takav način da se što manje antagonizira SPS-u. Vlada je, naime, našla kompromis između prihvatanja i odbijanja ekstradicije okrivljenih na taj način što je podržala dobrovoljnu predaju Haških optuženika koju je, istini za volju, pratilo obezbeđivanje izdašnih novčanih sredstava za angažovanje advokata, za putovanja članova porodica optuženih u Hag radi posetâ, stalna novčana pomoć porodicama optuženih, stipendije za decu optuženih itd. Pokušaj da se neophodna finansijska sredstva za to obezbede zakonom blokiran je, kao što smo naveli, odlukom Ustavnog suda, ali to vladu nije omelo da na drugi način obezbedi sredstva za skrivene kompenzacije optuženim. Povrh 25 miliona dinara (ili 312.000 evra) koje je u 2005. za tu namenu predvideo Nacionalni savet za saradnju sa Hagom, republička vlada je u februaru 2005. iz istog razloga odobrila dodatnih 40 miliona dinara (ili 500.000 evra). Ali ni to nije sve, jer su i privatni sponzori finansijski pomogli porodice optuženih. To dobro ilustruje poklon atomobila »Škoda-Oktavija« (vrednog oko 16.000 evra) porodici otuženog generala Vladimira Lazarevića, prilikom njegovog dobrovoljnog odlaska u Hag u martu 2005, od strane gradonačelnika Niša, jednog od lidera Nove Srbije Smiljka Kostića. Uz zamašne novčane podstice, odvijalo se medijsko veličanje patriotskog gesta optuženih generala, a republička vlada je za njihovo putovanje u Holandiju obezbeđivala vlastiti avion i pratnju ministara.

Akcija vlade da podstiče dobrovoljne predaje okrivljenih proglašavajući to njihovom »patriotskom obavezom« i obezbeđujući obilnu finansijsku pomoć, dala je dobre rezultate, jer je za otpilike pola godine 14 okrivljenih otišlo u Hag. Pošto se na takvu odluku

ipak nisu odlučili svi otuženi, Vlada je pred isticanje novog roka za *Studiju izvodljivosti* (12. april 2005) najavila da će optuženi koji se ogлуše o pozive za dobrovoljnu predaju, biti uhapšeni i sprovedeni u Hag. To se, faktički, dogodilo sa policijskim generalom Lukićem koji je, krajem marta 2005, iz bolnice sproveden uz pomoć obezbeđenja u Haški tribunal (u pidžami) u 11 časova, a otpusna lista iz bolnice potpisana je tek u 16 časova. Zbog hapšenja tog policijskog generala SRS je podneo u parlamentu predlog potpisan od strane 81 poslanika o izglasavanje nepoverenja vladi. Takav potez SRS-a doveo je u škripac SPS koji je od ulaska u vladajući koalicioni aranžman u martu 2004. javno uslovljavao podršku vladi neisporučivanjem okrivljenih Tribunalu. Kad je Vlada prekršila svoj deo pogodbe, SPS je reagovao veoma uzdržano. Na pitanje novinara o tome predstavnici SPS-a su odgovorili da "nemaju dovoljno informacija" i tražili dodatna razjašnjenja od republičke vlade, ali na tome se sve završilo.

Rasprava o poverenju vladi, inicirana od strane SRS-a, odigrala se, ili tačnije rečeno izbegnuta je 24. maja 2005. kad je tu tačku Narodna skupština odbila da stavi na dnevni red zasedanja glasovima 126 poslanika. Na taj način Vlada je, proceduralnim manevrom, izbegla da se suoči sa opozicijom, čime je narušila princip sadržan u članu 93 Ustava po kojem predlog za izglasavanje nepoverenja može da podnese "najmanje 20 poslanika". Prilikom proceduralnog onemogućavanja rasprave o poverenju, pokazalo se da SPS, uprkos " aferi Lukić", podržava Vladu. Vlada je 24. maja 2005. po četvrti put za nešto više od godinu dana demonstrirala sposobnost da se održi na vlasti i kada to zavisi od odluke apsolutne većine poslanika; dva puta je to bilo prilikom izglasavanja budžeta (za 2004. i za 2005) jednom prilikom razrešenja (krajem 2004) dvojice ministara i izbora novih. Ipak, broj poslanika koji je izglasao "skidanje" sa dnevnog reda predloga SRS-a o raspravi o poverenju, smanjen je sa 131 na 126 (pet poslanika vladine većine je apstiniralo), što govori o eroziji parlamentarne podrške.

Kao što smo već naveli, postoje jake indicije, mada ne i čvrsti dokazi, da je podrška vladi od strane SPS-a "plaćena" izlaženjem u susret zahevima te partije oko Miloševićeve imovine, kao i obustavljanjem sudskih postupaka protiv Miloševićeve supruge i sina. Izvršna vlast je uspela samo da odloži, ali ne i da suspenduje postupke

u kojima su učesnici Milošević i njegova supruga Mirjana, što je razlog za nezgodovoljstvo SPS-a. Ali, poternica protiv Miloševićevog sina Marka je ukinuta, pošto je Zoran Milovanović, koji je teretio Miloševićevog sina da mu je pretio motornom testerom (!) odustao od iskaza i izjavio da se "ne seća" tog događaja. Da tu nije reč o amneziji žrtve kabadahijskog ponašanja potrudio se da objasni ministar u republičkoj Vladi za kapitalne investicije Velimir Ilić koji je izjavio: "Savetovao sam i molio Zorana Milovanovića da odustane od optužnice protiv Marka Miloševića i preuzimam svaku odgovornost zbog toga" (*Blic*, 13 avgust 2005). Na direktno mešanje jednog minsitra u sferu pravosuđa, kritički su reagovala dva partnera u koalicionoj vladi, G17 plus i SPO, koji su zatražili hitan sastanak koalicionih partnera, ali se to završilo kao "bura u čaši vode". SPS je na spremnost vlade da izađe u susret njenim zahtevima uzvratio podrškom vladinim predlozima u Narodnoj skupštini. Sedamnaestog juna 2005. Republička vlada je usvojila *Nacionalnu strategiju Srbije za priključenje EU* koju su podržali i poslanici SPS-a. Reč je o politički izuzetno važnom dokumentu koji nije zahtevan od strane evropskih institucija nego je nastao radi afirmisanja stanovišta da je cilj Srbije transformacija u moderno evropsko društvo sa tržišnom privredom, a uključivanje u EU je samo sredstvo za ostvarivanje tog cilja.

Iako je Vlada Srbije uspeła da ostvari deo obavezâ prema Haškom tribunalu, izbegavajući pri tom ekstradiciju kojoj se protivi SPS, taj uspeh je ocenjen od strane EU polovičnim. Zbog toga je EU otpočela sa SCG tehničke pregovore o stabilizaciji i pridruživanju SCG, ali je 20. decembra 2005. obavestila šefa pregovaračkog tima Srbije Miroљuba Labusa da će pregovori biti prekinuti, ako do kraja januara 2006. general Ratko Mladić ne bude isporučen Haškom tribunalu. "Haški ulog" još više je povećan odlukom Kongresa SAD o finansijskoj pomoći od 75 miliona dolara Srbiji, ako do 31. maja 2006. ispuni određene uslove među kojima je najvažniji ekstradicija Haških optuženika. Ako do toga ne dođe, pored uskraćivanja pomoći, SAD su nagovestile da će blokirati saradnju Srbije sa svim važnim međunarodnim finansijskim institucijama. Na taj način obaveza prema Hagu koju je republička vlada u početku ignorisala, u skladu sa ocenom premijera Koštunice da to "nije prioritet" ili da je to "deveta rupa na svirali", a koju je 2005. pod pritiskom

međunarodnih činilaca, počela okolišno i nepotpuno da izvršava, pojavila se u svojoj oštirini krajem 2005. kao sudbinsko pitanje; ili ispunjavanje obaveza ili međunarodna izolacija?

(5) Novi Ustav

Sticajem okolnosti u Srbiji se sukob oko smjera društvenog razvoja ne manifestuje samo kao konflikt oko izvršavanja obaveza prema Međunarodnom tribunalu u Hagu nego i kao spor oko donošenja novog Ustava. Partije koje su vladale u predoktobarskom razdoblju nastoje da sačuvaju Ustav (1990) koji otežava demokratske reforme. Paradigmatičan primer raskoraka između važećih ustavnih normi i "imperativa života" je proces privatizacije u kojem je od sredine 2001. do kraja 2005. transformisan veliki deo društvene svojine u privatnu, iako član 56 Ustava (1990) glasi: "Jamče se društvena, državna, privatna i zadružna svojina i drugi oblici svojine". Ustav sadrži i druga anahrona rešenja koja deluju - kako bi rekli Herbert Kitschelt i saradnici (2000, 11) - kao "egzogeni činilac" otežavanja demokratskih promena.

Ostavljajući po strani pitanje zašto je DOS u prvoj polovini 2001 - dok su "pobednici" bili jedinstveni - propustio da usvoji novi Ustav, Koštuničina koaliciona vlada je početkom 2004. taj zadatak, kao što smo prethodno naglasili, ocenila prioritetnim i za izradu Ustava predvidela rok od samo tri meseca. Pokazalo se, međutim, da reč je o neispunjenom obećanju, jer tekst predloga Ustava nije usaglašen ni posle skoro dve godine posle obrazovanja vlade, niti je dogovor o tome na vidiku. Ali i ako bismo čak zamislili da do takovog dogovora dođe, verovatnoća da takav tekst bude usvojen u skladu sa članom 133 Ustava (1990), praktično je nepostojeća. Jer za usvajanje novog Ustava ili za promenu postojećeg, neophodna je dvotrećinska podrška u parlamentu uz afirmativan stav više od polovine svih građana Srbije na referendumu, odnosno oko četiri miliona birača. Ako se realistički pretpostavi da će bar jedna trećina građana glasati na referendumu protiv predloga, dolazimo do podatka da na referendumu treba da sudeluje 5 miliona i 300 hiljada građana, što je 41,2 odsto više nego što je izašlo na prvi krug predsedničkih izbora 13. juna 2004. To je, zaista, potpuno nerealno očekivati, što znači da će se postojeća republička vlada, kao i sve buduće, sudarati

sa političkom dilemom koja bi se ovako mogla formulirati: ili protivustavna promena Ustava ili, zadržavanje postojećeg Ustava kojem protivreči sve veći broj zakona i podzakonskih akata. To nipošto nije nije, kako se pogrešno misli, dilema između legalnog i nelegalnog rešenja nego između dve opcije od kojih su obe nelegalne; jer, opredeljenje da se Ustav menja kršenjem jasno definisane procedure njegove izmene svakako nije legalno, ali legalnim se ne može smatrati ni nastavljanje korenitih promena započetih u oktobru 2000, u svim sferama društva, od kojih mnoge direktno protivreče odredbama važećeg Ustava.

(6) Metod rada i borba za održanje na vlasti

Koaliciona vlada premijera Koštunice je u posmatranom razdoblju sasvim retko delovala kao kabinet a, umesto toga, važne odluke autonomno su donosili pojedini ministri što nipošto nije "slučajna devijacija" nego posledica programsko-političke heterogenosti vlade koja nameće takvu tehnologiju rada. Široka autonomija ministara posledica je, zapravo, nemogućnosti postizanja dogovora u vladi kao kolegijalnom organu, što je fenomen koji, kao senka, prati heterogene koalicione vlade *en général*. Takve vlade imaju još jednu važnu zajedničku crtu; umesto da rešavaju konflikte, one ih zaobilaze i odlažu (Blondel and Nousiainen, 2000, 135). U stvari, dilema između principa kolektivnog odlučivanja i stabilnosti kabineta, rešena je u koalicionoj vladi obrazovanoj u martu 2004. nauštrb prvog principa, na taj način što je sužen dnevni red pitanja o kojima se vodi debata (De Winter 2002, 200). Umesto vlade njeni ministri su arbitrarno donosili odluke o krupnim političkim pitanjima, što je često kritikovano ne samo od strane opozicije nego i od ministara iz drugih partija ("resor protiv resora"). Na taj način, republička vlada je delovala kao "konfederacija Ministarstava" i kumulirala funkcije vlasti i opozicije!

Navešćemo nekoliko najizrazitijih primera odsustva kabinetskog delovanja vlade i "diktature ministara", o čemu piše Strøm (1998) kao o stalnom izvoru napetosti u nehomogenim koalicionim vladama. Sredinom 2004. lider SPO-a, ministar spoljnih poslova SCG Vuk Drašković kritikovao je republičku Vladu u kojoj sudeluje njegova stranka (tri portfelja) zbog odbijanja da izvrši obaveze prema

Haškom tribunalu. Identično gledište, u kojem je, doduše, kritika vlade uglavnom indirektna, permanentno je javno zastupao Miroljub Labus, prvak G17 plus i potpredsednik vlade! Neslaganje sa radom koalicione vlade došla su i iz redova DSS-a, početkom 2005. kada je Zoran Drakulić, član GO te stranke negativno ocenio rad ministra finansija Dinkića (G17 plus). U junu 2005. član Predsedništva SDP-a i direktor Direkcije za informisanje Saveta ministara SCG Slobodan Orlić kritikovao je Poresku upravu republičkog Ministarstva finansija kojoj je na čelu ministar Dinkić (G17 plus), zbog prinudne naplate poreza dnevnom listu *Kurir*. Kao kuriozitet napominjemo da je SDP ušla u republički parlament - a time i u vladajuću koaliciju - upravo preko poslaničke liste G17 plus. U nešto blažoj formi, javne kritike na račun ministra Dinkića povodom *Kurira*, izneo je ministar kulture i medija Dragan Kojadinović (SPO). O tako osetljivom pitanju kao što je poskupljenje struje, istog dana, 23. novembra 2005. oprečan stav u javnosti su iznela četiri člana vlade: Ministar energetike (Radomir Naumov-DSS), Ministar trgovine (Bojan Dimitrijević- SPO), Ministar finansija (Mladen Dinkić-G17 plus) i potpredsednik vlade (Miroljub Labus-G17 plus). Prva dva člana vlade su najavila povećanje cene, a druga dva člana su izjavila da do poskupljenja neće doći!

Slučajevima nesuglasica, javnih kritika i osporavanja rada između ministara iz različitih partija, neizostavno treba dodati oštre zamerke koje je ministar Dinkić (G17 plus) uputio sredinom 2005. vojnom ministru SCG Daviniću, članu iste partije! Spor između pomenute dvojice ministara (doduše na različitim nivoima) privremeno je izgladen da bi izbio u još intenzivnijem obliku u septembru 2005. kao afera oko ugovora vrednog više oko 180 miliona evra o nabavci vojne opreme od preduzeća "Mile Dragić". Davinić je tada isključen iz G17 plus i podneo je ostavku na ministarski položaj, a u rešavanje afere uključili su se pravosudi organi. Sledeći primer govori ne samo o odsustvu saradnje između koalicionih partnera nego i o nepoštovanju hijererahije u republičkoj Vladi. Tu mislimo na demanti kojim je ministar pravde Stojković (izabran u okviru "kvote" DSS-a) dezavuisao tvrdnju potpredsednika vlade Labusa po kojoj će ubuduće, umesto dobrovoljnih predaja, slediti hapšenje haških optuženika (*Kurir*, 22. VI 2005). Posle tog demantija nije se oglasio ni Labus, niti republička vlada, a javnosti je ostalo da nagađa ko je u pravu od dvojice njenih članova?

Bizarnim oblicima "koalicionog ponašanja" partnera u koalicionoj vladi, treba dodati neuobičajeno postupanje Ministra za kapitalne investicije prema susednoj Makedoniji i premijera republičke Vlade prema Crnoj Gori. Rečeni ministar je početkom avgusta 2005 - posle osude na kaznu zatvora u Makedoniji državljanina te zemlje i ohridskog arhiepiskopa Srpske pravoslavne crkve Jovana - javno zahtevao od makedonskih vlasti da arhiepiskopa puste iz zatvora preteći retorizijom. On je tu pretnju realizovao naloživši (!) nacionalnom avio-prevozniku, JAT-u da zateva od makedonske vazduhoplovne kompanije da vrati avione koje je na komercijalnoj osnovi iznajmila od JAT-a! Na taj način, problem odnosa između dveju crkava eskalirao je u međudržavni problem. Kad je reč o premijeru republičke Vlade Koštunici on je u izuzetno delikatnim odnosima sa Crnom Gorom delovao bez konsultacija sa kabinetom na sasvim neuobičajen način. Premijer je, naime, predao (17. juna 2005) evropskom komesaru Oliju Renu spisak od 264.000 državljana Crne Gore koji žive u Srbiji i koji bi - po mišljenju premijera - trebalo da sudeluju na predstojećem referendumu o nezavisnosti te Republike. Reč je o pojedincima koji nemaju prebivalište u Crnoj Gori što je, prema važećem zakonu te Republike, uslov za učešće na referendumu. Koalicioni partneri u republičkoj Vladi su se javno distancirali od tog poteza premijera; Vuk Drašković se energično suprostavio posebnom obeležavanju građana Crne Gore koji žive u Srbiji što je učinjeno, prema njegovom mišljenju, "tajno" formiranim spiskom (*Politika*, 19. jun 2005), a G17 plus je ocenio dostavljanje spiska Oliju Renu kao "privatan čin" premijera vlade.

Tokom 2005. koaliciona vlada je grčevito nastojala da se održi na vlasti u čemu se sudarala, između ostalog, sa dve velike teškoće. Prvo su interne podele unutar dve partije vladavinskog aranžmana, SPO-a i SPS-a. U prvoj partiji podela je okončana je, kao što smo prethodno opisali, rascepom i obrazovanjem DSPO-a za koji je optimalno 9 poslanika, dok su u matičnoj stranci ostala samo 4. U drugoj partiji interne razlike nisu rezultirale rascepom, ali se iz poslaničke grupe SPS-a od 22 člana izvojila grupa od 5 poslanika koja je odlučila da u svojim opredeljenjima sledi stanovišta predsednika stranke Slobodana Miloševića, a ne rukovodstva oličenog u Glavnom odboru. Umnožavanju centara odlučivanja u vladajućoj koaliciji doprineo je i prelazak SDP-a sa 3 poslanika iz vlasti u opoziciju, što je DSS, kao

stožerna stranka koalicije, “nadoknadila” aranžmanom sa Listom za Sandžak (LS) kojim su 2 poslanika te liste uključeni u vlast, o čemu je bilo reči. Opisanim promenama funkcionisanje koalicione vlade postalo je neuporedivo složenije ne samo zato što je DSS prinuđena da se dogovara sa sedam umesto sa četiri partnera nego i zato što, po pravilu, suma zahteva osamostaljenih delova partija prevazilazi zahteve ranije jedinstvenih partija. To koaliciju neizbežno suočava sa novim napetostima jer je obim “plena” konstantna veličina, zbog čega je povećanje udela jednog učesnika moguće samo na nauštrb “stečenih prava” drugih.

Druga teškoće sa kojom se neprestalno sudarala manjinska vlada, je “dezertiranje” poslanika iz partija-članica, što je ugrožavalo njen ionako skroman “mandatski saldo” i povećavalo rizik prevremenih izbora od čijih rezultata, iz razloga o kojima je prethodno bilo reči, panično strepe svi partneri vladajućeg koalicionog aranžmana. Da bi sačuvala vlast, partije koalicione vladav su pribegle grubom kršenju prava poslanika da samostalno raspolažu svojim mandatima. To se najpre dogodilo sa poslanikom vladajućeg DSS-a Đokovićem koji je početkom 2005. pristupio DS-u i odlukom Administrativnog odbora lišen mandata “aktiviranjem” unapred potpisane ostavke koju je on javno povukao. Pitanje slobodnog mandata uzburkalo je po drugi put javnost u maju 2005, kada je zakazana rasprava o poverenju republičkoj Vladi. U tom, politički osetljivom trenutku, poslanik SRS-a Lekić napustio je stranku i obznanio pristupanje PSS-u. Ovaj poslanik nije izgubio mandat, jer SRS nije uspostavila obavezu potpisivanja “blanko ostavki”, ali je oštro kritikovan ne samo od SRS-a, na čijoj je listi zadobio mandat nego i od članica koalicione vlade, SPO-a i G17 plus koje su, upravo, na isti način postale parlamentarne u junu 2003. Šef poslaničke grupe DSS-a optužio je (odsutnog) lidera PSS-BK (Bogoljuba Karića) da “kupuje poslanike”, a kada je Lekić, kao član PSS-BK, želeo da na to odgovori bio je onemogućen, jer u skupštinskoj dvorani nije bilo kvoruma. Nedostatak kvoruma namerno je izazvan sinhronizovanom akcijom izvlačenja elektronskih kartica u kojoj su sudelovali ne samo poslanici opozicionog SRS –a nego i vladajućih DSS i G17 plus! To je, inače, prvi slučaj u deceniji i po parlamentarizmu u Srbiji da se na opisani način uskrati poslaniku pravo na reč. Za razliku od Lekića koji je zadržao mandat, dva poslanika G17 plus koja su, pred izglasavanje

budžeta za 2006, istupila iz stranke, izgubila su poslanički status većinskim odlukama Administrativnog odbora. Do toga je došlo iako su poslanici prethodno povukli "blanko ostavke" i pismene odluke o tome uredno evidentirali u protokolu Narodne skupštine Srbije.

Samovolja Administrativnog odbora time se ne završava, jer je to skupštinsko telo nezakonito oduzelo opozicionoj DS još dva mandata. Reč je dvojici poslanika Liste za Sanžak (LS) koji su izabrani na listi DS-a, ali su "priskočili u pomoć" vladajućoj koaliciji kada je iz nje istupila SDP. Kao nagradu za to, dvojica poslanika (Omerović i Džudžević) postavljeni su odlukom republičke Vlade za zamenike ministara. Rešenja o tome objavljena su u Službenom glasniku Republike Srbije 23. septembra 2005. (br. 81; rešenja po brojem 2645 i 2647), čime je *ex officio* prestao njihov poslanički status, zato što poslanik, prema *Zakonu o izboru narodnih poslanika* (2000) ne može da obavlja ni jednu javnu funkciju osim funkcije ministra. Na taj način, DS je dobio pravo da odredi dva poslanika sa svoje izborne liste. Ali, Administrativni odbor je, opet većinom glasova, doneo odluku kojom je nezakonito dvojici bivših poslanika "konvalidirao" poslanički status! Tako je vladajuća koalicija ilegalno zadobila ili zadržala ukupno 5 poslanika koji su upravo predstavljali "jezičak na vagi" koji je omogućio da parlament zaseda (126 članova) i da usvoji budžet za 2006. godinu.

Protestvujući protiv samovolje Administrativnog odbora kojom je u dva navrata broj njenih mandata smanjen za tri, DS je 5. oktobra 2005. napustio parlament, posle čega je Narodna skupština nastavila da radi, kao "krnji parlament". Prethodno smo napomenuli da je napuštanjem parlamenta reagovala i DSS 2002. (pre uspostavljanja slobodnog mandata) kada je vladajući "ostatak DOS-a pokušao najpre da smanji "poslanički saldo" te stranke, pa potom da joj potom nezakonito oduzme sve mandate. Odlučna reakcija DSS-a urodila je plodom, jer su joj početkom novembra 2002. vraćeni svi mandati (šire o tome: Goati 2004, 197-198). Iznenađuje, međutim, to što se o višestrukom i bezobzirnom kršenju odluke Ustavnog suda o slobodnom mandatu - na koju, ponavljamo i sami imamo primedbe (ali, *dura lex sed lex*) - nije javno oglasio sam sud. Takvo ponašanje možda je, kratkoročno posmatrano, "taktički mudro", ali na duži rok je to sigurna "formula" za gubljenje ugleda institucije suda, koja je, inače, još uvek nedovoljno afirmisana.

VI. IZGLEDI U BUDUĆNOSTI

Na prethodnim stranicama registrovali smo važne tendencije i procese u “partijskom univerzumu” Srbije u postoktobarskom razdoblju i ponudili neka objašnjenja za njih, a ponegde samo pretpostavke i vlastite dileme. Na sledećim stranicama pokušaćemo da odgovorimo na pitanje o perspektivama vladajuće koalicije, a zatim ćemo šire obrazložiti hipoteze o smanjivanju broja partija, o opadanju broja članova i o procesu preraspodele moći unutar partijâ u predstojećem razdoblju.

1. Sudbina koalicione vlade

Prethodno opisana ekstremna asimetrija između parlamenarne i izborne snage partija u parlamentu Srbije je, po našem uverenju, najvažniji uzrok pokušaja značajnog broja poslanika da, koristeći slobodni mandat, napuste “brodove koji tonu” i da nastave da deluju u parlamentu samostalno ili da se priključuju drugoj partiji koja im pruža više izgleda za političko trajanje. Govorimo o pokušajima poslanika da koriste svoje pravo, jer su oni u tome sprečeni od strane Administrativnog odbora, s ciljem da republička vlada, po svaku cenu, sačuva parlamentarnu većinu. Pošto je Vlada krajem 2005. to uspela samo zahvaljujući nezakonito stečenim mandatima o njoj se - kao što smo naglasili u III glavi - može govoriti kao o vladi *de facto*, ali ne *de jure*.

Nije preterano tvrditi da praksa Administrativnog odbora (čiju većinu čine poslanici iz partija vladajućeg aranžmana) označava kontinuitet sa prekrajanjem izborne volje koje je bilo invarijantno obeležje Miloševićevog režima (o modalitetima: Goati, 2001). Razlika se, doduše, uočava u periodu u kojem se odvija prekrajanje; u Miloševićevom režimu manipulacije su bile usredsređene na predizborni i izborni proces, posebno na fazu glasanja, dok Administrativni odbor deluje u postizbornom razdoblju kao instru-

ment redistribuciju mandata u korist stranaka na vlasti. Derogiranje načela slobodnog mandata dobilo je neuverljivo obrazloženje od strane vođa vladajućih partija o “kupo prodaji mandata” kojom “novi bogataši” jačaju uticaj u parlamentu; pritom uopšte ne pominjući odluku Ustavnog suda kojom se uspostavlja slobodan mandat što dozvoljava poslaniku da napusti partiju na čijoj je listi izabran. To nije slučajna semantička nepreciznost nego hotimično korišćenje termina nabijenog negativnog vrednosnom konotacijom (*nomen est omen*), sa ciljem da se kod građana izazove gnušanje prema poslanicima koji napuštaju stranke i da se etički opravda nezakonito postupanje prema njima. Naglašavajući da je osnovni cilj moralnih filipika funkcionera vladajućih partija protiv “kupo prodaje poslanika” očuvanje vlasti, nije nam ni na kraj pameti da negiramo da neki poslanici napuštaju stranačke redove isključivo iz ekonomskih razloga, ali verujemo da to ipak manje važan uzrok od prethodno navedenog raskoraka između i parlamentarne i izborne snage partija, pa i od istinskog nezдовољstva poslanika nekim teško razumljivim odlukama rukovodstva njihovih partija.

Čini se, na prvi pogled, da se opisana “osifikacija” postojeće većine u Narodnoj skupštini - nad kojom budno “stražari” Adiministrativni odbor - može osujetiti ako poslanici, ne napuštajući partiju, svojim glasanjem blokiraju zakonodavne inicijative koalicijske vlade i tako je prisile na podnošenje ostavke. Ali, “dugačka ruka” Administrativnog odbora i tu doseže, jer Odbor može na inicijativu partijskog rukovodstva da aktivira blanko ostavku poslanika u čiju lojalnost sumnja. Imajući to vidu, ocenjujemo da do prestanka protivzakonitog prekrajanja sastava parlamenta može da dođe jedino intervencijom sudskih organa, ali takva intervencija, nažalost, nije na vidiku. Neki sudski procesi o protivpravno oduzetim mandatima počeli su u januaru 2005. ali stoje “na mrtvoj tački”. S obzirom da u izbornim sporovima i, uopšte sporovima oko političkog predstavnštva, važi - komparativno posmatrano - načelo hitnosti i da se rokovi za donošenje odluka određuju u satima i danima, pretpostavljamo da je izvršna vlast Srbije hotimično blokirala rad pravosudnih organa.

Pošto su poslanici na opisani način ilegalno “pacifikovani”, postavlja se pitanje da li opstanak aktuelne koalicijske vlade ugrožavaju interni lomovi u partijama, poput onog koji se dogodio u SPO-u ili (u blažoj formi) u poslaničkoj grupi SPS-a. Čini nam se da je “repriza”

takvih događaja malo verovatna zbog osnovane bojazni protagonista novih podela da bi tako obrazovane partije imale samo teorijske šanse da osvoje mandate na novim izborima. To važi, bez ikakvog dvoumljenja, za G17 plus, NS, SPO i DSPO koje kao jedinstvene organizacije, imaju male šanse da se “probiju” u Narodnu skupštinu. U sličnoj situaciji je i SPS čiji oslonac u biračkom telu oscilira oko 5 odsto pa je to verovatno jedan od važnih razloga što ni jedna od dve suprostavljene struje ne teži da isključi drugu iz partije. Za razliku od navedenih partija, DSS ima podršku približno 10 odsto birača i, povrh toga, u toj partiji nije bilo ozbiljnih nagoveštaja internih sukoba. Osim toga, DSS kao okosnica republičke Vlade, raspolaže sa dovoljno podsticaja (materijalnih, statusnih, simboličkih) da zadovolji ambicije pripadnika “rukovodećeg kruga” i da ih time osujeti centrifugalne tendencije u svom okviru.

2. Smanjivanje broja partija

Od oko 400 registrovanih partija u Srbiji početkom 2005, “znake života” pokazuje otprilike jedna sedmina što procenjujemo na osnovu toga što je - kao što smo naveli trećoj glavi - 56 partija podnelo (neke delimično i (ili) sa zakašnjenjem) Odboru za finansije Narodne skupštine završni račun, izveštaj o priložima stranci vrednim preko 6.000 evra i izveštaj o imovini za 2004. Nasuprot tome, zakonsku obavezu nije ispunilo 340 stranaka (92,1 odsto), od kojih ogromna većina figurira u registru, ali je prestala politički da deluje, ili, štaviše, nikada nije ni delovala. Tako veliki broj “fantomskih” partija rezultat je zastarelog *Zakona o političkim organizacijama* (1990) koji, između ostalog, nije adekvatno regulisao način prestnaka rada partije. U članu 11 tog zakona propisano je da je ovlašćeno lice dužno da obavesti nadležni organ o brisanju partije iz registra, ali je to vezano za plaćanje administrativnih taksi čija visina višestruko premašuje zaprećene kazne za nepoštovanje obaveze (od 500 do 1000 dinara).

Nasuprot tendenciji porasta broja registrovanih stranaka podstaknutog opisanim zakonskim rešenjima, rezultati parlamentarnih izbora 2003. označavaju smanjenje broja parlamentarnih stranaka u odnosu na izbore održane 2000. Pred parlamentarne izbore

2003. izborni cenzus od 5 odsto propisan *Zakonom o izboru narodnih poslanika* (2000) preventivno je delovao na sićušne partije i podstakao ih da se integrišu u veće, ili da sklope dogovore sa relevantnim partijama kojima su njihovi kandidati uvršteni u izborne liste relevantnih stranaka. Rezultati izbora "desetkovali" su, međutim, i tako sužen "partijski front", jer je od 19 podnetih izbornih lista - u koje su na različite načine uključene 44 partije - propisani "prag" dostiglo samo 6 lista od kojih su 5 liste samostalnih partija (SRS, DSS, DS, G17, SPS) i jedna lista koalicije (SPO i NS). Umesto 24 partije koje su osvojile poslanička mesta na parlamentarnim izborima 2000, na izborima 2003. predstavništvo je izvojevalo samo 7 partija. Tom broju treba, doduše, dodati i 7 malih stranaka čiji su članovi uključeni u uspešne kandidatske liste (SLS, GSS, DC, SDU, LS. BDSS i SDP). Iako je na opisani način, uz 7 stranaka koje su sudelovale na izborima sa svojim listama, parlamentarni status zadobilo i 7 sićušnih partija (od jednog do pet mandata), okolnost da su to ostvarile na tuđim listama nipošto nije beznačajna, jer to upućuje na stvarni odnos snaga koji stranke odsečno deli na "neposredno parlamentarne" i "posredno parlamentarne".

Još oštriju selekciju među strankama napravili su junski predsednički izbori 2004. na kojima je ukupno 20 partija ili partijskih koalicija predložilo petnaest kandidata. Za sticanje kandidatskog statusa bilo je neophodno prikupiti 10.000 potpisa, što je "eliminisalo iz igre" patuljaste stranke. Na pokrajinskim i lokalnim izborima u septembru 2004. sudelovalo je (pojedinačno ili u koalicijama) 84 partije, ali su kandidati samo 44 predlagача (52 partije) uspeali na neposrednim izborima da osvoje odbornička mesta u bar jednoj od 163 opštine. Opstanak stranaka koje su pretrpele neuspehe na izborima održanim 2003. i 2004. (parlamentarnim, predsedničkim, pokrajinskim, lokalnim) ili nisu na njima ni sudelovale, ozbiljno je ugrožen pa se o njima može govoriti kao o "kandidatima za gašenje" iz tri razloga.

Prvo, te stranke ne poseduju »vidljivost« kao što je to slučaj sa strankama čiji su predstavnici osvojili mandate u republičkom i pokrajinskom parlamentu, postali gradonačelnici, predsednici opština ili bar zadobili značajniji udeo u lokalnim skupštinama. Drugo, one ne mogu da računaju na zamašnu finansijsku pomoć iz budžetâ na svim nivoima političkog sistema. Najzad, treće, »gašenje«

malih stranaka u Srbiji će doprineti negativno iskustvo značajnog procenta birača koji su na različitim izborima 2003. i 2004. “bacili” svoj glas (na parlamentarnim izborima 15,3 odsto), podržavajući neuspešne izborne liste i kandidate. U izbornoj sociologiji višestruko je potvrđeno saznanje da birači na izborima koriguju “kognitivnu mapu” partijske scene i opredeljuju se na sledećim izborima za najbližeg kandidata ili stranku koji imaju izgleda da ostvare dobar učinak (“strateško glasanje”). Jer, glasanje za birače predstavlja dvostruki “trošak” koji se sastoji od razmišljanje o najpogodnijoj opciji i od izlaska na biralište (Campbell, Converse, Miller, and Stokes 1960, 89), zbog teže da izbegnu “bacanje” glasa. Izborni rezultati utiču ne samo na ponašanje birača nego i na partije, jer ih one koriste kao „povratnu informaciju“ da bi se što bolje pozicionirale na političkoj sceni za sledeće izbore, što podrazumeva i odluku o pridruživanju drugoj partiji ili čak odluku o prestanku rada.

Navešćemo nekoliko podataka o procesu ukрупnjavanja i akcionog povezivanja partija, očekujući da će taj proces biti ubrzan neposredno pred izbore. Mala NDS uključila se 2004. u DSS, a njen vođa zadobio je ministarski portfelj u koalicionoj vladi. U junu 2005. GO GSS-a je doneo odluku o početku pregovora o udruživanju sa LDF (od novembra 2005. LDP) i sa SDU. GSS i LDP su, u više navrata tokom 2005, demonstrirale zajednički pristup u rešavanju pitanja Pokrajine Kosovo i Metohija i državnog statusa Crne Gore. Oko prvog pitanja GSS i LDP ističu u prvi plan neophodnost da se u predstojećem razdoblju obezbede individualna i kolektivna prava svih građana Pokrajine, bez bezuslovnog insistiranja na tome da Kosovo i Metohija ostane u sastavu Srbije, što oštro odudara od stava svih relevantnih partija koje u pogledu budućnosti Pokrajine unisono zastupaju princip: “više od autonomije a manje od nezavisnosti”. U pogledu statusa Crne Gore dve partije se energično zalažu da o tome trebalo bi da odluče isključivo građani Crne Gore, bez ikakvog mešanja iz Srbije. Osim toga, GSS i LDP zastupaju zajedničko stanovište da aktuelna republička koaliciona vlada deluje u pravcu restauracije Miloševićevog režima i da joj u tome, indirektno, pomaže opozicioni DS. Da bi bio sprečen “povratak u prošlost”, GSS i LDP se zalažu za hitno raspisivanje vanrednih parlamentarnih izbora o čemu su Predsedništva dve partije usvojila akcioni plan 5. decembra 2005.

U junu 2005. više malih vojvođanskih partija (Reformisti Vojvodine, deo članova Lige socijaldemokrata Vojvodine, Vojvođanski građanski pokret, Autonomni pokret Vojvodine i Koalicija »Vojvodina«) održalo je skupštinu ujedinjenja i osnovalo Vojvođansku partiju. Socijaldemokratija Srbije kolektivno je pristupila početkom juna 2005. Socijalemokratskoj stranci, a ta stranka i Socijaldemokratija Vojvodine odlučile su, takođe, da se ujedine krajem 2005. U proces ukupnjavanja partija treba ubrojiti i vraćanje "disidentskih" partija u matične stranke. Dobar primer za to je DSP koji se izdvojio iz SPS-a 2000, da bi joj ponovo pristupio 2003, na šta je verovatno uticao katastrofalan izborni učinak DSP-a na decembarskim izborima za republički parlament 2000. To isto važi za DC koji se "vratio" u DS, iz kojeg je i nastao 1995. PSS-BK i SDP su, sredinom oktobra 2005, potpisale sporazum o saradnji u kojem najavljuju mogućnost zajedničkog delovanja na izborima, kao i u postizbornom razdoblju.

Istini za volju, u postoktobarskom razdoblju nastale su i neke nove partije, bilo rascepom iz drugih partija, bilo *ex nihilo*. Na primer, iz redova SPS-a nastao je 2002. SNS, ali je posle niza izbornih neuspeha »potonuo" u zaborav. Slična politička sudbina zadesila je Narodnu stranku "Pravda" obrazovanu 2000. od rukovodilaca i pristalica SPO-a. Prethodno smo pomenuli da su 2004. i 2005. rascepima iz DS-a i SPO-a nastali LDP, odnosno SDPO, čime je povećan broj partija na partijskoj scenu Srbije. Dve od partija obrazovanih u postoktobarskom razdoblju ostvarile su meteorski politički uspon. Prva je G17 plus koja je godinu dana posle nastanka izvojevala na parlamentarnim izborima 2003. 11,5 odsto glasova i 34 poslanička mandata. Istini za volju, G17 plus se, kao nevladina organizacija, intenzivno angažovala u političkom životu Srbije od 1998. i predstavljala je važnog partnera DOS-a u rušenju autoritarnog režima 2000. Drugi primer je PSS-BK osnovana 2004. čiji je vođa Karić ostvario zavidan učinak na junskim predsedničkim izborima 2004, a PSS-BK solidne rezultate na septembarskim pokrajinskim i lokalnim izborima iste godine.

Do sada smo se bavili procesima integracije i dezintegracije unutar "aktivnih partija", ali važno pitanje je i šta će se dogoditi sa tri stotine četrdeset registrovanih partija, od kojih ogromna većina uopšte ne participira u političkom životu? Na to pitanje može da odgovori novi zakon o partijama najavljen 2004. u *Koalicionom*

sporazumu između DSS-a, G17 plus i koalicije SPO-a i NS-a kojim je osnovana koaliciona vlada. Očekujemo da taj zakon uvede red u ovoj važnoj oblasti i označi kraj formalnog trajanja stvarno nepostojećih organizacija. Upravo takav učinak imao je *Zakon o političkim partijama* usvojen u crnogorskom parlamentu u martu 2004. Prema tom zakonu, automatski su preregistrovane partije koje imaju svoje predstavnike u republičkom ili lokalnim parlamentima (član 23), čime se broj partija sveo sa 74 na 19. Partije koje nemaju pravo na automatsku preregistraciju u Crnoj Gori obavezne su, između ostalog, da prikupe *Izjave o osnivanju partije* potpisane od strane najmanje 200 građana, što je do kraja 2005. učinila samo jedna partija.

Smatramo da bi u Srbiji trebalo takođe, obezbediti automatsku preregistraciju partijama koje imaju svoje članove u predstavničkim telima na republičkom, pokrajinskom i lokalnom nivou. Za registraciju nove partije neophodno je zahtevati određeni broj potpisa građana koji su overeni u sudu, što ne predviđa važeći *Zakon o političkim organizacijama* (1990). Povrh toga, broj od samo 100 građana, koji je prema članu 5 tog zakona uslov za osnivanje partije, je isuviše mali što ilustruju podaci da taj broj u Crnoj Gori i Sloveniji iznosi 200, u Gruziji 300, u Makedoniji 500 i u Finskoj i Rumuniji 5.000. Imajući to u vidu, pretpostavljamo da bi u Srbiji broj potpisa overenih u sudu ili izjava o osnivanju, trebalo da se kreće između 1.500 do 2.000, što bi onemogućilo obrazovanje fiktivnih partija, ali ne bi prohibitivno delovalo na registraciju novih političkih aktera. Za stranke etničkih i verskih manjina census bi trebalo verovatno da bude desetostruko niži (150-200). Osim toga, zadobijanja statusa parlamentarne partije - uz koji su vezane budžetske subvencije - treba usloviti samostalnim učešćem na izborima što, naravno, uključuje i sudelovanje u okviru izborne koalicije koja ima vlastitu izbornu listu. Time bi se izbegla aktuelna situacija da parlamentarni status i budžetska sredstva stiču partije koje nisu učestvovala na izborima ni sa vlastitim, niti sa zajedničkim listama nego u okviru lista drugih partija. Najzad, u novom zakonu bilo bi bilo izuzetno važno precizno regulisati način prestanka postojanja partija. Kao jedan od razloga za to je, svakako, neučešće na izborima. Prihvatljivo rešenje nudi opet Crnogorski zakon (2004) po kojem se partija briše iz registra, između ostalog ako "samostalno ili u koaliciji šest

godina nije učestvovala na parlamentarnim ili lokalnim izborima” (čl. 18, stav osam).

3. Opadanje broja članova

Zamašna sredstva koja važeći *Zakon o finansiranju stranaka* obezbeđuje parlamentarnim partijama Srbije omogućuje im da u izbornim kampanjama koriste skupe, ali efikasne elektronske medije što, objektivno, znači manji oslonac na članove koji su dugo bili isključivi nosilac propagandnih akcija. Naravno, iako članstvo u ovoj sferi partijskog delovanja zaista gubi važnost koju je imalo u predelektronskoj eri, ono ipak nije potpuno »izbačeno iz igre«. Jer u izbornim kampanjama, članovi u svojim mikro sredinama (porodica, preduzeće, susedstvo) podstiču »rečju i delom« građane da podrže određene partije i partijske kandidate. Našu hipotezu da će u Srbiji naglo povećanje državne finansijske pomoći partijama ostvareno od početka 2004. dovesti do smanjivanja članstva, potkrepljuju primeri Izraela i Slovenije u kojima je posle porasta budžetske pomoći partijama naglo opao broj partijskih članova. Objašnjenje za to je relativno jednostavno; finansijski obezbeđena partijska rukovodstva “nemaju potrebu” za članovima. Iako, dakle, očekujemo da će zbog povećanih budžetskih sredstava broj članova partija opadati u narednom razdoblju, tempo tog procesa zavisiće, u velikoj meri, i od intenziteta i oštine političkih konflikata u društvu, drugim rečima od regulisanja bazičnog konflikta o smeru razvoja Srbije. Ukoliko konflikt budu regulisan ili bar ublažen, “demobilizacija” partijskog članstva će biti brža i vice versa.

U svakom slučaju, reč je o višegodišnjem procesu čiju je završnu tačku, ili “donju granicu” teško odrediti. U ovom regionu, komparativno posmatrano, najniži udeo članstva u populaciji identifikovan je - kao što smo naveli u drugoj glavi - u Poljskoj i kreće se oko 1,3 odsto, što je 6 do 7 puta manja vrednost nego u Srbiji. Verovatno je 1-1,5 odsto partijskog članstva u stanovništvu blizu “prirodne granice” koja je određena imanentnom težnjom partija da vrše vlast i potrebom koja iz toga proizilazi da “popunjavaju” svojim članovima važna mesta u državi na različitim nivoima, od lokalnog do centralnog. Uz to, partije biraju i vlastita rukovodstva na svim nivoima, što, takođe, zahteva određene “kadrovske resurse”. Čak i u malim

zemljama, poput Srbije, osim izbora i imenovanja nekoliko stotina rukovodilaca u sopstvenoj organizaciji, partije učestvuju u izbornim borbama za više hiljada mesta u predstavničkim telima na različitim nivoima političkog organizovanja (opština, grad, Pokrajina, Republika, državna zajednica). Pomenimo, na primer, da sredinom 2005. broj odbornika u Skupštinama 158 opština Srbije iznosi 6.469, a da je broj kandidata na izborima bio 68.956! (*Pregled, Srbija i Crna Gora*, 2004, 4, 25). Ako tome dodamo partijske kandidate za predstavnike na nivou grada, Pokrajine i Republike procenjujemo da je ukupan broj kandidata na svim nivoima političkog sistema oko 70 hiljada, od čega otprilike jedna desetina od njih nema partijsku "zaledinu" nego sudeluju na izborima kao kandidati "grupa građana". Od po-jedinaca izabranih u predstavnička tela, od opštine do Republike, obrazuju se, opet "u režiji" partija, izvršno-politički organi i rezervne garniture (»Vlade u senci«) spremne da zamene postojeću vlast. Iz navedenih razloga, partije moraju da raspoložu "kadrovskim rezervoarom" različitih profesionalnih profila, zbog čega su nemoguće "partije bez članstva".

4. Preraspodela moći unutar partija

Na prethodniom stranicama smo pokazali da na distribuciju moći unutar partije utiču način nastanka, tip partije, izborni sistem u kojem partija deluje, način odabira kadrova unutar same partije, važeći statut, i najzad, sve više, država koja svojim imperativnim normama reguliše odnose u institucionalnom okruženju ili unutar same partije. Država je - komparativno posmatrano - narušila privatni karakter partija obezbeđujući im u sve većem broju zemalja, značajna budžetska sredstva, a nekim zemljama, poput SAD i Nemačke, država je čak zakonom regulisala proces selekcije kandidata partijâ za javne funkcije. Imajući to u vidu, partije koje su ranije smatrane isključivo privatnim udruženjima zadobile su javni karakter. Epstein (1986, 32-35) je uporedio partije sa javnim službama kao što su snabdevanje vodom ili električnom energijom koje mogu biti u rukama privatnih kompanija, ali je njihovo funkcionisanje regulisano od strane države.

Država je u Srbiji zakoračila u "internu sferu" partija obezbeđujući im budžetska sredstva uz sve čvršće obaveze - propisane sukce-

sivnim zakonima donetim 1992. 1997. i 2003. - da izveštavaju javnost o svom finansijskom poslovanju. Usmeravajući finansijska sredstva iz budžeta ka partijskim rukovodstvima, a ne, eventualno, prema poslaničkom klubu ili prema kandidatima, država je u Srbiji bitno uticala na distribuciju interne moći, drugačije rečeno na odnos između tri »lica« partije, dajući prednost centralnim partijskim organima nad partijom u vlasti i partijom na terenu. Osnovni obrisi distribucije moći u relevantnim partijama Srbije - opisani u glavi III - uspostavljeni su, zapravo, u predoktobarskom razdoblju (izuzev kod G17 plus i PSS-BK koje su obrazovane 2002, odnosno 2004), ali su u proteklih pola decenije u izvesnoj meri promenjeni, prvenstveno pod uticajem uspostavljanja slobodnog mandata (27. maja 2003), umesto prethodno važećeg »imperativnog partijskog mandata«. Ta, naizgled sitna, institucionalna promena imala je snažan učinak na unutrašnje odnose u partijama, jer je podstakla jačanje poslaničkog kluba, naspram ranije superiornog centralnog rukovodstva. Vladajuće partije su, što smo prethodno opisali, u proteklom razdoblju bezobzirno kršile načelo slobodnog mandata u težnji da, po svaku cenu, zadrže većinu u parlamentu.

Ali, nastojanja da se "zaledi" uspostavljeni odnos snaga u parlamentu su ne samo nezakonita nego su, na duži rok posmatrano, beznadežna, jer bi to zahtevalo ponovo uspostavljanje "imperativnog partijskog mandata" koji danas ne funkcioniše ni u jednoj demokratskoj državi. Pošto je, dakle, malo verovatno da će zakonom biti uspostavljen takav mandat, pretpostavljamo da će se nastaviti započeti proces jačanja poslaničke grupe u "horizontalnoj igri moći". Uporedo sa tim, očekujemo da će u relevantnim partijama Srbije dobijati na važnosti i predsednik parlamentarnog kluba koji je do sada bio *quantité négligeable* u distribuciji unutarpartijske moći. Skoro je izvesno da će centralna partijska rukovodstva, ugrožena "usponom" poslaničkog kluba, nastojati da sačuvaju dominaciju i da će se, radi ostvarenja tog cilja, oslanjati na sofisticirane »tehnike« podrobno opisane u III glavi koje ovde samo telegrafski nabrajamo: širenje kruga partijskih funkcionera koji učestvuju u radu poslaničkog kluba, onemogućavanje da klub samostalno bira predsednika i, najzad, još potpunije "zaposedanje" nego do sada, parlamentarnih mandata od strane pripadnika vrha partije.

Na prethodnim stranicama ove knjige registrovane su izvesne indicije povećanja uticaja članstva i nižih nivoa organizovanja, nauštrb partijskog vrha, naročito partijskog vođe, što ukazuje na tendenciju vertikalne redistribucije moći unutar partija. U prilog tome naveli smo odluku GO SPO-a o učešću u koalicionalnoj vladi donetu uprkos protivljenju partijskog vođe i uspeh inicijative opštinskih organizacija DSA u preinačavanju odluke Glavnog odbora o partijskom kandidatu za predsednika Srbije. Neopravdano zanemaren podsticaj jačanju uloge partijskog članstva došao je i od države koja je u *Zakonu o finansiranju političkih stranaka* (2003) propisala obavezu strankama da statutom regulišu “obavljanje interne kontrole” i proklamovala “pravo članova političke stranke da se upoznaju sa prihodima i rashodima političke stranke” (čl. 46). Ali, to je samo jedan, verovatno ne najvažniji, impuls članstvu da zahteva informacije od rukovodećeg stratumu o tom nadasve važnom aspektu delovanja partije i da, na taj način, ojača svoj položaj u “vertikalnoj igri moći”.

Dijahroničnom analizom statutarnih akata relevantnih partija kao i uvidom u proces odlučivanja i u odvijanje izbora unutar partija (III glava), registrovali smo u nekim partijama naznake jačanja uticaja članova. Tu je prvenstveno reč o demokratizaciji unutarpartijskih izbora preko kojih članstvo zadobija mogućnost da utiče na sastav “rukovodećeg kruga”, pa i na odabir samog partijskog vođe. Pretpostavljamo da će tri činioca podsticati u narednom razdoblju demokratski opredeljene partije da prihvate insituciju *free and fair elections* u svom okviru. Prvo je uticaj prakse demokratskog nadmetanja u okviru političkog sistema Srbije, što je - kako smo prethodno naglasili - izuzetno važna tekovina oktobarskog preokreta 2000. Član partije koji na parlamentarnim ili predsedničkim izborima bira između više listâ ili više kandidata, sve manje će se zadovoljavati “glasanjem bez izbora” u partijskom okviru; drugim rečima članovi će nastojati da od “partijskog plebsa” postanu “partijski demos”. Drugo, verujemo, takođe, da će se demokratski obrasci uspostavljeni u jednoj partiji širiti u druge po nekoj vrsti “zakona imitacije” (Gabriel Tarde), naročito ako ti obrasci povećavaju uspešnost partije. Inače, još je Maurice Duverger, sredinom prošlog stoleća, zapazio spremnost građanskih partija da saobražavaju svoju internu organizaciju uspešnijim, masovnim partijama, što je nazvao “zarazom sa levice” (*contagion de la gauche*).

Najzad, treći činilac su zahtevi “odozdo”, od strane članova demokratski opredeljenih stranaka koji nisu saglasni sa praksom samoizbora vlastitih vođa. Reč je o potpuno razumljivim zahtevima, jer većina tih članova prihvata “snažno načelo političke jednakosti” (Dahl 1999, 91), a time i implikacije koje iz njega slede u pogledu internog života partije. U te implikacije svakako spadaju slobodni i ravnopravni izbori za partijskog vođu i za ostale pripadnike “unutrašnjeg kruga”. Navedeno očekivanje ima izvesno, premda, priznajemo, skromno uporište u dosadašnjoj praksi. Tu ubrajamo, prethodno pomenuto, insistiranje delegata na Skupštini DSS-a 2003. na većem broju kandidata za potpredsednika od broja koji se bira i “protesno glasanje” (doduše malog) dela delegata Sabora SPO-a 2005. zato što je za predsednika stanke predložen samo jedan kandidat. Tome treba dodati da je u DS-u najavljeno je da će novim statutom koji će biti usvojen početkom 2006. partijski rukovodioci biti neposredno birani od strane članstva, što može da bude snažan podsticaj drugim strankama da prihvate tu novinu.

Beograd, januar 2006.

LITERATURA

- Alexander, Herbert 2001. "Approaches to Campaign and Party Finance Issue", In: *Foundations for Democracy, Approaches in Comparative Political Finance*, Ed. Karl-Heinz Nassmacher, Baden-Baden and Washington: Nomos in Cooperation with International Foundation for Electoral Systems.
- Antonić, Slobodan 2002. *Zarobljena zemlja, Srbija za Vlade Slobodana Miloševića*, Beograd: Otkrovenje.
- Aron, Remon. 1997. *Demokratija i totalitarizam*, Sremski Karlovci, Novi Sad: knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Balazs, Magdalena and Enyedi, Zsolt. 1996. »Hungarian Studies; The Alliance of Jung Democrats«, In: *Party Structure and Organizations in East -Central Europe*, Ed. Paul Lewis, Cheltenham and Brookfield: Edgar Elgar.
- Von Beyme, Klaus 1985. *Political Parties in Western Democracies*, Aldershot: Gower.
- Von Beyme, Klaus. 2002. *Transformacija političkih stranaka*, Zagreb: Fakultet Političkih znanosti.
- Blondel, Jean. 1963. *Voters, Parties and Leaders*, London: Penguin Book.
- Blondel, Jean. 1973. *Comparing Political Systems*, Wiltshire, Trowbridge: Weidenfeld and Nicolson.
- Blondel, Jean and Nouisiaivnen, Jan. 2000. "Governments, Supporting Praise and Policy Making", In: *The Nature of Party Governments, A Comparative European Perspective*, Eds. Jean, Blondel and Jan, Nouisiainen, London: Macmillan.
- Bobio, Norberto. 1997. *Desnica i levica*, Podgorica: CID.
- Bogdanović, Mira, »Programi socijaldemokratskih partija zemalja u tranziciji«, 2005. U: *Programski identiteti socijaldemokratskih partija*, Ur. Srećko Mihailović, Beograd: Socijaldemokratski klub Friedrich Ebert Stiftung.
- Burke, Edmund. 1861. *Thought on the Cause of the Present Discontets, Works*, vol. 1, London: Bohn.
- Campbell, Angus, Converse, Philip, Miller, Warren and Stokes, Donald. 1960. *The American Voter*, New York: Willey.

- Carothers Thomas. 1997. »The Observers Observed«, *Journal of Democracy*, (July), Vol. 8, N. 3: 17-32.
- Cole, Teylor, Deener, David, and Brady, Alexander. 1959. »Great Britain and Comonwlth«, In: *European Political Systems*, Ed. Taylore, Cole, New York: Alfred Knopf.
- Coser, Lewis. 1956. *The Function of Social Conflict*, London: Routlege and Kegan Paul.
- Daalder, Hans. 1996. »Parties, Elites and Political Developments in Western Europe«, In: *Political Parties and Political Development*, Eds. Joseph LaPalomabra and Myron Weiner, Princeton: Princeton University Press.
- Dalton, Russell. 2002. »The Decline of Party Identifications«, In: *Parties without Partisans, Polical Change in Advanced Industrial Democracies*, London Oxford University Press.
- Dalton, Russell, McAlister, Ian and Wattenberg, Martin. 2000, »Unthinkable Democracy, Political Change in Advanced Industrial Democracies«, In: *Parties without Partisans, Polical Change in Advanced Industrial Democracies*, London: Oxford University Press.
- Dalton, Russell and Martin, Wattenberg. 2000. »Partisan Change and Democratic Process«, In: *Parties wihtout Partisans, Polical Change in Advanced Industrial Democracies*, London: Oxford University Press.
- Diamond, Larry. 1996. »Is the Third Wave Over?«, *Journal of Democracy*, 3: 20-38.
- Dalton, Russell, Mc Alister, Ian and Wattenberg, Martin. 2002. »Political Parties and their Publics«, In: *Political Parties in the New Europe, Political and Analitical Challenges*, Eds. Kurt Richard Luther and Ferdinad Müller-Rommel, Oxford: Oxford University Press.
- Diamond, Larry. 1999. *Developing Democracy, Toward Consolidation*, Baltimor and London: The John Hopkins University Press.
- Dahl, Robert. 1999. *Demokratija i njeni kritičari*, Podgorica: CID.
- Doublet Ives-Marie. 1997. »Parties Funding«, Paper Presented at the Workshop on *Funding Political Parties*, Stockholm (7- 9 March 1997): Institut for Democracy and Electorale Assistance.
- Duverger, Maurice. 1976. *Les parties politiques*, (neufième édition) Paris: Armand Colin.
- Edinger, Lewis. 1967. »Editor's Introduction«, In: *Political Leadership in Industrialized Society, Studies and Comparative Analysis*, Ed. Lewis Edinger, New York, London, Sydney: John Wiley and Sons.

- Epstein, Leon. 1986. *Political Parties in American Mold*, Madison: University of Wisconsin Press.
- Farrell, David and Webb, Paul. 2000. »Political Parties as Campaign Organization«, In: *Parties without Partisans, Political Change in Advanced Industrial Democracies*, London Oxford University Press.
- Fischer, Stephen. 1980. »The Decline of Parties« Thesis and the Role of Minor Parties«, In: *Western European Party Systems*, Ed. Peter Merkl, New York: The Free Press.
- Gallagher, Tom, Laver, Michael and Mair, Peter. 1992. *Representative Government in Western Europe*, New York: McGraw-Hill.
- Gamson, William. 1961. "A Theory of Coalition Formation", *American Sociological Review*, 26, 373-382.
- Ganev, Venelin. 1997. "Bulgaria's Symphony of Hope", *Journal of Democracy*, 4: 125-140.
- Gavrilović, Zoran. 2002. "Opredeljenja učesnika Vidovdanskog sabora" (rukopis).
- Gavrilović Zoran. 2002a. "Anketa učesnika skupa "stop Hagu" (rukopis).
- Gavrilović, Zoran. 2004. "Stavovi učesnika junskog mitinga 2004" (rukopis).
- Goati, Vladimir. 1978. *Ideologija i društvena stvarnost*, Beograd: Radnička štampa.
- Goati, Vladimir. 1984. *Savremene političke partije, komparativna analiza*, Beograd: Partizanska knjiga.
- Goati, Vladimir. 1996. *Stabilizacija demokratije ili povratak monizmu, "Treća Jugoslavija" sredinom devedesetih*, Podgorica: UNIREKS.
- Goati, Vladimir. 2000. *Partije Srbije i Crne Gore u političkim borbama od 1990 do 2000*, Bar: Conteco.
- Goati, Vladimir. 2001. *Izbori u SRJ od 1990. do 1998, Volja građana ili izborna manipulacija, Dodatak: Izbori 2000*, (drugo dopunjeno izdanje), Beograd: Centar za slobodne izbore i demokratiju.
- Goati, Vladimir. 2004. *Partije i partijski sistem Srbije*, Niš: OGI centar.
- Gouldner, Alvin. 1968. *The Dialectic of Ideology and Technology, The Origin, Grammar and Future of Ideology*, New York: Seabury Press.
- Harmel, Robert. 2002. »Party Organizational Change: Competing Explanations?«, In: *Political Parties in the New Europe, Political and Analytical Challenges*, Eds. Kurt Richard Luther and Ferdinand Müller-Rommel, Oxford: Oxford University Press.
- Harmel, Robert and Janda, Kenneth. 1994. »An Integrated Theory of Party Goals and Party Change«, *Journal of Theoretical Politics* 6 (3): 259-287.

- Heard, Alexander. 1966. "The Cost of Politics", In: *Political Parties and Political Behavior*, Eds. William Crotty, Donald Freeman, and Douglas Gatlin, Boston: Allyn and Bacon, Inc.
- Heberle, Rudolf. 1951. *Social Movements, An Introduction to Political Sociology*, New York: Appleton Century Crofts.
- Hofer, Erik. 2004. *Pravi vernik, Misli o prirodi masovnih pokreta*, Niš: Prosveta.
- Hofman-Lange, Ursula. 1986. »Changing Coalitional Preferences among West German Parties«, In: *Coalitional Behavior in Theory and Practice, An Introductory Model For Western Europe*, Ed. Geoffrey Pridham, Cambridge: Cambridge University Press.
- Hejvud, Endru. *Politika*. 2004. Beograd: Clio.
- Huntington, Samuel. 1991. *The Third Wave, Democratization in the Late Twentieth Century*, Norman and London: University of Oklahoma Press.
- Ikstens, Janis 2001. "Party Funding in Latvia", Paper Presented at the the Conference on Party Funding and Finance in Central And Eastern Europe, Open Society Institute/COLPI, 2-3 November 2001.
- Ingelhart, Ronald. 1979. *Modernization and Postmodernization: Cultural, Economic and Political Change in 43 Societies*, Princeton: Princeton University Press.
- Kajsiu, Blendi. 2004. »Albanian Political System-Amidst Dilemmas and Chalanges, A Country Report«, Paper Presented in International Conference: *Political Parties and the Consolidation of Democracy in South Eastern Europe*, Sofia, 5-7 July 2004, Fridrich Ebert-Stiftung, Institut for Political and Legal Studies.
- Karasimeonov, Georgi. 2004. »The Party System in Bulgaria«, Paper Presented in International Conference: *Political Parties and the Consolidation of Democracy in South Eastern Europe*, Sofia, 5-7 July 2004, Fridrich Ebert-Stiftung, Institut for Political and Legal Studies.
- Katz, Richard. 2002. »The Internal Life Of Parties«, In: *Political Parties in the New Europe, Political and Analitical Challenges*, Eds. Kurt Richard Luther and Ferdinand Müller-Rommel, Oxford: Oxford University Press.
- Laver, Michael. 1986. »Between Theoretical Elegance and Political Reality: Deductive Models and Cabinet Coalition in Western Europe«, In: *Coalitional Behavior in Theory and Practice, An Introductory Model For Western Europe*, Ed. Geoffrey Pridham, Cambridge: Cambridge University Press.

- Laver, Michael and Schonfeld, Norman. 1990. *Multiparty Government, The Politics of Coalition in Europe*, Oxford: Oxford University Press.
- Leiserson, Michael. 1968, »Faction and Coalitions in One-Party Japan: An Interpretation Based on the Theory of Games«, *American Political Science Review*, Vol. 62, No 3: 770-787.
- Lijphart, Arend. 1984. *Democracies, Pattern of Majoritarian and Consensus Government in Twenty-One Countries*, New Haven; Yale University Press.
- Lipset, Seymour, Martin. 1962. »Introduction«, In: *Political Parties*, Michels, Robert, New York: Collier Books.
- Lipset, Seymour, Martin. 2001. »The Americanization of the European Left«, In: *Political Parties and Democracy*, Eds. Larry Diamond and Richard Gunther, Baltimore: John Hopkins University
- Lipson, Leslie. 1954. *The Great Issues of Politics*, Prentice-Hall: Englewood Cliffs.
- Luebbert, Gregory. 1986. *Comparative Democracy: Policy Making and Governing Coalition in Europe and Israel*, New York: Columbia University Press.
- Kajsiu, Blendi. 2005. »Political Parties in Albania«, Paper Presented at International Conference: *Organizational Structures and Internal Democracy in South Eastern Europe*, Sofia, 26.-27. May 2005.
- Kanev, Dobrin. 2001. »Party Funding in Estonia«, Paper Presented at the the *Conference on Party Funding and Finance in Central And Eastern Europe*, Open Society Institute/COLPI, 2-3 November 2001.
- Karasimeonov, Georgi. 2005. »Internal Party Democracy in Bulgaria«, Paper Presented at International Conference: *Organizational Structures and Internal Democracy in South Eastern Europe*, Sofia, 26.-27. May 2005.
- Kasapović, Mirjana. 2003. *Izborni leksikon*, Zagreb: Politička kultura.
- Katz, Richard 1980. *A Theory of Parties and Electoral Systems*, Baltimore: The John Hopkins University Press.
- Katz, Richard and Mair, Peter. 1995. »Changing Models of Party Organization and Party Democracy-The Emergence of Cartel Party«, *Party Politics*, 1: 5-28.
- Katz, Richard and Mair, Peter. 2002. »The Ascendancy of the Party in Public Office: Party Organizational Change in Twentieth-Century Democracies«, In: *Political Parties, Old Concept and New Challenges*, Eds. Richard Gunther, Jose Ramon Montero and Juan Linz, Oxford: Oxford University Press.

- McKenzie, Robert. 1955. "Power in British Parties", *British Journal of Sociology*, 2: 123-132.
- McKenzie, Robert. 1964. *British Political Parties* (Second Revisited Edition), London: Mercury Book.
- King Anthony. 1969. »Political Parties in Western Democracies«, *Polity*, 2: 102-124.
- Kitschelt, Herbert. 1992. „The Formation of Party Systems in East Central Europe“, *Politics and Society*, 1: 29-50.
- Kitschelt, Herbert. 1995. „Charismatic, Clientelistic and Programmatic Parties, Accounting for Different Pattern of Party Formation in Newly Founded Democracies“, Paper Prepared for the Third Annual Conference: *Individual versus State, Political Representation, Party nad Parliamentary Democracy*, Budapest, 16-17 June 1995.
- Kitschelt, Herbert, Zdenka Mansfeldova, Radoslaw Markowski, and Gábor Tóka. 2000. *Post-Communist Party System, Competition, Representation and Inter-Party Cooperation*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Kitschelt, Herbert. 2001. "Divergent Path of Postcommunist Democracies", In: *Political Parties and Democracy*, Eds. Larry Diamond and Richard Gunther, Baltimore and London: The John Hopkins University Press.
- Klingeman, Hans-Dieter. 1996. »Proces nastajanja kompetitivnih partijskih sistema u Istočnoj Evropi«, U: *Postkomunizam i vlast*, Priredili: Vučina Vasović i Vojislav Stanovčić, Beograd: Jugoslovensko udruženje za političke nauke i Fakultet političkih nauka.
- Komšić, Jovan. 2002. "Programska evolucija partija", U: *Partijska scena Srbije posle 5. oktobra 2000*, Red. Vladimir Goati, Beograd: Friedrich Ebert Stiftung i Institut društvenih nauka.
- Komšić Jovan i ost. 2003. "Istorijsko-etnički rascepi i politička pregrupisavanja u Srbiji", U: *Osnovne linije partijskih podela i moguć pravci političkog pregrupisavanja u Srbiji*, Beograd: Friedrich Ebert Stiftung i Institut društvenih nauka.
- Kuzmanović, Bora. 1995. »Društveno politički stavovi«, U: *Društveni karakter i društvene promene u svetlu nacionalnih sukoba*, Red. Zagorka Golubović, Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju i Filip Višnjić.
- Key, V.O. 1967. *Politics, Parties and Pressure Groups*, New York: Thomas Y. Crowell Company.
- Mair, Peter. 1997. *Party System Change, Approaches and Interpretations*, Oxford: Clarendon Press.

- Mellors, Colin and Brearey Patricia. 1986. »Multy-Dimensional Approaches to the Study of Local Coalitions: Some Cross-Natioanal Comparisons«, In: *Coalitional Behavior in Theory and Practice, An Introductive Model For Western Europe*, Ed. Geoffrey Pridham, Cambridge: Cambridge University Press.
- Meny, Ives. 1992. *La Corruption de la République*, Paris: Fayard.
- Merkel, Peter. 1980.«Introduction«, In: *Western European Party System, Trend and Prospects*, E. Peter Merkel, London: The Free Press.
- Meynand, Jean. 1958. *Les groupes de pression en France*, Paris: Librairie Armand Coline.
- Michels, Robert. 1962. *Political Parties, A Sociological Studie of the Oligarchical Tendencies of Modern Democracy*, New York: Collier Book.
- Mihailović, Srećko. 2003. *Aktivizam u lokalnoj zajednici*, Beograd: CESID (mimeo).
- Mihailović, Srećko, Vasović Mirjana, Stojilković Zoran, Gredelj, Stjepan i Nikolić, Milan. 2003. *Veliko zamajavanje naroda se nastavlja*, Beograd: Centar za proučavanje alternativa.
- Mihailović, Srećko. 2005. »Samoidentifikacija u političkom prostoru« (rukopis)
- Mihailović Srećko, Stojilković, Zoran i Gradimir, Ivanić. 2003. *Sindikati u promenama, promene u sidikatima*, Sindikalni barometar 3, Beograd: Ujedinjeni granski sindikat »Nezavisnost«.
- Mihailović, Srećko i ost. 2005. *Političke podele u Srbiji-pet godina posle*, Beograd, CESID.
- Nassmacher, Karl-Heinz. 1992. "Comparing Party and Campaign Finance in Western Democracies", In: *Campaign and Party Finance in North America and Western Europe*, Boulder, San Franciso and Oxford: Westview Press.
- Nassmacher, Karl-Heinz. 2003. »Introduction: Political Parties, Funding and Democracy«, In: *Funding Parties and Election Campaigns: A Handbook*, Eds. Karl-Heinz Nassmacher and Daniel Zovato, London: Paperback.
- Newell, James. 2000, "Party Finance and Political Corruption", In: *Party Finance and Political Corruption*, Houndmilles, Basingstoke, Hamshire and London: Macmillan Press.
- Olson, Manscur. 1965. *The Logic of Collective Action*. Cambridge: Harvard University Press.
- Ostrogorski, Moisei. 1903. *La démocratie et l' organisation des partis politiques*, Paris: Calmann-Levy

- Panebianco, Angelo. 1988. *Political Parties: Organization and Power*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Panebianco, Angelo. 1988a. »The Italian Radicals: New Wine in an Old Bottle«, In: *When Parties Fail, Emerging Alternative Organizations*, Eds. Kay Lawson and Peter Merkl, Princeton: Princeton University Press.
- Pantić, Dragomir. 2002. »Vrednosti birača pre i posle demokratskog preokreta 2000. godine«, U: *Partijska scena Srbije posle 5. oktobra 2000*, Red. Vladimir Goati, Beograd: Friedrich Ebert Stiftung i Institut društvenih nauka.
- Pantić Dragomir. 2003, »Kulturno vrednosni rascepi kao determinante partijskog pregrupisanja u Srbiji«, U: Jovan Komšić i ost. *Osnovne linije partijskih podela i mogući pravci političkog pregrupisanja u Srbiji*, Beograd: Friedrich Ebert Stiftung i Institut društvenih nauka.
- Pentus, Keit. 2001. "Party Funding in Estonia", Paper Presented at the the *Conference on Party Funding and Finance in Central and Eastern Europe*, Open Society Institute/COLPI, 2-3 November 2001.
- Pinto-Duschinski, Michael. 2002. »Financing Politics: A Global View«, *Journal of Democracy*, Vo1. 3, No 4 (Oktobar): 69-86.
- Poguntke, Thomas. 2002. "Party Organizational Linkage: Parties Without Firm Social Roots?", In: *Political Parties in the New Europe, Political and Analitical Challenges*, Eds. Kurt Richard Luther and Ferdinand Müller-Rommel, Oxford: Oxford University Press.
- Popa, Cosmin. 2004. »Political Parties in Romania: Between Tradition and Reform 2000-2004«, Paper Presented in International Conference: *Political Parties and the Consolidation of Democracy in South Eastern Europe*, Sofia, 5-7 July 2004, Friedrich Ebert-Stiftung, Institut for Political and Legal Studies.
- Pridham, Geoffrey. 1986. »An Inductive Framework for Coalitional Behavior: Political Parties in Multy-Dimensional Perspective in Western Europe«, In: *Coalitional Behavior in Theory and Practice, An Introductive Model For Western Europe*, Ed. Geoffrey Pridham, Cambridge: Cambridge University Press.
- Pridham, Geoffrey 1986a. »Italy's Party Democracy and Coalitional Behavior: A Case Study in Multy-Dimensionality«, In: *Coalitional Behavior in Theory and Practice, An Introductive Model For Western Europe*, Ed. Geoffrey Pridham, Cambridge: Cambridge University Press.
- Puhle, Hans-Jürgen. 2002. »Still the Age of Catch-allism? Volksparteien and Partainstaat in Crisis and Re-equilibration«, In: *Political Parties*,

- Old Concept and New Challenges*, Eds. Richard Gunther, Jose Ramon Montero and Juan Linz, Oxford: Oxford University Press.
- Rae, Douglas. 1967. *The Political Consequences of Electoral Laws*, New Haven and London: Yale University Press.
- Rae, Douglas, Taylor, Michel. 1970, *The Analysis of Political Cleavages*, New York, Yale University Press.
- Ramon-Montero, Jose and Gunther, Richard. 2002. »Introduction: Reviewing and Reassessing Parties«, In: *Political Parties, Old Concept and New Challenges*, Eds. Richard Gunther, Jos□ Ramón and Juan Linz, Oxford: Oxford University Press.
- Rasmunssen, Jorgen. 1969. *The Process of Politics, A Comparative Approach*, New York: Atherton Press.
- Riker, William. 1962. *The Theory of Political Coalitions*, New Haven and London: Yale University Press.
- Rokeach, Milton. 1973. *The Nature of Values*, New York: The Free Press.
- Rose, Richard. 1974. *The Problem of Party Government*, London: Macmillan.
- Van Rumbeke, Reynaud. 1998. »Trading in Influence and Illegal Financing of Political Parties - General Report«, *Third European Conference of Specialised Services in th Fight Against Corruption*, Madrid, 28-30 October 1998.
- Saalfeld, Thomas. 2000. "Court and Parties: Evolution and Problem of Political Funding in Germany", In: *Party Finance and Political Corruption*, Houndmilles, Basingstoke, Hamshire and London: Macmillan Press.
- Sakwa, Richard. 2000, "Russia: from Corrupt System to a System with Corruption", In: *Party Finance and Political Corruption*, Houndmilles, Basingstoke, Hamshire and London: Macmillan Press.
- Sartori, Giovanni. 1976. *Party and Party Systems, A Framework for Analysis*, Volume I, Cambridge: Cambridge University Press.
- Sartori, Đovani. 2003. *Uporedni ustavni inženjering, Struktute, podsticaji, ishodi*, Beograd: Filip Višnjić.
- Scarrow, Susan, Webb, Paul, and Farrell, David. 2000, »From Social Integration to Electoral Contest, The Changing Distribution of Power within Political Parties", In: *Parties without Partisans, Political Change in Advanced Industrial Democracies*, Eds. Russell Dalton and Martin Wattenberg, London Oxford University Press.
- Schlesinger, Arthur. 1976. *The Cycles of American History*, Princeton: Princeton University Press.

- Schlesinger, Joseph. 1965. »Political Parties Organization«, In: *Handbook of Organizations*, Ed. James March, Chicago: Rand McNally.
- Schlesinger, Joseph. 1967. "Political Careers and the Party Leadership", In: *Political Leadership in Industrialized Societies, Studies in Comparative Analysis*, Ed. Lewis Edinger, New York, London, Sydney: John Wiley and Sons Inc.
- Seurin, Jean-Louis. 1953. *La structure interne des parties politiques américaines*, Paris: Armande Coline.
- Siaroff, Allan. 2000. *Comparative European Party Systems, An Analysis of Parliamentary Elections since 1945*, New York and London: Garland Publishing, Inc.
- Simmel, Georg. 1955 *Conflict*, (trans. Kurt H. Wolf), Glencoe: The Free Press.
- Slavujević, Zoran. 1997. »Kriza poverenja u institucije sistema«, U: *Između osporavanja i podrške, Javno mnjenje o legitimitetu treće Jugoslavije*, Red. Srećko Mihailović, Beograd: Friedrich Ebert Stiftung i Institut društvenih nauka.
- Slavujević Zoran. 2002. „Socijalna utemeljenost političkih stranaka pre i posle izbora 2000“, U: *Partijska scena Srbije posle 5. oktobra 2000*, Red. Vladimir Goati, Beograd: Friedrich Ebert Stiftung i Institut društvenih nauka.
- Stoker, Gerry i Marsh David. 2005. "Uvod", U: *Teorije i metode političke znanosti*, Ur: David Marsh i Gerry Stoker, Zagreb: Fakultet političkih znanosti.
- Strøm, Kaare, 1990. *Minority Government and Majority Rule*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Strøm, Kaare. 2000. "Parties at the Core of Government", In: *Parties without Partisans, Political Change in Advanced Industrial Democracies*, Eds. Russell Dalton and Martin Wattenberg, London: Oxford University Press.
- Šiljanovska-Davkova, Gordana. 2005. "Organizational Structures and Internal Party Democracy in the Republik of Macedonia", In: *Organizational Structures and Internal Party Democracy in South Eastern Europe*, Ed. Georgy Karasimeonov, Friedrich Ebert Stiftung: Sofia.
- Šumpeter, Josef. 1960. *Kapitalizam, socijalizam i demokratija*, Beograd: Kultura.
- Toplak, Jurij. 2002. *Party Funding in Slovenia* (mimeo).
- Veber, Maks. 1976. *Privreda i društvo*, knjiga I, Beograd: Prosveta.

- Waller, Michael. 1996. "Party Inheritences and Party Identity", In: *Stabilising Fragile Democracies*, Eds. Geoffrey Pridham and Paul Lewis, London and New York: Routledge.
- Walezki Marcin. 2001. »Poland«, Paper Presented at the the *Conference on Party Funding and Finance in Central And Eastern Europe*, Open Society Institute/COLPI, 2-3 November 2001.
- Walecki Marcin. 2005. *Money and Politics in Poland*, Warszawa: Institute of Public Affairs.
- Ware, Alan. 1996. *Political Parties and Party Systems*, Oxford: Oxford University Press.
- Wattenberg, Martin. 2002. "The Decline of Party Mobilization", In: *Parties without Partisans, Political Change in Advanced Industrial Democracies*, Eds. Russell Dalton and Martin Wattenberg, London: Oxford University Press.
- Williams, Rober. 2000, »Aspect of Party Finance and Political Corruption«, In: *Party Finance and Political Corruption*, Houndmilles, Basingstoke, Hamshire and London: Macmillan Press.
- Williams, Robert. 2000a. »Conclusion, Problems and Prospect«, In: *Party Finance and Political Corruption*, Houndmilles, Basingstoke, Hamshire and London: Macmillan Press.
- Wilson, Frank. 1980. "Sources of Party Transformation: The Case of France", In: *Western European Party Systems*, Ed. Peter Merkl, New York and London: The Free Press (A Division of MacMillan Publishers and Collier MacMillan Publishers).
- De Winter, Lieven. 2002. »Parties and Government Formation, Portfolio Allocation, and Policy Definition«, In: *Political Parties in the New Europe, Political and Analitical Challenges*, Eds. Kurt Richard Luther and Ferdinad Müller-Rommel, Oxford: Oxford University Press.
- Zariski, Raphael. 1965. "Intra-Party Conflict in a Dominant Party: The Experience of Italian Christian Democracy", *The Journal of Politics*, February (36-69).

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

329(497.11)"2000/2006"

323(497.11)"2000/2006"

ГОАТИ, Владимир

Partijske borbe u Srbiji u
postoktobarskom razdoblju / Vladimir Goati.
- Beograd : Friedrich Ebert Stiftung :
Institut društvenih nauka, 2006 (Beograd :
Grid Studio). - 275 str. ; 21 cm

Tiraž 500. - Bibliografija: str. 265-275.

ISBN 86-83767-14-0

а) Политичке партије - Србија - 2000-2006
б) Србија - Политичке прилике - 2000-2006
COBISS.SR-ID 133228556